

Наукове видання

Східнослов'янська філологія

Збірник наукових праць

**Випуск п'ятнадцятий
мовознавство**

Відповідальний редактор С.О. Кочетова
Технічний редактор А.М. Калашников
Коректори: І.А. Герасименко
Н.А. Жихарева
Р.А. Куцова
В.Г. Мараховська

За зміст і достовірність фактів, цитат, власних імен
та інших відомостей відповідають автори

Підписано до друку 06.02.2007
Формат 60х84/16. Папір 80 г/м²
Гарнітура Times. Друк - різнографія
Умов.-друк. арк. 11,87. Обл.-вид. арк. 13,75.
Умов.-вид. арк. 12,78.
Тираж 100 прим. Зам. № 338

Видавництво ГДПІМ
Свідоцтво ДК № 1342 від 29.04.2003 р.
84626, м. Горлівка, вул. Рудакова, 25

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ГОРЛІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
ІНСТИТУТ ІНОЗЕМНИХ МОВ

СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКА ФІЛОЛОГІЯ

*Збірник наукових праць
Випуск 15
Мовознавство*

Горлівка-2009

УДК 81+801+882+82

ББК Ш81.0+82.0

С92

Рецензенти: д. філол. н. А.С. Зеленько
д. філол. н. В.І. Мацапура
д. філол. н. П.В. Михед

Редколегія: д. філол. н. М.М. Гіршман, д. філол. н. В.А. Глушенко, д. філол. н. В.А. Гусев, д. філол. н. А.П. Загнітко, д. філол. н. В.М. Калінкін, д. філол. н. М.О. Луценко, д. філол. н. Є.С. Отін, д. філол. н. Л.В. Дереза, д. філол. н. О.С. Киченко, д. філол. н. С.О. Кочетова (відповідальний редактор), д. філол. н. Л.Г. Фрізман, д. філол. н. В.В. Федоров, д. філол. н. Л.І. Шевченко, д. філол. н. В.І. Теркулов, к. філол. н. Н.І. Іванова, к. філол. н. Т.М. Марченко, к. філол. н. Н.В. Корабльова, к. філол. н. Р.А. Куцова, к. філол. н. К.Г. Олійникова, к. філол. н. Л.І. Пац, к. пед. н. А.Р. Габідулліна.

Друкується за рішенням вченої ради Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов. Протокол №2 від 24.09.08

Постановою президії ВАК України від 30.06.2004 р. №3-05/7 розділ „Мовознавство” збірника „Східнослов'янська філологія” внесено до переліку фахових наукових видань, у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації КВ № 6751.

Східнослов'янська філологія: Збірник наукових праць. – Випуск 15.

С92 Мовознавство – Горлівка: Видавництво ГДППІМ, 2009. – 284 с.

ISSN 1992-9196

Збірник присвячено дослідженню актуальних проблем східнослов'янської філології.

Для наукових робітників, спеціалістів-філологів, аспірантів, студентів-філологів, викладачів української та російської літератур і мов у школі.

УДК 81+801+882+82

ББК Ш81.0+82.0

Восточнославянская филология: Сборник научных работ. – Выпуск 14.

С92 Языкознание – Горловка: Издательство ГГПИИЯ, 2009. – 284 с.

ISSN 1992-9196

Сборник посвящен исследованию актуальных проблем восточнославянской филологии.

Для научных работников, специалистов-филологов, аспирантов, студентов-филологов, преподавателей украинской и русской литературы и языков в школе.

УДК 81+801+882+82

ББК Ш81.0+82.0

ISSN 1992-9196

© Видавництво ГДППІМ, 2009

*И.А. Нагорный
(Белгород, Россия)*

УДК 801 561

ПРЕДПОЛОЖЕНИЕ И КОНЦЕПТОСФЕРА ИНДИВИДА

Концептосфера индивида базируется на комплексе динамических параметров, среди которых параметр предположительной квалификации события является одним из наиболее универсальных. Предположение как операция ментального уровня характерна для субъекта мыслящего, чувствующего, говорящего. Это операция, помогающая субъекту постичь окружающую действительность, свое отношение к ней, квалифицировать событие. Данная операция универсальна, поскольку возможно ее применение по отношению к любым явлениям, процессам, временным и пространственным координатам. Мотивация предположения может быть различной, объекты предположения ограничены объемом индивидуальных картин мира социумов.

Облигаторным свойством любого смысла является его информативность. Последнее является причиной сведения смыслов определенной сферы в смысловые блоки. Один из таких блоков составляют персуазивные смыслы: «предположение», «возможность», «вероятность», «сомнение», «эвиденциальность», «избыточность».

Смысл «предположение» является ядерным смыслом сферы персуазивной квалификации события. Реализация его в языке и речи закономерна, так как именно данный смысл является семантическим центром, вокруг которого группируются другие квалификативные смыслы. По отношению к базовым логическим смыслам «возможность» и «вероятность» «предположение» является локальным смыслом, актуализированным говорящим для решения конкретной коммуникативной задачи.

Предположение исходит из возможности. Но предположение не есть сама возможность. Эти две смысловые сущности различны. Предположение в отличие от возможности всегда субъективно. Оно преломляется исключительно через «я» индивида, в то время как возможность зависит не столько от субъективного фактора, сколько от условий, существующих вне его в объективной реальности. Возможность раскрывает объективную тенденцию развития события. Это то, что может стать фактом действительности при реализации определенных условий. Логическая возможность есть указание на некие условия, могущие повлиять на характер отношений между субъектом и предикатом суждения. В свою очередь, данные условия могут быть или связанными, или не связанными с субъектом.

Предположению присущи оригинальные языковые средства выражения: знаменательные части речи с соответствующим значением, функционально-синтаксический способ (например, вопросительный тип конструкции), просодические средства, модальные слова и частицы со значением недоверности сообщаемого (*может быть, должно быть, вряд ли, едва ли, будто, точно, словно, как бы, чай, авось, якобы, небось, неужели, разве* и под.).

Концептуальный компонент значения, составляющий ядро предположения, служит фактором фиксации высказывания на соответствующем отрезке модальной шкалы степеней достоверности в границах смысловой сферы «предположение». Предположение имеет своим содержанием предварительное суждение о чем-либо, заключающее ту или иную степень уверенности говорящего в сообщаемом, основанную на степени его осведомленности. Здесь, естественно, имеет место градация оттенков. Их диапазон – от высокой степени уверенности до полной неуверенности в сообщаемом. Однако главное состоит в том, что предположительная уверенность никогда не может быть приравнена к констатирующей уверенности в достоверности или недостоверности факта. Важным оказывается то, что нередко говорящий просто не имеет веских аргументов (базирующихся на объективных данных) для констатирующего утверждения или отрицания факта. При этом он часто оперирует только своим собственным мнением, не основанном на знании всех условий, имеющих как непосредственное, так и опосредованное отношение к квалифицируемому событию: *...Мне казалось непонятным и странным: неужели о таком пустяке, как проживание в Крыму – нужно еще хлопотать?* (А.Аверченко); *Должно быть, всему есть предел* (А.Иванов); *–Разве нет надежды, – продолжала Наташа, – разве батюшка не сжалится надо мною?* (А.Пушкин); *Лечился, говорят, на кислых он водах, / Не от болезни чай, от скуки, – повольнее* (А.Грибоедов); *Вероятно, этого не стоило делать* (газ.текст); *На вид ему лет двадцать, едва ли больше* (Р.Штильмарк).

Выделение смысла «предположение» ориентирует на учет не только комплекса лингвистических факторов. Особое место при этом отводится интонационным и контекстуальным текстовым показателям, которые в этом случае служат основой для развития смысла «предположение»: *Молодая послушала отказ тоже как будто спокойно, – она, разойдясь с Тихоном Ильичем, опять взяла манеру бесстрастно молчать, не глядеть ему в глаза. Но через полчаса, уже собравшись, Родька пришел вместе с ней просить прощения. Молодая стояла на пороге, бледная, с опухшими от слез веками, и молчала* (И.Бунин). Как следствие этого, возникает множество переходных ступеней и довольно большое количество высказываний, в семантике ко-

Н.О. Тесленко	
ОЗНАЧЕНА РЕФЕРЕНЦІЯ ВКАЗІВНИХ ЗАЙМЕННИКІВ	236
Г.О. Тищенко	
ВИРАЖЕННЯ ТРИВАЛОСТІ ЕМОТИВНОСТІ ВЕРБАЛЬНИМ КОМПОНЕНТОМ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ СУЧАСНОЇ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ	242
Г.С. Чернобай	
ПРИРОДА СУБ'ЄКТА БЕЗОСОБОВОГО РЕЧЕННЯ	247
А.Г. Чикибаев	
НЕКАНОНИЧЕСКИЕ ПРЕЦЕДЕНТНЫЕ ФЕНОМЕНЫ АМЕРИКАНСКОЙ И БРИТАНСКОЙ КУЛЬТУРЫ В ЯЗЫКОВОЙ ЛИЧНОСТИ СТУДЕНТА-ФИЛОЛОГА	251
Л.В. Шевчук	
ОДИНИЧНІ ОСОБОВІ ІМЕНА НОВОНАРОДЖЕНИХ М.ІЛЛІЧІВСЬКА	259
І.М. Шлапак	
МІФОЛОГІЧНИЙ КОД ПОЕТОНІМА В СТРУКТУРІ КНИГИ ДЖ. ДЖОЙСА «FINNEGANS WAKE»	267
Ю.А. Шувалова	
КОНЦЕПТ «НЕДОУМЕНИЕ» В РОМАНЕ М.А. БУЛГАКОВА «МАСТЕР И МАРГАРИТА»	273
Е.Н. Щербак	
ЗАЙМСТВОВАНА ЛЕКСИКА, ПРОБЛЕМИ УПОТРЕБЛЕНИЯ И АДАПТАЦИИ АНГЛОЯЗЫЧНОЙ ЛЕКСИКИ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ	277
Н.В. Волкова	
СТРУКТУРНИЙ ФАКТОР ТА ФАКТОР ЧАСТОТНОСТІ ВЖИВАННЯ В АСПЕКТІ СЛОВОТВІРНОЇ ПРОДУКТИВНОСТІ СЛІВ	283
С.О. Горбатенко	
СИМВОЛІКА НАЗВ ДЕРЕВ У ЗБІРЦІ ВАСИЛЯ СТУСА „ЗИМОВІ ДЕРЕВА”	293
І.С. Попова	
НЕБІНАРНІСТЬ У СИСТЕМІ ІЄРАРХІЧНИХ СИНТАКСИЧНИХ ЗВ'ЯЗКІВ	298
В.Г. Сухенко	
ВЕРБАЛІЗАЦІЯ РОДИННИХ ОБРАЗІВ У ПОЕТИЧНИХ ТВОРАХ ДМИТРА БІЛОУСА	308
ДОВІДКИ ПРО АВТОРІВ	315
СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ	318

О.І. Должанська	
ЕМОТИВНІСТЬ МОДАЛЬНИХ ДІСЛІВ КРИЗЬ ПРИЗМУ СІМЕЙНИХ ВІДНОСИН (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛІЙСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ)	161
І.О. Купіна	
ПРОСТІР ТА ЧАС У ФРАЗЕОЛОГІЧНІЙ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ ГРАНИЧНОСТІ	166
В.І. Лисенко	
ПРИКМЕТНИКИ ОДНОГО СЕМАНТИЧНОГО ГНІЗДА В УКРАЇНСЬКІЙ АНАТОМІЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ	171
А.В. Машинистов	
СЕМАНТИКО-ГРАММАТИЧЕСКИЕ РАЗРЯДЫ ФЕ С КОМПОНЕНТОМ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЧЕЛОВЕКА	178
Л.В. Машинистова	
ДЕПРЕФИКАЦИЯ В СФЕРЕ ГЛАГОЛОВ ОТЫМЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ	182
Г.В. Монастирська	
МОДАЛЬНА ФУНКЦІЯ АНГЛІЙСЬКИХ РОЗМОВНИХ ФОРМУЛ-АКРОНІМІВ В УКРАЇНСЬКОМУ ІНТЕРНЕТ-ДИСКУРСІ	186
Н.В. Мудрова	
ОНИМНАЯ ИГРА В ОРИГИНАЛЕ И ПЕРЕВОДЕ СКАЗКИ Л.КЭРРОЛЛА «ПРИКЛЮЧЕНИЯ АЛИСЫ В СТРАНЕ ЧУДЕС»	188
Р.М. Назар	
ПОНЯТТЯ ЖАНРУ В СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ Й ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО АНАЛІЗУ	194
Л. Пономарьова	
МОВНІ ЗАСОБИ ЮРИДИЧНОГО ДИСКУРСУ	202
К.В. Пономаренко	
ДЕВЕРБАТИВ ЯК НОСІЙ ОСНОВНОЇ ПРЕДИКАТИВНОСТІ ПРОСТОГО ПОЛІПРОПОЗИТИВНОГО РЕЧЕННЯ	210
О.О. Поперечна	
РІЗНОВИДИ РЕЧЕНЬ СУБСТАНЦІЙНОЇ СЕМАНТИКИ В ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ	217
Р.М. Ситняк	
ДОСЛІДЖЕННЯ СЕМАНТИЧНИХ ЗМІН У МОВОЗНАВСТВІ XIX-XX СТ.	223
Olga G. Taranenko	
CONCEPT'S "WISDOM" REPRESENTATION IN THE ENGLISH LINGUACULTURAL TRADITION (ACCORDING TO THE MATERIALS OF BRITISH EXPLANATORY DICTIONARIES)	229

торых трудно однозначно дифференцировать наличие неосложненного смысла «предположение», фиксируемого только формальным языковым средством (Ср.: *Все-таки когда-нибудь счастливой / Разве ты со мною не была?* (А.Блок) (сомнение, осложненное желательностью); *Скептики на это замечали, мол, как бы не случилось непоправимого* (Е.Носов) (предположение, осложненное опасением)).

Персуазивные смыслы часто выступают в смешанном виде, нередко наблюдается плавный переход одного смысла в другой, совмещение их в пределах одного высказывания. Однако там, где это возможно, конечно же, следует производить дифференциацию так называемых базовых и надстроечных смыслов. Одним из дифференцирующих критериев, думается, может служить степень обоснованности мнения, на которую ориентируется говорящий при построении модально-кваликативного высказывания. Указанный критерий опирается на логические параметры категорий возможности и вероятности.

В пределах рассматриваемого кваликативного смысла фактор обоснованности тоже имеет место. Предположение в этом аспекте можно условно разделить на две разновидности.

Необоснованное предположение – незакономерное, случайное, основывающееся в большей мере не на объективных данных, а на «сиюминутной» реакции говорящего, желании расширить объем информативного материала, актуализировать те или иные аспекты речевой ситуации. Проявляется спонтанно, в основном в активном диалоге: – *Ну, теперь еще две зорьки осталось... Авось, бог даст, полегчает маленько* (И.Бунин); – *Вы слышали новость, Корейко, – спросил вошедшего Лепидус-младший. – Неужели не слышали? Ну? Вы будете поражены* (И.Ильф, Е.Петров). Необоснованное предположение не означает, что путь развития ситуации будет повторен в иное время и при иных обстоятельствах, как и не означает того, что такое же предположение может быть сделано в схожих обстоятельствах другим субъектом. Для необоснованного предположения характерно отсутствие контекстно-речевого указания на условия обоснования.

Обоснованное предположение обусловлено обстоятельствами внешнего характера. Оно базируется на частичном владении субъектом условиями, которые являются достаточными для того, чтобы предположение выглядело аргументированным, но в то же время недостаточными для того, чтобы превратиться в констатирующую характеристику события: *Он не сводил глаз с крыльца, – и на крыльцо пришлось отворить двери, этого тоже будто бы требовал какой-то старинный обычай...* (И.Бунин); – *Почему? – раздраженно спросил новый пассажир. – Потому что они (манжеты) у вас совершенно черные. Не от грязи ли?* (И.Ильф, Е.Петров); *Ихитиозавр, что ли?* – спросил Макишеев, *помнивший кое-что из курса палеонтологии* (В.Обручев); –

Не думаю. *Хотя если хозяин подставь своему слову... Думать о приятном отдыхе **вряд ли** придется* (В.Назаров). Обоснованное предположение проявляется тогда, когда говорящий при актуализации квалификативного смысла опирается не только на субъективные факторы, но и на частичное знание объективных условий. Последнее определяет такую степень осведомленности, которая, с одной стороны, позволяет говорящему при предположении опереться на нее, а с другой стороны, не является причиной, определившей знание условий в той мере, которая может стать основанием констатирующей уверенности в сообщаемом: – *Это, брат, хорошо. Летом-то **небось** вашему брату легче... -Да оно **как будто** послободнее. – Зимой холодно ведь, **чай**? – Да, холодно* (А.Аверченко); “Здорова?” – “Здорова”, – говорит: “И выросла **небось**?” Евгения Семеновна рассмеялась и отвечает: “Разумеется, – говорит, – выросла” (Н.Лесков).

Резюмируем сказанное. Мы установили, что предположение, как ментальная операция, характерно для субъекта. Параметр предположительной квалификации события является одним из наиболее универсальных в концептосфере индивида. Персуазивные смыслы, в частности смысл «предположение», не являются статичными образованиями. В процессе коммуникации они характеризуются как динамичная, развивающаяся система, отвечающая требованиям речевого процесса и предназначенная для решения поставленной перед говорящим коммуникативной задачи. В то же время фактор необходимой иерархизации смыслов при исследовании концептологического аспекта проблемы, несомненно, должен иметь место. Описание блока персуазивных смыслов, обслуживающих особую, специфическую область информационного пространства индивида, в перспективе представляется актуальным (Статья опубликована при поддержке гранта Белгородского государственного университета).

АННОТАЦИЯ

Установление статуса предположительной квалификации как ментальной операции субъекта. Основания и цель модальной квалификации в коммуникативном процессе. Иерархия персуазивных смыслов в предложении.

SUMMARY

The report explains the status of modal-persuasive qualification as the mental operation of the subject. The foundations of qualification are characterized here, and also the connection of the qualification with the communicative aim of the speaker. We explain the aim of persuasive qualification and the sphere of its using.

О.О. Новікова ЯВИЩЕ СИНКРЕТИЗМУ НА РІВНІ ЛОКАЛЬНИХ ДЕТЕРМІНАНТІВ	84
Н.М. Попович ФРАЗЕОЛОГІЗМИ З ЧИСЛІВНИКОВИМ КОМПОНЕНТОМ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ	90
Н.М. Сафонова КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНА ПЕРСПЕКТИВА ПОЛІЛОГУ В ДРАМАТУРГІЧНИХ ДИСКУРСАХ	96
Н.Н. Семенов ФОЛЬКЛОРНАЯ ПРИРОДА И ЯЗЫКОВОЙ СТАТУС ПАРЕМИЙ В КОГНИТИВНО-ПРАГМАТИЧЕСКОМ ОСВЕЩЕНИИ	102
О.І. Сушко ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ФРАЗЕОЛОГІЗОВАНИХ УТВОРЕНЬ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ В ТЕКСТАХ ДОКУМЕНТІВ ПЕРШОЇ ПОЛ. ХХ СТ.	110
Е.В. Шимко «ОБЩИЙ» КУЛЬТУРНЫЙ ЯЗЫК СЛАВЯНСТВА КАК ФАКТОР ИСТОРИИ РУССКОГО ЛИТЕРАТУРНОГО ЯЗЫКА	115
Л.А. Авраменко ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ ПЕРИФРАЗЫ С БАЗОВЫМИ КОМПОНЕНТАМИ «КОРОЛЬ» И «ВОЖДЬ» (НА МАТЕРИАЛЕ РУССКОЯЗЫЧНОЙ ПРЕССЫ УКРАИНЫ)	119
О.В. Блюмина ИСХОДНЫЕ МОДЕЛИ ОБРАЗОВАНИЯ СИНТАКСИЧЕСКИХ СУБСТАНТИВНЫХ КОМПОЗИТОВ – ОБОЗНАЧЕНИЙ ДЕЙСТВИЯ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ	124
С.А. Богданова КОНЦЕПТ «СЕДОЕ УТРО» В ПОЭЗИИ А.А. БЛОКА	130
С.А. Бузько ФУНКЦІОНАЛЬНО-СТИЛІСТИЧНЕ ПРИЗНАЧЕННЯ ОКАЗІОНАЛЬНИХ УТВОРЕНЬ В УКРАЇНСЬКІЙ ПОСТМОДЕРНІЙ ПРОЗІ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ МАРІЇ МАТІОС «МІСТЕР І МІСІС Ю-КО В КРАЇНІ УКРІВ»)	136
О.І. Бичок ВСТАВЛЕНІ КОНСТРУКЦІЇ У СТРУКТУРІ МОВИ ЧИННОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ	141
Н.В. Водницкая СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ КОНЦЕПТА ЖИЗНЬ	150
О.В. Галіка АНГЛІЙСЬКІ ФРАЗЕОЛОГІЗМИ З КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНИМИ КОМПОНЕНТАМИ В КОНТЕКСТІ ПЕРЕКЛАДУ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ	155

Содержание

МОВОЗНАВСТВО

И.А. Нагорный

ПРЕДПОЛОЖЕНИЕ И КОНЦЕПТОСФЕРА ИНДИВИДА 3

Т.С. Пристайко

ИННОВАЦИОННЫЕ ПРОЦЕССЫ В ТЕРМИНОСИСТЕМАХ
СОВРЕМЕННОГО РУССКОГО ЯЗЫКА: НАПРАВЛЕНИЯ И
ПЕРСПЕКТИВЫ 7

Л.М. Устюгова

К ВОПРОСУ О СОДЕРЖАНИИ ТЕРМИНА
“ЦЕРКОВНО-СЛАВЯНСКИЙ ЯЗЫК” 13

М.В. Балко

СПОСОБИ ВИКЛАДУ ІНФОРМАЦІЇ В НАУКОВОМУ ТЕКСТІ
(НА ПРИКЛАДІ ЮРИДИЧНИХ НАУКОВИХ ТЕКСТІВ) 25

Л.М. Бражнік

КОННОТОНИМЫ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ Ф.М. ДОСТОЕВСКОГО:
ОПЫТ СЛОВАРЯ 32

А.М. Григораш

СПЕЦИФИКА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ
ЕДИНИЦ В ЖАНРЕ ИСТОРИЧЕСКОГО РАССЛЕДОВАНИЯ
(НА МАТЕРИАЛЕ КНИГИ Е.М. РЖЕВСКОЙ «ГЕББЕЛЬС.
ПОРТРЕТ НА ФОНЕ ДНЕВНИКА») 38

Л.Я. Кавалёва

МАРФАЛАГІЧНАЯ АДАПТАЦЫЯ НАЗОЎНІКАЎ-АНГЛІЦЫЗМАЎ
У СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ ТЭРМІНАЛОГІІ 45

Т.И. Крыга

ЯЗЫКОВОЕ СОЗНАНИЕ И ОБРАЗ МИРА ВОСТОЧНЫХ СЛАВЯН
В МАТЕРИАЛАХ СЛАВЯНСКОГО АССОЦИАТИВНОГО
СЛОВАРЯ 52

Р.А. Куцова

ОСОБЛИВОСТІ ЛІНГВІСТИЧНОГО АНАЛІЗУ ХУДОЖНЬОГО
ТЕКСТУ 56

О.В. Ланская

ЯЗЫКОВОЕ ВОПЛОЩЕНИЕ ПРОСТРАНСТВА И ВРЕМЕНИ
КАК ОТРАЖЕНИЕ АТМОСФЕРЫ ДОМА И СОСТОЯНИЯ ДУШИ
ЧЕЛОВЕКА (НА МАТЕРИАЛЕ РОМАНА Л.Н. ТОЛСТОГО
«ВОЙНА И МИР») 63

Т.Я. Марченко

СЛОВОТВІР ІМЕННИКА В УКРАЇНСЬКИХ ПАМ'ЯТКАХ XV-
XVIII СТ. 68

Т.А. Миронова

О ПОНЯТИИ БОГАТСТВО В НАРОДНОМ СОЗНАНИИ (НА
МАТЕРИАЛЕ «ПОСЛОВИЦ РУССКОГО НАРОДА» В.И. ДАЛЯ) .. 76Т.С. Пристайко
(Днепропетровск)

УДК 811.161'1.367.625

**ИННОВАЦИОННЫЕ ПРОЦЕССЫ
В ТЕРМИНОСИСТЕМАХ СОВРЕМЕННОГО РУССКОГО
ЯЗЫКА: НАПРАВЛЕНИЯ И ПЕРСПЕКТИВЫ**

Новое общество, основы которого были заложены в конце XX столетия под воздействием науки, образования, новых технологий, идеологического и культурного миропонимания, многообразия информационных каналов и т.д., формирует соответственно и новый языковой стиль нашего времени, уже получивший название языкового стиля эпохи информационного развития [6, с. 181]. Сферой наиболее яркого проявления активных процессов, формирующих новый языковой стиль, а следовательно, и областью самых значительных изменений, обычно становится лексическая система. Не случайно многие характеристики языкового стиля наших дней (такие, как ускоряющаяся открытость общества, специализированность знания, тенденция к расширению информативности лексики и др.) находят выражение именно на лексическом уровне языковой системы, и прежде всего в наиболее динамичной части словаря – в терминологической лексике.

Инновационные процессы, протекающие в номинативных системах специальной коммуникации нашего времени, многообразны по своему характеру и формам проявления. Важно отметить, что многие из них происходят почти исключительно под воздействием внеязыковых факторов: под влиянием изменений в экономической, социальной и политической сферах, в общественном, групповом и индивидуальном сознании, в духовной культуре [3, с. 44]. Кардинальные изменения в социально-экономической, политической, культурной жизни общества в конце XX в. в первую очередь затронули терминосистемы гуманитарного профиля, в состав которых входят языковые единицы перечисленных сфер деятельности человека, а именно: общественно-политическую, экономическую терминологию и тесно связанную с ними терминологию права.

Обзор исследований, посвященных данным терминосистемам, и наши собственные наблюдения позволяют утверждать, что к числу инновационных процессов, активно проявляющихся в сфере специальной коммуникации конца XX ст., относятся: а) неологизация – появление новых терминов (*паркинг, лизинг, свитч, фьючерс*); б) архаизация – переход терминов из активного словарного состава языка в пассивный (*пятилетка, ударник, трудармеец, стройотрядовец, социалистическое соревнование*); в) деархаизация, или актуализация, –

возвращение в активное употребление терминов, которые длительное время вообще не употреблялись (*губернатор, департамент, президент*) или же употреблялись только с определенными целями (*бизнес, акциз, банкрот, банкротство, обанкротиться* – для характеристики капиталистического строя); г) ретерминологизация – переход терминов из одной науки в другую (*функция, переменная* – из математики в лингвистику); д) гибридизация (объединение) терминосистем разных отраслей знания и др.

Остановимся на характеристике некоторых из отмеченных процессов, еще не получивших, на наш взгляд, достаточно полного описания в современной лингвистике и терминоведении, более подробно.

В наше время происходит постоянное обогащение терминосистем новыми терминами, обусловленное совершенствованием концептуального аппарата наук, закономерностями и развитием самих наук. Неологизация в кругу терминологической лексики, как известно, может осуществляться путем внешнего (из терминосистем других языков) и внутреннего (из общеупотребительной лексики своего языка) заимствования новых терминов, калькирования, путем метафоризации, развития новых значений при сохранении лексической оболочки термина, путем словообразования и т.д.

Приметой языкового стиля информационной эпохи можно считать появление и активное развитие новых терминосистем, возникающих в ответ на естественную потребность в коммуникативно-информативном обеспечении новых формирующихся сфер деятельности человека. Назовем хотя бы такие бурно развивающиеся области, как компьютерно-информационные технологии, рыночная экономика, новые отрасли права, призванные определять юридический статус взаимоотношений людей в новых сферах общественной жизни (финансовое право, корпоративное право, налоговое право, европейское право и др.).

Становление новых терминологических систем сопровождается зачастую «терминологическим потопом», который обрушивается на метаязык формирующейся сферы общественных отношений и несет в себе массу новых слов, заимствованных из других иностранных языков, и прежде всего американского варианта английского языка. Естественно, что подобная ситуация способствует резкому повышению интереса к «вечному» вопросу о мере использования иноязычных слов в языке-реципиенте. В современных условиях существования русского литературного языка мера употребления англо-американизмов является приметой «языкового вкуса» и вызывает дискуссии на страницах прессы. Тем не менее сам процесс заимствования носит объективный характер и многие неологизмы, отражающие «дух времени», имеют серьезные шансы на освоение в языке-реципиенте. В частности, такая ситуация характерна для терминопространства

ка и методики преподавания Белгородского государственного университета (г. Белгород, Россия)

Щербак Елена Николаевна – преподаватель кафедры германских языков Горловского государственного педагогического института иностранных языков

Пристайко Тамара Степановна – доктор филологических наук, профессор Днепропетровского национального университета

Сафонова Наталья Николаевна – кандидат филологических наук, доцент кафедры украинского языка Горловского государственного педагогического института иностранных языков

Семененко Наталия Николаевна – кандидат филологических наук, доцент кафедры филологических наук Старооскольского филиала Белгородского государственного университета (г. Белгород, Россия)

Ситняк Роман Николаевич – аспирант кафедры языкознания и русского языка Горловского государственного педагогического института иностранных языков

Сушко Оксана Ивановна – кандидат филологических наук, доцент Славянского государственного педагогического университета

Тараненко Ольга Геннадиевна – магистр, аспирант Луганского национального педагогического университета им. Тараса Шевченко

Тесленко Наталья Александровна – аспирант кафедры украинского языка и прикладной лингвистики Донецкого национального университета

Тищенко Анна Александровна – аспирант кафедры немецкого языка Горловского государственного педагогического института иностранных языков

Устюгова Людмила Михайловна – доктор филологических наук, профессор кафедры русского языка Ужгородского национального университета

Чернобай Анна Сергеевна – ассистент кафедры украинского языка и литературы Славянского государственного педагогического университета

Чикибаев Аркадий Геннадьевич – преподаватель кафедры иностранных языков для неспециальных факультетов Бердянского государственного университета; аспирант кафедры языкознания и русского языка Горловского государственного педагогического института иностранных языков

Шевчук Л.В. (Одесса)

Шимко Елена Владимировна – кандидат филологических наук, доцент, заведующая кафедрой классических и современных языков Украинской богословской академии им. Святых Кирилла и Мефодия

Шлапак Ирина Мячеславовна – аспирант кафедры языкознания и русского языка Горловского государственного педагогического института иностранных языков, преподаватель английского языка кафедры украинского и иностранного языков Юридической академии (Ивано-Франковск)

Шувалова Юлия Алексеевна – аспирант кафедры русского язы-

рыночной экономики, в котором около 90 % однословных терминов, по свидетельству исследователей, являются заимствованиями из американского варианта английского языка [2, с. 51].

Говоря о заимствовании, которое в науке о терминах всегда рассматривалось как традиционный источник появления новых терминов, мы хотели бы обратить особое внимание на новый тип заимствуемых терминов – аббревиатуры, которые наряду с однословными и сложными терминами входят в терминосистемы экономики, права, компьютерной информатики и др. Определенная часть терминов-аббревиатур заимствуется путем транслитерации, без перевода, и нередко в своей исконной графической форме (например, в экономической и юридической терминологии используются аббревиатурные наименования условий поставок товара, утвержденных Международной торговой палатой: СИФ, ФОБ, КАФ, DAF, DEQ, DDU и др.). Такие аббревиатуры, функционируя в русскоязычных текстах в исконном графическом облике, способствуют образованию гибридных терминов типа *система машинного перевода GAT*, *система машинного перевода CETA*, *система TAUM* и т.д. Подобные номинации особенно характерны для метаязыка компьютерной информатики.

Интересные инновации наблюдаются в номинативных сферах, обслуживающих новые экономические отношения, например, в терминосистеме предпринимательства. Потребность в номинации новых понятий здесь настолько велика, что в числе заимствований оказываются не только нормативные термины, но и многочисленные профессионализмы и жаргонизмы языка-источника, чаще всего метафорического происхождения. Такие метафоры-кальки проникают не только в сферу специального функционирования, но и на страницы периодических изданий и в большом количестве фиксируются новыми терминологическими словарями. Например, в СЭС зафиксировано более ста подобных наименований, большинство из которых представляют собой словосочетания: «зебра» (жарг. ‘вид облигаций’), «овца» (жарг. ‘спекулянт, ведущий игру на бирже вслепую’), «жирный кот» (жарг. ‘финансовая фирма, получающая сверхвысокие прибыли’), «снежный ком» (‘мошеннический способ рекламной продажи’), «хромая утка» (‘компания в тяжелом финансовом положении’), «дети войны» (‘ценные бумаги компаний, производящих оружие’), «морщина» (бирж. ‘событие, привлекающее внимание на финансовом рынке’), «ошейник» (‘фиксированный минимум и максимум процентной ставки в облигационном займе’), «порывы» (бирж. ‘кратковременная паника на бирже, вызванная внезапным повышением или падением курса’) и др. Анализируя новейшие терминологические заимствования и кальки, нельзя не отметить серийного характера некоторых из них, когда в принимающую терминосистему

приходит не один термин, а синонимический ряд («дойная корова» – «наличная корова» (жарг. 'товары, предприятия, приносящие устойчивый доход'), бедлам – «кви про кво» (жарг. 'неразбериха на бирже'), «биржевое кольцо» – «яма» – «ринг» – «пол» ('участок помешения биржи, где заключаются сделки') или терминологическое гнездо («быки» (жарг. 'биржевые игроки, играющие на фондовых биржах на повышение цен') – час «быка», рынок «быков», позиция «быка»; «медведи» (жарг. 'биржевые игроки, играющие на понижение цен') – колл-спрэд «медведей», налет «медведей», час «медведей», позиция «медведей», рынок «медведей», облигация «медведей»).

Активно калькируются и осваиваются русской экономической терминологией разного рода выражения, используемые при заключении сделок, соглашений, в биржевой практике, в рекламной деятельности: «за общий счет», «завлечь и переключить», «знаю», «или все, или ничего», «интереса нет», «любой ценой» и т.д., ранее не свойственные метаязыку экономики.

И еще одно наблюдение, связанное с заимствованием переосмысленных еще в языке-источнике слов (чаще всего сленгизмов), которые в русском языке пополняют ряды омонимов, так как давно используются здесь, но с другими значениями. Происходит как бы повторное заимствование одних и тех же лексем, а точнее, заимствование омонимов: «миксеры» ('спекулятивные, высокорисковые ценные бумаги в Великобритании, которые принято «смешивать» с более надежными в едином пакете'), «плафон» ('предел суммы кредита, выдаваемого банком конкретному заемщику'), «твист» ('попытки государственных органов изменить динамику процентных ставок'), бестселлер (бирж. 'пользующийся особо высоким спросом биржевой товар'), «реакция» ('быстрое падение цен после предшествующего роста'), «реинкарнация» ('перевод ценных бумаг в другую форму на определенный срок'), гравитация (бирж. 'взаимное воздействие цен на разных рынках') и др.

В завершение разговора о процессах неологизации в номинативных системах специальной коммуникации, остановимся на характеристике такого прогрессирующего в разных терминосистемах явления, как рост терминов с неизменяемым зависимым компонентом [5]. На материале более чем 200 составных терминов четырех областей знания – права, математики, металлургии и экономики, извлеченных из специальных толковых и переводных словарей, мы установили, что неизменяемый компонент может представлять собой: 1) наречие: непрерывность справа, сходимость всюду (матем.); прокатка внакладку, прокатка встык (металлург.); деньги вперед, почти деньги (эконом.) 2) заимствование-варваризм: контракт лонг, контракт «своп», цена «кросс-овер», цена локо, (эконом.); страхование каско, концепция табула раза (юрид.), клеть кварто, стан трио, стан

вистического университета

Купина Ирина Александровна – аспирант кафедры украинского языка Харьковского национального педагогического университета им. Г. С. Сковороды

Ланская Ольга Владимировна – кандидат филологических наук, доцент Липецкого государственного педагогического университета (г. Липецк, Россия)

Лисенко Валентина Ивановна – соискатель кафедры культурологии и украиноведения ЗГДМУ (г. Запорожье)

Марченко Татьяна Яковлевна – кандидат филологических наук, старший научный сотрудник Института языковедения (Киев)

Машинистов Алексей Владимирович – аспирант кафедры языкознания и русского языка Горловского государственного педагогического института иностранных языков

Машинистова Людмила Викторовна – старший преподаватель кафедры языкознания и русского языка Горловского государственного педагогического института иностранных языков

Миронова Татьяна Анатольевна – кандидат филологических наук, доцент, декан факультета массовых коммуникаций Восточно-украинского национального университета им. В.И. Даля

Монастырецкая Анна Владимировна – ассистент кафедры украинского языка Донецкого национального университета

Мудрова Наталья Владимировна – преподаватель кафедры практики иностранных языков Горловского государственного педагогического института иностранных языков;

Нагорный Игорь Анатольевич – доктор филологических наук, декан филологического факультета, профессор кафедры русского языка и методики преподавания Белгородского государственного университета (г. Белгород, Россия)

Назар Роман Николаевич – аспирант кафедры украинского языка и прикладной лингвистики Донецкого национального университета

Новикова Ольга Александровна – кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры украиноведения Донецкого юридического института Луганского государственного университета внутренних дел

Пономаренко Екатерина Викторовна – аспирант кафедры украинского языка и прикладной лингвистики Донецкого национального университета

Поперечная Елена Анатольевна – аспирант кафедры украинского языка и прикладной лингвистики Донецкого национального университета

Попович Наталия Михайловна – кандидат филологических наук, доцент кафедры истории и культуры украинского языка Черновецкого национального университета им. Юрия Федьковича

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Авраменко Людмила Анатольевна – аспирантка кафедры русского языка Института иностранной филологии Национального педагогического университета им М.П. Драгоманова

Балко Марина Владимировна – кандидат филологических наук, доцент кафедры украиноведения Донецкого юридического института Луганского государственного университета внутренних дел им. – Е.О. Дидоренко

Блюмина Ольга Валентиновна – аспирант кафедры языкознания и русского языка Горловского государственного педагогического института иностранных языков

Богданова Светлана Александровна – аспирант Днепропетровского национального университета

Бражник Лена Мирзояновна – кандидат филологических наук, доцент кафедры языкознания и русского языка Горловского государственного педагогического института иностранных языков

Бузько Светлана Андреевна – аспирант кафедры украинского языка Криворожского государственного педагогического университета

Бычок Ольга Ивановна аспирантка кафедры украинского языка Днепропетровского национального университета

Водницкая Нина Витальевна – аспирант кафедры русского языка Нежинского государственного университета им. Н. Гоголя, старший преподаватель Черниговского филиала Ровенского института славяноведения

Галика Елена Викторовна – старший преподаватель кафедры практики иностранных слов Горловского государственного педагогического института иностранных языков

Горбатенко Сергей Александрович – аспирант кафедры украинского языка и литературы Славянского государственного педагогического университета

Григораш Антонина Михайловна – кандидат филологических наук, доцент кафедры русского языка Института иностранной филологии Национального педагогического университета им. М.П. Драгоманова

Должанская Елена Игоревна – ассистент кафедры английской филологии Макеевского экономико-гуманитарного института

Ковалева Лилия Евгеньевна – кандидат филологических наук, доцент кафедры английской филологии, заместитель декана филологического факультета Гродненского государственного университета им. Янки Купали (г. Гродно, Беларусь)

Крыга Тамара Ивановна – кандидат филологических наук, доцент кафедры практического курса славянских языков Киевского сла-

кросс-коунтри (металлург.) и т.д.; 3) аббревиатуру: *цена СИФ, метод ФИФО, индекс ПСД* (экон.), *метод ТЭДС, метод микроТЭДС* (металлург.) и др.; 4) предложно-именную группу наречного типа: *опцион «при своих», опцион «с возвратом», сделка «на завтра»* (экон.); *отливка «в стопку»* (металлург.); 5) условное наименование: *регистрация «с черного хода», метод «затраты-выпуск»* (экон.); 6) инфинитив или инфинитивный оборот: *риск заразиться* (экон.), *обязанность трудиться, обязанность защищать страну* (юрид.).

С точки зрения того, какой языковой единицей выражены неизменяемые компоненты, можно говорить о более старых терминосистемах, имеющих давнюю традицию использования наречного фонда русского языка (терминологии математики и металлургии), и новых, зарождающихся в наши дни номинативных пространствах специальной сферы коммуникации, к которым относится рыночная терминология. Структура составных терминов рынка характеризуется активным включением в свой состав несклоняемых заимствований-варваризмов и аббревиатур, и в меньшей степени – наречий.

Рост числа составных наименований с неизменяемым зависимым компонентом в разных сферах специальной номинации связан, на наш взгляд, с принципиальными изменениями в языковой системе, которые отмечаются в последние годы многими русистами. К таким изменениям, касающимся типологии языка и тесно друг с другом связанным, относятся рост аналитизма и агглютинативности в структуре производного слова. Как известно, аналитизм обнаруживается прежде всего в ослаблении склонения, в активизации конструкций с предлогами и усилении употребительности двух классов несклоняемых имен: аналитических прилагательных и аббревиатур. Рост черт агглютинативности, в свою очередь, обнаруживается в ослаблении чередований на стыке морфем, что отмечается, в частности, при соединении существительных с иноязычными приставками типа *супер-, анти-, псевдо-* и др. [1; 4, с. 152-155]. Усиление элементов аналитизма ученые усматривают и в широком распространении в современной речи составных наименований типа *бизнес-клуб, штайнер-школа* [6, с. 525], которые широко представлены и в современных терминосистемах. В частности, в СЭС зафиксировано более 120 подобных номинаций (*бланк-ваучер, брутто-доход, вице-брокер, индент-агент, кросс-условие, лонг-позиция, стоп-цена* и т.д.). Очевидно, что сам факт появления в специальных подязыках номинативных единиц с неизменяемым компонентом, примыкающим к главному слову, и дальнейшая активизация подобных образований являются еще одним подтверждением однонаправленного (хотя и медленного, микроскопического) движения русского языка (в целом синтетического) в сторону аналитизма.

Значительно активизировались в наши дни и процессы слияния, гибридизации терминологических систем, обусловленные в первую очередь внеязыковыми причинами, а именно: сближением, тесным переплетением сфер человеческой деятельности, образованием своеобразных пограничных, переходных зон, к которым, например, относится экономико-правовая деятельность. Постоянный экономический прогресс требует обоснования правового статуса экономических отношений. В свою очередь процесс неуклонного роста значения правовых регуляторов экономической жизни приводит к формированию номинативного пространства пограничных экономико-правовых терминов, фиксируемых юридическими и экономическими словарями. Как показал сопоставительный анализ двух современных словарей – БЮС и СЭС, степень взаимопроникновения двух терминотерминологических систем достаточно высока. Так, при сравнении массива терминов только на букву А. было обнаружено 105 общих для обоих словарей терминов, что составило 39,2 % для СЭС (от 268 терминов на А) и 28 % для БЮС (от 375 терминов этой буквы).

Думается, что требуется специальное монографическое исследование подобных явлений и их лексикографической интерпретации, так как даже поверхностный обзор показал, что составители словарей по-разному интерпретируют одни и те же термины, зачастую фиксируя у них разное количество значений. От установки авторов зависит и формирование словника словаря, в частности для БЮС характерна четкая тенденция охватить как можно больше экономических терминов, этот словарь включает даже термины экономики, отсутствующие в СЭС.

Таковы, на наш взгляд, основные направления и перспективы развития инновационных процессов в номинативных системах сферы специальной коммуникации, находящихся, можно сказать, «на переднем крае» всей лексической системы языка и непосредственно отражающих тенденции, характерные для языка социума в определенные моменты его существования.

ЛИТЕРАТУРА

1. Земская Е.А. Активные процессы в русском языке последнего десятилетия XX века. Часть 4. – <http://www.gramota.ru/>
2. Кондратьева Т.С. Терминопостранство «экономика – рынок – право»: вопросы систематизации // Научно-техническая терминология. – Вип. 2. – М., 2001.
3. Корнеева А.Ю. О динамических процессах в русской экономической терминологии // Сучасні проблеми термінології та термінографії: Тези допов. Міжнарод. наук. конференції. – К., 2000.
4. Панов М.В. Позиционная морфология русского языка. – М., 1999.

земної філології та мистецтвознавства Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.

Попович Наталія Михайлівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри історії та культури української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Пристайко Тамара Степанівна – доктор філологічних наук Дніпропетровського національного університету

Сафонова Наталія Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов

Семененко Наталія Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри філологічних наук Старооскільського філіалу Белгородського державного університету (м. Белгород, Росія)

Ситняк Роман Миколайович – аспірант кафедри мовознавства та російської мови Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов

Сушко Оксана Іванівна – кандидат філологічних наук, доцент Слов'янського державного педагогічного університету

Тараненко Ольга Геннадіївна – магістр, аспірант Луганського національного педагогічного університету ім. Тараса Шевченка

Тесленко Наталія Олександрівна – аспірант кафедри української мови та прикладної лінгвістики Донецького національного університету

Тищенко Ганна Олександрівна – аспірант кафедри німецької мови Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов

Устюгова Людмила Михайлівна – доктор філологічних наук, професор кафедри російської мови Ужгородського національного університету

Чернобай Ганна Сергіївна – асистент кафедри української мови та літератури Слов'янського державного педагогічного університету

Чикибасв Аркадій Геннадійович – викладач кафедри іноземних мов для неспеціальних факультетів Бердянського державного університету; аспірант кафедри мовознавства та російської мови Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов

Шевчук Л.В. (Одеса)

Шимко Олена Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри класичних та сучасних літературних мов Української богословської академії ім. святих Кирила та Мефодія

Шлапак Ірина М'ячеславівна – аспірант кафедри мовознавства та російської мови Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов, викладач англійської мови кафедри української та іноземних мов Юридичної академії (м. Івано-Франківськ)

Щербак Олена Миколаївна – викладач кафедри германських мов Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов

Купіна Ірина Олександрівна – аспірантка кафедри української мови Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди

Ланська Ольга Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент Ліпецького державного педагогічного університету (м. Липецьк, Росія)

Лисенко Валентина Іванівна – здобувач кафедри культурології та українознавства ЗДМУ (м. Запоріжжя)

Марченко Тетяна Яківна – кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник Інституту мовознавства (м. Київ)

Машиністов Олексій Володимирович – аспірант кафедри мовознавства та російської мови Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов

Машиністова Людмила Вікторівна – старший викладач кафедри мовознавства та російської мови Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов

Миронова Тетяна Анатоліївна – кандидат філологічних наук, декан факультету масових комунікацій Східноукраїнського національного університету ім. В.І. Даля

Монастирська Ганна Володимирівна – асистент кафедри української мови та прикладної лінгвістики Донецького національного університету

Мудрова Наталія Володимирівна – викладач кафедри практики іноземних мов Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов

Нагорний Ігор Анатолійович – доктор філологічних наук, декан філологічного факультету, професор кафедри російської мови та методики викладання Белгородського державного університету (м. - Белгород, Росія)

Назар Роман Миколайович – аспірант кафедри української мови та прикладної лінгвістики Донецького національного університету

Новікова Ольга Олександрівна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри українознавства Донецького юридичного інституту Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка

Пономарьова Л. ????????

Пономаренко Катерина Вікторівна – аспірант кафедри української мови та прикладної лінгвістики Донецького національного університету

Поперечна Олена Анатоліївна – аспірант кафедри української мови та прикладної лінгвістики Донецького національного університету

Попова Ірина Степанівна – кандидат філологічних наук, професор кафедри української мови, декан факультету української й іно-

5. Пристайко Т.С. Составные термины с неизменяемым компонентом / Т.С. Пристайко, И.И. Турута, О.С. Тупица // Ономастика і апелятиви. – Вип. 16. – Дніпропетровськ, 2002.
6. Современный русский язык: Теория. Анализ языковых единиц: В 2 ч. – Ч. 1. / Под ред. Е.И. Дибровой. – М.: Изд. центр «Академия», 2001.

ИСТОЧНИКИ ФАКТИЧЕСКОГО МАТЕРИАЛА

1. БЮС – Большой юридический словарь / Под ред. А. Я. Сухарева и др. – М., 1998. – 790 с.
2. СЭС – Райзберг Б.А., Лозовский Л.Ш., Стародубцева Е.Б. Современный экономический словарь. – М., 2000. – 480 с.
3. Російсько-український математичний словник: 12 000 термінів / Уклад. Ф.С. Гудименко та ін. – Харків, 1990. – 155 с.
4. Толковый металлургический словарь. Основные термины / Под ред. В.И. Куманина. – М., 1989. – 446 с.

АННОТАЦИЯ

Анализируются активные инновационные процессы, свойственные терминотемам экономико-правовой сферы русского языка; отмечается активное пополнение терминологической лексики за счет заимствованных аббревиатур, профессионализмов и жаргонизмов, а также рост терминов с неизменяемым зависимым компонентом.

SUMMARY

Active innovation processes which are characteristic of the terminological systems of the economic-legal sphere of the Russian language are analyzed; the replenishment of the terminological lexis with the help of borrowed abbreviations, professional words and slang is noted; also the number growth of the terms with on unchangeable dependent component is registered.

*Л.М. Устюгова
(Ужгород)*

УДК 821.161.1'06:821.161.1'04

К ВОПРОСУ О СОДЕРЖАНИИ ТЕРМИНА “ЦЕРКОВНО-СЛАВЯНСКИЙ ЯЗЫК”

Начиная с М.В. Ломоносова? проблема языковой ситуации в Древней Руси занимала умы известных славистов и русистов, которые, при всём различии их концепций, связывали её решение с вопросом

о роли церковно-славянского языка в становлении и развитии древнерусского, а затем и русского литературного языка (значение терминов см. в [20; 21 и др.]). Весьма показательны в этом отношении труды В.В. Виноградова, отражающие мучительные поиски учёным наиболее адекватного решения указанной проблемы. Начав с провозглашения в 1934 г. церковно-славянского языка литературным языком русского Средневековья [3, с. 10], в 1958 г. В.В. Виноградов выдвинул гипотезу о двух типах древнерусского литературного языка, понимаемых прежде всего как “система динамической координации двух **структурных** типов языка” (выделено нами – Л.У.) – книжно-славянского, продолжающего традиции старославянской и / или церковно-славянской письменности, и народно-литературного (народно-бытового, литературно-народного). Исследование закономерностей развития книжно-славянского типа древнерусского литературного языка в XI-XVII вв. учёный считал важнейшей задачей историков русского языка [2, с. 105-106]. В одной из последних статей (1969 г.), разграничивая историю древнерусского церковно-славянского литературного языка (церковно-славянского языка русской редакции), богатого и сложного по своему составу, и историю русской письменно-деловой речи, на примере “Слова о погибели земли русской”, названного гибридным произведением – народно-русским и вместе с тем церковно-славянским, В.В. Виноградов показывает “сложный и глубокий процесс синтеза народных восточнославянских и книжных церковно-славянских элементов” [2, с. 263-264]. В заключительной части статьи учёный говорит о необходимости изучения того процесса, “в результате которого развитие и взаимодействие **двух видов** древнерусского литературного языка – книжно-славянского и народного олитературенного, обработанного – привело к образованию трёх стилей **с единым структурно-грамматическим и словарным ядром...**” (выделено нами – Л.У.) [2, с. 286].

Конец XX – начало XXI вв. ознаменовались возрождением гипотезы о церковно-славянском языке как литературном языке русского Средневековья. Так, Б.А. Успенский, сторонник теории диглоссии в Древней Руси, утверждает: “Мы имеем все основания рассматривать церковно-славянский язык как русский литературный язык эпохи Средневековья” [16, с. 23]. В.М. Живов, первоначально поддерживавший гипотезу А.Б. Успенского о ситуации диглоссии в Древней Руси, со временем отходит от этой теории, но по-прежнему считает литературным языком русского Средневековья язык церковно-славянский, который разделяет два регистра – стандартный и гибридный [5, с. 16]. М.Л. Ремнёва тоже рассматривает церковно-славянский язык как литературный язык Древней Руси, выделяя в нём две нормы – строгую и норму сниженного типа, допускающую исполь-

ДОВІДКИ ПРО АВТОРІВ

Авраменко Людмила Анатоліївна – аспірант кафедри російської мови Інституту іноземної філології Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова

Балко Марина Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри українознавства Донецького юридичного інституту Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка

Блюміна Ольга Валентинівна – аспірант кафедри мовознавства та російської мови Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов

Богданова Світлана Олександрівна – аспірант Дніпропетровського національного університету

Бражнік Лена Мирзоянівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри мовознавства та російської мови Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов

Бузько Світлана Андріївна – аспірант кафедри української мови Криворізького державного педагогічного університету

Бичок Ольга Іванівна аспірантка кафедри української мови Дніпропетровського національного університету

Водницька Ніна Віталіївна – аспірант кафедри російської мови Ніжинського державного університету ім. М. Гоголя, старший викладач Чернігівського філіалу Рівненського інституту слав'янознавства.

Волкова Наталія Валеріївна – аспірант кафедри мовознавства та російської мови, викладач кафедри практики мовлення та інформаційних технологій Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов

Галіка Олена Вікторівна – старший викладач кафедри практики іноземних мов Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов

Горбатенко Сергій Олександрович – аспірант кафедри української мови та літератури Слов'янського державного педагогічного університету

Григораш Антоніна Михайлівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри російської мови Інституту іноземної філології Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова

Должанська Олена Игоревна – асистент кафедри англійської філології Макіївського економіко-гуманітарного інституту

Ковальова Лілія Євгенівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології, заступник декана філологічного факультету Гродненського державного університету ім. Янки Купали (м. Гродно, Білорусь)

Крига Тамара Іванівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри практичного курсу слов'янських мов Київського славистичного університету

АНОТАЦІЯ

У статті досліджено назви осіб у творчості Дмитра Білоуса за ознаками родинних і сімейних стосунків; встановлено їх семантичні групи відповідно до лінгвостилістичних особливостей; визначено відтінки та асоціативні нашарування, що розкривають зміст досліджуваних лексем; відображено репрезентацію дійсності в текстах за допомогою мовних одиниць; з'ясовано місце слів „мати”, „батько” в ідіолектному словнику письменника.

SUMMARY

In the article names of persons in Dmitro Bilous's poetical works on the basis of family relations are investigated; their semantic groups according to lingvo-stylistic features are established; shades and associations which express the contents of the investigated lexemes are determined; the representation of the reality in texts with the help of language units is displayed; the place of words «mother», «father» in the individual vocabulary of the writer is found out.

зование восточнославянских средств оформления грамматических отношений [13, с. 30-31]. Анализируя гипотезу В.В. Виноградова о двух типах древнерусского литературного языка, М.Л. Ремнёва соотносит книжно-славянский тип с церковно-славянским языком русского извода, на котором написаны памятники высокой книжности. Народно-литературный тип языка, по мнению исследователя, – “это тот же церковно-славянский, но в его постоянном взаимодействии с элементами языка древнерусской народности” [13, с. 165]. В связи с гипотезами В.М. Живова и М.Л. Ремнёвой закономерно возникает вопрос о содержании термина “церковно-славянский язык русского извода”, об объёме этого понятия.

В трудах М.Л. Ремнёвой и её последователей имеются образцы анализа письменных источников с учётом 6 грамматических признаков, на основе которых противопоставляется язык деловой письменности как базирующийся на народно-разговорной основе и язык всей остальной древне- и старорусской письменности, имеющей, по мнению авторов, церковно-славянский характер [13; 8 и др.]. Мы уже обращали внимание на необходимость выработки комплексной программы, направленной на анализ не только грамматических, но и лексических особенностей памятников [17; 18]. Цель данной статьи – показать, какие возможности для выявления особенностей языка древнерусских памятников письменности содержатся в программе, включающей всего 6 грамматических признаков. Материалом анализа являются 4 отрывка примерно по 2550 знаков каждый. Два отрывка взяты из “Повести временных лет” (памятника начала XII в.) по Лаврентьевскому списку (XIV в.) [11; 12] – “Сказание о Борисе и Глебе” (летописная статья 1015 г.) и “Повесть об ослеплении Василька Теребовльского” (летописная статья 1097 г.). 1-й отрывок (или 1-й текст, “Сказание”) – это летописный вариант жития-мartyрия, написанного Нестором. Автором 2-го отрывка (далее – 2-й текст, “Повесть”), являющегося повестью о княжеских преступлениях и не имеющего аналогий в византийской литературе [10, с. 83], считают галицкого попа Василия. 3-й и 4-й отрывки взяты из “Истории о великом князе Московском” А.Курбского [9], памятника XVI в. В 3-м отрывке (далее – 3-й текст) описывается поведение царя после взятия Казани. 4-й отрывок (или 4-й текст) завершает “историю новоизбиенных мучеников”.

В соответствии с гипотезой М.Л. Ремнёвой, отрывки из “Повести временных лет” (далее – Пов.вр.л.) написаны на церковно-славянском языке, причём “Сказание” как текст, близкий к жанру жития, соответствует строгой норме, а “Повесть” – норме сниженного типа. “История” А.Курбского, по мнению А.А. Цеховича, автора комментариев к тексту, “написана на московском варианте церковно-славянского языка” [9, с. 606].

Четыре из 6-ти признаков программы М.Л. Ремнёвой касаются способов выражения синтаксических значений императивности, условия, времени и цели. В таблице 1 дано сравнение количества синтаксических конструкций с перечисленными значениями и способов их выражения в анализируемых текстах:

Таблица 1. Количество маркированных синтаксических конструкций

Синтаксические конструкции	“Повесть временных лет”			“История...” А. Курбского		
	1-й текст	2-й текст	Всего:	3-й текст	4-й текст	Всего:
1. Императивные: повелит. наклон.	13	34	47	11	2	13
да + презент	12	24	36	6	1	7
да + императив	1	7	8	4	1	5
инфинитив	—	3	3	—	—	—
	—	—	—	1	—	1
2. Условные: союзы <i>аще</i>	3	21	24	9	4	13
да <i>аще</i>	2	10	12	9	4	13
да (<i>же</i>)	1	6	7	—	—	—
о <i>же</i>	—	2	2	—	—	—
	—	3	3	—	—	—
3. Временные: союз <i>егда</i>	7	12	19	10	9	19
dativus absolutus	—	—	—	7	5	12
	7	12	19	3	4	7
4. Целевые: союз да (и)	2	2	4	—	1	1
супин	1	1	2	—	—	—
инфинитив	1	1	2	—	—	—
	—	—	—	—	1	1

1.1. Таблица 1 наглядно демонстрирует неравномерность количественного распределения анализируемых конструкций, снижающую степень их сопоставимости. Так, в отрывках из Пов.вр.л. больше всего зафиксировано императивных конструкций (47), однако в “Сказании” имеется только 13 примеров, т.е. почти в три раза меньше, чем в “Повести” (34). 13 императивных конструкций в отрывках из “Истории” А.Курбского тоже распределяются неравномерно: 11 примеров представлено в 3-м тексте и только две конструкции – в 4-м тексте. По мнению М.Л. Ремнёвой, значения приказа, распоряжения, пожелания в памятниках строгой нормы передаются формами императива, а также конструкциями “да + презентная форма” [13, с. 58-61]. В нашем материале значение императивности выражается преимущественно формами повелительного наклонения, одинаково характерными как для церковно-славянского, так и для древнерусского языка: *Господи боже мои... спаси мя и от всЕхх гонящих мя избави* [11, с. 148] (знаком Е передаётся буква “ять”); *...мнихъ Максим начал прорицати ему... вЕдай о сем иже сын твои умреть* [9, с. 264]. Выражение этого значения презентной формой в сочетании с модальной частицей *да*, квали-

тую, // *Догляну, – тільки уроди, // Труда свого не пошкодую, // Аби цвіли поля й сади* [5, с.208]. Розуміння зв'язку між членами етносу як родинного, де кожен виступає сином чи донькою єдиної матері-України, є характерним для української нації.

Отже, у центрі низки творів Дмитра Білоуса, як і в центрі нашого життя, стоїть людина. Світ поезій письменника на рівні тексту репрезентований численними антропоморфічними засобами, що дає відчуття постійної людської присутності в цьому світі. На основі таких ономазіологічних ознак, як характер стосунків між людьми, а саме, сімейно-родинні, дружби, кохання, у творчості Дмитра Білоуса виділено лексико-семантичну групу „назви людей за ознаками родинних і сімейних стосунків”. Аналіз вищезазначених лексем дав можливість виокремити у досліджуваній групі номінативні підгрупи іменників „найменування осіб чоловічого роду”, „найменування осіб жіночого роду”.

На підставі мовного аналізу творчості Дмитра Білоуса зроблено певні спостереження: поезії письменника акцентують увагу на нових аспектах сімейного життя, статевих стосунків, взаємовідносин, сприйняття жінки в суспільстві, відображають новий розподіл ролей у родині.

Перспективним вважаємо комплексне дослідження назв осіб у поетичних творах Дмитра Білоуса.

ЛІТЕРАТУРА

1. Апресян Ю.Д. Образ человека по данным языка: попытка системного описания. // Вопросы языкознания. – 1995. – №1. – С. 37-67.
2. Бацевич Ф.С., Космеда Т.А. Очерки по функциональной лексикологии. – Львов: Свит, 1997. – 392 с.
3. Белоусова А.С. Русские имена существительные со значением лица // Вопросы языкознания. – 1981. – №3. – С. 71-83.
4. Білоус Д.Г. Безцінний скарб. – К.: „Укр. енцикл.” ім. М.П. Бажана, 2004. – 328 с.
5. Білоус Д.Г. Вибране: Лірика, гумор, сатира, переклади. – К.: Дніпро, 1990. – 310 с.
6. Білоус Д.Г. Даруй словам одвічну силу: Поезії. – К.: Знання, 2000. – 83 с.
7. Білоус Д.Г. Диво калинове; Чари барвінкові: Вірші. – К.: Веселка, 1994. – 205 с.
8. Білоус Д.Г. Ромен хіба не родич Рима?: Поезії. – К.: Укр. письменник, 1999. – 110 с.
9. Лисиченко Л.А. Лексико-семантична система української мови. – Харків, 2006. – 150 с.
10. Українське слово. – К., 1995. – Т. 4.

ка й матері в родині та єдність іпостасі жінки й чоловіка: *Хай навчають батько й мати*, // в чому чемності секрет [4, с.267]; *Бо всі пра-пра і дід, і баба* – // в калюжу ще ніхто не сів [7, с.193]; *Родовід іде все далі: // і дядьки твої, й тітки...* [8, с.14].

У виокремлених номінативних підгрупах виділяються вузькі угруповання, члени яких можуть розрізнятися і протиставлятися за однією конкретизованою семантичною ознакою: батько – син, дід – онук, дядько – небіж, мати – дочка, свекруха – невістка, що зумовлено специфічними історичними, етнічними, культурними чинниками, під впливом яких формувалось уявлення про чоловічу й жіночу стать та вікові особливості. Ця думка має підтвердження в семантичній площині творів: *В житті пліч-о-пліч з рідним сином* // *крокує батько гордовито* [4, с.90]; *Слова озвуться у нащадках* // (*діди передають онукам*) [4, с.214]; *...Каже до невістоньки свекруня:* // „*Ти вже хочеш їстоньки, Віруню?*” [4, с.216].

Назви осіб за ознаками родинних і сімейних стосунків можуть містити різне смислове навантаження. Іменники із суфіксами суб'єктивної оцінки *сестричка, синок, донечка, татусь, батечко, матуся, бабусенька, прапраонучата* й под. яскраво виражають позитивну конотацію. Однак, зміст деяких слів виразно проявляється саме в контексті твору, у поєднанні з іншими лексемами: *На це всміхається не зле* // *синок довготелесий* [7, с.184]; – *Аж заходиться дитя...* // *Мерзне на морозі...* // *А там... батечко хропе*, // *Хоч коти гармати* [5, с.96]. Слова на позначення родинних образів, які виступають у складі фразеологічних чи порівняльних зворотів, вносять у поезію індивідуально-авторський смисловий відтінок: *Мій знайомий, як стара свекруха*, // *Дивної якоїсь поведенції:* // *У пороках сам сидить по вуха*, // *А для інших виріка сентенції!* [5, с.149].

Деякі лексеми мають узагальнювальний характер і виходять за межі лексико-семантичної групи „назви людей за ознаками родинних і сімейних стосунків”: сини ланів, України дочки і сини, вірні сини, сини народу, сини і дочки. Їх зміст трактується у взаємозв'язку з рідним краєм, землею, Батьківщиною: *Синів і дочок багатьох народів* // *я зустрічав, які перетинали* // *гірські й морські кордони і на подив* // *багато бачили, багато знали* [7, с.21]; *Як вихідці з села, сини ланів*, // *тяглися до освіти ми, хлопчиська* [8, с.50]; *Зазеленів і цвітом засинів* // *на рідних долах матері-України*, // *як доля її дочок і синів*, // *що в ній, як і в тобі, є щось нетлінне* [6, с.15]; *Завіщо це випало мові*, // *навіщо злий дух повелів* // *проходить дорогами крові* // *крізь розстріли вірних синів?* [4, с.69]. Використання цих слів в іншому контексті спричинено чуттєвим сприйняттям людиною об'єктивної дійсності. Любов до рідного краю, землі є складовою менталітету українців і відповідає родинним почуттям: *Як матір я її свя-*

фицирующееся как специфически книжное, представлено единичными примерами: *Да неЕ отселЕ имемся въ едино сердце и блюдем РускыЕ земли* [11, с. 248]; *...мнихъ Максим начал совЕтывати ему; да неЕ едетъ на такъ далекий путь...* [9, с. 262]. Характерно, що 7 із 8 таких прикладів зафіксовані в „Повесті”, де трижды зустрічається і конструкція „да + імператив”, вважаючися рідкою в пам'ятниках строгої норми [13, с. 159]: *Да аще не хочеш остати до именинь моихъ да приди нынЕ...* [11, с. 250]. В 4-м тексті має один приклад використання інфінітива в імперативному значенні, що кваліфікується як ознака розмовної мови: *Он же... упрямяся, толико: “Ехати да ехати, рече, ко святому Кирилу”* [9, с. 260].

Таким чином, в групі імперативних конструкцій із 1-го, 2-го і 3-го текстів необхідною ступенем сопоставимості володіють тільки приклади з нейтральним способом вираження цього значення – формами повелительного наклонення, тобто для аналізованих відривків вказаний ознака не є маркованим.

1.2. Нерівномірністю розподілу відзначаються і умовні конструкції, не мавши широкого розповсюдження в пам'ятниках повествовального жанру [7, с. 48]: в відривках із Пов.вр.л. зафіксовано 24 приклади, причому в 2-м тексті їх значно більше (21), ніж в „Сказанні” (3). Нерівномірність використання цих конструкцій характерна і для твору А.Курбського: в 3-м тексті має 9 прикладів, а в 4-м – чотири. Умовні конструкції вводились різними союзами, але найбільш високою ступенем використання була характерна для союзу *аще*, старослов'янського за походженням. Строгою нормою для умовних конструкцій М.Л. Ремнєва вважає союз *аще* в поєднанні з презентною формою або сослагательним наклоненням [13, с. 140]. Приклади з презентними формами зафіксовані в усіх текстах, крім „Сказання”: *И аще мя вдасть ляхом не боюся смерти...* [11, с. 256]; *И аще богъ поможетъ... тогда мало неЧто воспомянем о предивныхъ видЕнияхъ его* [9, с. 392] (презентні форми в залежності від контексту мали значення наслідку або майбутнього часу). Достатньою кількістю прикладів представлені і форми сослагательного наклонення: *Аще бо быхъ брате мои видЕль лице твоє ангелское умерль быхъ с тобою* [11, с. 150]; *О, аще и отецъ былъ бы ми живъ, такового глагола полезного не поведалъ бы ми!* [9, с. 266] і др.

Форми прошедшихъ временъ в аналізованих структурах зустрічаються рідко: *Аще кого видяше ли шюмна ли в коєм зазорЕ / не осудяше* *но вся на любовь прекладаше и утешаше* [11, с. 256] (і в головній, і в придаточній частині використані форми імперфекта); *Аще... и обЕщался еси тамо Ехати...* *но обЕты таковыє с разумом не согласуютъ* [9, с. 262] (імперфект в придаточній частині). В нашому матеріалі

имеются единичные примеры сочетания перфекта и аориста в придаточной части с императивной конструкцией “да + презентная форма” в главном предложении: *Да аще есть право молвилъ Давыдъ / да прииметъ Василко казнь // аще ли неправо глагола Давыдъ / да прииметъ мечь от бога и отъЕчаетъ предъ богомъ* [11, с. 252]. Конструкции “да + презентная форма”, как и формы повелительного наклонения в главной части условного предложения, относятся к числу редких [13, с. 158]: *Да аще не хочешь остати до именинъ моихъ / да прииди нынЕ цЕлуеши мя и посЕдимъ вси с Давыдомъ* [11, с. 250].

Как показывает таблица 1, в Пов.вр.л., особенно во 2-м тексте, условные конструкции вводятся различными союзами. Кроме союза *аще*, часто встречается сочетание союзов *да аще*: *Да аще сего не правимъ / то болшее зло встанетъ в нас...* [11, с. 254]. В “Повести” зафиксирован книжный союз *да(же)* (*Даже бы мене Давыдъ послушалъ да быхъ послалъ мужъ свои к Володимеру воротиться...* [11, с. 256]), а также народно-разговорный союз *оже*: *Оже хочещи послати мужъ свои / и воротится Володимеръ / то вдамъ ти котороу ти городъ любъ* [11, с. 256].

В отрывках из сочинения А.Курбского используется всего один союз – *аще*, что даёт основание рассматривать его как нейтральное средство организации условных конструкций (аналогичное явление М.Л. Ремнёва отмечает в грамотах [13, с. 87]).

Таким образом, только во 2-м тексте условные конструкции отличаются разнообразием своей структуры. Небольшое количество примеров в других текстах снижает степень маркированности этих конструкций.

1.3. Значение времени в памятниках строгой нормы передаётся прежде всего оборотами “дательный самостоятельный”, а также синонимичными им конструкциями с союзами *егда*, *къгда* и *яко* (*ако*) [13, с. 54–58, 158]. В отрывках из Пов.вр.л. имеются примеры только с оборотом “дательный самостоятельный” (*dativus absolutus*): *И приишедшио ему на Волгу на поли потчеся конь въ рвЕ и налами ему ногу мало* [11, с. 150]. *И бысть везому ему таща с ним перешедше мостъ Звиженъскыи на торговици* [11, с. 252]. В сочинении А.Курбского тоже представлен *dativus absolutus* (...*воинов его скверныхъ измаилтянъ мужеством храбрости своей, богу имъ помогающе, побили* [9, с. 252]), однако этих примеров меньше (7), чем конструкций с союзом *егда* (12): ...*Молчанъ Митковъ, егда нудимъ былъ от него... великими, дьяволу обещанными чашами пили, тогда велегласно возопиша...* [9, с. 394].

В Пов.вр.л. в оборотах “дательный самостоятельный” зафиксированы причастия действительного и страдательного залога: *ГлЕбу же убъену бывшию и повержену на brezЕ межи двЕма колодами / посемъ же вземше везоша и* [11, с. 152]. Господствующим является тип ДС с осо-

Родинні образи актуалізуються автором у назвах поезій „Навчаймо дочок і синів”, „Іякби моя бабуся встали”, „Люлі, синочку...”, „Берегиня роду”, „Віншування батьків” тощо. Різноманітні словосполучення з лексичними одиницями на позначення родинних образів у творах Д. Білоуса акцентують увагу на аспектах сімейного життя, ставлених стосунків, взаємодій (матусею сповите, добра мамочка, дітки коло мами, з матір'ю утряс, йде до мами зі словами молитовними, будьте ж нам за батечка, любий внучку, рідні доню й синку, жінка терпляча). Як бачимо, у поетичній творчості Д. Білоуса на перший план виступає особливість статусу жінки-матері. Підтвердженням цьому є ряд синонімів до слова „мама” у вірші лінгвістичного характеру „Хто ніжніше маму назове”: *І сказала спершу Дуся: // мама, матінка, матуся. // І додав маленький Женья: // мамця, матіночка, неня. // А дзвінкоголоса Груня: // ненька, мамочка, мамуня* [4, с. 218].

У лексико-семантичній групі „назви людей за ознаками родинних і сімейних стосунків” можна виділити номінативні підгрупи найменувань людей, розподіливши за ознаками „особа чоловічого роду” – „особа жіночого роду”.

Лексичні одиниці на позначення осіб чоловічої та жіночої статі складають певні лексичні угруповання, які об'єднуються семантичним компонентом гендерної маркованості і є досить компактною частиною ідіолекту письменника.

Структура номінативної підгрупи за ознаками „особа чоловічого роду” вичленовується із загального складу антропоцентричної лексики творів Дмитра Білоуса й охоплює значну кількість слів: тато, татусь, батько, папа, чоловік, муж, милий, суджений, молодий, жених, вдівець, син, синок, брат, онук, правнук, дідусь, дідок, прапрадіди, пра-пра-прадіди, дядьки, дядя, зять, шурик, небіж, свекор, сват та ін. („Люлі, синочку, наче в садочку...” – // *Тато приспівує басом...* [5, с. 94]; ...*Тут наш рід пустив свій корінь, // наші прадіди й діди* [8, с. 14]; *Або шурик – це ж як-не-як // Теж не фітілька вам* [5, с. 67]).

За ознаками „особа жіночого роду” групуємо назви осіб жіночого роду: мама, мамця, матінка-матуся, берегиня, неня, ненька, нянечка, няня, жінка, дружина, кохана, наречена, молода, донечка, доня, донька, доця, бабусенька, бабуня, бабця, прабаба, сестра, тітка, теща, свекруха, невістка тощо (*Шле за ним свою карету, // Найбаскіші коні, // Щоб портрети швидше мати // І дружини, й доні...* [5, с. 133]; *До бабусеньки до Львова // Надя їздила в село* [4, с. 298]; *З вікна виглядає сестричка Оріся // і вигляд у неї чудовий* [4, с. 168]). У кількісному співвідношенні використання лексем чоловічого та жіночого роду у творах Дмитра Білоуса приблизно однакове. Ці одиниці репрезентують тенденцію сучасного суспільства до врівноваження ролей бать-

Свою жінку жартома // назива гризоголовкою [4, с.100]; Любив надмір жінку – // отожд не дивина, що правила Настя, // вродливиця-жона [7, с.178]; Ех, як тут зірвалася вона – // вже не він, – // вона тут господиня [4, с.25]. Автор відобразив перерозподіл обов'язків і ролей у родині, підвищення ролі і статусу жінок у житті, перевагу жіночого начала в українському національному характері.

Назви осіб за ознаками родинних і сімейних стосунків посідають у творчості Дмитра Білоуса значне місце і представлені двома парадигмами мовних назв, які репрезентують мовні образи: реальні члени родини письменника та вигадані художні персонажі.

В автобіографічних творах „З моєї анкети”, „Щедрий вечір”, „Картинка з дитинства”, „З дитячих літ”, „Біографічне”, „Вдячні слова”, „Дивися, Митю, примічай” частотно використовуються мовні одиниці на позначення батьків, які вербалізують авторське світобачення та світосприйняття: *Моя біографія, друзі, // сягає в далекі ті дні, // коли мене бусол на лузі // підкинув батькам навесні* [5, с.20]; *І як наша мати зуміла настачити? // Ось батько з-за тих пирогів до рідні // (навмисне пригнувшись).* // – *Чи ви мене бачите?* [6, с.25]; *Небавом у тата і мами // вже нас одинацятко душ* [5, с.20]. Співвідносячи частотність вживання слів „мама”, „мати”, „матуся” (на означення рідної неньки) і слова „батько” (на означення рідного тата), стає помітним, що про маму у творах Д. Білоуса написано більше спогадів: *І вже тепер в душі у мене // до **мами** стільки вдячних* [7, с.153]; *Онде й **мати** з дубцем - // пізнаю по ході. // Видно, буде добряча припаринка!* [5, с.49]; *Бо каже **мама** щонайм'якше // (книжками ж, бачить, зайнятий).* // *Коли ж так просять вас, то як же // і на край світу не піти?!* [6, с.72]; *Давно **матусі** вже немає. / А я прибув. Стою в Шамраї, // де папороть. Біля куца* [7, с.147]; *А я від **батька** чув уперше // про наших славних земляків* [8, с.31]; *А в хаті наш **батько** сідає на покуті // і ми за столом, ціла купа дітей* [6, с.25]. Поетично-вербальний ряд дає підстави стверджувати, що батько письменника, Григорій Миколайович, – високоосвічений сільський інтелігент, наставник, глава сім'ї; мати, Ганна Давидівна, як зазначає В. Чуйко, – „героїня хатнього космосу” [10, т.4, с.3], займалася вихованням дітей та веденням господарства.

Яскраво постає особиста сім'я поета в семантичних комплексах „батько – мати”, „брат – сестра”: *І згадуєш – **батько** і **мати** казали / Як мудру пораду: з людьми треба бути* [8, с.79]; *... Чотири було в мене **брати** // і п'ять було в мене **сестер*** [5, с.20]. Родина є тим середовищем, яке формує характер та вдачу людини. Атмосфера доброзичливої вимогливості, що панувала у сім'ї Білоусів, спілкування на рівні родинної взаємоповаги і взаєморозуміння, вплинула на творчі погляди письменника.

бым субъектом, отличным от субъекта глагольного сказуемого. Примеры из Пов.вр.л. подтверждают широкое распространение *dativus absolutus* в памятниках древнерусской письменности [6, с. 417], особенно во временном значении, но не дают оснований для разграничения в 1-м и 2-м текстах двух типов нормы церковно-славянского языка.

В сочинении А.Курбского обороты “дательный самостоятельный” производят впечатление случайных книжных вкраплений, которые не всегда можно соотносить с придаточным предложением: ...*такие неудобные и жестокие пути претерпЕл, лЕтомъ плавающу ему по морю, зимою же на пруткошествелных еленехъ Ездяще... посЕщающе детЕй своих духовныхъ...* [9, с. 388] (однотипные конструкции с временным значением строятся по-разному).

1.4. Целевые конструкции в обоих памятниках представлены единичными примерами: в 1-м и 2-м текстах имеется по одному примеру с конструкциями “модальная частица *да* + сослагательное наклонение” (*Пошлю къ Володимеру **да** быша не прольяхи мене ради крови* [11, с. 256]) и по одному примеру с формами супина: *Василко... **иде поклонитсЯ** къ святому Михаилу в манастирь* [11, с. 250]. В 4-м тексте зафиксирован один пример, в котором позицию супина занимает инфинитив: *И мало здЕ претерпЕвшие и очистившиеся прехвалнымъ симъ крЕщением, чисти к пречистейшему Христу **отоидостЕ** мзды трудовъ **восприяти*** [9, с. 396].

Подводя итоги проведенного анализа синтаксических конструкций с императивным, условным, временным и целевым значениями, отметим, что указанные конструкции не дают оснований для разграничения анализируемых отрывков из Пов.вр.л. как текстов, отражающих разные типы нормы церковно-славянского языка. Это объясняется недостаточной степенью сопоставимости фактического материала как по количеству примеров, так и с точки зрения способов выражения указанных значений. Степень маркированности перечисленных конструкций в отрывках из сочинения А.Курбского, на наш взгляд, является минимальной. Даже книжные союзы *аще* и *егда* воспринимаются здесь как нейтральные языковые средства.

2. К признакам строгой нормы относится правильное употребление форм двойственного числа, однако, отмечает М.Л. Ремнёва, уже в ранних памятниках наблюдаются отступления в использовании этих форм [13, с. 61-64, 158]. В отрывках из Пов.вр.л. представлены в основном правильные формы двойственного числа глаголов (преобладает форма 2-го лица), причастий, имён существительных и имён прилагательных: *РадуютсЯ божьими свЕтлостьми явЕ облистаетма всего мира обходита бЕсы отгоняюща недугы ицЕляюща свЕтилника предобрая заступника теплая суца...* [11, с. 152]. В тексте “Сказания” по спискам XV века (Радзивилловскому и Московско-

Академическому) зафиксированы многочисленные замены форм двойственного числа: *пребываючи, молящися, озаряючи, разжигаше, очервивше; радуется, обходите* и др. [12, стб. 137-138].

Во 2-м тексте преобладает древнерусская форма 3-го лица глаголов, которая, в отличие от старославянских форм (*несете, несете*), совпадала с формой 2-го лица (*несета, несета*): *И сЕдоста обаполы Сновидь Изчевиць и Дмитрь и не можаста удержати* [11, с. 252]. Формы двойственного числа в известной степени дают возможность разграничить более строгую норму в “Сказании” и норму сниженного типа в “Повести”, причём характер сниженной нормы проявляется не столько в смешении числовых форм, сколько в правильном употреблении *древнерусской* формы двойственного числа глаголов.

В анализируемых отрывках из сочинения А.Курбского контексты двойственности не представлены.

3. Для памятников строгой нормы характерна сложная система прошедших времён, включающая аорист, имперфект, перфект и плюсквамперфект. Формы на -л здесь, как правило, отсутствуют [13, с. 43-47]. Временная система восточнославянских диалектов, по мнению М.Л. Ремнёвой и ряда других исследователей, не имела форм имперфекта и аориста уже к периоду появления первых письменных памятников. Значение “действие, состояние в прошлом” выражалось формами на -л-. Сложным формам, совпадающим со старославянским перфектом, не было присуще собственно перфектное значение: вспомогательный глагол в них указывал только на лицо. Древнерусский плюсквамперфект обозначал действие, впоследствии нереализованное, “отменённое” [13, с. 72-81].

В отрывках из Пов.вр.л. зафиксированы все формы прошедших времён преимущественно в тех значениях, которые характерны для строгой нормы церковно-славянского языка: ...его же *любляше* повелу Борисъ *бЕ* бо *възложилъ* на нь гривну злату велику в ней *предъстояше* пред нимъ [11, с. 148]; В се же время *пришла бЕ* вЕсть къ Ярославу от Передъславы о отни смерти и *посла* Ярославъ къ ГлЕбу... [11, с. 150]; *Възвысила бо есть* ваю свЕтоносная любви небесная [11, с. 152] и др. Формы имперфекта в летописном варианте “Сказания” являются стяжёнными в отличие от многочисленных нестяжённых форм в Успенском сборнике XII-XIII вв.: *имЕяше, любляше, бЕаше (и бяше), печалыаше, даяше, разливааше, помышляше* [14, с. 43-45].

Аналогичная ситуация наблюдается и во 2-м тексте. Различия касаются только количества определённых форм (см. таблицу 2). Л-форма, как и формы перфекта, употребляется преимущественно в прямой речи, и её значение часто совпадает со значением перфекта: *Святополкъ... повЕда имъ еже бЕ ему повЕдалъ Давидъ яко брата ти убилъ а на тя свЕчался с Володимеромъ...* [11, с. 252].

В українському мовознавстві проблема вивчення іменників зі значенням особи малодосліджена, залишається відкритим питання чіткої лексичної класифікації назв на позначення осіб.

Спробу повної семантичної класифікації частини лексики, об'єднаної семемою „особа”, здійснила А.С. Білоусова. На думку Ф.С. Бадєвича, Т.А. Космеди, ця спроба є цілком вдалою. Однак, класифікація не є „повним всебічним описом мікросистеми назв осіб і потребує уточнення, що викликає необхідність подальшої розробки даної проблеми, вивчення назв осіб за менш об'єднаними лексико-семантичними мікроділянками” [2, с.234].

Вивчення назв осіб як складника мовної картини світу окремого письменника є актуальним з огляду на необхідність відображення його світобачення.

У творчості Дмитра Білоуса наявний особливий шар лексики на означення осіб, у межах якого виокремлено більш конкретні словесні групи, об'єднані семантичними ознаками. Кожне з найменувань одночасно називає людину й характеризує її за родом діяльності, зовнішніми рисами, внутрішніми ознаками, ідеологічними переконаннями, місцем у родині, етнічною належністю, територіальним походженням тощо.

Метою даної статті є дослідження назв осіб за ознаками родинних і сімейних стосунків у поетичній творчості Дмитра Білоуса, визначення обсягу й змісту аналізованого матеріалу, відображення в текстах функціональних особливостей назв людей та їх зв'язку з інформаційним масивом творів.

Диференціації чоловічих та жіночих ролей і діяльності є важливим аспектом оцінки мовного матеріалу. Гендерні відносини фіксуються в мові у вигляді культурно зумовлених стереотипів. У творчості Д. Білоуса ці реалії актуалізувалися в лексемах *жінка – чоловік, дружина – муж, жіночка – чолов'яга, наречена – жєних, молода – молодий, кохана – суджений, тьотя – дядя тощо*. Згідно з гендерними стереотипами, жінка слабка, має потребу в захисті, пасивна, залежить від чоловіка, виконує роль охоронниці домашнього вогнища: *Відтоді ми початки лічим, // як муж з камінням і паліччям // за звіром кидався вдогонь, // а жінка берегла вогонь* [6, с.14]; *Поставив халупку, // а потім – хатину, // затим поселив // роботящу дружину* [8, с.102]; *На тобі лопату в руки – // ти господарка в саду* [5, с.24]. Але ці історично сформовані патріархальні стереотипи суспільства, згідно з якими для жінки перевагу мають орієнтація на родину та родинні цінності, майстерність ведення домашнього господарства, покірність чоловікові, у значній частині творів Дмитра Білоуса зазнали деяких трансформацій: *І чого цій жінці треба?! // вже створили культ її. // Вознесли її до неба // на роботі і в сім'ї...* [5, с.24];

українському синтаксисі. У цьому аспекті аналізується перерозклад, варіативність, опосередкування, розчленування, розподіл й екстраполяція.

SUMMARY

The article deals with the specification of non-binary relations in the system of hierarchic syntactic connections, that is a rather spread phenomenon in Ukrainian syntax. Redistribution, variability, mediation, dispersal, distribution and extrapolating are analysed in this aspect.

В.Г. Сухенко
м. Харків

УДК 811.161.2'42 Білоус

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ РОДИННИХ ОБРАЗІВ У ПОЕТИЧНИХ ТВОРАХ ДМИТРА БІЛОУСА

Соціальна сутність людини, різноманіття суспільних відносин, з одного боку, і комунікативна направленість мови, її антропоцентричний характер, з другого, визначають виникнення значного шару лексики із семантикою особи. Важливість вивчення номінативних, ономазіологічних і функціональних аспектів слів, на означення людини, не раз привертала до цієї категорії найменування увагу вчених, які займалися проблемами мови, культури, історії та філософії.

Як відомо, образ людини формується за рахунок різних мовних параметрів. Назви осіб були об'єктом лінгвістичного аналізу у працях В.В. Виноградова, Т.А. Космеди, О.Г. Ликова, Л.М. Медведєвої, О.М. Позднякової, І.Ф. Протченка та ін. Існує низка праць, присвячених аналізу семантичних властивостей окреслених лексичних груп у співвідношенні з формальними засобами вираження (назви осіб за професією і родом діяльності (В.Л. Воронцова, О.І. Мойсєєв, М.В. Онофреш, Л.О. Самусевич, Л.А. Шкатова); назви осіб, об'єднані семантичним компонентом „керівник” (О.М. Рудяков)). Назви осіб з погляду словотвору досліджували П.І. Білоусенко, Т.П. Вільчинська, О.І. Гловацька, К.Г. Городенська, Л.Л. Гумецька, Я.В. Закревська, І.І. Ковалик, А.В. Мамрак, С.П. Семенюк, Л.Р. Шпачук; неологізми – Л.О. Вараксін, К.І. Дьоміна, Т.В. Цалко; okazіonalnі назви осіб – А.Д. Юдіна. Лексико-семантичні групи назв осіб з погляду внутрішньосистемних відношень розглядали І.В. Галактіонова, Т.П. Ломтев, В.І. Максимов, Г.А. Путягін, Н.П. Романова, Н.П. Савельєва, Р.І. Хашимов. Існують роботи, в яких назви осіб вивчалися в ономазіологічному, лексико-синтаксичному, зіставно-типологічному, історико-генетичному та інших аспектах.

Если в 1-м и 2-м текстах преобладают формы аориста (260 примеров аориста и только 17 – л-формы), то в отрывках из “Истории” А.Курбского господствующей является л-форма (141 пример при 58 случаях употребления аориста): *Егда видЕвъ преподобный Максим, иже презрЕл его советъ и ко еханію безгодному устремилсѣ цар, исполнився Духа пророческаго, начал прорицати ему...* [9, с. 260]. По данным Т.А. Джангобековой, в “Истории” А.Курбского зафиксировано 906 примеров с л-формой (бессвязочным перфектом) и только 42 случая употребления перфекта. Экспансия л-формы проявляется в её способности замещать не только аорист, но также имперфект и перфект [4, с. 124].

Ввиду заданного объёма статьи при характеристике форм прошедших времён основное внимание мы уделили количественным показателям, которые представлены в таблице 2. Учитывая то, что формы прошедших времён глагола в тексте, как правило, соотносятся с именными причастиями в предикативной функции, мы указали и количество причастий, разделив их на маркированные (с суффиксами -ущ-/-ащ- и -уч-/-ащ-) и немаркированные:

Таблица 2. Количество форм глаголов и причастий

Формы Памятники:	Прошедшие времена				Действительные причастия	
	аорист	импер.	перф.	л-форм.	маркированные	немаркирован.
ПВЛ, 1-й текст	88	8	2	2	23	47
ПВЛ, 2-й текст	172	20	15	15	9	49
Всего:	260	28	17	17	32	96
Курб., 3-й текст	26	3	11	73	17	19
Курб., 4-й текст	32	1	4	68	32	18
Всего:	58	4	15	141	49	37

Таблица 2 даёт возможность определить соотношение форм прошедших времён и причастий в предикативной функции, которое обуславливает своеобразие предикативной структуры древнерусского текста: в “Сказании” оно равно 1,5 : 1 (102 глагола : 70 причастий), а в “Повести” – 3,9 : 1 (225 глаголов : 58 причастий), то есть количество глагольных форм почти в 4 раза превышает количество причастий. В отрывках из сочинения А.Курбского нет таких резких различий: в 3-м тексте соотношение глаголов и причастий составляет 3 : 1 (113 глаголов : 36 причастий), в 4-м тексте – 2 : 1 (102 глагола : 50 причастий). При всей кажущейся поверхностности подобных сопоставлений, на наш взгляд, они весьма показательны для определения своеобразия древнерусского текста. Наличие причастий, являющихся, по справедливому замечанию Б.А. Успенского, наиболее книжной категорией [16, с. 212], их количество и функции служат надёжным маркером степени книжности текста, что весьма актуально при выделении двух типов нормы (М.Л. Ремнёва) или двух регистров (В.М. Живов) церковнославянского языка. Поэтому вызывает удивление тот факт, что прича-

ствия (за исключением оборота “дательный самостоятельный”) не включены в программу М.Л. Ремнёвой. Между тем, именно различия в употреблении причастий дают основания разграничивать по степени книжности, а значит, и по типу нормы 1-й и 2-й отрывки из Пов.вр.л.. Ср. разнообразие причастий в “Сказании” (*И съвокуплена тЕлома паче же душиама у владыкы всецесаря пребывающа... подпоуща ицЕлебныя дары... хромым ходити слЕпымъ прозрЕнье болящим цЕлбы окованым разрЕшение* [11, с. 152] – подчеркнуты субстантивированные причастия, являющиеся книжной категорией [16, с. 255]) – и однотипность конструкций в “Повести”: *И цЕловашеся поидоша в свояси* [11, с. 248]; *Давыдъ же емъ вЕру лживым словесем нача молвити на Василка глагола...* [11, с. 248] и др.

Преобладание несогласованных форм причастий наряду с большим количеством л-форм свидетельствуют о значительной степени разрушения предикативной структуры древнерусского текста в сочинении А.Курбского. Ср.: *Приявши же сатана человекеский скверный языкъ яко орудие, сице похвалился губити роды христианские со своимъ стаинкомъ, аки бы мстяще христианскому войску...* [9, с. 260]; *Онъ же не радяще о сем, и поЕхал оттуды...* [9, с. 264] и др. Особенности языка сочинения А.Курбского обусловлены его тесной связью с публицистикой, которая, по мнению Д.С. Лихачёва, в XVI в. черпала новые формы отовсюду, в том числе и из деловой письменности [цит. по: 1, с. 275].

В заключение отметим, что программа, включающая только 6 грамматических признаков, на наш взгляд, не может быть признана исчерпывающей для выявления своеобразия языка памятников древне- и старорусской письменности. Определение языка проанализированных отрывков как церковно-славянского не только неоправданно расширяет значение термина “церковно-славянский язык”, но и фактически переносит время формирования русского литературного языка в XVIII век, с чем трудно согласиться. На наш взгляд, термин “церковно-славянский язык русской редакции” целесообразно применять прежде всего к текстам Священного Писания и к тем памятникам высокой книжности, которые и в списках XX – начала XXI вв. сохраняют многие особенности своей исходной языковой системы (подробнее см. [19]). Именно эти тексты не вошли в перечень источников “Словаря древнерусского языка XI–XIV вв.” [15, с. 16]. Язык оригинальных памятников первых веков письменности был близок к церковно-славянскому, однако, на наш взгляд, его лучше квалифицировать как древнерусский литературный язык, поскольку в процессе неоднократного переписывания количество восточнославянских черт в этих памятниках возрастало (ср., к примеру, язык списков Пов.вр.л.). При всей теоретической неопределённости термина “тип”, мы считаем, что пока

синтаксичною доміантою, а з деяким комплексом таких доміант (пор.: *Без дозволу тут нікому не можна було починати будуватися*). При екстраполяції, нарешті, однозначні семантико-граматичні відношення в одній синтагмі переносяться в другу синтагму і втрачають свою однозначність через причини стилістичного характеру.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. – М.: Сов. энцикл., 1966. – 608 с.
2. Булаховский Л.А. Курс русского литературного языка. – К.: Рад. шк., 1952. – Т. 1. – 478 с.
3. Ганич Н.І., Олійник І.С. Словник лінгвістичних термінів. – К.: Вища шк., 1985. – 360 с.
4. Єрмоленко С.Я., Бибик С.П., Тодор О.Г. Українська мова: Короткий словник лінгвістичних термінів. – К.: Либідь, 2001. – 224 с.
5. Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови. Синтаксис. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – 662 с.
6. Кротевич Є.В., Родзевич Н.С. Словник лінгвістичних термінів. – К.: Вид-во АН УРСР, 1957. – 236 с.
7. Меньшиков И.И. Нестандартные синтаксические отношения между словами в современном русском языке. – Д.: ДГУ, 1982. – 24 с.
8. Меньшиков І.І., Попова І.С. Синтаксичні зв'язки слів у сучасній українській літературній мові. – Д.: ДНУ, 2001. – 90 с.
9. Меньшиков И.И., Турута И.И. Нестандартные синтаксические связи в современном русском языке. – Д.: ДГУ, 1997. – 36 с.
10. Пауль Г. Принципы истории языка. М.: Изд-во иностр. лит., 1960. – 500 с.
11. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля, 2006. – 716 с.
12. Столярова Л.П., Пристайко Т.С., Попко Л.П. Базовый словарь лингвистических терминов. – К.: Изд-во Гос. академии рук. кадров культуры и искусств, 2003. – 192 с.
13. Українська мова. Енциклопедія / За ред. Русанівського В.М., Тараненка О.О. – К.: Укр. енцикл., 2000. – 752 с.
14. Чеснокова Л.Д. Конструкции с предикативным определением // Рус. яз. в шк. – 1972. – № 1. – С. 80 – 82.
15. Шведова Н.Ю. Активные процессы в современном русском синтаксисе (словосочетании). – М.: Просвещение, 1966. – 156 с.

АНОТАЦІЯ

У статті розглядається специфіка небінарних відношень у системі ієрархічних синтаксичних зв'язків, що є досить поширеним явищем в

На столі лежали нові книги й зошити.

*У дискусії взяли участь студенти і викладачі нашого університету.
Він прекрасно співає й танцює.*

Новими можуть бути й книги, і зошити або ж тільки книги, поширювач *нашого університету* може стосуватися й обох однорідних присудків, і тільки другого з них, а *прекрасно* може характеризувати й обидві вказані дії й тільки одну з них. Нестандартність же ситуації полягає в тому, що за наявності можливості усунути виникли при цьому омонімію така можливість не завжди використовується. І справді. Характеризуючи означенням *нові* якийсь один з однорідних членів речення в першому прикладі, ми могли б скористатися однією з наступних двох трансформ: *На столі лежали зошити й нові книги; На столі лежали книги й нові зошити*, – смисл яких тлумачиться однозначно. Однак при детермінації вказаним означенням обох однорідних підметів трансформ *На столі лежали нові книги й нові зошити*, як правило, не використовується й не використовується, очевидно, з причин стилістичного характеру. Неприйнятним буде й слолучення *студенти нашого університету і викладачі нашого університету*. Допустити, мабуть, можна дубляж поширювача тільки у вигляді його синоніма, наприклад, так: *Він прекрасно співає й добре танцює*.

Визначимо екстраполяцію так:

Екстраполяція – це такий тип позасистемного синтаксичного зв'язку, при якому деякий компонент мовленнєвого ланцюга, синтаксично підпорядковуючись будь-якому одному його компоненту, формально може бути підпорядкований і пов'язаному з ним сурядним зв'язком другому компоненту цього ланцюга незалежного від того, пов'язаний він чи не пов'язаний із цим другим компонентом фактично.

Небінарні відношення в синтаксичних конструкціях із розглянутими синтаксичними зв'язками між їх компонентами виявляють себе по-різному, що, власне кажучи, і дало нам підстави виділити шість вказаних вище типів цих зв'язків, кожен з яких має якісь свої особливості, особливості, на наш погляд, досить суттєві, що чітко протиставляють один зв'язок іншому. Так, при перерозкладі одна й та ж ситуація справді може бути співвіднесена з різними варіантами синтаксичної структури висловлення, а при варіативності кожний варіант синтаксичної структури фрази відповідає якомусь одному своєму особливому змісту. Опосередкування вказує на подвійний характер залежності деякого компонента мовленнєвого ланцюга від його синтаксичної домінанти: прямий від службового слова й опосередкований від стрижневого слова конструкції. При розчленуванні в одній синтагмі реалізується тип зв'язку (підрядність), а в другій її форма, засіб реалізації цього зв'язку (уподібнення). Розподіл характеризується тим, що, на відміну від перерозкладу, поєднує деяке слово не з якоюсь однією

еще нет гипотезы, обладающей большей объяснительной силой, чем гипотеза В.В. Виноградова о двух типах древнерусского литературного языка – книжно-славянском и народно-литературном [2].

ЛИТЕРАТУРА

1. Виноградов В.В. Основные вопросы и задачи изучения истории русского языка до XVIII в. // Виноградов В.В. Избранные труды: История русского литературного языка. – М., 1978. – С. 254-287.
2. Виноградов В.В. Основные проблемы изучения образования и развития древнерусского литературного языка // Виноградов В.В. Избранные труды: История русского литературного языка. – М., 1978. – С. 65-151.
3. Виноградов В.В. Очерки по истории русского литературного языка XVII-XIX веков. Изд. 3-е. – М., 1982.
4. Джангобекова Т. Система форм прошедших времён в сочинении А.Курбского "История о великом князе Московском" // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства (Збірник наукових праць). Вип. 7: Російське та зіставне мовознавство. Мова художньої літератури. – Ужгород, 2004. – С. 116-127.
5. Живов В.М. Очерки исторической морфологии русского языка XVII-XVIII веков. – М., 2004.
6. Историческая грамматика русского языка: Синтаксис простого предложения / Под. ред. В.И. Борковского. – М., 1978.
7. Историческая грамматика русского языка: Синтаксис сложного предложения / Под. ред. В.И. Борковского. – М., 1979.
8. Киянова О.Н. Язык памятников позднего русского летописания: Особенности грамматической нормы. Монография. – М., 2006.
9. Курбский А. История о великом князе Московском // Памятники литературы Древней Руси: Вторая половина XVI века / Сост. Л.А. Дмитриев, Д.С. Лихачёв – М., 1986. – С. 260-278, 388-398.
10. Лихачёв Д.С. Зарождение и развитие жанров древнерусской литературы // Д.С. Лихачёв. Исследования по древнерусской литературе. – Л., 1986. – С. 79-94.
11. Повесть временных лет // Памятники литературы Древней Руси. Начало русской литературы. XI – начало XII века / Сост. Л.А. Дмитриев, Д.С. Лихачёв. – М., 1978. – С. 146-154, 248-258.
12. Повесть временных лет // Полное собрание русских летописей. – Л., 1926. – Т. 1, стб. 132-140, 256-267.
13. Ремнёва М.Л. Пути развития русского литературного языка XI-XVII вв. – М., 2003.
14. Сказание и страсть и похвала святому мученику Бориса и Глеба // Успенский сборник XII-XIII вв. / Под ред. С.И. Коткова. – М., 1971. – С. 42-58.

15. Словарь древнерусского языка XI-XIV вв.: Введение, инструкция, список источников, пробные статьи / Под. ред. Р.И. Аванесова. – М., 1966.
16. Успенский Б.А. История русского литературного языка (XI-XVII вв.). Изд. 3-е, испр. и доп. – М., 2002.
17. Устюгова Л.М. К вопросу о единой программе исследования памятников древнерусской письменности // Научный вестник Ужгородского университета. Сер. Филология. – 2007. – Выпуск 18 (в печати).
18. Устюгова Л.М. Семантический потенциал лексем с корнями *-голов-* / *-глав-* в истории русского языка // Научный вестник Ужгородского университета. Сер. Филология. – 2007. – Выпуск 16.
19. Устюгова Л., Шимко Е. Никоновская “книжная справа” и проблема реформы церковно-славянского языка // Научный вестник Ужгородского университета. Сер. Филология. – 2004. – Выпуск 10. – С. 76-89.
20. Хабургаев Г.А. Старославянский – церковно-славянский – русский литературный // История русского языка в древнейший период / Под ред. К.В. Горшковой. – М., 1984. – С. 5-35.
21. Цейтлин Р.М. Лексика старославянского языка: Опыт анализа мотивированных слов по данным древнеболгарских рукописей X-XI вв. – М., 1977.

АННОТАЦІЯ

В статті Л.М. Устюгової “К вопросу о содержании термина “церковно-славянский язык”” предпринята попытка показать невозможность определения статуса языка памятников древнерусской письменности с учётом только 6-ти грамматических признаков. По мнению автора, такой анализ приводит к искажению содержания термина “церковно-славянский язык”.

SUMMARY

In the article the author makes an attempt to demonstrate that the definition of the language status of the Old Russian records after only the six grammar characteristics may be considered inadequate as it leads to misinterpretation of the term “the Church Slavonic language”

форма *тобі* може бути співвіднесена й з особовою формою дієслова *не дозволю*, і з інфінітивом *читати*, а отже, фактично з усією конструкцією *не дозволю читати*. Та ж, очевидно, картина в реченнях типу *Він наказав мені мовчати; Вночі не дозволено нікому гуляти; Ти не зможеш сам прийти до мене; Тут він не стане виправдовуватися й под., у яких словоформи мені, нікому, вночі, сам, тут формально можуть підпорядковуватися будь-якому компоненту складеного присудка чи його аналога в односкладному реченні, але фактично співвідносяться одночасно з обома його компонентами. Синтаксичні відношення між указаними компонентами речення виходять за межі бінарних. У чомусь ці відношення схожі на перерозклад, оскільки допускають формування різних синтагм у межах одного висловлення, не порушуючи його загального смислу, однак у випадках перерозкладу залежне слово все ж пов'язується з якоюсь однією синтаксичною домінантою, а не їх комплексом. Для номінації вказаних синтаксичних відношень ми вводимо термін **розподіл**, виходячи з того, що власне синтаксичні зв'язки залежних слів при реалізації цих відношень і смислова залежність відповідних другорядних членів речення практично рівномірно розподіляються між компонентами складеного присудка чи складеного конструктивного центру односкладного речення й тому врешті співвідносяться з тим чи тим загалом на відміну від таких, наприклад, конструкцій, як *Він вчора поїхав до Києва купувати собі квартиру*, де *вчора* одночасно співвідноситься з особовою формою дієслова *поїхав*, а словоформа *собі* й *квартиру* – з інфінітивом *купувати*. Визначаємо ми розгладуваний синтаксичний зв'язок так:*

Розподіл – це такий синтаксичний зв'язок, при якому деякий компонент мовленнєвого ланцюга формально може бути підпорядкований будь-якому із складників певної граматичної конструкції в межах одного речення, але ж фактично співвідноситься з усією цією конструкцією.

Розподіл, як правило, має місце у випадках підпорядкування компонентів висловлення аналітичним формам дієслова.

Можна вказати і ще на один небінарний синтаксичний зв'язок, який є різновидом амфіболії [13, с. 22] і який ми кваліфікуємо як **екстраполяцію**. Сутність відповідних синтаксичних відношень полягає в тому, що, чітко виражаючи свою залежність від якогось одного слова мовленнєвого ланцюга, деякий його компонент екстраполює свою синтаксичну залежність одночасно й на ще одне слово цього ланцюга (і навіть на декілька слів), допускаючи в такий спосіб підпорядкування залежного слова кільком синтаксичним домінантам, причому як у ситуації, коли подвійна залежність справді має місце, так і тоді, коли детермінується тільки один із компонентів відповідної синтаксичної конструкції. З екстраполяцією ми досить часто зустрічаємося при детермінації однорідних членів речення, як це має, наприклад, місце в таких реченнях:

Спільним же для всіх наведених прикладів є розчленування синтаксичних параметрів одного з їх компонентів і актуалізація цих параметрів у різних синтагмах. І тут теж є своє об'єктивне лінгвістичне підґрунтя, причому не тільки стилістичного, але й змістовного характеру. Так, провідним синтаксичним параметром прийменниково-займенникового сполучення *завдяки їм* є, безумовно, його функція додатка з відповідним характером і напрямом синтаксичної залежності. Однак у заданій комунікативній ситуації значущим виявляється й уподібнення форми займенника *їм* формі іменника *ліки*, оскільки в іншому варіанті такого уподібнення (*Мій друг приніс мені дуже ефективні ліки, і завдяки йому я швидко видужав*) ми мали б й інший смисл висловлення. Двозначність при розчленуванні синтагми може, мабуть, усуватися автоматично, якщо саме додаткова інформація, яку дає нам уподібнення слів, однозначно вказує на компоненти розчленованої синтагми, як, наприклад, у такій модифікації сьомого прикладу:

До мене приїхав чоловік моєї сестри, яку (якого) я не бачив три роки.

Ще приклад із такого ж типу функціональним навантаженням розчленування, але з більш тонкою семантикою:

Андрію важко було переконати сестру в бездоганності його (її) міркувань.

Тут усе зрозуміло, а ось фраза *Андрію важко було переконати сестру в бездоганності своїх міркувань* без розчленованої синтагми, будучи в цілому нормативною, може бути витлумачена по-різному.

Значущі, слід думати, і стилістичні нюанси розчленування. Принаймні в п'ятому прикладі й у такому, скажімо, реченні, як *Його дружина говорить, до кінця не розуміючи своїх слів*, модальність різна й прихована різна характеристика чиєїсь дружини, різне до неї ставлення.

Визначаємо розчленування ми так:

Розчленування – такий тип синтаксичного зв'язку, при якому має місце граматична співвіднесеність деякого слова мовленнєвого ланцюга одночасно з двома його компонентами, одному з яких це слово синтаксично підпорядковується, а іншому уподібнює свою граматичну форму.

Ще сімдесят років тому назад Герман Пауль, розглядаючи зв'язки слів, звернув увагу на те, що в деяких мовах член речення, граматично залежний від інфінітива, психологічно може залежати від сполучення, утворюваного цим інфінітивом із дієсловом, який ним керує, у результаті чого виникають сумніви з приводу того, чи належить цей член речення до інфінітива чи до особової форми дієслова в таких, наприклад, реченнях, як *Dies Buch werde ich dich nie lesen lassen* (*Я ніколи не дозволю тобі читати цю книгу*) [10, с. 350].

З аналогічною комунікативною ситуацією ми зустрічаємося й у сучасній українській мові. У нашому перекладі прикладу Г. Пауля слово-

УДК 81.367

СПОСОБИ ВИКЛАДУ ІНФОРМАЦІЇ В НАУКОВОМУ ТЕКСТІ (НА ПРИКЛАДІ ЮРИДИЧНИХ НАУКОВИХ ТЕКСТІВ)

Вивчення специфіки викладу інформації у різних типах тексту становить актуальне завдання сучасного мовознавства. Це пов'язано з бурхливим розвитком інноваційних комунікативних технологій і появою нових видів тексту (SMS-повідомлення, сайти у мережі Інтернет, нові літературні жанри тощо), які потребують пильної уваги та специфічних підходів до розгляду. Окрім наявності надзвичайного різноманіття нових видів тексту, традиційні текстові форми також зазнають трансформацій, збагачуються рисами інших жанрових форм, що зумовлює необхідність їх дослідження. Тексти наукового стилю мовлення належать до найконсервативніших типів тексту, адже сфера використання наукового стилю – „наукова діяльність, науково-технічний прогрес суспільства, освіта, наука. Головне призначення наукового стилю – ...служити для повідомлення про результати досліджень, доведення теорій, обґрунтування гіпотез, класифікацій, роз'яснення явищ, систематизація знань” [5, с. 284]. Тексти наукового стилю підпорядковані впливу на свідомість, розум читача, а не на його почуття, провідним є прагнення до максимальної об'єктивності. Проте розвиток суспільства, суспільних відносин зумовлює зміни і в організації наукових текстів також.

Мета нашого дослідження – проаналізувати особливості викладу інформації в текстах наукового стилю мовлення на прикладі юридичних наукових текстів. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) описати типи способів викладу інформації в тексті; 2) визначити основні способи викладу інформації в юридичних наукових текстах.

Традиційна класифікація виділяє три способи викладу інформації й відповідно три типи тексту: розповідь, опис і роздум (пор. праці М.І. Пентилюк, Л.В. Скуратівського та ін.).

Мета розповіді – передати перебіг подій у часі. Це розповідь про те, як і в якій послідовності відбувалися події.

Мета опису – відтворити картину дійсності. Це перерахування якостей предмета або явища, властивих йому в певний момент, суттєва риса опису – одночасність цих ознак.

Мета роздуму – дослідження, узагальнення знань про дійсність, з'ясування причин явищ, обґрунтування висновків, доведення істинності або неістинності певних положень [8, с. 26].

Отримавши в спадок від класичної риторики струнке та універсальне вчення про способи викладу, лінгвістика довгий час користувалася цими традиційними і досить загальними уявленнями про структуру тексту. Однак способи викладу не підпорядковувалися тому ступеню формалізації, до якого прагнули лінгвісти, вивчаючи мову як систему. Сучасні дослідження в галузі стилістики й теорії тексту зробили необхідним уточнити уявлення про будову тексту [1; 3; 4; 7]. Ще В.В. Виноградов виділяв як один із перспективних напрямів сучасної лінгвістики вчення про типи композиційно-словесного оформлення замкнутих у собі творів як особливого типу цілісних структур [2, с. 298]. Сьогодні ми розглядаємо способи викладу як функціонально-смыслові типи мовлення, які втілюються у структурні типи тексту, що характеризуються смисловою цілісністю, структурною завершеністю, організацією за певною схемою, графічною оформленістю.

Аналіз як писемного, так і усного мовлення переконує в тому, що мовленнєві конструктивні форми надзвичайно різноманітні. Традиційна трикомпонентна схема (розповідь, опис, роздум), безсумнівно, справедлива, проте вона потребує доповнення та уточнення.

Своє місце в цій схемі повинні знайти такі форми: а) повідомлення, структура якого звичайно визначена добре відомою формулою – відповіддю на запитання що? де? коли?; б) інформаційний опис, який відображає не тільки зовнішні ознаки предметів і явищ, але й знання суттєвих, часто недоступних зовнішньому сприйняттю якостей; в) умовивід – виведення нового судження з уже відомих суджень; г) визначення – точне розкриття змісту поняття, що дозволяє судити про суть явища, його властивості й основні риси; г) пояснення [6, с. 51].

Спосіб викладу матеріалу в тому чи іншому тексті визначається залежно від його логічної структури. Розглянемо докладніше специфіку реалізації зазначених вище способів викладу інформації у наукових юридичних текстах.

Розповідь. Логічні структури розповіді та опису однотипні. Їх складові (вузли розповіді, елементи опису) рівноправні, а зв'язок між ними сурядний. Для синтаксичної структури розповіді характерна опора на предикати, виражені передусім дієслівними формами минулого часу доконаного виду: *зробив, написав, відповів, відзначив, помітив, відвідав, опитав* тощо. Саме такі предикати мають найбільш чітко виражену спроможність „рухати дію”, позначаючи межу, яка нею досягається. Вичерпавши себе, дія припиняється та поступається місцем іншій дії. Таким є механізм сполучення дієслів доконаного виду, які передають у розповіді послідовність подій. У наукових юридичних текстах такий спосіб викладення матеріалу, як розповідь, застосовується не дуже часто, проте у деяких випадках є абсолютно необхідним, наприклад, коли розглядаються історичні передумови

глядуваного явища найадекватніше відображає, на наш погляд, термін, уведений І.І. Меншиковим, і суть ця полягає в такому.

Деяка синтагма через ті чи ті причини не може виконувати повною мірою поставленого перед нею завдання, і тоді один із її компонентів доповнюється якоюсь інформацією, носієм якої є третій компонент, що не входить у дану синтагму. Сама ж ця синтагма розчленується, і її компонент, який потребує вказаного доповнення, стає складником відразу двох синтагм, в одній із яких реалізуються одні його синтаксичні параметри, що є в даній комунікативній ситуації провідними, основними, у другій – інші, найчастіше пов'язані не стільки з характером відповідної синтаксичної одиниці, скільки з ситуацією спілкування. Декілька прикладів:

1. *Моя дитина виглядає здоровою й задоволеною.*
2. *Підручник лежить на столі, уже дві години відкритий на п'ятнадцятій сторінці.*
3. *Він виховував свою доньку сміливою й чесною.*
4. *Це питання я вважаю остаточно вирішеним.*
5. *Його дружина говорить, сама до кінця не розуміючи своїх слів.*
6. *Один із наших студентів не повернувся до університету після зимових канікул.*
7. *До мене приїхала моя сестра, яку я не бачив три роки.*
8. *Мій друг приніс мені дуже ефективні ліки, і завдяки їм я швидко видужав.*

Комунікативну ситуацію наведені приклади відображають найрізноманітнішу. Різна й структура відповідних речень, а розчленовані синтагми в них ніскільки не регламентовані функціонально. При цьому, суворо говорячи, тільки в перших двох прикладах можна побачити те, що, як правило, називають предикативним означенням. Якщо ж говорити про подвійний зв'язок, то й такого типу синтаксичні відношення дуже часто виходять за межі компонентів предикативної основи. Так, у третьому й четвертому реченнях залежний від присудка ад'єктивний його поширювач уподібнює свою форму не присудку, а додатку. У п'ятому прикладі слово *сама*, уподібнюючи свою форму підмету, не підпорядковується присудку. У шостому прикладі числівник *один*, перебуваючи в предикативних відношеннях із дієсловом *не повернувся*, формально уподібнюється взагалі залежному від нього слову (пор.: *одна із студенток, одне з вікон, одні із сусідів*). Нарешті, в останніх двох прикладах розчленована синтагма навіть виходить за межі однієї предикативної одиниці. Сполучне слово *яку* як член речення підпорядковується присудку підрядної частини *не бачив*, а уподібнює свою форму опорному слову головної частини складнопідрядного речення, слову *сестра*, а додаток *завдяки їм* до присудка *видужав* із другої частини складносурядного речення уподібнює свою форму додатку *ліки* з першої його частини.

начебто, яка вживається також при реалізації інших типів зв'язків, зокрема зв'язків з уподібненням слів у конструкціях з прикладкою: *мій сусіда як вихована людина, мого сусіди як вихованої людини, моїм сусідам як вихованим людям* і под. Тут службове слово, що входить до синтагми, ніяк не впливає на форму її залежного компонента. У конструкціях же з порівняльним зворотом та ж частка як і, слід думати, тільки вона обумовлює форму називного відмінка визначального іменника, причому незалежно від того, якою частиною мови є синтаксична домінанта: *Він відрізнявся своїм білим, як крейда, обличчям; Він мовчав, як риба; Тихо, як миша, він підійшов до дверей* і под.

Отже, разом з опосередкованим керуванням, при якому форму залежного слова визначає стрижневий компонент конструкції, виражений повнозначною частиною мови, слід, вірогідно, говорити й про опосередкування як особливий синтаксичний зв'язок з особливими відношеннями між компонентами тріади **синтаксична домінанта – службове слово – залежний компонент**, у якій перерозподілені ролі двох перших її складників. Такий зв'язок лінгвістами зафіксований [7; 8; 9], і визначити його можна так:

Опосередкування – це такий тип синтаксичного зв'язку, при якому форма залежного слова визначається не стрижневим компонентом відповідної конструкції, а супровідним його службовим словом.

Термін **розчленування** як своєрідний синонім до терміну тяжіння з суттєвим, однак, розширенням охоплюваного ним кола відповідних лінгвістичних явищ увів, наскільки нам відомо, І.І. Меншиков, пов'язавши з цим терміном такі синтаксичні відношення, при яких синтаксична залежність деякого компонента мовленнєвого ланцюга реалізується одночасно в двох синтагмах: підрядність – в одній, уподібнення форми – в іншій [7, с. 10-13]. Потім як функціональний синонім тяжінню термін **розчленування** був уведений у Базовий словник лінгвістичних термінів [12, с.147], але стабілізувався він ще не повною мірою. І разом із терміном **тяжіння**, який запропонував для кваліфікації вказаних синтаксичних відношень Л.А.Булаховський [2, с. 15], досить широко використовується термін **предикативне означення** [14], який був свого часу запропонований Г. Паулем стосовно конструкцій типу *Er kam gesund an* (*Він приїхав здоровим*) [10, с. 169], а також, хоча й рідше, термін **подвійний зв'язок**, коли залежний компонент, як це тлумачить А.П. Загнітко, пов'язаний і з підметом і з присудком (*Люди стояли трохи похмурі, непорушні, величні*) [5, с. 32], або, за О.С. Ахмановою, коли пов'язані між собою члени складених присудків (*Говорю це не сивий і змучений, а повний сил*) [1, с. 199]. О.С. Ахманова, правда, використовує і сам термін **тяжіння**, визначаючи його як узгодження предикативного означення з підметом (*Приїшов веселий (він); Слухала задоволена (вона)*) [1, с. 481]. Суть же роз-

розвитку певного суспільного явища або юридичного поняття. Пор.: *Податки в тій формі, в якій ми з ними стикаємось в сучасних умовах, склалися відносно недавно, хоча основні елементи механізму оподаткування зародились ще в давнині. Перехід від натурального господарства до грошового, зародження і формування держави стали головними причинами появи податків. Так, уже в Стародавній Греції діяв оброк на комуни, в Римській імперії стягувалися податки на майно. Аугустус (63 р. до н.е. – 14 р. н.е.) ввів прямі податки з обороту: оподаткуванню підлягали обороти від купівлі рабів. Ферпасіан (9 - 79 р. н.е.) ввів податок на громадські туалети. У Київській Русі основним доходом влади (9-12ст.) була данина (натуральна рента). Сплачувалась данина натурою: медом, воском, цінними хутрами, а в більшості зерном і сіном.*

Опис. Для опису характерні дієслова недоконаного виду (минулого й теперішнього часу), які фіксують статистику фактів і дозволяють досягти ефекту „зупиненого часу”: *знайомлюсь, знайомився, спостерігаю, спостеріг, свідчу, свідчив, відправляюсь, відправлявся, їду, їшов, підписую, підписував* тощо. Невипадково одна з функцій теперішнього часу дієслова в граматиці має назву „теперішній зображувальний”. Він називає дію, але самий по собі позбавлений руху. Лише в мовленні, у зміні дієслівних форм теперішній час дієслова набуває власливості передавати рух. Конструктивна особливість опису полягає в тому, що відбувається рух від одного елемента опису до іншого. У результаті ж цього поелементного знайомства з предметом опису ми повинні скласти про нього цілісне уявлення. Пор.: *У законодавстві зміст права на виховання не розкривається, оскільки чітко окреслити його межі неможливо – це зумовлено тісним переплетінням правомочностей, що в нього включаються, з іншими батьківськими правами (наприклад, з правом на спільне проживання або спілкування з батьками).* Також пор.: *Основним джерелом формування доходів бюджету як України, так і інших держав виступають податки. Суть податків, їх мета і функції визначаються економічним і політичним ладом суспільства, природою і завданням держави.*

Повідомлення як композиційно-мовленнєва форма констатує факт або представляє його як таке, яке обов'язково повинно здійснитися. Завдання відобразити часові та просторові відношення, як у розповіді та описі, передати динаміку смислового розвитку, як у роздумі, перед повідомленням не стоїть. Його логічна структура відображає лише відношення загального і часткового. Найкоротший варіант повідомлення – одне поширене речення, яке містить, однак, багато відомостей, і тому його синтаксична структура звичайно ускладнена, пор.: *У минулому році у Росії прогрімлі вибухи (у Москві, Буйнакському, а також у Волгодонському Ростовської області були підірвані жит-*

лові дев'ятиповерхові будинки), за якими було порушено кримінальні справи за статтею "тероризм". Якщо в повідомлення входить декілька речень, вони можуть бути оформлені як окремі абзаци, проте перша фраза завжди головна, смисловий центр повідомлення, а інші – залежать від неї, хоча між собою рівноправні.

Інформаційний опис – у науковій, довідковій, навчальній літературі виявляє ознаки, притаманні його об'єкту як ознаки родові. Так, в опис міста обов'язково увійде інформація про його географічне положення, кількість мешканців, історію, розвиток промисловості, культурний розвиток тощо. Послідовність цих елементів визначена та логічно обґрунтована, порушувати її не можна. Ці композиційні схеми полегшують сприйняття інформації, допомагають порівняти дані з наведеними в однотипних описах. Мета інформаційних описів – повідомити нове знання. У наукових юридичних текстах цей спосіб викладу інформації надзвичайно поширений, адже виявлення та опис властивостей того чи іншого предмета, явища, поняття – невід'ємна ознака наукового стилю мовлення, пор.: *Податок має певні юридичні ознаки: I. повинен встановлюватись тільки законом, прийнятим органом законодавчої влади; II. як правило, має грошову форму, але є виключення; III. сплачується завжди у бюджет: в державний або місцевий, а також може розподілятися між ними; IV. повинен бути однаково обов'язковим для всіх суб'єктів і повинен сплачуватися у співвідношенні з платіжними можливостями кожного суб'єкта; V. йому притаманні всі властивості обов'язкового платежу, тобто він не є добровільним.* Також пор.: *До змісту права на виховання пропонується ввести як складові такі правомочності: право на сімейне навчання, обов'язок батьків дбати про фізичне та психічне здоров'я дітей, виховувати повагу до людської особистості, її прав та основних свобод не застосовуючи насилля; навчати дитину дотримуватись існуючих законів, не допускати втягнення дитини у злочинну і антигромадську діяльність, виховувати ставлення до праці як єдиного джерела добробуту.*

Роздум – найскладніший за своєю метою та структурою спосіб викладу. Мета роздуму – встановити зв'язок між явищами, узагальнити їх, зробити висновок. Логічні та синтаксичні особливості роздуму визначені перебігом часто досить непростих мисленневих операцій. Роздум – це процес виведення нового знання. Цим обґрунтована вимога логічно суворої послідовності суджень і точності логічних зв'язків між ними, які мають підпорядковувальний характер. Логічна структура роздуму – ланцюжок суджень, які всі відносяться до одного предмета чи питання і які йдуть одне за одним таким чином, що з попередніх суджень обов'язково витікають інші, в результаті чого знаходиться відповідь на поставлене запитання. Особливості логічних, смислових зв'язків відображаються у синтаксичній струк-

і в перерозкладу, характер [9, с. 15], його позасистемність [8, с. 62 – 63]. Визначаємо ми цей зв'язок так:

Варіативність – такий синтаксичний зв'язок, при якому деякий компонент мовленнєвого ланцюга формально може бути підпорядкований різним словам, що пов'язано з різним смислом цього ланцюга, однак усунути наявну при цьому синтаксичну омонімію в межах одного ланцюга неможливо, а вибір того чи того смислу здійснюється суб'єктивно.

Носить ім'я О. Гончара бібліотека чи університет, визначити, зокрема, можуть тільки особи, знайомі, так би мовити, з історією питання, у тому числі й ті, кому прямо був заданий відповідний об'єкт номінування. І аналогічно. Дізнатися, яке відношення має Гіннесс до Книги рекордів Гіннесса, можна, мабуть, лише прямо чи непрямо познайомившись із цією книгою. Але це вже екстралінгвістика.

За межі бінарних відношень виходить й **опосередкування**, яке лінгвісти пов'язують із керуванням, коли цей підрядний зв'язок реалізується за допомогою, за висловленням А.П. Загнітка, аналітичної синтаксичної морфеми (прийменника): *чекати на подругу, найкращий з усіх, вищий від брата* [5, с. 58]. Але якщо при керуванні, як це встановлено, форма залежного слова визначається лексико-категоріальними властивостями головного, яким може виступати будь-яка з повнозначних частин мови, то чи слід вважати керуванням такий зв'язок, при якому форма залежного слова не обумовлена вказаними параметрами відповідної синтаксичної домінанти, а повністю залежить тільки від супровідного її службового слова? Наведені А.П. Загнітком конструкції – це, безумовно, ілюстрації керування й керування саме опосередкованого. Екстраполювати ж цей синтаксичний зв'язок на такі, скажімо, словосполучення, як *сидіти біля столу, сидіти через стіл від нього, сидіти під столом, сидіти на столі* й под., напевно, чи доцільно, тим більше, що один і той же прийменник може виявитися аналітичною синтаксичною морфемою у будь-якому з парадигматичних класів слів із найрізноманітнішими лексичними значеннями:

*гуляти, обідати... з другом
книга, краватка... з малюнками
білий, дурний... з переляку
хтось, кожен... з нас
десять, триста... з чимось
завжди, щороку... з червня*

І в тому, і в іншому випадку, якщо бути не упередженим, відмінкову форму керованого, а точніше, залежного іменника ми можемо пов'язувати тільки з прийменником. Крім того, як нам уже доводилося відзначати [8, с. 65], обумовленість відмінкової форми іменника службовим словом спостерігається й тоді, коли таким словом є частка типу *як, наче,*

куємо ми словоформу *України* слову *Міністерство* чи *оборона*, словоформу з *Києва* словам *приїхали* чи *гості*, а словоформу за *роботу* словам *оголосити* чи *подяка*. А це вже аномалія, якісь позасистемні відношення, які, вслід за Н.Ю.Шведовою, ми називаємо перерозкладом із такою дефініцією цього терміна:

Перерозклад – це такий тип синтаксичного зв'язку, при якому деякий компонент мовленнєвого ланцюга формально може бути підпорядкований різним словам цього ланцюга, однак загальний смисл відповідної конструкції при цьому не змінюється.

Перерозкладу протистоїть варіативність як зв'язок, який теж виникає при синтаксичній омонімії, але з іншими її наслідками як у змістовному, так і в стилістичному плані. річ у тім, що, якщо синтаксична омонімія спричиняє неоднозначність смислу висловлення, то її поява, як правило, вважається лінгвістичним огріхом стилістичного характеру, а відповідно висловлення редагується. При цьому омонімічна конструкція або трансформується, або замінюється якоюсь іншою конструкцією з іншим її лексичним наповненням. Так, вищенаведене речення *Мені тобі дуже хотілося розповісти про це* можна або трансформувати в конструкцію *Мені дуже хотілося розповісти тобі про це*, або перебудувати в речення типу *Я дуже хочу розповісти тобі про це*. Друге рішення, як правило, приймається тоді, коли трансформація висловлення не делімінує омонімічних конструкцій, тобто коли в межах даної конструкції синтаксична омонімія не усувається через об'єктивні для тієї чи тієї мови причини, а не через причини недостатнього рівня володіння мовою. Реальний приклад:

Вивіска на дверях бібліотеки: *Наукова бібліотека Дніпропетровського національного університету імені О.Гончара*. Наявна синтаксична омонімія, і не зрозуміло, ім'я О.Гончара носить бібліотека чи університет. Якщо бібліотека, то вказану омонімію можна усунути за допомогою такої трансформації *Наукова бібліотека імені О. Гончара Дніпропетровського національного університету*, але якщо вказане ім'я носить університет, омонімія в такий спосіб не усувається, як це й має місце в першому варіанті назви. Ще реальний приклад:

Книга рекордів Гіннесса. Для людини, яка не знає суті справи і вперше, скажімо, побачила цю книгу на полиці книжкового магазину, виникне цілком законне питання, про що йдеться: про книгу рекордів, написану чи видану кимось, кого іменують Гіннессом, чи про книгу рекордів, які встановив сам цей Гіннесс.

В обох прикладах синтаксичний зв'язок змістовно актуальний, але усунути синтаксичну омонімію як деякий варіативний зв'язок, залишаючись при цьому в межах відповідних конструкцій, неможливо, і в цьому якраз полягає специфіка цього зв'язку, його нестандартний, як

турі роздуму. Якщо для розповіді та опису характерний синтаксичний паралелізм, який виражається в побудові речень, у підборі форм присудків, то основна одиниця роздуму – судження, поєднані ланцюговим зв'язком. Головне у смислового відношенні слово речення, яке містить у собі нове знання про предмет думки, у наступному реченні повторюється. Таким чином, синтаксична структура роздуму відображає рух, розвиток, зціплення думок.

Часовий план, співвіднесеність присудків, які звертали на себе увагу при аналізі описів і розповідей, у роздумі відіграють другорядну роль, головне при цьому способі викладу – сам суб'єкт або об'єкт думки. У роздумах кількісно переважають іменники. Це можна пояснити тим, що завдання таких текстів – розкрити зміст поняття, пояснити суть явища, а не розповідати про події чи описувати їх. Пор.: *На нашу думку, назріла у чинному законодавстві об'єктивна потреба конкретизувати умови здійснення та обмеження права медичних працівників на надання фізичним особам неповної інформації про стан їхнього здоров'я, обмеження права їхнього доступу до окремих медичних документів, коли інформація про хворобу фізичної особи може погіршити стан її здоров'я та зашкодити процесові лікування (ч. 3 ст. 285 ЦК України).* У зв'язку із цим видається можливим запропонувати наступні варіанти розв'язання зазначеної потреби: 1. Законодавчо закріпити вичерпний перелік випадків надання такого права медичним працівникам. 2. Законодавчо закріпити й визначити конкретні критерії та умови, за яких допускатиметься надання медичними працівниками неповної інформації про стан здоров'я фізичної особи або обмеження права такої фізичної особи на ознайомлення з відповідними медичними документами. 3. Виключити із ЦК України ч. 3 ст. 285 та ч. 3 ст. 39 із Основ законодавства України про охорону здоров'я, скасувавши тим самим у чинному законодавстві України право медичних працівників на надання неповної інформації про стан здоров'я фізичної особи та на обмеження можливості ознайомлення з окремими медичними документами, якщо така інформація про хворобу фізичної особи може погіршити стан її здоров'я або погіршити стан здоров'я батьків (усиновителів), опікунів, піклувальників такої фізичної особи, зашкодити процесові лікування. Останній із запропонованих варіантів (з єдиним винятком із правила у тому випадку, коли хворий не хоче нічого знати про свою хворобу та свідомо відмовляється від отримання інформації про стан свого здоров'я, що також є його правом) видається нам найбільш виправданим та доцільним.

Визначення та пояснення фіксують судження про наявні ознаки предмета або класу предметів. Розглядаючи наше мовлення як процес розгортання понять, деякі автори вважають, що визначення є найпро-

стішим (з точки зору структурної організації), найстійкішим та логічно суворим її видом. Пояснення розглядається як різновид визначення з ускладненою для досягнення комунікативної мети структурою.

Структура будь-якого визначення подвійна, вона включає в себе те, що визначається, та власне визначення. Наприклад, *демократія* (те, що визначається) – *це форма правління, політичний устрій, при якому верховна влада належить народу* (власне визначення).

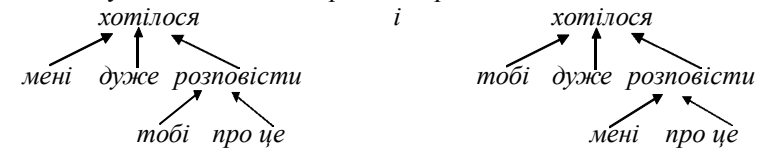
Синтаксичне оформлення визначення дозволяє передати найбільш постійний характер зв'язку між його частинами: називний відмінок предиката без зв'язки або із зв'язкою *є*, *являє собою*, *становить* вказує на завершеність процесу розкриття змісту поняття, пор.: *Податкова політика являє собою діяльність держави у сфері встановлення і стягнення податків. Прямі податки – це обов'язкові нормативні платежі з прибутку або доходу працівника, спадщини, землі, будівель тощо. Непрямі податки – це податки, які включаються в ціну товарів або тарифів на послуги. Для них характерна простота вилучення, вони забезпечують регулярність надходжень до бюджету.*

Операція логічного визначення, як відомо, ґрунтується на перерахуванні ознак предметів або явищ, і в цьому можна побачити його подібність до опису. Вибір ознак, які перераховуються, у цьому випадку диктується уявленнями про загальне, а не часткове. Такі ознаки можуть бути знайдені та сформульовані не в результаті безпосереднього спостереження, а в ході дослідження та узагальнення. І хоча синтаксичний зв'язок між ознаками, які перераховує визначення, є сурядним, це не вільне перерахування, воно відповідає суворій логічній схемі: *Масове отруєння – це злочинна ворожа діяльність, яка полягає в завданні шкоди життю, здоров'ю великої кількості людей шляхом внесення отруйних високотоксичних речовин у продукти харчування, джерела питної води, у повітря. Або: Під перебуванням людини (фізичної особи) у безпорадному стані пропонуємо розуміти випадки, коли людина (фізична особа) за своїм фізичним або психічним станом (малолітній вік; фізичні вади; розлад душевної діяльності; хворобливий або непридатний стан; стан сп'яніння, дія на організм отруйних, токсичних та інших сильнодіючих речовин) не може розуміти характеру та значення вчинюваних з нею дій або не може давати згоди на медичне втручання.*

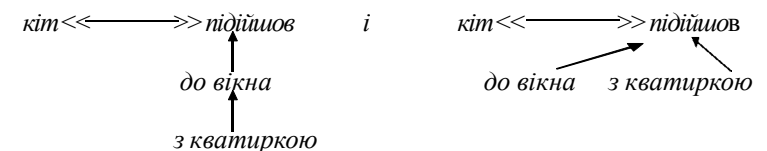
Отже, науковий юридичний текст характеризується тим, що в ньому широко застосовуються найрізноманітніші способи викладу інформації (розповідь, роздум, опис, повідомлення, інформаційний опис, визначення, пояснення). Це зумовлюється складністю побудови наукового тексту взагалі, а також тим, що в науковому тексті відображаються складні суспільні, господарські та інші відносини.

Так, у багатьох довідкових виданнях перерозклад пов'язується із зміною меж морфем у слові [3;4;11;12], а ось О.О. Тараненко визначає перерозклад як переміщення меж між компонентами синтагм різних мовних рівнів і щодо синтаксису ілюструє це явище трансформаціями *готувати каву по-турецьки в каву по-турецьки та Невідомо // хто це зробив у Невідомо хто // це зробив* [13, с. 433]. Як особливий тип синтаксичного зв'язку перерозклад кваліфікували Н.Ю. Шведова [15], а потім І.І. Меншиков й І.І. Турута [7;9]. І ось у чому суть цього зв'язку.

Нормативно в цілому вважається така комунікативна ситуація, коли синтаксичні зв'язки між різними словами мовленнєвого ланцюга так чи так визначають зміст цього ланцюга, а кожна зміна цих зв'язків зумовлює зміну смислу відповідної фрази. Так, наприклад, реченню типу *Мені тобі дуже хотілося розповісти про це* можна поставити у відповідність два різних дерева залежностей:

Відповідно і два варіанти смислу наведеного висловлення: у першому випадку мовець бажає про щось розповісти своєму співбесіднику, у другому випадку мовець стверджує, що саме йому щось хотів розповісти його співбесідник. Відповідно й дві різних, принципово різних ситуації дійсності, і не важливо, яка з них більш вірогідна, як, скажімо, у реченні *Кім підійшов до вікна з кватиркою*, якому теж можна поставити у відповідність дві його синтаксичних структури:

У деяких випадках, однак, зміна зв'язків між словами мовленнєвого ланцюга не спричиняє зміну його загального змісту й не обумовлює перехід від однієї ситуації дійсності до іншої. І ось типові приклади такого лінгвістичного нюансу:

Він працює в Міністерстві оборони України.

До мене приїхали гості з Києва.

Йому оголосили подяку за хорошу роботу й под.

У цих і подібних реченнях зміна фіксованих синтаксичних зв'язків між словами не веде до зміни смислу відповідних висловлень. І справді, зміст ні однієї з наведених фраз не змінюється від того, чи підпоряд-

8. Стус Д. Василь Стус: Життя як творчість. – К.: Факт, 2004. – 368с.
9. Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В.М. (співголова), Тараненко О.О. (співголова), М.П. Зяблюк та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Вид-во „Українська енциклопедія” ім. М.П. Бажана, 2004. – 824с.
10. Шейнина Е.Я. Энциклопедия символов. – Москва: ООО „Издательство АСТ”; Харьков: „Торсинг”, 2003. – 591с.

АНОТАЦІЯ

У статті на матеріалі збірки поезій „Зимові дерева” розглянуто такий функціонально важливий компонент індивідуально-авторської поетики В.Стуса як мовна символіка. Аналізується символічне навантаження назв дерев. Виявлено, що поет не тільки враховує традиційну народну символіку, а й збагачує її новими мовообразними конотаціями.

SUMMARY

In the article such functionally important component of individually V.Stus's author poetics as linguistic symbolism on material of the collection of poetries „Winter trees” is investigated. The symbolic loading of the names of trees is analysed. It is discovered that the poet not only takes into account traditional folk symbolism but also enriches its with new linguistico-presentative connotations.

*І.С. Попова
(Дніпропетровськ)*

УДК 811.161.2'367

НЕБІНАРНІСТЬ У СИСТЕМІ ІЄРАРХІЧНИХ СИНТАКСИЧНИХ ЗВ'ЯЗКІВ

Вихід за межі бінарних відношень – досить поширене явище в українському синтаксисі. І якщо при сурядному зв'язку такі відношення транзитивні, то при підрядному зв'язку через його ієрархічність транзитивність не актуалізується, але в певні семантико-граматичні відношення теж можуть вступати більше двох компонентів мовленевого ланцюга. Така ситуація складається тоді, коли ми маємо справу з такими явищами, які, на нашу думку, можна кваліфікувати як *перерозклад, варіативність, опосередкування, розчленування, розподіл й екстраполяцію*. Більшість із наведених термінів уже ввійшла в лінгвістичну літературу, хоча й не завжди з однаковим їх тлумаченням.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф.С. Основы коммуникативной лингвистики. – К.: Академія, 2004. – 342 с.
2. Виноградов В.В. Исследования по русской грамматике. – М.: Наука, 1975. – 559 с.
3. Залевская А.А. Некоторые проблемы теории понимания текста // Вопросы языкознания. – 2002. – №3. – С. 62-73.
4. Каменская О.Л. Текст и коммуникация. – М.: Высш. школа, 1990. – 152 с.
5. Мацько Л.І., Сидоренко О.М., Мацько О.М. Стилїстика української мови. – К.: Вища шк., 2005. – 462 с.
6. Накорякова К.М. Литературное редактирование. – М.: ИКАР, 2002. – 432 с.
7. Новиков А.И. Семантика текста и её формализация. – М.: Наука, 1983. – 215 с.
8. Пентилук М.І. Культура мови і стилістика. – К.: Вежа, 1994. – 240 с.

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена дослідженню способів викладу інформації у тексті, таких як розповідь, опис, роздум, повідомлення, інформаційний опис, визначення та пояснення, а також особливостей застосування цих способів викладу інформації у наукових юридичних текстах.

АННОТАЦИЯ

Статья посвящена изучению способов изложения информации в тексте, таких как повествование, описание, рассуждение, сообщение, информационное описание, определение и пояснение, а также особенностей применения этих способов изложения информации в научных юридических текстах.

SUMMARY

The article is devoted to the analysis of methods of information's presentation in a jurisprudential text namely narration, description, reasoning, report, informational narration, definition, explanation.

Л.М. Бражник
(Горловка)

УДК 81'373.21

КОННОТОНИМЫ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ Ф.М. ДОСТОЕВСКОГО: ОПЫТ СЛОВАРЯ

В языке художественной литературы писатели часто используют онимы различных разрядов, функционирующих в произведениях и как обычные собственные имена, и как проприальные единицы, развившие дополнительные значения – коннотации. Ещё в 1783 г. Д.И. Фонвизиным было высказано убеждение в том, что в общих словарях должны быть представлены коннотативные онимы. Полстолетия спустя об этом писал Л.В. Щерба [2, с. 56]. Вопрос о лексикографическом статусе ономастических лексем, имеющих вторичную («иносказательную») номинацию, неоднократно поднимался в многочисленных статьях Е.С. Отина, который разработал принципы построения толкового словаря коннотативных СИ и в 2004 г. представил нам полное собрание коннотативных русских слов в разные периоды его истории, особенно в период от XIX – до начала XXI в.

Таким образом, одной из актуальных и нерешенных задач русской ономастической лексикографии является создание коннотативного словаря собственных имен (далее – КССИ), например, в произведениях Ф.М. Достоевского [1, с. 280].

Цель предлагаемой публикации заключается в составлении КССИ литературного языка Ф.М. Достоевского в романах «Бесы» и «Братья Карамазовы». Для достижения поставленной цели ставятся и решаются следующие задачи:

- определить разряд коннотативных собственных имен;
- установить их референтные коннотации.

При характеристике смыслового содержания коннотативных собственных имен мы будем использовать принципы построения словарных статей, которые предлагает Э.С. Отин [3, с. 14]: после заголовочного онима (в его исходной или производной формах) приводятся примеры его употребления в денотативном значении; в ломаных скобках в отдельных случаях содержится указание на реалии внеязыковой действительности, связанные с данным онимом, которые предопределили появление у него той или иной коннотации; коннотема; иллюстрации, разъясняющие тип коннотации.

Бисмарк, -а, м., Антр. Крупнейший государственный деятель и дипломат Пруссии и Германии, первый канцлер Германской империи, был прозван «железным канцлером». Имя **Бисмарка** стало нарицательным для обозначения хитрого, сильного и удачливого поли-

Ти лиш сум.
Ти у горлі гамований крик.
Над тобою гудуть,
Мов провісниці, грози віддавна,
Ти ж гойдаєшся тужно
І тужиш навколо моріг.
О журлива тополе! [7, т.1, с.99].

Підсумовуючи сказане, слід наголосити: символ „тополя” в Стусовій творчості повністю реалізує свої семантичні потенції та утворює наступний ланцюг асоціацій: „тополя – свіча – оберег – сум, жаль, сльози – мати – Україна”.

З огляду на вищезазначене, варто підкреслити такі моменти:

- символіка назв дерев відіграє значну роль у побудові образної системи в збірці „Зимові дерева”;
- спираючись на лексикографічні джерела, а також на контекст поезій, можна констатувати, що згадані символи репрезентують як українську національну (фольклорну) мовну картину світу, так і водночас індивідуально-авторську, набуваючи нових значень;
- найбільш часто в Стусових творах зустрічається рослинний символ „сосна”, який представляє широкий спектр значень: „жертвність”, „самотність”, асоціації з Богом-мучеником тощо;
- символ „береза” актуалізує архетипні структури на рівні язичництва та міфологічного мислення;
- „верба” як символ не виходить за межі народнописанного світобачення, позначаючи жіночність, належність до води, сакральність;
- символ „тополя” є важливим, адже мотивує настрої усієї збірки, бо саме це дерево виступає як „зимове” і утворює власне авторські асоціації зі свічею як фольклорним символом-оберегом, а потім і з матір’ю-Україною.

ЛІТЕРАТУРА

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т.Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ „Перун”, 2003. – 1440с.
2. Жайворонок В. Знаки української етнокультури. Словник-довідник. – К.: „Довіра”, 2006. – 703с.
3. Мацько Л. Стилiстика української мови: Підручник. – К.: Вища школа, 2003. – 462с.
4. Новый Завет. – The Gideons International, 2002. – 272с.
5. Словарь символов и знаков / Автор-составитель Н.Н. Рогалевич. – Минск: Харвест, 2004. – 512с.
6. 100 найвідоміших образів української міфології. – К.: Орфей, 2002. – 448с.
7. Стус В. Твори: У 4 т., 6 кн. – Львів: Просвіта, 1994. – Т.1, кн. 1. – 432с.

порівняння такого плану: „Верби навесні – немов човни. / Лаком і смолою троху пахнуть...” [7, т.1, с.150].

Символ „тополя” порівняно рідковживаний у цій Стусовій збірці, та саме він присутній у вірші, що мотивує її назву – „Зимові дерева”. Перед тим, як проаналізувати символічне значення лексеми „тополя” в цьому творі, не зайвим буде звернутись до її тлумачення. Наприклад, Н.Рогалевич подає наступні відомості: „У Давній Греції тополя виступає символом мороку, горя та сліз” [5, с.432]. О.Шейніна відзначає також, що це дерево – „символ самотнього, сумного дівочтва” [10, с.150]. Можна припустити, що це й було одним із чинників, який підштовхнув сумнозвісного рецензента А.Каспрука до наступного висновку: „В.Стус в оточуючому його світі бачить лише чорні, смеркові барви, прокльони, смерть” [8, с.285]. Отож, якщо звернутись до власне вірша, то вже в назві можна помітити акцентування уваги на тій порі року, коли всі життєві процеси загальмовуються, природа і все в ній завмирає. Саме тема нерухомого, сказати б, тут – позитивного споглядання, розкривається за допомогою порівняння тополі зі свічею. Наприклад, у книзі „100 найвідоміших образів української міфології” свіча трактується як обов’язковий ритуальний атрибут „...в усі три найважливіші моменти під час народження, весілля та смерті” [6, с.382]. Відомо також, що свіча в народній магії використовувалась як один із найважливіших оберегів. Але простий дієслівний присудок „спочили”, виражений дієсловом dokonаного виду, вказує на завершений пасивний вияв ознак символіки лексеми „тополя” в асоціації „тополя – свіча – оберег”, адже дієслово „спочити” має значення: „а) відпочивати; б) спати і в) бути мертвим” [1, с.1376]. Отже, тут цей символ позначає дуальність буття. З одного боку, асоціюється з оберегом, а з іншого – оберег не діє, бо нейтралізований агресивним середовищем:

Спочили ясні, мов свічі,
холодом, як вогнем,
применині і порідшали
з грудневим недобрим днем [7, т.1, с.108].

До того ж, у вірші „Глухо сосни скриплять на світанні...” читаємо: „Ти ж, як свічка маленька, під вітром – / палахкочеш, мигтиш і згасаєш. / прощай, Україно, туга моя!” [7, т.1, с.111]. Потім, твір „Тонкостанна тополе!” засвідчує наявність асоціації „тополя – мати”: „Ти віками доземно хилилась, / як синів проводжала / і ждала, от горя німа” [7, т.1, с.99]. Далі стає зрозумілим сенс цієї алегорії, адже врешті впливає асоціація „Україна – тополя”: „Україно, тебе вже не видно – / ні тополь твоїх...” [7, т.1, с.111]. Символічне значення лексеми „тополя” з такими вже згаданими в словниках символів домінантами, як „сум”, „самота”, „горе”, „сльози”, розкривається в поезії „Тонкостанна тополе!...”:

тика. У Достоевського даний ним розвиває референтну коннотацию «победитель»: «Разумеется, я мигом всё переделала и Прасковья опять на моей стороне, но интрига, интрига! – Которую вы, однако же, победили. О, вы **Бисмарк!**» [«Бесы» с. 78]. Следовательно, по классификационным признакам коннотоним **Бисмарк** можно отнести к окказиональным поликоннотемным именам.

Горацио, нескл., м., ЛА. Персонаж произведения У.Шекспира «Гамлет». <<Близкий друг принца>>. Данный внеязыковой факт является результатом вторичной номинации, вследствие которого у литературного антропонима **Горацио** в романе «Бесы» появляется референтная коннотация «верный друг»: «– И если бы всегда подле *Nicolas* ... находился тихий, великий в смирении своем **Горацио**, – ...то может быть, он давно уже был бы спасен от грустного и «внезапного демона иронии», который всю жизнь терзал его. Но у *Nicolas* никогда не было ни **Горацио**, ни *Офелии*» [«Бесы» с. 200].

Гришка Отрепьев, -и, м., Антр. Имя собственное человека, выдававшего себя за убитого царевича Дмитрия в Смутное время, <<за что был прозван Лжедмитрием>>. Приведенная внеязыковая реальность определила появление у данного онима референтной коннотации «самозванец»: «Он бросился бежать; но она тотчас же вскочила за ним, хромая и прискакивая, вдогонку, и уже с крыльца... успела ему ещё прокричать, с визгом и с хохотом, вослед в темноту: – **Гришка От-реп-ев а-на-фе-ма!**» [«Бесы» с. 282].

Зосима, -ы, м., Аг. Один из сподвижников, основавших Соловецкий монастырь. В составе глагольного словосочетания СИ развивает дополнительное созначение «скромно»: «– Вот-с – указал он кругом, – живу Зосимой. Трезвость, уединение и нищета – обет древних рыцарей» [«Бесы» с. 268].

Иорик, -а, м., ЛА. В трагедии У.Шекспира шут, к черепу которого обращался Гамлет. Референтная коннотация СИ «шут» «наглядно» проявляется в следующем контексте: Женщину я люблю, женщину! Что есть женщина? Царица земли! Грустно мне, грустно, Пётр Ильич. Помнишь Гамлета: «Мне так грустно, так грустно, Горацио...Ах, бедный Иорик!» Это я, может быть, **Иорик** и есть. Именно теперь я **Иорик**, а череп потом» [«Братья Карамазовы» с. 263].

Личард, -а, м., ЛА. Слуга короля Гвидона в переводной «Повести о Бове Королевиче». В результате анализа художественного текста установлено, что литературный антропоним употребляется в коннотативном значении «слуга»: «Да я не ввязывался вовсе, если хотите знать в полной точности-с. Я с самого начала всё молчал, возражать не смея, а они сами определили мне своим слугой **Личардом** при них состоять» [«Братья Карамазовы» с. 176].

Маркиз де Сад, – а, м., Антр. Литературное имя французского писателя Донасьена Альфонса Франсуа, графа де Сада (1740-1814) <<Автор произведений, изображающий утонченный разврат и жестокость>>. В «Братьях Карамазовых» у данного антропонима реализуется коннотема «развратник, жестокий человек»: «В Мокром я проездом спрашиваю старика, а он мне: – «Мы оченно, говорит, любим пуце всего девок по приговору пороть, и пороть даём всем парням. После эту же, которую ноне порол, завтра парень в невесты берёт, так что оно самим девкам, говорит, у нас повадно. – **Каковы маркизы де Сады, а?** А как хочешь, оно остроумно» [«Братья Карамазовы» с. 877].

Направник, -а, м., Антр. Э.Ф. Направник – русский композитор и дирижёр Петербургской оперы. В определенном контексте происходит семантическое обогащение данного СИ и превращение его в коннотоним со значением «руководитель»: «– Господин исправник, будьте, говорю, нашим, так сказать, **Направником!**» – Каким это, говорит, **Направником?**»...**Направник** известный наш русский капельмейстер, а нам именно нужно для гармонии нашего предприятия вроде как бы тоже капельмейстера...» [«Братья Карамазовы» с. 27].

Офелия, -и, ж., ЛА. Героиня трагедии «Гамлет». Коннотема «возлюбленная», например: «... он давно уже был бы спасен от грустного и «внезапного демона иронии», который всю жизнь терзал его. Но у *Nicolas* никогда не было ни Горацио, ни **Офелии**» [«Бесы» с. 200]. В основе созначения данного СИ лежит фрагмент энциклопедической информации.

Паскаль, -я, м., Антр. Французский математик, физик, публицист и философ, близкий по мировоззрению к Декарту. <<Выступал против католичества, полагал в то же время христианскую религию абсолютно необходимой для существования человека и общества>>. В романе антропоним Паскаль приобретает коннотему «оратор»: «Почему вы сами никогда так не скажете, так коротко и метко, а всегда так длинно тянете? ...вероятно, что я все-таки не **Паскаль**...» [«Бесы» с. 80].

Принц Гарри – а, м., ЛА. Персонаж исторической хроники Шекспира «Генрих IV». В романе «Бесы» при характеристике Николая Всеволодовича Ставрогина антропоним **Гарри** является носителем коннотации пейоративного характера «легкомысленный, дерзкий». Данная коннотема иллюстрируется следующими примерами: «... скоро начали доходить к Варваре Петровне довольно странные слухи: молодой человек как-то безумно и вдруг закутил... Степан Трофимович уверял ее, что всё это похоже на юность **принца Гарри**... ...скоро было получено роковое известие, что **принц Гарри** имел почти разом две дуэли, кругом был виноват...» [«Бесы» с. 60]; «...наш

писання вірша коханій – призводить до актуалізації саме образів-архетипів, теонімів, пробудження міфологічної свідомості:

...як молоді берізки,
сподобані духмяним днем червневим
в Ярилів день, у сотню довгих ніг
біжать дівчатка [7, т.1, с.117].

До речі, Ярилів день, – це не що інше, як „...давнє язичницьке свято родючих сил природи...” [10, с.138-139]. Це ж саме уособлення одвічно воскресаючої природи зустрічаємо й у порівнянні, що міститься в цьому ж вірші: „Як закорковане вино, / беріз шумує сік” [7, т.1, с.117]. Як і символ „сосна”, „береза” асоціюється у Стуса із самотністю. Але у цьому випадку ця самотність не скільки жертвна, стільки споглядальна, філософськи-медитативна:

А знову йду в ту келію, між віт
журливої берези. Ждати буду
якісь незвідані чуття прибудні,
де цнота обертається на встид [7, т.1, с.61].

Цей рослинний символ зчаста стає основою для оригінальної, власне авторської метафори, що будується на несподіваній асоціації: „Берези у воді по горло, / мов риби, тріпаються” [7, т.1, с.63]; „Бредуть берези по коліна в небі, / в баюрах по коліна” [7, т.1, с.129]. Отож, символ „береза” є невід’ємним атрибутом поетової мовної картини світу, зокрема мовним елементом побудови ландшафту: „... сосон бронза й березові плями” [7, т.1, с.111]; „Тривожить вітер віти чорних сосон, / колише біля пристані човни, / берез хвилює неспокійні сни, / ворухить хмар улежани покоси” [7, т.1, с.345].

Символ „верба”, порівняно із „сосною” та „березою”, досить рідко зустрічається у творах, що входять до складу збірки „Зимові дерева”. Проте, не дивлячись на маловживаність, цей символ-архетип у східних слов’ян має важливе національно-культурне значення: „... це – символ весни... першопочаток створення світу, Дерево Життя, Чумацький Шлях...” [10, с.138-139]; „Верба – це жіночий символ, уособлення таємничої сили жінки, плодючості й материнства. Це дерево пов’язане з водою, отже, символізує здоров’я і життя” [6, с.350]. Стус, використовуючи у своїх творах цей символ, не виходить за межі народнописенної семантики. „Верба” в нього – невід’ємна частина узбережжя водойми: „Поприсідали верби у воді” [7, т.1, с.71]; „Розважно пляжників минає / і попід верби крайбережні / вона спускається в долину, / де тінь і легіт і трава” [7, т.1, с.119]. Цей символ набуває в поезіях В.Стуса дійсно жіночних, сакральних рис, на що безпосередньо вказують обставини способу дії, виражені прислівниками „благочестиво” й „ридма”: „Верби ридма / благочестиво гнулися до ставу” [7, т.1, с.75]. У цьому контексті цілком вмотивованим є авторське

с.47]. Адже відомо, що Бах частину своїх творів писав саме для органа. Не виходячи за межі вищеподаних тлумачень, лексема „сосна” репрезентує також семантику жертвовності: „не спатимуть лиш сосни на поляні, / вижалоючись” [7, т.1, с.50]; асоціація зі спасительством та Богом-мучеником:

*Ти тут. Ти тільки тут. Ти тут –
на цілий світ! І поєдинчим болем
обперся об натужні крони сосон.
а стогін їхній, вічністю пропахлий,
вивищує покари до покор”* [7, т.1, с.55]

Принцип „вивищення покари до покор”, на нашу думку, закладено й у наступних євангельських рядках: „Я кажу вам: не суперечте злему. Якщо хтось ударить тебе у праву щоку, тоді підстав йому й ліву” [4, с.9]. Парцельовані речення „Ти тут. Ти тільки тут. Ти тут – / на цілий світ!” стилістично підсилюють стан самотності ліричного героя, який знаходить своє продовження та завершення в цих рядках (до речі, набуваючи також семантики жертвовності завдяки символу „хрест”): „Розіп'ятий на рами / сосновому хресті, / звіряєш самоті / днедавні тарарами”. [7, т.1, с.82]. Отже, крім інших значень, у контексті деяких творів рослинний символ „сосна” означає також стан самотності ліричного героя.

Окрему увагу слід звернути на авторські метафори, побудовані на таких асоціаціях:

1. „Сосна – тварина”: „гривасті сосни, як пантери, / спокійні в люті” [7, т.1, с.63].

2. Порівняння на основі запаху: „проміння пахне глищею сосною” [7, т.1, с.50].

У деяких поезіях образ „сосни” символізує стан духовного медитативного споглядання, релаксації: „постав розкладачку під соснами / ляж горілиць / і задивляйся в небо” [7, т.1, с.53]; „Вийду в ніч. Під соснами пройду, / промину завмерлу автостраду...” [7, т.1, с.74]. Окрім того, рослинний символ як локатив виокремлює спогади оповідача: „Ідесь побіля нас уральська річка / та сосни...” [7, т.1, с.76].

Символ „береза” також досить часто зустрічається в поезіях митця. В.Жайворонок зазначає: „За християнськими переказами, коли Іуда надумав повіситися, він спершу пішов до берези, яка налякалася й побіліла, проте не прийняла зрадника...” [2, с.34]. До того ж, „... у східних слов'ян береза була священним деревом, окремі дані свідчать, що вона ототожнювалася зі світовим деревом...” [5, с.21-22]. В поезії „Пісенька для В.” й актуалізується семантика берези як священного дерева, а також персоніфікація цього символу, що сягає своїм корінням фольклорних, навіть язичницьких, канонів. Цікаво, що вищезгаданий твір присвячений дружині поета Валентині Попелюх, тобто мотивація – на-

принц вдруг, ни стого ни с сего, сделал две-три невозможные дерзости разным лицам...” [«Бесы» с. 65].

Сапоги ниже Пушкина. В словаре коннотативных собственных имен Е.С. Отина представлены следующие значения данного антропонима: 1) **Пушкин**, -а, м., Антр. Фамилия гениального русского писателя (1779 – 1837); неопределенно, неизвестно кто; кто-то, кто-то другой, никто; кудрявый человек; умный; **сказки Пушкина** – что-то неправдоподобное; выдумка. В «Бесах» приведенное СИ в составе атрибутивного словосочетания развивает коннотему «**невежда или невежды**»: «Он (Степан Трофимович) не выдержал и стал заявлять о правах искусства, а над ним стали ещё громче смеяться. На последнем чтении своем он задумал подействовать гражданским красноречием, воображая тронуть сердца и рассчитывая на почтение к своему «изгнанию». Он бесспорно согласился в бесполезности и комичности слова «отечество»; согласился и с мыслию о вреде религии, но громко и твердо заявил, что **сапоги ниже Пушкина**» [«Бесы» с. 44]. Таким образом, данное сознание можно считать окказиональным, интралингвальным.

Сикстинская Мадонна, -ы, ж., Арт. Картина, написанная Рафаэлем Санти (1483 – 1520) для небольшого монастыря святого Сикста. <<Образ Богоматери, держащей на руках голого младенца – Христа, явился художнику во сне>>. Приведенное название произведения искусства в романе приобретает добавочное коннотативное значение «глупость»: «Эти телеги, или как там: «стук телег, подвозящих хлеб человечеству», полезнее Сикстинской Мадонны, или как у них там...какая-то глупость в этом роде» [«Бесы» с. 223]. Можем предположить, что источником мотива вторичной номинации являются условия написания икон: Православная церковь считает, что они не должны создаваться по наитию.

Силен, -а, м., М. Спутник Вакха, бога вина и плодородия в греческой мифологии. Является носителем коннотемы «опьяневший человек»: «Не думай тоже, что я спьяну болтаю. Я совсем не спьяну. Коньяк есть коньяк, но мне нужно две бутылочки, чтобы опьянеть... А я четверти бутылки не выпил и не **Силен**. Не **Силен**, а силён, потому что решение навеки взял» [«Братья Карамазовы» с. 69].

Содом, -а, м., МТ. В библейской мифологии – один из двух городов (второй – **Гомора**), где погибли все его жители за свое распутство, кроме праведника Лота с семьей. Приведенный оним представлен в словаре Е.С. Отина в коннотативном значении «**катастрофа, разруха; хаос, беспорядок**». Причем иллюстрация данной коннотемы приведена из произведения Ф.М. Достоевского «Идиот». Это же сознание СИ **Содом** реализуется в «Бесах»: «Сестрица же кормилась как птица небесная. Она там в углах помогала и за нужду при-

служивала. *Содом был ужаснейший; я миную картину этой угловой жизни ...»* [«Бесы» с. 197]. Таким образом, охарактеризованный коннотоним по классификационным признакам, разработанным Е.С. Отиным, можно отнести к узуальным интерлингвальным.

Тентетников, -а, м., ЛА. Персонаж второго тома «Мертвых душ» Гоголя. <<Молодой дворянин, образованный и благородный, но проводящий время в своем имении в скуке и праздности и постепенно опускающийся>>. В романе «Бесы» оним, употребляясь во множественном числе, приобретает дополнительное созначение «**праздные, опустившиеся люди**»: *«А между тем дряннейшие людишки получили вдруг перевес, стали громко критиковать всё священное, подхихкивать ... помещики Тентетниковы ... – всё это вдруг у нас взяло полный верх...»* [«Бесы» с. 446].

Фальстаф, -а, м., ЛА. Герой исторической хроники Шекспира «Генрих IV» и комедии «Виндзорские насмешницы». <<Обжора, любитель выпить, ловелас и трус. В свите принца Гарри был чем-то вроде шута>>. Приведенные внеязыковые реалии обусловили появление в СИ **Фальстаф** созначения «**шут**». Приведем пример иллюстрации, которая подтверждает факт вторичной номинации: *«Никололай Всеволодович называл тогда этого господина своим Фальстафом; это должно быть (пояснил он вдруг), какой-нибудь бывший характер..., над которым все смеются и который сам позволяет над собой смеяться, лишь бы платили деньги»* [«Бесы» с. 197].

Юпитер, -а, м., МА. В древнеримской мифологии – верховный бог, владыка богов и людей; то же, что в древнегреческой мифологии Зевс. В произведении Ф.М. Достоевского мифоним Юпитер в составе глагольного словосочетание приобретает дополнительное созначение «**высокомерно, с презрением**», что подтверждается следующим контекстом: *«... поставьте какую-нибудь самую последнюю ничтожность у продажи каких-нибудь дрянных билетов на железную дорогу, и эта ничтожность тотчас же сочтет вправу **смотреть на вас Юпитером**, когда вы пойдете взять билет... Дай-ка, дескать, я покажу над тобою власть...»* [«Бесы» с. 76].

В результате проведенного исследования было установлено, что все зафиксированные в романах Ф.М. Достоевского «Бесы» и «Братья Карамазовы» коннотонимы по классификационным признакам, которые разработал Е.С. Отин, можно отнести к окказиональным интралингвальным. Исключение составляет мифотопоним **Содом**, коннотация которого охарактеризована в СКСИ, следовательно, как отмечалось выше, данный оним принадлежит к узуальным интерлингвальным. По характеру референтной основы это в основном антропонимы, артионимы, мифонимы, агнионимы. По характеру семантического объема и составляющих смысловой структуры все опи-

УДК 811.161.2'42

СИМВОЛІКА НАЗВ ДЕРЕВ У ЗБІРЦІ ВАСИЛЯ СТУСА „ЗИМОВІ ДЕРЕВА”

Творчість Василя Стуса порівняно недавно стала об'єктом саме лінгвістичних зацікавлень. У цьому плані варто згадати праці Л.Оліфіренка, А.Бондаренко, А.Загнітка, А.Мединської, Т.Мацієвської. Заслуговує на увагу символіка, репрезентована в творах Стуса. Це питання поки не достатньо висвітлене в науковій літературі.

Укладачі Енциклопедії „Українська мова” тлумачать символ як багатозначний предметний образ, „який об'єднує між собою різні плани художнього відтворення дійсності на основі їх суттєвої спільності, спорідненості” [9, с.582]. Одною з провідних рис символу, яка відіграє значну роль при дослідженні мовної особистості, є його „властивість мотивувати значення передусім... через національну мовну картину світу” [3, с.369]. Отже, важливість даного дослідження виявляється у виявленні національних мовних особливостей в індивідуально-авторській картині світу Василя Стуса.

Найпоширенішим мовно-поетичним символом у Стусовій збірці „Зимові дерева” є образ „**сосни**”. Про важливість „сосни” як символу для українського народу говорить, зокрема, В.Жайворонок у своїй праці „Знаки української етнокультури”, адже сосна „...у народі символ ідеального дерева замість явора чи дуба [2, с.571]. Н.Рогалевич тлумачить символічне значення цього дерева наступним чином: „Так само, як інші вічнозелені дерева, сосна є символом безсмертя, вічного життя та, відповідно до амбівалентності міфопоетичної свідомості, смерті... В різноманітних традиціях це дерево використовувалося для жертвних багать через свою смолистість” [5, с.404-405]. А О.Шейніна додає вагоме твердження: „У містеріях поклонялися Богу Спасителю у вигляді сосни. Також вона використовувалася для поклоніння Богу-мученику” [10, с.15].

Амбівалентність значення рослинний символ „сосна” має і в Стусових поезіях. Так, у творі „Холоднозорий присмерк приуральський...” сосновий ліс виступає ядром асоціації „ліс – провінційний театральний зал”, „де стільки лживих рухів диригента, / де стільки нот і профілів фальшивих...” [7, т.1, с.47]. Далі асоціація видозмінюється, адже сосновий ліс уже ототожнюється з музичним інструментом – органом. Власне, лексема „орган” відсутня в цьому творі, проте сти мулюють виникнення асоціації наступні рядки: „... але ніщо не може заглушити / холоднозору і сувору вись Йогана Себастьяна” [7, т.1,

21. Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: В.М. Русанівський, О.О. Тараненко, М.П. Зяблюк. – 2-ге вид. – К.: Українська енциклопедія, 2004. – 824 с.
22. Федотова О.С. Дериваційний потенціал прикметників зі значенням чуттєвого сприйняття в сучасній російській мові: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.02 / Київський держ. ун-т. – К., 1998. – 20 с.
23. Чурсіна Л.В. Словотвірна валентність основ французького походження в сучасній українській літературній мові: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Харківський держ. пед. ун-т. – Х., 1998. – 18 с.
24. Чурсіна Л.В. Словотвірна валентність основ французького походження в сучасній українській літературній мові: Дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Харківський держ. пед. ун-т. – Х., 1998. – 307 с.
25. Шевчук О.М. Словообразовательный потенциал имен прилагательных с пространственным значением и его реализация в современном русском языке: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Киевский гос. ун-т. – К., 1992. – 18 с.
26. Шевчук О.М. Словообразовательный потенциал имен прилагательных с пространственным значением и его реализация в современном русском языке: Дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Киевский гос. ун-т. – К., 1992. – 190 с.
27. Янко Н.А. Реализация потенции основ существительного в современном английском словосложении: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.04 / Киевский гос. пед. ун-т. – К., 1978. – 23 с.

АНОТАЦІЯ

У статті висвітлюється проблема факторів словотвірної продуктивності слів, зокрема, характеризується вплив структурного фактора та фактора частотності на словотвірну продуктивність запозичених та споконвічних іменників в українській, російській та англійській мовах. Доведено, що непохідність або висока частотність іменників не завжди зумовлюють велику кількість похідних.

SUMMARY

The problem of the factors that affect the development of word-forming productivity is represented in the article. The author defines the influence of the structural factor and the factor of frequency on the word-forming productivity of borrowed and native nouns in the Ukrainian, Russian and English languages. It has been estimated that high-frequent or underived nouns are not always characterized by a large quantity of derivatives.

санные мезолексы являются моноконнотемными. К поликоннотемным первой разновидности относятся антропонимы **Бисмарк, Пушкин, Юпитер**. Словарь коннотативных онимов в произведениях Ф.М. Достоевского пополняется главным образом за счет СИ, входящих в состав так называемых «культурных слов».

Материал и результаты исследования могут быть использованы для дальнейшей разработки словаря коннотативных онимов всего творчества Ф.М. Достоевского; в программе высших учебных заведений при чтении курса литературной ономастики.

ЛИТЕРАТУРА

1. Отин Е.С. Избранные работы. – Донецк: Донеччина, 1997. – 470 с.
2. Отин Е.С. Коннотативные онимы и их производные в историко-этимологическом словаре русского языка. – ВЯ. – № 2. – С. 55-72.
3. Отин Е.С. Словарь коннотативных собственных имен. – Донецк: ООО «Юго-Восток, Лтд», 2004. – 412 с.

ИСТОЧНИКИ

1. Достоевский Ф.М. Бесы. – М.: Правда, 1990. – 704 с.
2. Достоевский Ф.М. Братья Карамазовы. – М.: Художественная литература, 1985. – 512 с.

ПРИНЯТЫЕ СОКРАЩЕНИЯ

- Аг. – агионим (имя святого) в прямом значении
 Антр. – антропоним, употребленный в «прямом» (денотативном) значении
 Арт. – артионим (название произведения искусства, живописи) с «прямым» значением
 ЛА – литературный антропоним (вид поэтонима) с «прямым» значением
 М – мифоним (собственное имя в мифах, былинах, сказках) с «прямым» значением
 МА – мифоантропоним (мифологическое имя собственное человека) с «прямым» значением
 МТ – мифотопоним (название мифологического географического объекта) с «прямым» значением

АНОТАЦІЯ

У словникових статтях охарактеризовано смисловий зміст коннотативних власних імен, які вживаються у творах Ф.М. Достоевського.

SUMMARY

In the vocabulary entries the semantic contents of connotonyms that are used in the novels F.M. Dostoevski are characterized.

*А.М. Григораш
(Киев)*

УДК 811.161.2'42'373.72

**СПЕЦИФИКА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ В ЖАНРЕ ИСТОРИЧЕСКОГО РАССЛЕДОВАНИЯ
(НА МАТЕРИАЛЕ КНИГИ Е.М. РЖЕВСКОЙ «ГЕББЕЛЬС. ПОРТРЕТ НА ФОНЕ ДНЕВНИКА»)**

Постановка проблемы. В современной публицистике важное место занимает жанр исторического расследования, ставший в настоящее время наиболее популярным в читательской среде. При этом особый интерес для исследования представляют документы «саморазоблачительные», прежде всего – мемуарные, дневниковые публикации.

Актуальность темы. Фразеологические единицы в силу своей как языковой, так и речевой специфики являются важнейшим составным элементом исторического описания, публичного разоблачения, неременным средством создания иронии и сарказма, в том числе и в жанре исторического расследования.

Целью статьи является анализ функционирования фразеологизмов в жанре исторического расследования.

Материалом исследования послужила книга известного публициста Е.М. Ржевской «Геббельс. Портрет на фоне дневника», посвященная всестороннему описанию как деятельности, так и характера одной из самых мрачных личностей минувшей эпохи – Йозефу Геббельсу, рейхсминистру пропаганды, гауляйтеру Берлина, ближайшему другу и наперснику Гитлера.

Детальное сопоставление общественно-политической ситуации в СССР и Германии рассматриваемого Е.М. Ржевской исторического периода естественно влечет за собой и сопоставление лидеров этих государств. Нельзя сказать, чтобы автор использовал чрезвычайно популярный в публицистике 90-х годов XX века прием «лобового столкновения» Сталина и Гитлера. Из рассматриваемого нами контекста явствует, что отношения двух «политических гигантов» имеют длительную историю взаимоотношения и взаимоотталкивания. Тем не менее искреннее восхищение одного лидера другим, несмотря на то, что оба государства находились в состоянии политического

8. Капраль М.І. Словотвірна валентність та словотвірна парадигма назв осіб у російській мові: Автореф.дис... канд. філол. наук: 10.02.02 / Київський ун-т. – К., 1997. – 16 с.
9. Кардашук О. Словотвірний потенціал похідних у структурі семантичного поля “простір” // Слов'янська філологія. – Чернівці: Вид-во ЧНУ, 1988. – С. 107-111.
10. Клобукова Л.П. О факторах словообразовательной активности русского прилагательного // Русский язык в школе. – 1981. – № 4. – С. 73-77.
11. Крысин Л.П., Ю Хак Су О словообразовательных возможностях иноязычных неологизмов // Филологические науки. – 1998. – № 3. – С. 15-22.
12. Лисицина Е.Н. Анализ словообразовательных гнезд с точки зрения их мощности и глубины // Актуальные проблемы русского словообразования: Сборник научных трудов. – Ташкент: Укитувчи, 1985. – С. 126-131.
13. Мартинова Л.Б. Словотворчий потенціал одиниць іменників у сучасній українській мові: Дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Одеський нац. ун-т. – О., 2004. – 180 с.
14. Милославский И.Г. Вопросы словообразовательного синтеза. – М.: Изд-во МГУ, 1980. – 296 с.
15. Моргун А.В. Зоонимы в системе русского словообразования: словообразовательная активность и типовая словообразовательная парадигма: Дис... канд. філол. наук: 10.02.02 / Ужгородський гос. ун-т. – Ужгород, 1998. – 238 с.
16. Пономарев А.Д. Лексика греческого происхождения в современном украинском языке: Автореф.дис... канд. філол. наук: 10.02.19 / АН УССР, Институт языковедения им. А.А. Потебни. – К., 1974. – 24 с.
17. Прохорова В.Н. Полисемия и лексико-семантический способ словообразования в современном русском языке. Лекции по спецкурсу. – М.: Изд-во МГУ, 1980. – 88 с.
18. Пушкар В.І. Структура, семантика та словотвірні функції основ префіксальних дієслів: (на матеріалі англійської економічної термінології): Автореф.дис... канд. філол. наук: 10.02.04 / Київський нац. лінгв. ун-т. – К., 2002. – 19 с.
19. Телегин Л.А. Особенности структуры словообразовательных гнезд от частотных имен существительных в английском и русском языках // Актуальные проблемы русского словообразования: Сборник научных трудов. – Ташкент: Укитувчи, 1985. – С. 93-97.
20. Тихонов А.Н. Проблемы составления гнездового словообразовательного словаря современного русского языка. – Самарканд: Изд-во Самарк. гос. пед. ин-та, 1971. – 387 с.

ників *fence* (лат. *defendere, defensum* 'захищати') – *hedge*, не зважаючи на те, що запозичений іменник входить до третьої тисячі найуживаніших слів англійської мови в усному мовленні, більша словотвірна продуктивність у споконвічного іменника (*fence* – 6, *hedge* – 13).

Як доводять проведені дослідження, при зіставленні запозичених та споконвічних іменників в українській, російській та англійській мовах структурний фактор та фактор частотності вживання відіграють значну роль у розвитку словотвірної продуктивності слів, проте проявляються в різних парах іменників по-різному. Для більшості пар іменників характерно два факти: по-перше, у непохідних іменників словотвірна продуктивність більша, ніж у семантично співвідносних похідних іменників, і по-друге, словотвірна продуктивність більша в того іменника, частотність якого більша. Справедливим було б відзначити, що непохідність та висока частотність запозиченого або споконвічного іменника не завжди зумовлюють його більшу словотвірну продуктивність.

Саме тому перспективним вважаємо зіставлення словотвірної продуктивності запозичених та споконвічних іменників в англійській, українській та російській мовах, що дозволить визначити ступінь впливу різних чинників на словотвірні можливості запозичених та споконвічних лексичних одиниць.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бакина М.А. Имена прилагательные как производящие основы современного словообразования // Развитие словообразования современного русского языка. – М.: Наука, 1966. – С. 55-73.
2. Беляева Т.М. Словообразовательная валентность основ в английском языке. – М.: Высш. шк., 1979. – 184 с.
3. Бондаренко И.В. Словообразовательные гнезда омонимов современного русского языка: Автореф.дис... канд. филол. наук: 10.02.01 / Одесский гос. ун-т. – О., 1988. – 15 с.
4. Грещук В.В. Український відприкметниковий словотвір. – Ів.-Фр.: Плай, 1995. – 208 с.
5. Джочка І.Ф. Дерииваційний потенціал дієслів конкретної фізичної дії з семантикою створення об'єкта: Автореф.дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Прикарпатський ун-т. – Івано-Франківськ, 2003. – 20 с.
6. Джочка І.Ф. Дерииваційний потенціал дієслів конкретної фізичної дії з семантикою створення об'єкта: Дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Прикарпатський ун-т. – Івано-Франківськ, 2003. – 194 с.
7. Какаева А.С. Словообразовательный потенциал гнезд имен прилагательных // Актуальные проблемы русского словообразования: Сборник научных трудов. – Ташкент: Укитувчи, 1985. – С. 148-155.

противостояния, а затем – и кровопролитной войны, исчерпывающе выражено на страницах книги: «В пору договора 1939-1941-го и в особенности перед войной, когда Сталин давал себя **обвести**, Геббельс не упускал случая уничтожительно помянуть его в дневнике. Теперь же, когда Красная армия развернулась на победных полях сражений и заклятый враг Сталин в представлении Гитлера **концентрирует в себе силу, угрожающую Германии поражением, именно он теперь единственный, кого ставит в один ряд с собой Гитлер**» [6, с. 333]. Ср. во фразеологическом словаре: «**Ставить в один ряд кого, что. Уподоблять кого-либо, что-либо кому-либо и чему-либо в каком-нибудь отношении**» [4, с. 430]. В этом же контексте наблюдается реализация индивидуально-авторского приема интерпретации фразеологических единиц на синтаксическом уровне, а именно – сокращение компонентов устойчивых сочетаний. При фразеологическом эллипсисе возможен пропуск компонентов, менее важных в лексическом и стилистическом отношении в определенных условиях общения, и сохранение тех, которые представляют смысловое равенство части целому и содержат достаточно информации для понимания значения фразеологизмов. В результате «ликвидируется противоречие между раздельностью формы и слитностью, целостностью значения фразеологической единицы» [5, с. 106]: «...когда Сталин давал им себя **обвести**, Геббельс не упускал случая уничтожительно помянуть его в дневнике». Первоначальная форма фразеологической единицы – **обводит вокруг пальца кого; обвести [обернуть] вокруг пальца кого** со значением «ловко, хитро обманывать» [7, с. 289]; «**обводит (обвести, обернуть) вокруг пальца кого – ловко, хитро обмануть**» [4, с. 364].

Е.М. Ржевская постоянно подчеркивает некую «вторичность» общественно-политических взглядов Геббельса, постоянно находящегося под влиянием своего кумира – Гитлера, в угоду которому он готов на любые отступления от собственных принципов: «*Фюрер отклонил снова попытку ОКВ издавать «церковный журнал для солдат».* Геббельс, когда-то пожелавший национал-социализм объявить христианской религией, что пришлось **не по вкусу** Гитлеру, тотчас встроился вслед за фюрером в отрицание христианства» [6, с. 282]. Ср. во фразеологическом словаре: «**Не по вкусу кому кто, что. Не нравится**» [7, с. 70]. Таким образом, личная судьба Геббельса неотделима не от судьбы немецкого народа, не от судьбы Германии, во имя которой он якобы трудится на поприще пропаганды, а от судьбы Гитлера. Е.М. Ржевская блестяще фиксирует этот факт, традиционно используя как новейший, так и традиционный фразеологизмы в одном контексте: «*Но именно это время военных неудач, поражений для Геббельса утешительно озарено расположением к нему фюре-*

ра. В сущности, в личном плане это **звездные часы** Геббельса. Наконец-то его израненное самолюбие удовлетворено: генералы, эти недавние герои побед, окружавшие фюрера, его любимцы, облаканные им, отпеснены. Генералы, терпящие поражение, непереносимы для Гитлера. И Геббельс, задвинутый было ими в тень, подогревает негодование фюрера, **мстительно сводит счеты** с генералами за их славу, ущемлявшую его» [6, с. 334]. В словарных материалах В.М. Мокиенко устойчивое сочетание **звездный час** зафиксировано как фразеологическая инновация с пометами «*Нов. книжн. или публ.*» и со значением «*время чьего-либо успеха, триумфа, высшие достижения кого-либо*» [3, с. 140]. Рассматриваемая фразеологическая единица подвергается индивидуально-авторской интерпретации на морфологическом уровне. Оба компонента фразеологизма употреблены во множественном числе, что придает устойчивому сочетанию не столько дополнительную экспрессию, сколько дополнительный семантический оттенок, понятный только на фоне данного контекста и обозначающий «протяженность во времени», поскольку, очевидно, к радости главного героя, немецкие генералы терпели поражение в Великой Отечественной войне отнюдь не один день. Фразеологизм **сводит счеты** зафиксирован многими фразеологическими словарями: «**Сводит счеты** с кем. **Свести счеты** с кем. **Мстить** кому-либо за обиду, оскорбление и т.п.» [7, с. 414]; «**Сводит (свести) счеты** с кем. **Мстить** кому-либо за полученную обиду, за оскорбление и т.п.» [4, с. 414]. Это устойчивое сочетание, в свою очередь, подвергается индивидуально-авторской интерпретации на синтаксическом уровне. Используется прием распространения фразеологизма. При этом дополнительный компонент – качественное наречие – находится в препозиции и определяет глагольный компонент.

В том же саркастическом тоне повествуется о первых шагах на партийной работе и будущей жены Геббельса – разумеется, члена НСДАП: «*В поисках применения себя, нового члена партии, Марта Квандт явилась в гау и попросила работу на общественных началах. Столь элегантные женщины сюда не заглядывали, и ей охотно пошили навстречу. Цепкий взгляд гауляйтера не мог не приметить эту новую помощницу, и ей вскоре было предложено заняться его личным архивом и, значит, часто оставаться наедине с Геббельсом*» [6, с. 123]. Ср. во фразеологических словарях: «**Идти навстречу. Пойти навстречу.** 1. кому, чему. Оказывать содействие, помощь, сочувственно относиться к кому-либо или к чему-либо. 2. чему. Приближать, ускорять что-либо неизбежное, что может или должно произойти» [7, с. 181] (Е.М. Ржевская употребляет это устойчивое сочетание в первом значении); «**Идти (пойти) навстречу** кому, чему. Относиться сочувственно к кому-либо, чему-либо, содействовать чему-либо, ока-

частотність – 27, продуктивність – 13, *напев*: частотність – 2, продуктивність – 3, *организатор*: частотність – 29, продуктивність – 15, *устроитель*: частотність – 4, продуктивність – 5).

У низки пар іменників більша частотність одного з іменників не співпадає з його більшою словотвірною продуктивністю. Пари іменників *адвокат* (лат. *advocatus*) – *защитник*, *гипотеза* (гр. *hypothesis* ‘підстава, припущення’) – *предположение*, *дискуссия* (лат. *discussio* ‘розгляд, дослідження’) – *спор* характеризуються тим, що частотність більша в споконвічних іменників, а словотвірна продуктивність більша в запозичених іменників (*адвокат*: частотність – 22, продуктивність – 5, *защитник*: частотність – 41, продуктивність – 1, *гипотеза*: частотність – 10, продуктивність – 5, *предположение*: частотність – 39, продуктивність – 2, *дискуссия*: частотність – 20, продуктивність – 7, *спор*: частотність – 70, продуктивність – 4). На відміну від попередніх пар, у парі іменників *линия* (лат. *linea* ‘нитка, лінія’) – *черта* більша частотність у запозиченого іменника, проте словотвірна продуктивність більша в споконвічного (*линия*: частотність – 196, продуктивність – 64, *черта*: частотність – 106, продуктивність – 83). Кількість похідних іменників *директива* (фр. *directive* < лат. *dirigere* ‘направляти’) – *указание* однакове (по 1 похідному слову), однак частотність більша в споконвічного іменника (*директива*: частотність – 13, *указание*: частотність – 63).

В англійській мові більша частотність і словотвірна продуктивність у споконвічного іменника в парі *conflagration* (лат. *conflagrare* ‘спалювати’) – *fire* й у запозичених іменників у парах *flower* (фр. *flour* < лат. *flos, floris* ‘квітка’) – *blossom* і *favour* (лат. *favor, favere* ‘приділяти увагу’) – *kindness*. Розгляньмо першу пару іменників. Споконвічний іменник *fire* входить до третьої тисячі найуживаніших слів англійської мови в усному та писемному мовленні, його словотвірна продуктивність – 29 похідних слів, запозичений іменник не є найуживанішим словом англійської мови, від нього похідні слова не зафіксовано. У другій парі запозичений іменник *flower* входить до другої тисячі найуживаніших слів англійської мови в усному та писемному мовленні, його словотвірна продуктивність – 16 похідних слів, а словотвірна продуктивність споконвічного іменника – 3 похідних слова, споконвічний іменник не входить до кількості найуживаніших слів англійської мови. У третій парі запозичений іменник *favour* входить до другої тисячі найуживаніших слів англійської мови в усному мовленні та до третьої тисячі найуживаніших слів англійської мови в писемному мовленні, його словотвірна продуктивність – 6 похідних слів, а споконвічний іменник не є найуживанішим словом англійської мови, від нього похідні слова не зафіксовано. Більша частотність не завжди співпадає з більшою словотвірною продуктивністю. Так, у парі імен-

омонімічних одиниць та їх складністю (І.В. Бондаренко) [3, с. 3]. Л.А. Телегін вивчає особливості структури словотвірних гнізд частотних іменників в англійській та російській мовах [19, с. 94].

Проаналізуємо детальніше роботи, у котрих розглядається вплив частотності вживання запозичених слів на кількість їх дериватів. За думкою Л.В. Чурсіної, активність запозичень у процесі деривації перш за все зумовлена частотністю їх уживання в мовленні [24, с. 56]. Досліджуючи терміни французького походження в українській мові, авторка доводить, що запозичення, які виявляють високу словотвірну валентність (кількість похідних слів), належать до частотної лексики [23, с. 11]. Аналогічної точки зору дотримуються Л.П. Крисін і Ю. Хак Су, які підкреслюють, що при реалізації словотвірних можливостей іншомовного неологізму особливого значення набуває те, наскільки це слово вживане [11, с. 18]. Інколи висока частотність у мовленні незмінного слова сприяє тому, що воно перетворюється в змінне [11, с. 19] та утворює похідні, тобто стає словотвірно продуктивним.

Характеристично, що частотність не тільки є одним із головних факторів словотвірної продуктивності, але й впливає на інші фактори словотвірної продуктивності. Так, на думку В.Н. Прохорової, багатозначність залежить від частотності вживання [17, с. 20-21].

Спробуємо простежити взаємозв'язок та вплив частотності вживання на словотвірну продуктивність запозичених та споконвічних іменників. Для більшості пар семантично співвідносних запозичених та споконвічних іменників в українській та російській мовах характерно те, що словотвірна продуктивність більша в того іменника, частотність якого більша. У мові української художньої прози частотність іменників *центр* (лат. *centrum* 'середина') – *середина* та *вето* (лат. *veto* 'забороняю') – *заборона* має наступні показники: *центр* – 29, *середина* – 26, *вето* – 3, *заборона* – 5. Як видно, у першій парі іменників більша частотність у запозиченого іменника і словотвірна продуктивність більша в запозиченого іменника (*центр* – 122 похідних слова, *середина* – 4 похідних слова), у другій парі частотність більше в споконвічного іменника й словотвірна продуктивність більше в споконвічного іменника (*вето* не має похідних слів, *заборона* має 7 похідних слів).

У російській мові більша частотність співпадає з більшою словотвірною продуктивністю в такій парі іменників, як *резерв* (фр. *reserve* < лат. *reservare* 'охороняти') – *запас*, де більшу частотність і словотвірну продуктивність мають споконвічні іменники (*резерв*: частотність – 34, продуктивність – 10, *запас*: частотність – 133, продуктивність – 12). У таких іменників, як *мелодия* (гр. *melōdia* 'спів, пісня') – *напев*, *организатор* (фр. *organisateur*) – *устроитель*, більшу частотність та словотвірну продуктивність мають запозичені іменники (*мелодия*:

зывать помощь в чем-либо" [4, с. 312]. Фразеологическая единица традиционно для авторской манеры Е.М. Ржевской подвергается окказиональному преобразованию на синтаксическом уровне. Используется прием распространения устойчивого сочетания: "*оотно по-шли навстречу*". При этом дополнительный компонент – наречие – находится в препозиции (как и в предыдущем случае) и усиливает "положительное качество" значения фразеологизма.

С двумя значениями во «Фразеологическом словаре русского языка» зафиксирован фразеологизм **найти <самого> себя**: "1. *Правильно определит свои наклонности, свое призвание. 2. Наиболее полно проявит свои способности, возможности, дарования и т.п.*" [7, с. 263]. Во фразеологическом словаре И.С. Олейника и М.М. Сидоренко эта же фразеологическая единица зафиксирована с одним значением, которое в целом соответствует двум предыдущим словарным дефинициям: "**Находит (найти) [самого] себя. Правильно определит свои наклонности, понимает свое назначение, свое призвание**" [4, с. 350]. Анализируемое устойчивое сочетание традиционно используется Е.М. Ржевской для создания характеристики главного героя повествования: "*Если раньше были смутные попытки найти себя в себе, то теперь он ищет и находит себя в толпе, которую различает и от нее же возгорается сам. Но нацизм непитателен, опустошителен, и Геббельс, сознает он это или нет, скудеет и нервно истощается. Пугается – туда ли попал. Тем более при нескончаемых материальных невзгодах*" [6, с. 44]. В данном случае мы сталкиваемся с одновременной реализацией контекстного и внутрифразеологического приемов индивидуально-авторского преобразования фразеологических единиц. Так, повтор всего устойчивого сочетания (контекстный прием) выполняет усилительно-выделительную функцию. Традиционный для публицистического произведения индивидуально-авторский прием расширения фразеологизмов (внутрифразеологический прием на синтаксическом уровне) также реализуется дважды, причем в обоих случаях добавочные компоненты-распространители находятся в постпозиции. В первом случае это возвратное местоимение ("**найти себя в себе**"), во втором – имя существительное ("**найти себя в толпе**"). Именно с помощью дополнительных компонентов, которые можно в данном случае квалифицировать как контекстуальные антонимы, происходит противопоставление неких "жизненных принципов", которыми может руководствоваться герой исторического расследования. Поэтому "добавочный смысл" дополнительных компонентов-расширителей в данном контексте становится "основным". Двучисленность натуры Геббельса в его дневниках, так сказать, «в письменном виде», сколь угодно могло объясняться романтической сложностью, возвышенными метания-

ми между любовью и долгом, изначально трагической многогранностью одаренной личности. В реальной жизни, как указывает комментарий Е.М. Ржевской, все происходило намного проще и обыденнее: «Что касается Геббельса, то он предал своего покровителя Штрассера, смекнув, что за Гитлером большая политическая сила, и переметнулся к нему. Гитлер, стремясь ослабить влияние Штрассера в партии, переманивал его сторонников. Он заметил Геббельса из команды Штрассера, обласкал его, заинтересованный перетянуть его на свою сторону. Так Геббельс, сначала близостью к Штрассеру, а потом предательством его, обеспечил себе продвижение в партии» [6, с. 61]. Ср. во фразеологическом словаре: «Перетягивать (перетянуть) на свою сторону кого. Делать кого-либо своим сторонником, приверженцем, помощником в делах» [4, с. 378]. В рассматриваемом контексте традиционно используется излюбленный Е.М. Ржевской индивидуально-авторский прием расширения фразеологизмов. При этом дополнительный компонент-расширитель – личное местоимение – находится в интерпозиции и, хотя и уточняет глагольный компонент устойчивого сочетания, но исключительно с формальной стороны.

Фразеологическая единица **по горло** зафіксована во «Фразеологическом словаре русского языка» с двумя значениями: «1. Очень сильно, чрезвычайно (занят, перегружен и т.п. чем-либо). 2. Очень много (дел, забот и т.п.)» [7, с. 117]. В историческом расследовании Е.М. Ржевской этот фразеологизм функционирует в первом значении: «Если в самом деле дневник его обрывается 10 апреля – ведь и диктовать некому (а **от руки** писать отвык): стенографы **по горло** заняты работой по обеспечению тайного хранения дневников, – то в оставшиеся дни за Геббельса и о нем рассказывают сами события и их очевидцы» [6, с. 361]. В этом же контексте использовано и однозначное фразеологическое выражение **от руки** – «ручным способом (писать, рисовать, чертить и т.п.)» [7, с. 399].

Один из самых популярных контекстных приемов индивидуально-авторской интерпретации фразеологических единиц – транспозиция, то есть включение устойчивых сочетаний в другую стилистическую сферу. Наиболее яркой ее разновидностью, в свою очередь, является включение в публицистический контекст библеизмов и цитат из Библии. Такие библейские выражения «прочно усвоены и широко употребительны в тех национальных языках, которые прошли стадию христианской культуры. Сделавшись неотъемлемой принадлежностью изобразительного речевого аппарата, они пригодны для выражения таких понятий, которым совершенно чужд дух христианской морали или устарелого церковного уклада жизни и мировоззрения» [1, с. 151]. В рассматриваемый нами контекст устойчивое выражение библейского

вотвірної продуктивності запозичених та споконвічних іменників. У парах іменників *affliction* (лат. *affligere, afflictum* ‘зневіряти’) – *sorrow* і *structure* (лат. *structura < struere* ‘будувати’) – *building* словотвірна продуктивність більша в того іменника, який є непохідним. У першій парі непохідним є споконвічний іменник *sorrow*, а в другій парі – запозичений іменник *structure*, і словотвірна продуктивність більша, відповідно, у споконвічного іменника в першій парі (*affliction* – 0, *sorrow* – 7) та в запозиченого іменника в другій парі (*structure* – 6, *building* – 2). В іменників *erection* (лат. *erigere, erectum* ‘установлювати’) – *building* і *grief* (лат. *gravare* ‘засмучувати’) – *sorrow* більша словотвірна продуктивність у споконвічних іменників (*erection* – 0, *building* – 2, *grief* – 1 і *sorrow* – 7), проте не виявлено впливу словотвірного фактора, бо в першій парі обидва іменники є похідними, а в другій парі обидва іменники є непохідними.

Отже, при зіставленні словотвірної продуктивності запозичених та споконвічних іменників в українській, російській та англійській мовах фактор похідності/непохідності займає одне з головних місць, однак проявляється в різних парах іменників по-різному.

Якщо семантичний, стилістичний та структурний фактори, безперечно, є поняттями мовної системи, то частотність уживання лексем у мові та мовленні, скоріш за все, знаходиться на межі між лінгвістичними та екстралінгвістичними факторами. Погодимось з В.В. Грещуком, що без урахування причин, які регулюють експліцитне вираження дериваційних потенцій, характеристика ролі мотивуючої основи в словотвірних процесах буде неповною [4, с. 11]. Тим більшого значення набуває фактор частотності вживання при зіставленні словотвірної продуктивності споконвічних та запозичених слів, оскільки процес запозичення в першу чергу залежить від екстралінгвістичних причин.

Частотність як фактор, що розвиває словотвірні можливості, отримує висвітлення в працях широкого кола дослідників. О.М. Тихонов, А.С. Какаєва, О.М. Лисицина стверджують, що словотвірний потенціал, або потужність словотвірного гнізда, змінюється прямо пропорційно частоті вживання [20; 7, с. 153; 12, с. 129], принаймні інколи й трапляються слова, в яких словотвірний потенціал не залежить від їх частоти [7, с. 15], тобто гнізда мають невелику словотвірну потужність при тому, що частота вживання більша [12, с. 129]. Як вважають дериватологи, існує залежність між частотністю вживання та словотвірними можливостями різних груп слів: продуктивністю іменників (Н.А. Янко) [27, с. 2], словотвірним потенціалом одиниць іменників (Л.Б. Мартинова) [13, с. 54], словотвірною активністю просторових прикметників (О. Кардашук, О.М. Шевчук) [9, с. 107; 25, с. 8; 26, с. 53], дериваційним потенціалом дієслів із семантикою створення об'єкта (І.Ф. Джочка) [5, с. 16], структурою словотвірних рядів

Зіставлення фактора похідності/непохідності та словотвірної продуктивності іменників російської мови дозволяє виділити декілька груп іменників. Для більшості пар іменників характерно те, що в непохідних іменників словотвірна продуктивність більша, ніж у семантично співвідносних похідних іменників. Як приклад, розгляньмо пари іменників *монумент* (лат. *monumentum* 'нагадувати') – *памятник*, *аромат* (гр. *arōma* 'духмяна речовина') – *запах*, *визит* (фр. *visite*) – *посещение*, *цитата* (лат. *citatum* 'приводити, оголошати') – *выдержка*, де запозичені слова є непохідними, а споконвічні слова є похідними. Більшу словотвірну продуктивність мають запозичені іменники (*монумент* – 7, *памятник* – 1, *аромат* – 11, *запах* – 1, *визит* – 7, *посещение* – 1, *цитата* – 12 і *выдержка* – 1). У парах іменників *ажютаж* (фр. *agiotage*) – *лихорадка* та *архитектор* (гр. *architektōn*) – *зодчий* непохідними є споконвічні іменники, для яких і характерна більша словотвірна продуктивність (*ажютаж* – 0, *лихорадка* – 8, *архитектор* – 1 і *зодчий* – 2).

Наступну групу складають пари іменників, в яких, незважаючи на непохідність одного з іменників, словотвірна продуктивність більше в іншого похідного іменника. Пари іменників *беллетрист* (фр. *belles-lettres* 'витончена словесність') – *писатель* та *ревью* (фр. *revue* 'огляд') – *обозрение* характеризуються тим, що запозичені іменники є непохідними, тоді як словотвірна продуктивність більше в похідних іменників (*беллетрист* – 2, *писатель* – 6, *ревью* – 0 і *обозрение* – 1). У декотрих парах словотвірна продуктивність запозиченого та споконвічного іменника однакова, проте один із іменників непохідний, а інший іменник похідний, наприклад, іменники *директива* (фр. *directive* < лат. *dirigere* 'спрямовувати') – *указание*. Від цих іменників утворено по одному похідному слову, при цьому іменник *директива* є непохідним, а іменник *указание* похідним.

Зауважмо, що при зіставленні певних запозичених та споконвічних іменників структурний фактор не впливає на словотвірну продуктивність. До цієї групи належать ті пари, де обидва іменники, запозичений та споконвічний, є непохідними або похідними. Такими є похідний запозичений іменник *организатор* (фр. *organisateur*) і похідний споконвічний іменник *устроитель*, більшу словотвірну продуктивність має запозичений іменник (*организатор* – 15, *устроитель* – 5). Іменники *хаос* (гр. *chaos*) – *кавардак*, *проблема* (гр. *problema* 'завдання') – *вопрос*, *пресса* (фр. *presse*) – *печать*, *финал* (іт. *finale* < *finalis* 'завершений') – *конец* є непохідними, однак у першій парі більша словотвірна продуктивність у запозиченого іменника (*хаос* – 5, *кавардак* – 1), а в інших парах вона більше в споконвічних іменників (*проблема* – 9, *вопрос* – 18, *пресса* – 7, *печать* – 104, *финал* – 8 і *конец* – 92).

Як в українській і російській, так і в англійській мові фактор похідності/непохідності по-різному проявляється при зіставленні сло-

происхождения включается прежде всего с целью создания иронии: «Как стало мне известно позже, последним распоряжением хозяина дневники должны были быть уложены в специальные металлические ящики и захоронены до второго пришествия на землю фашизма. Но указы и распоряжения больше не выполнялись. Мертвый шеф уже не мог востребовать исполнительности. А порученцы спешили, сбрасывали эсесовскую форму, переодевались, спасались кто как мог» [6, с. 21]. Ср. во фразеологическом словаре: «Второе пришествие. Отдаленное будущее, время, которое неизвестно когда наступит, неопределенно далекий срок» [7, с. 360]. Рассматриваемая фразеологическая единица библейского происхождения подвергается также внутрифразеологической индивидуально-авторской интерпретации на синтаксическом уровне – расширено: «...дневники должны были быть... захоронены до второго пришествия на землю фашизма». Оба компонента-распространителя находятся в постпозиции. При этом возникает «приращение смысла», понятное только на фоне данного контекста и действительно «совершенно чуждое духу христианской морали», поскольку речь идет о фашизме.

При переносном употреблении фразеологических единиц наиболее характерным для авторской манеры повествования Е.М. Ржевской является гармоничное соединение метонимии и метафоры, образующих одно смысловое целое в определенном контексте: «Советский Союз должен был пасть, чтобы обеспечить немцев на 100 лет землей, ресурсами и рабской силой. Советский Союз – политический противник – был последним препятствием на пути завоевания Германией господства в Европе, последней надеждой Англии и мира, и ему надлежало быть разгромленным, распасться и сойти со сцены» [6, с. 274]. Ср. во фразеологических словарях: «Сходит со сцены. Сойти со сцены. 1. Утрачивая прежнюю значимость, переставать исполняться. 2. Оставлять былую деятельность, поприще, переставать играть прежнюю роль. 3. Перестать существовать» [7, с. 464-465]; «Сходит (сойти) со сцены (с арены). 1. Утрачивая прежнюю значимость, переставать исполняться. 2. Оставлять былую деятельность, поприще, переставать играть былую роль» [4, с. 437-458]. Рассматриваемый нами фразеологизм употреблен в контексте в 3-ем значении, зафиксированном во «Фразеологическом словаре русского языка» (в отличие от двуязычного переводного словаря И.С. Олейника и М.М. Сидоренко, где это значение отсутствует). Метафора, составной частью которой является фразеологическая единица («Советскому Союзу надлежало... сойти со сцены»), образована по модели «неживому – неживое» [см. 2].

Выводы. Активное использование фразеологических единиц в самых разнообразных типах повествования является одной из осно-

вополагающих особенностей современной публицистики. Специфика рассматриваемого нами публицистического жанра исторического исследования определяет специфику индивидуально-авторской интерпретации фразеологизмов. Изучение феномена исторического расследования как особого публицистического жанра, использующего разнообразные пласты устойчивых сочетаний, является **дальнейшей перспективой исследования**.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бабкин А.М. Русская фразеология, ее развитие и источники. – Л.: Наука, 1970. – 253 с.
2. Ковалев В.П. Языковые выразительные средства русской художественной прозы: Автореф. дис. ... д-ра филол. наук. – К., 1975. – 56 с.
3. Мокиенко В.М. Новая русская фразеология. – Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej, 2003. – 168 с.
4. Олійник І.С., Сидоренко М.М. Українсько-російський і російсько-український фразеологічний тлумачний словник. – Х.: Прапор, 1997. – 462 с.
5. Ренская Т.В. Эллиптированные фразеологические единицы в романе Л.Н. Толстого “Война и мир” // Проблемы русской фразеологии. – Тула, 1977. – С. 106-114.
6. Ржевская Е.М. Геббельс. Портрет на фоне дневника. – М.: “АСТ-ПРЕСС КНИГА”, 2004. – 400 с.
7. Фразеологический словарь русского языка // Под ред. А.И. Молоткова. – М.: Советская энциклопедия, 1968. – 543 с.

АННОТАЦИЯ

В статье исследуется специфика функционирования традиционных фразеологических единиц в публицистическом жанре исторического расследования. Рассматриваются наиболее популярные приемы индивидуально-авторской интерпретации фразеологизмов.

SUMMARY

The article touches upon the problem of traditional phraseological units in modern publicistic texts. The main attention is paid to their functioning in historical investigation. The article under review examines the most popular individual-author's methods of interpretation of phraseology.

через те, що можливості творення нових слів від непохідних основ прикметників якоюсь мірою вже вичерпано [1, с. 56]. О. Кардашук та О.М. Шевчук відзначають вплив фактора похідності / непохідності на словотвірну активність просторових прикметників [9, с. 107; 25, с. 8; 26, с. 65].

Найглибше структурний фактор розглядається М.І. Капраль [8]. З точки зору лінгвіста, на високу словотвірну валентність (кількість дериватів) назв осіб впливає мотивованість/немотивованість, словотвірна структура та ступінь словотворення (для похідних) [8, с. 6].

Компонентний склад запозичених основ вивчається в праці О.Д. Пономарьова. Дослідження, проведені дериватологом, свідчать, що в українській мові найактивніші в словотвірному відношенні слова грецького походження, що мають прості та двохкомпонентні основи. Меншою словотвірною активністю відзначаються три- та чотирикомпонентні основи [16, с. 20].

У цілому погляди вчених сходяться в тому, що непохідні слова в більшості беруть активнішу участь у словотворенні, ніж похідні, тому що основи простої структури (немотивовані слова) мають вищі словотвірні потенції, ніж основи похідних слів (мотивовані слова) [2, с. 29].

З вищевикладеного виходить, що структурний фактор є одним із суттєвих при визначенні словотвірної продуктивності слів, зокрема запозичених та споконвічних іменників, і вимагає детального розгляду.

Залежність словотвірної продуктивності від фактора похідності/непохідності ми спостерігаємо в парах іменників української мови *новела* – *оповідання* та *ландшафт* – *краєвид*. Запозичений із італійської мови іменник *новела* (італ. *novella* ‘новина’) та запозичений із німецької мови іменник *ландшафт* (нім. *Landschaft*) є непохідними та мають більшу словотвірну продуктивність, ніж відповідні їм за семантикою споконвічні іменники української мови: іменник *новела* має 6 похідних слів (*новелета*, *новеліст*, *новелістика*, *новелістичний*, *новелістка*, *новелка*), а іменник *оповідання* – 2 похідних слова (*оповіданнячко*, *оповіданка*), іменник *ландшафт* має 6 похідних слів (*ландшафтний*, *ландшафтник*, *ландшафтознавець*, *ландшафтознавство*, *ландшафтознавчий*, *ланшафтотерія*), а іменник *краєвид* – 1 похідне слово (*краєвидознавство*).

Справедливим було б наголосити, що непохідність запозиченого або споконвічного іменника не завжди визначає його більшу словотвірну продуктивність. Так, у парах іменників *вето* – *заборона* та *юстиція* – *правосуддя* непохідними є запозичені з латини іменники *вето* (лат. *veto* ‘забороняю’) та *юстиція* (лат. *justitia* ‘справедливість’), а більшу словотвірну продуктивність мають споконвічні іменники *заборона* та *правосуддя* (*вето* не має похідних слів, *заборона* – 7 похідних слів, *юстиція* – 1 похідне слово і *правосуддя* – 5 похідних слів).

тору, структурному фактору та фактору частотності вживання слів. Проблеми структурного фактора та фактора частотності вживання частково порушуються в дослідженнях запозичених слів в українській та російській мовах (О.Д. Пономарьов, Л.П. Чурсіна, Л.П. Крисін, Ю. Хак Су та ін.). Найвність великої кількості запозичених та споконвічних елементів тотожної семантики вимагає детального розгляду та робить актуальним вивчення впливу структурного фактора та фактора частотності вживання на словотвірну продуктивність запозичених та споконвічних слів, зокрема, іменників.

Отже, метою статті є проаналізувати вплив структурного фактора та фактора частотності вживання на словотвірну продуктивність запозичених та споконвічних іменників в українській, російській та англійській мовах.

Матеріалом дослідження є семантично співвідносні запозичені та споконвічні іменники в українській, російській та англійській мовах.

Достатньо очевидним є вплив на словотвірну продуктивність слів структурного фактора, або власне словотвірного фактора, під яким ми розуміємо морфемну структуру твірного слова, його похідність/непохідність. Лінгвісти вважають, що простота морфологічної структури є сприятливим фактором розвитку словотвірного потенціалу слова [27, с. 3; 21, с. 625], з іншого боку, зі збільшенням кількості дериваційних кроків словотвірні можливості зменшуються та поступово стають нульовими [14, с. 181].

Загальну опозицію похідності/непохідності Л.Б. Мартинова вважає супроводжуючою умовою при аналізі словотвірної поведінки твірного, тому що всі непохідні слова належать до найдавнішого шару лексики та їх функціонування в мовленні протягом досить довгого часу свідчить про їх значення в практичній діяльності людей [13, с. 54].

Фактор впливу похідності/непохідності на словотвірну продуктивність слів в українській та російській мовах розглядається при аналізі різних груп іменників, прикметників, дієслів. Цей фактор ураховується А.В. Моргун при дослідженні словотвірної активності зоонімів [15, с. 30], В.І. Пушкар – при вивченні словотвірних потенцій основ економічних термінів в українській мові [18, с. 14]. І.Ф. Джочка стверджує, що низькою продуктивністю відрізняються дієслова з похідною структурою [5, с. 16; 6, с. 29]. Значно більше робіт присвячено структурному фактору при вивченні прикметників. Л.П. Клобукова вважає, що словотвірна похідність різко обмежує дериваційну активність прикметника [10, с. 77]. О.С. Федотова робить висновок про те, що більша словотвірна валентність характерна для непохідних, небагатоскладових прикметників [22, с. 16]. На думку М.А. Бакіної, новоутворення від непохідних прикметників кількісно дуже незначні в порівнянні з новоутвореннями від похідних прикметників

УДК 801+001.4

МАРФАЛАГІЧНАЯ АДАПТАЦЫЯ НАЗОЎНІКАЎ- АНГЛІЦЫЗМАЎ У СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ ТЭРМІНАЛОГІІ

Беларуская мова пастаянна ўзбагачае свой слоўнікавы склад запазычаннямі з іншых моў – лацінскай, нямецкай, польскай, рускай, цюркскіх, а за апошні перыяд і з англійскай. «Запазычанне лексікі – складаная з'ява, гэта не механічны працэс, не проста перамена асяроддзя для пэўнага слова. Запазычанне звязана з актыўнай перапрацоўкай як фанетычнага, так і марфалагічнага складу слова ў адпаведнасці з фанетычнымі і марфалагічнымі заканамернасцямі той мовы, якая запазычвае. Разам з тым у многіх словах адбываліся розныя семантычныя зрухі» [1, с. 47].

Англійская і беларуская мовы – няблізкароднасныя. Фанетычная і марфалагічная сістэмы абедзвюх моў значна адрозніваюцца. Таму, пранікаючы ў беларускую мову, англіцызмы мусаць прыстасавацца да яе нормаў, гэта значыць прайсці фанетычную, марфалагічную і семантычную адаптацыю ў мове-рэцыпіенте.

У дадзенай навуковай працы разглядаецца марфалагічнае прыстасаванне англіцызмаў да нормаў сучаснай беларускай мовы.

Даследчыкі зазначаюць: «Марфалагічная адаптацыя выражаецца ў падпарадкаванні запазычанняў граматычнай сістэме беларускай літаратурнай мовы» [8, с. 178]. Пранікаючы ў мову-рэцыпіент, англіцызмы падпарадкоўваюцца марфалагічным нормам сучаснай беларускай літаратурнай мовы. Тут выяўляецца граматычная характарыстыка іншамовнага слова; часцінамоўная прыналежнасць моўнай адзінкі; слова ўлучаецца ў сістэму асноўных марфалагічных формаў і катэгорый гэтага граматычнага класа; акрэсліваецца марфемная будова запазычанага адзінкі [8, с. 178].

Найбольшую колькасць запазычаных тэрмінаў складаюць назоўнікі. Падлік тэрмінаадзінак-англіцызмаў паказвае, што ў беларускую тэрміналогію трапіла 1076 назоўнікаў.

Назоўнікі англійскага паходжання набываюць граматычныя значэнні і катэгорыі ліку, роду, склону, уласцівыя беларускай мове.

Значная частка англіцызмаў ужываецца ў форме адзіночнага ліку, абазначаючы адзін прадмет, з'яву, і ў форме множнага ліку, выяўляючы множнасць прадметаў.

Да такіх назоўнікаў належаць: а) канкрэтныя назоўнікі – назвы прадметы рэчаіснасці: *акваланг, аптайн, арпінгтон, базука, баркенціна, байскаўт, грывбекер, гунтэр, дыттанк, дэтэктафон, кікстартэр, крас-*

мен, лайнер, камбайн, матэль, менеджэр, нью-гемпшыр, панк, памфлет, радар, снайперскоп і інш.; б) назоўнікі – назвы з'яў прыроды: *апвельнг, шквал, бліцард* і інш.; в) пэўная частка назоўнікаў з значэннем дзеяння, грамадскіх падзеяў, некаторыя з'явы навакольнай рэчаіснасці: *шор, мітыва, блакада, блок, брэйн-рынг, імпічмент, лендлардызм, офшор, рэпартаж* і інш. Гэтай групе назоўнікаў уласцівыя формы множнага і адзіночнага ліку пры абазначэнні падліковых рэалій.

Вылучаецца і група англіцызмаў, якім уласцівая толькі форма адзіночнага ліку. Да гэтай групы належаць: а) рэчыўныя назоўнікі: *абеліт, адамсіт, бастон, глей, кампост, мальтоза, мульча, нейлон, пінк, уайт-спірыт, фларыдзін* і г.д. Адзначым, што некаторыя рэчыўныя назоўнікі могуць ужывацца як у множным ліку, так і ў адзіночным: *антыфрызы* *h!* *антыфрыз, дыэлектрыкі* ← *дыэлектрык*; б) назоўнікі, што абазначаюць дзеянні, грамадска-палітычныя плыні, літаратурныя кірункі, формы дзяржаўнага ладу і пад.: *аўрал, байкот, байранізм, беркліянізм, біхевіярызм, брутальнізм, віктарыянізм, гіперрэалізм, лабэктамія, джынгаізм, місдымінар, саміт, своп, уфалогія, фабіянізм, юмізм* і г.д.; в) некаторыя назоўнікі, што абазначаюць розныя захворванні: *гаймарыт, дальтанізм, спру, вільт, круп*.

У беларускай літаратурнай мове замацаваліся назоўнікі-англіцызмы, якія маюць форму толькі множнага ліку (Н³⁶ адзінак): *аўтакары, беркшыры, вельсы, гайоты, глюоны, графтсупалімеры, гемпшыры, грэйн-джэры, дайхардаўцы, дальтаніды, джэспіліты, дыльсы, дылены, ёмены, ёмены, імпактыты, кансолі, капігольдэры, клейдэсдалы, котэры, кроперы, лекісты, лудзіты, масліны, рыфлі, рыбаніты, рытільеры, сэгарты, сінглеты, тыліты, хіпі, шынгарда, чыксы, шайры, эндсы* і інш. Згаданыя лексічныя адзінкі зафіксаваныя толькі ў форме множнага ліку ў двухтомавым “Слоўніку іншамоўных слоў” А.М. Булыкі.

Намі вылучаецца група англійскамоўных назоўнікаў, якія захавалі паказчык множнага ліку *-s*, уласцівы нормам сучаснай англійскай мовы. Да такіх слоў можна аднесці наступныя адзінкі: *крэнгельс* (cringles), *манетс* (muppets), *пілерс* (pillars), *праймерыз* (primaries), *партнерс* (partners), *топтымберс* (toptimbers), *штрыпс* (strips), *комінгс* (coamings) і г.д. Гэтыя запазычаныя выкарыстоўваюцца толькі ў форме адзіночнага ліку або ў форме і адзіночнага, і множнага ліку (набываючы беларускі канчатак – *ы* (*i*)).

У сучаснай беларускай мове марфалагічная катэгорыя роду выяўляецца толькі ў формах адзіночнага ліку. У залежнасці ад семантычных або марфалагічных прымет назоўнікі належаць да аднаго з трох родаў: мужчынскага, жаночага і ніякага.

У англійскай мове “у плане марфалогіі назоўнікі характэрызуюцца двума катэгорыямі – катэгорыямі ліку і склону” [7, с. 110]. Што датычыць катэгорыі роду, то, паводле вядомага лінгвіста А.І.Смірніцка-

- Крысин Л.П. О лексике русского языка наших дней // Русский язык в школе и дома, 2002. – № 1.
- Наумова И.О. Лингвистическая мозаика / Русский язык в школе и дома, 2004. – № 6.
- Нечаева И.В. Правописание иноязычных слов в свете действующих правил орфографии // Русский язык в школе, 2004. – № 5.
- Северская О.И. Иноязычные слова и речевая норма // Русский язык в школе и дома, 2005. – № 5.
- Шанский Н.М., Иванова В.В. «Современный русский язык». / М., 1987.

АННОТАЦИЯ

В статье идет речь о проблемах адаптации иноязычной лексики в современном русском языке (на примере публицистического стиля) т.к. этот стиль чувствительнее других реагирует на появление новых слов в языке. Освоение языком новых иноязычных единиц проходит неодинаково для различных групп лексики и даже для отдельных слов, поэтому внимание уделяется степени адаптации новых заимствований в современном русском языке.

SUMMARY

The article deals with the problem of adaptation of loans in the Russian language. The process of absorption of English loans is not the same for different groups of loans, so special attention is paid to the degree of adaptation of loans in the Russian language.

*Н.В. Волкова
(Горлівка)*

УДК 81'373.611.161.1-2

СТРУКТУРНИЙ ФАКТОР ТА ФАКТОР ЧАСТОТНОСТІ ВЖИВАННЯ В АСПЕКТІ СЛОВОТВІРНОЇ ПРОДУКТИВНОСТІ СЛІВ

Пріоритетним напрямом сучасної дериватології визнають дослідження словотвірних можливостей лексичних одиниць. Дискусійним залишається питання чинників, що зумовлюють розвиток словотвірних можливостей слів та основ слів. На сучасному етапі дослідниками виділяються дві групи факторів, що обмежують чи сприяють розвитку словотвірних можливостей певних категорій слів: лінгвістичні та екстралінгвістичні фактори. Серед лінгвістичних факторів першорядна роль відводиться семантичному фактору, стилістичному фак-

тернет-кафе, Интернет-портал, Интернет-провайдер и т.п.) и словосочетаний (наш сайт, услуги Интернет-провайдеров и т.д.).

3. Пока ещё только осваиваются в русском языке такие слова, как *принтер, сканер, файл, допинг, лизинг* (зафиксированы обоими словарями иностранных слов) и такие, как *кастинг, дилер, пиар, ноутбук, окей, ноу-хау, он-лайн* (зафиксированы только в словаре 2005 г.). Причём можно сказать, что все слова 1-й группы и часть слов 2-й (*дилер, кастинг, частично ноутбук, пиар*) находятся на более высокой ступени адаптации, чем остальные: все они принадлежат к мужскому роду, изменяются как существительные II склонения («проходили кастинг»), официальный дилер, немыслим без лизинга, генный допинг, приехали с ноутбуком) участвуют в образовании новых слов (лизинговый, допинговый, допинг-тест, пиар-менеджер, фотопринтер и пр.); высока частотность их употребления (лизинг – 18 раз, лизинговый – 12 раз, ноубук – 14 раз, допинг – 10 раз). Слова *ноу-хау, он-лайн* употребляются реже, хотя уже используются в названии газетных статей, рубрик, образуют новые сложные слова. Показателем невысокой пока что степени их адаптации является и вариативность в написании (онлайн, он-лайн), и то, что иногда значение их поясняется в той же газетной статье.

4. Наконец, большая часть анализируемых слов не зафиксирована пока словарями, а значит, процесс их освоения русским языком только начинается. К этой группе лексики относятся слова: бренд, гламур, дефиле, кейп-сил, кейс-, нано-, сплиттер, смартфон, сплит-, тьютор, топ-, фэн-шуй, ремейк, банкинг, франчайзинг, блог, блоггер. Сюда же можно отнести слова, в написании которых полностью или частично используется латинская графика: call-центр, e-mail, webmoney. Многие из этих слов поясняются либо в статьях, либо в сносках после них. Несомненно, некоторые лексические единицы из перечисленных находятся на более высокой ступени адаптации, а другие – только начинают входить в систему русского языка. Какова будет судьба слов последней группы заимствований (адаптируются они окончательно в русском языке, останутся в разряде иностранных или забудутся и перестанут употребляться) – покажет время.

ЛИТЕРАТУРА

1. Григоренко А.П. Лингвистические заметки. Современные наименования лиц по роду занятий // Русский язык в школе, 2005, № 4.
2. Крысин Л.П. А не сказать ли по-русски? // Русский язык в школе и дома, 2005. – № 5.
3. Крысин Л.П. «Лишние» слова». / Русский язык в школе и дома, 2005. – № 1.

га “... граматичная категория роду, характерная для назоўнікаў у стараанглійскай мове, у сучаснай англійскай мове адсутнічае. У дачыненні да сучаснай мовы можна казаць толькі пра вядомую семантичную класіфікацыю слоў, якая заснаваная на падзеле абазначаных гэтымі словамі прадметаў на адушаўлёныя і неадушаўлёныя, з наступным падзелем адушаўлёных паводле полу. ... у сучаснай англійскай мове класіфікацыя назоўнікаў паводле роду заснаваная не на граматичных, а на семантичных і культурна-гістарычных прынцыпах” [7, с. 148].

Тэрміны-англіцызмы, пранікаючы ў сучасную беларускую мову, змяняюцца паводле роду ў залежнасці ад семантичных або марфалагічных адзнак. Так, англіцызмы *аверлок, камбайнёр, красмен* і інш., трапіўшы ў сучасную беларускую мову, набываюць форму мужчынскага роду. Англійскай адзінке *drag* у сучаснай беларускай мове ўласцівая форма жаночага роду: *драга*. Англійскім запазычанням *bugi-vugi* (boogie-woogie); *бендзі* (bandy); *ватэрпола* (water-polo); *джерси* (jersey) і інш. уласцівая форма ніякага роду ў мове-рэцыпіенце.

Значная група англійскіх назоўнікаў адзіночнага ліку маюць форму мужчынскага роду (Н’908 л.а.); другую па колькасці групу складаюць назоўнікі жаночага роду (Н’63 л.а.); невялікая колькасць назоўнікаў (Н’31 л.а.) належыць да ніякага роду.

«Падчас афармлення катэгорыі роду ў запазычаных лексемах прасочваюцца пэўныя заканамернасці ў выбары марфалагічных сродкаў беларускай мовы для перадачы дэрывацыйных марфем тэрмінаў, што запазычаюцца» [6, с. 7]. Падаем табліцу вызначэння формаў роду назоўнікаў-англіцызмаў, якія падвергліся пры іх асваенні значным асіміляцыйным працэсам, што закранаюць словаўтваральныя элементы.

Англіцызмы мужчынскага роду	Англіцызмы жаночага роду	Англіцызмы ніякага роду
1. Па марфалагічных прыметах да гэтай групы належаць: а) назоўнікі з асновай на цвёрды зычны <u>г, к, х</u> з нулявым канчаткам: <i>армрэстлінг, асдык, бадмінтон, бібоп, блок, кросінг, крос, круп, лейбарыст, пушбол</i> і г.д. б) пэўная колькасць назоўнікаў на фінальныя <u>ж, дж, ш, ч, р, ц</u> і з нулявым канчаткам: <i>акр, андэррайтэр, асемблер, аўтсайдэр, барыстэр, бенч, бракераж, бэйсік-інгліш, дрэнаж, дыспач, дэмерэдж, імідж, каледж, кетч, краўч, меш, ромні-марш, рэпартаж, смеш, транец, хедж</i> і інш.	1. Па марфалагічных прыметах да гэтай групы належаць: а) назоўнікі, якія ў назоўным склоне адзіночнага ліку маюць канчаток <u>-а</u> : <i>баркенціна, блакада, буца, дрэна, дыскета, кірза, мульча, пілаў-лава, піянола, сценаграма, стрэнда, энвіроніка</i> і г.д. (агульная колькасць такіх англіцызмаў – 34 л.а.). б) назоўнікі на <u>-ыя, -ія</u> : <i>афіляцыя, аўчарызацыя, дэфрасацыя, аўчарызацыя, пупнізацыя, флатацыя, рырпраекцыя</i> .	1. Па марфалагічных прыметах да такой групы належаць: а) назоўнікі, што канчаюцца на <u>-ств(а), -анн(е)</u> : <i>беркліяства, кейнсіяства, мальтузіянства, фрытрэдэрства, мікрапрынтаванне</i> .
в) назоўнікі з асновай на мяккі зычны і <u>й</u> : <i>атарней, бобслей, грэй, дысплей, жакей, рынк-хакей, рэфракталой, барэль, біль, брыстаць, газойль, джоўль, матэль, стэнсель</i> і інш.	в) назоўнікі з асновай на мяккі зычны: <i>шрапнель, гомруль</i> .	

2. Па семантычных адзнаках да назоўнікаў-англіцызмаў мужчынскага роду адносяцца: а) шэраг нескланяльных назоўнікаў, што абазначаюць асоб мужчынскага полу, а таксама жывых істот незалежна ад палавай прыналежнасці: <i>грызлі, поні, торы, дынга</i> . б) некаторыя неадушаўленыя назоўнікі: <i>пенальці, шымі, багі, кокні, лудлоў</i> .	2. Паводле значэння да гэтай групы адносяцца нязменныя назоўнікі: а) генры (адзінка індуктыўнасці); <i>гулі</i> (рыба); <i>спру</i> (хвароба); <i>суфолкі</i> (парода); <i>янскі</i> (адзінка шчыльнасці)	2. Па значэнні сюды адносяцца: а) некаторыя неадушаўленыя нязменныя назоўнікі: <i>банджа, бугі-вугі, бендзі, джэнтры, джэрсі, дынгі, дэрбі, інтэрв'ю, лобі, ліберці, мільдзю, морзе, ноў-хаў, наблісці, прэсбюро, ралі, раяльці, рэббі, халі-галі</i> .
--	---	--

У сучасную беларускую мову перайшлі таксама тэрмінаадзінкі-англіцызмы, утвораныя спосабам абрэвіяцы ў мове-крыніцы. У мове-рэцыпіенце форма роду абрэвіятуры вызначаецца паводле структуры скарачэння або сэнсу (паводле апорнага слова расшыфроўкі). Так, паводле структуры да мужчынскага роду адносяцца: а) «ініцыяльныя» гукавыя скарачэнні, якія канчаюцца на зычны і пішуцца малымі літарамі: *лазер* (laser ← Light Amplification by Stimulated Emission of Radiation = узмацненне святла ў выніку вымушанага выпрамянення); *радар* (radar ← ratio detection and ranging – выяўленне і вызначэнне адлегласці пры дапамозе радыё); *бэйсік* (basic ← beginners all-purpose symbolic instruction code – для тых, хто пачынае ўніверсальны сімвалічны вучэбны код); *мазер* (maser ← Microwave Amplification by Stimulated Emission of Radiation = узмацненне мікрахваляў пры дапамозе індукцыраванага выпрамянення); *сіф* (cif ← cost insurance freight); *фоб* (fob ← free on board = свабодна на борце); б) скарачэнні англійскіх асноў, створаныя тэлекапічна: *біт* (bit ← bi(nary) (digi)t); *варыкап* (varicap ← vari(able) cap(acity) – зменлівая ёмістасць); *варыконд* (varicond ← vari(able) cond(enser) – зменлівы кандэнсатар); *варыстар* (varistor ← vari(able) (resi)stor – зменлівае супраціўленне); *гентэкс* (Gentex ← Generalized Teletype Exchange Service); *інтэлсат* (Intelsat ← International Telecommunication Satellites – міжнародныя сувязныя спадарожнікі); *камкордэр* (camcorder ← camera recorder); *каф* (caf ← cost freight); *квазар* (quasar ← quasistellar radiosource); *матэль* (motel ← motorists + hotel); *мемістар* (memistor ← mem(ory) (res)istor); *пермендюр* (permendur ← perme(ability) dur(able)); *пермінвар* (perminvar ← perme(ability) invar(iable)); *пульсар* (pulsar ← Pulsating Sources of Radioemission – пульсіруючая крыніца радыёвыпрамянення); *транзістар* (transistor ← tran(sfer) (re)sistor – пераносіць супраціўленне); *тэлекс* (telex ← tel(egraph) ex(change) – тэлеграфны абмен); *фортран* (fortran ← for(mula) tran(slator)).

Кроме того, важнейший показатель адаптации слова в языке – его фиксация словарями. Причём общеизвестно, что если слово зафиксировано только словарями иностранных слов, значит, оно пока не вошло окончательно в систему языка, воспринимается как иностранное, а если и толковыми словарями, значит, его адаптация в новом языке практически завершена.

Вся выбранная нами лексика иноязычного происхождения была исследована с учетом всех вышеназванных этапов и проверена по нескольким словарям. Благодаря этому мы сделали следующие выводы:

1. Окончательно адаптировались в русском языке такие слова, как *менеджер, ипотека, бизнес, бизнесмен, бестселлер, офис, терминал, уик-энд, шоу* и *супер-* (как часть слова). Перечисленные лексические единицы последовательно закреплены сначала «Словарём иностранных слов» 1996 г., затем – «Словарём иностранных слов» 2005 г. и, наконец, «Большим толковым словарём современного русского языка» 2006 г. Данные слова, как следует из анализа, появились в языке не позже начала 90-х годов XX века, и к настоящему времени их освоение русским языком можно считать окончательным. Доказательством высокой степени их адаптации можно также считать тот факт, что большинство из них участвуют в образовании новых слов в системе уже русского языка (*шоу* – телешоу, супершоу, шоумен, шоу-бизнес, реалити-шоу; *супер-* – супершоу, суперстар, суперакция), обладают всеми морфологическими признаками как части речи русского языка (например, слово «шоу» – среднего рода, неизменяемое: *классное шоу, ледовое шоу* и пр.; «бизнес» – мужского рода, 2-го склонения: *маленький бизнес, в бизнесе* и т.д.), образуют словосочетания с русскими словами, и наконец, слова этой группы употребляются активнейшим образом: в проанализированных нами источниках «бизнес» – более 50 раз, «бизнесмен» – 24 раза, *офис* – 31 раз, *шоу* – 36 раз и т.д. Кроме того, некоторые из них уже употребляются для названий газетных рубрик («Бизнес-пресс» в «КП»).

2. К завершающей стадии адаптации в русском языке приближаются такие слова, как *Интернет, модем, олигарх, сайт, спонсор, триллер*: если в «Словаре иностранных слов» 1996 г. их ещё нет, то «Словарём иностранных слов» 2005 г. и «Большим толковым словарём современного русского языка» 2006 г. они уже зафиксированы. Вероятно, слова этой группы позже появились в русском языке, но адаптация их проходит достаточно быстро. Они почти так же активно употребляются в публицистике (например, слово «сайт» – в каждом номере «КП» несколько раз; «спонсор» – 28 раз, «Интернет» – 24 раза и т.д.), изменяются по законам русского языка, участвуют в образовании новых слов (спонсор – спонсорский, Интернет – Ин-

ческих заимствований, их целесообразности и, шире, – к культуре разговорной и письменной речи.

Большая часть языковедов заботится о правильном использовании заимствованных слов, если уж их совсем невозможно исключить из употребления. О.И. Северская пишет: «...учёные бьют тревогу: воспитанное в нас доверие к печатному и звучащему в эфире слову заставляет считать его эталоном, а между тем и страницы газет и журналов, и эфир радио и телевидения, не говоря уже об Интернете, полны ошибок. А ещё есть «массовая» литература. Постоянно повторяясь, типичные ошибки укореняются в вашем сознании как некая речевая «норма», а на деле – это никакая не норма, а передающаяся от индивида к индивиду «заразная болезнь», которая к счастью поддаётся «лечению». Главное здесь – вовремя поставить диагноз...» [7, с.5].

Другие авторы больше озабочены адаптацией иноязычных слов к русской орфографии и фонетике. И.В. Нечаева отмечает, что «иноязычные слова зачастую не так произносятся, как исконно русские слова. К примеру, буква «ю» после шипящих, буква «э» не в начале корня, знак апострофа – всё это встречается только в иноязычных словах (парашют, поэт, о'кей)» [8, с.12]. Поэтому правописание иноязычных слов выделяется в особую орфографическую проблему.

Таким образом, употребление иноязычных слов в русском языке можно считать сложной и многоплановой проблемой, одним из аспектов которой является процесс адаптации.

Во-первых, проблемы адаптации иноязычной лексики как никогда актуальны для современного этапа развития русского языка, так как процесс заимствования слов из английского активизировался именно в последние 15–20 лет и продолжается в настоящее время. Разумеется, освоение языком новых иноязычных единиц проходит неодинаково для различных групп лексики и даже для отдельных слов, поэтому большее внимание уделяется степени адаптации новых заимствований в современном русском языке. Во-вторых, вышеназванные проблемы ещё недостаточно изучены современными языковедами-лексикологами, что объясняется, в первую очередь, непрерывным процессом заимствования, а следовательно, невозможностью проанализировать употребление слов, недавно появившихся в языке.

Нами было проанализировано с интересующей нас точки зрения употребление иноязычной лексики (заимствованной в течение последних 15–20 лет) в отдельных номерах газеты «Комсомольская правда» за май, июнь, август 2007 года. Всего было выбрано 68 лексических единиц, которые подверглись изучению с позиции их освоения русским языком. Нами учитывалась фонетическая, графическая, грамматическая, словообразовательная, лексическая и синтаксическая адаптация слова.

Некоторые аббревиатуры английского паходжання ўтвараюцца шляхам спалучэння пачатковай часткі слова і цэлага слова або спалучэння цэлай адзінкі з пачаткам або канцом другога слова. У такіх выпадках форма роду вызначаецца па апошнім слове: *аpart* (op-art ⇐ optical art) – м.; *дыксікрат* (dixiecrat ⇐ Dixie democrat) – м.; *кандуктаметрыя* (conductimetry ⇐ conductivity + -метрыя) – ж.; *кандуктометр* (conductimeter ⇐ conductivity + -метр) – м.; *масконы* (mass con(centration) – канцэнтрацыя масы); *масміны* (mass mini(fication) – памяншэнне масы); *пермалой* (permalloy ⇐ perm(eability) + alloy) – м.; *тралейбус* (trolleybus ⇐ trolley + (omni)bus) – м.; *тырыстар* (thyristor thyra + (res)istor) – м. р.; *уфалогія* (UFO ⇐ Unknown Flying Object + -логія) – ж. р. Гукавая абрэвіатура англійскага паходжання *CI* (SI ⇐ System International) набыла ў сучаснай беларускай мове форму ніякага роду.

Як бачым, тэрмінаадзінкі англійскага паходжання з улікам пэўных марфалагічных і семантычных прымет ужываюцца ў формах мужчынскага, жаночага і ніякага роду.

Разглядаючы прыстасаванне назоўнікаў англійскага паходжання да марфалагічных нормаў мовы-рэцыпіента, нельга абмінуць і катэгорыю склону. У беларускай мове катэгорыя склону паказвае на адносіны назоўніка да іншага слова ў словазлучэнні або сказе. Гэтая катэгорыя мае парадыхму з 12 словаформаў – шасці ў адзіночным ліку і шасці ў множным ліку. У сучаснай англійскай мове назоўнікам уласцівыя 2 склоны: агульны (Common Case) і прыналежны (Possessive Case).

Значная колькасць назоўнікаў англійскага паходжання, трапляючы ў беларускую мову, змяняецца па склонах, як і беларускія словы. Прайшоўшы пэўную фанетычную і графічную адаптацыю, у залежнасці ад сістэмы флексій у адзіночным ліку кожнага назоўніка і формы роду англійскія запазычаныя размяркоўваюцца па трох скланеннях наступным чынам: а) да першага скланення адносяцца назоўнікі жаночага роду з канчаткамі **-а (-я)** у назоўным склоне адзіночнага ліку: *бярданка, дайка, джыга, донка, ліга, мальтоза, пінта, рыбоза, санта-гертруда, фарада; баратрыя, дэфрасацыя, мерсерызацыя, велінгтонія, інтрагрэсія, лабэктамія* і інш.; б) да другога скланення належаць: назоўнікі мужчынскага роду з нулявым канчаткам у назоўным склоне: *бадэлеіт, бар, бейліф, бейсбол, бельтынг, віліс, вілт, гейм, гольф, грыдлік, джаз, драйв, плеер, стопінг, транс, цвіндэк, чартэр* і інш.; назоўнікі мужчынскага роду, што канчаюцца на **-ль і -ій** і маюць нулявы канчатак у назоўным склоне адзіночнага ліку: *біль, джон-буль, ніпель, трамвай, хакей, жакей, спідвей* і г.д.; назоўнікі ніякага роду, што ў назоўным склоне адзіночнага ліку канчаюцца на **-а, -е**: *беркліянства, кейнсіянства, мальтузіянства, фрытрэдэрства, мікрапрынтаванне*. Адзначым, што згаданыя назоўнікі ніякага роду ўтвораны ад англійскіх уласных імёнаў пры дапамозе словаўтвараль-

ных сродкаў мовы-рэцыпіента; в) да трэцяга скланення належаць назоўнікі жаночага роду з нулявым канчаткам, якія канчаюцца на мяккі зычны або на цвёрды. У гэтым класе 2 адзінкі англійскага паходжання: *шрапнель, гомруль*.

У граматыцы беларускай мовы ёсць нулявое скланенне, што ўтвараецца нязменнымі назоўнікамі. Шэраг тэрмінаадзінак англійскага паходжання адносяцца да гэтага тыпу скланення: а) назоўнікі, якія канчаюцца на галосны: *грызлі, кокні, поні, торы, шымі, пенальці, генры, гуні, колі, спру, янскі, суфолкі, бугі-вугі, бендзі, джэрсі, лобі, ліберці, прасперыты, рэгбі, халі-галі* і інш.; б) некаторыя назоўнікі англійскага паходжання мужчынскага і ніякага роду, што канчаюцца на цвёрды зычны: *лудлоў, ноў-хаў*; в) гукавая абрэвіатура, якая канчаецца на галосны: *СИ*; “ініцыяльныя” гукавыя абрэвіатуры мужчынскага роду: *лазер, мазер, фоб* і г.д. Адзначым, што “ініцыяльныя” гукавыя абрэвіатуры, якія пішуцца малымі літарамі, скланяюцца заўсёды.

Падпарадкоўваючыся марфалагічным нормам беларускай мовы, 294 англійскамоўныя тэрмінаадзінакі мужчынскага роду набываюць канчатак *-у* у родным склоне, 546 адзінак – канчатак *-а*. Назоўнікі жаночага роду, што канчаюцца на *-ыя/-ія* у назоўным склоне, маюць канчатак *-ыі/-іі* у родным склоне (агульная колькасць такіх назоўнікаў 19 т.а.); назоўнікі жаночага роду, што канчаюцца ў назоўным склоне на *-а* (*-аль*), набываюць канчатак *-ы/-і* у родным склоне (36 адзінак). Некалькі назоўнікаў ніякага роду ў родным склоне маюць канчатак *-а/-я* (усяго 5 л.а.). Выдзяляецца і шэраг англійскіх тэрмінаадзінак (39 л.а.) мужчынскага, жаночага і ніякага роду, што не змяняюцца па склонах. Вылучана, таксама, група назоўнікаў, што ў залежнасці ад семантыкі маюць паралельныя канчаткі *-а/-я* і *-у/-ю* у родным склоне: *бастон* з значэннем ‘высокаякасная тонкая баваўняная тканіна для касцюмаў’ мае канчатак *-у*, а з значэннем ‘танец павольнага тэмпу’ – канчатак *-а*.

Нельга пакінуць без увагі наяўнасць такога паказальніка англійскіх назоўнікаў як артыкль (пэўны *‘the’* і няпэўны *‘a, an’*). Назоўнікі, якія выкарыстоўваюцца ў сучаснай англійскай мове з артыклем (*an iceberg, a motoroller, a trolleybus* і інш.), пранікаючы ў беларускую мову, страчваюць гэтую асаблівасць (*айсберг, мотаролер, тралейбус* і інш.).

Такім чынам, у мове-рэцыпіенце (беларускай) адбываецца актыўнае марфалагічнае асваенне англійскіх назоўнікаў, што падчас адаптацыі набываюць граматычныя катэгорыі, уласцівыя беларускім субстантывам.

системам, например, в таких областях, как вычислительная техника, экономика, финансы, коммерция, спорт, мода и др.

Так, в русской речи – сначала в профессиональной среде, а затем и за ее пределами – появились термины, относящиеся к компьютерной технике: само слово *компьютер*, а также *дисплей, файл, интернет-фейс, принтер* и др.

У всех на слуху многочисленные экономические и финансовые термины типа *бартер, брокер, инвестиция, маркетинг, монетаризм* и т.п. Многие из них были заимствованы давно, но обращались преимущественно среди специалистов. Однако в наши дни они вышли за пределы узкоспециальной терминологии и начали употребляться в прессе, в радио- и телепередачах, в публичной речи политиков и бизнесменов.

Активное заимствование новой и расширение сферы употребления ранее заимствованной иноязычной лексики происходит и в менее специализированных областях человеческой деятельности – достаточно напомнить такие широко используемые сейчас слова, как *видео, шоу* (и их производные), *имидж, презентация, номинация, триллер* и множество других.

Среди причин, которые способствуют столь массовому и относительно легкому проникновению иноязычных неологизмов в язык, определенное место занимают причины социально-психологические. Некоторые носители русского языка (в чем сказывается их недостаточная лингвистическая компетентность и следование моде) считают иностранное слово более престижным: *топ-модели* – лучше, чем *лучшие модели...* Правда, надо сказать, что здесь намечается некоторое семантическое размежевание «своего» и «чужого» слов: *презентация* – это торжественное представление фильма, книги и т.п.; *эксклюзивным* чаще всего бывает интервью и т.п.

Более высокий (часто – мнимый) социальный престиж иноязычного слова по сравнению с исконным иногда вызывает явление, которое может быть названо повышением в ранге: слово, которое в языке-источнике именуется обычным, «рядовой» объект, в заимствующем языке прилагается к объекту, в том или ином смысле более значительному, более престижному. Так происходит с английским словом *shop*: в русском языке название *шоп* “приложимо” не ко всякому магазину, а лишь к такому, который торгует престижными товарами, преимущественно западного производства. Чаще всего новые иноязычные слова можно встретить в прессе и в других средствах массовой информации, в передачах, посвященных экономической и политической жизни, моде, музыке, кино, спорту.

Интересно отметить, что журналисты периодических изданий неравнодушны к изменению словарного запаса и проблемам лекси-

маем их как заимствованные; например: *князь, сахар, ситец*. В других же заимствованных словах, напротив, легко узнать «чужака»; например: *депо, джаз, корректура, трансляция*.

Как же происходит освоение заимствованных слов? Звуки, которые чужды русской фонетике, заменяются своими (фонетическое освоение). Например: в русской фонетике нет придыхательного [h], который заменяется звуками [x] или [г] (ср.: *hockey – хоккей*;). Многие заимствованные существительные приобретают русские падежные окончания; заменяются суффиксы, не свойственные русскому языку; изменяются род, число и т.п. (грамматическое освоение). Затем заимствованные слова становятся «своими» с точки зрения словообразования, образуя новые лексические единицы привычными для русского языка способами. И наконец, иноязычные неологизмы осваиваются синтаксически, входя в состав словосочетаний, становясь членами предложения.

Конец прошлого столетия и начало нынешнего – время, когда возникли и существуют политические, экономические и культурные условия, определившие predisposedность российского общества к принятию новой и широкому употреблению ранее существовавшей, но специальной иноязычной лексики.

Вот некоторые из этих условий. В настоящее время в области экономики, политической структуры государства, в сферах культуры, спорта, торговли, моды, музыки характерна открытая (иногда чрезмерная) ориентация на Запад. Все эти процессы и тенденции, несомненно, послужили важным стимулом, который облегчил активизацию употребления иноязычной лексики.

Это легко проиллюстрировать сменой названий в структурах власти. Верховный Совет стал устойчиво (а не только в качестве журналистской перифразы) именоваться *Парламентом*, Совет министров – *Кабинетом* министров, его председатель – *Премьер-министром* (или просто *премьером*). В городах появились *мэры, вице-мэры, префекты*, советы уступили место *администрациям*, главы администраций обозначались своими *пресс-секретарями* и *пресс-атташе*, которые регулярно выступают на *пресс-конференциях*, рассылают *пресс-релизы*, организуют *брифинги* и *эксклюзивные интервью* своих шефов...

Активизировались деловые, торговые, культурные связи, расцвел зарубежный туризм; обычным делом стала длительная работа в учреждениях других стран, функционирование на территории России совместных русско-иностранных предприятий. Очевидным образом это означало интенсификацию общения носителей русского языка с носителями иных языков, что является важным условием не только для непосредственного заимствования лексики из этих языков, но и для приобщения носителей русского языка к интернациональным (а чаще – созданным на базе английского языка) терминологическим

ЛІТАРАТУРА

1. Арашонкава, Г.У. Семантычныя працэсы ў беларускіх запазычаных з польскай мовы / Г.У. Арашонкава // Беларуская лінгвістыка. – 1972. – Вып. 2. – С. 47-52.
2. Блох, М.Я. Теоретические основы грамматики / М.Я. Блох. – М.: Высш. школа, 2002. – 160 с.
3. Булыка, А.М. Лексічныя запазычання ў беларускай мове XIV-XVIII стст. / А.М. Булыка. – Мн.: Навука і тэхніка, 1980 г. – 256 с.
4. Булыка, А.М. Слоўнік іншамовных слоў / А.М. Булыка. – Мн.: Нар.асвета, 1993. – 398 с.
5. Булыка, А.М. Слоўнік іншамовных слоў: у 2 т. / А.М. Булыка. – Мн.: БелЭн., 1999. – Т. 1. – 736 с.; Т. 2. – 735 с.
6. Люшчак, У.І. Матэрыяльны і змешаныя запазычання ў тэрміналогіі нафта- і газздабычы / У.І. Люшчак // Тэрміналагічны зборнік “87/88”. – Мн.: Навука і тэхніка, 1993. – С. 5-8.
7. Смирницкий, А.И. Морфология английского языка / А.И. Смирницкий. – М., 1959. – 440 с.
8. Станкевіч, А.А. Лексіка іншамовнага паходжання ў беларускіх народных гаворках / А.А. Станкевіч. – Гомель, 1996. – 255 с.

АННОТАЦІЯ

Английский и белорусский языки – неблизкородственные. Проникая в современный белорусский язык, существительные английского происхождения приобретают графические, фонетические и грамматические черты и особенности характерные для языка-реципиента. В данной статье подробно рассматривается морфологическая адаптация английских заимствований в современной белорусской терминологии. Проводится сравнительно-сопоставительный анализ морфологической системы существительных белорусского и английского языков.

SUMMARY

Both English and Belarusian are non-cognate. While penetrating the recipient-language English nouns are assimilated according to the language norms of Belarusian. Morphological adaptation of the English borrowings in the modern Belarusian terminology is dealt with in this article. Contrastive-comparative analysis of the morphological systems of nouns in Belarusian and English is made.

*Т.И. Крыга
(Киев)*

УДК 81'23

ЯЗЫКОВОЕ СОЗНАНИЕ И ОБРАЗ МИРА ВОСТОЧНЫХ СЛАВЯН В МАТЕРИАЛАХ СЛАВЯНСКОГО АССОЦИАТИВНОГО СЛОВАРЯ

Среди наиболее актуальных проблем на современном этапе является исследование языкового сознания и образа мира разных культурных общностей с помощью психолингвистических методов.

Проблемы этнокультурной специфики языкового сознания находятся в центре внимания исследований в рамках московской психолингвистической школы. Теоретическими предпосылками для нашего исследования послужили работы А.Н. Леонтьева и построенная им общепсихологическая теория деятельности А.А. Леонтьева и его единомышленников, а также работы в области культурологии и этнопсихолингвистики таких авторов, как Е.Ф. Тарасов, Н.В. Уфимцева, Э.С. Маркарян. Методика исследования опирается на экспериментальные и теоретические исследования Ю.Н. Караулова, А.А. Залевской, Л.Вежбицкой и других.

“Картины мира” формируются на основе этнических языков как результат сложного процесса взаимодействия языкового / речевого сознания с окружающей действительностью. “Макрокартины мира”, “построенные” языковым сознанием, овеиваются в совокупности текстов культуры, фиксирующих специфику национальных “социоментальных микрокартин мира”.

Ю.А. Сорокин выделяет четыре формы сознания, под воздействием которых “конструируется” антропоморфная “картина мира” и в которых опредмечивается индивидуальный, групповой и этнический вербальный и невербальный опыт: орудийно-предметное, языковое / речевое, кинезико-проксемическое и семиотическое [4]. Проявление этих форм сознания обуславливается семантико-аксиологическими конфигурациями, характерными для той или иной “картины мира”.

А.А. Леонтьев, рассматривая образ мира как сложную иерархическую и динамическую структуру, предлагает различать:

- инвариант образа мира, обусловленный лежащими в его основе социально выработанными опорами (прежде всего значениями) и могущий быть единым для своего социума (социально-культурной общности, этноса) или для определенной социально-культурной группы внутри этого социума;
- вариант образа мира – индивидуально-личностное “видение” мира конкретным человеком через призму личностных смыслов [1, с. 18].

5. Фразеологический словарь русского литературного языка: В 2 т./ Сост. А.И. Федоров. – Новосибирск: ВО «Наука». Сибирская издательская фирма, 1995.

АННОТАЦИЯ

Изучение эмоций и чувств в рамках лингвокультурологии открывает новые возможности представления внутреннего мира человека. Исследование языковых единиц, репрезентирующих концепт «недоумение», в том числе и в художественном тексте, в совокупности делает возможным дать наиболее полное представление об исследуемой эмоции с точки зрения универсальности и национальной специфичности.

SUMMARY

Study of emotions and senses within the framework of linguistic-cultural opens new possibilities of presentation of the internal world of man. Research of phraseological units, presenting kontsept «bewilderment» including in an artistic text, in an aggregate does possible to give the most complete picture of the probed emotion from point of universality and national specificity.

*Е.Н. Щербак
(Горловка)*

81'272.161.1

ЗАИМСТВОВАННАЯ ЛЕКСИКА, ПРОБЛЕМЫ УПОТРЕБЛЕНИЯ И АДАПТАЦИИ АНГЛОЯЗЫЧНОЙ ЛЕКСИКИ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ

Иноязычные слова в лексике современного русского литературного языка хотя и представляют довольно многочисленный пласт но тем не менее, не превышают 10 % всего его словарного состава. До недавнего времени лишь небольшая их часть выступала в качестве межстилевой общеупотребительной лексики; подавляющее большинство имело стилистически закрепленное употребление в книжной речи и характеризовалось в связи с этим узкой сферой применения (профессионализмы, книжные слова, термины и т. д.). В настоящее время все большее и большее количество англоязычных слов становится общеупотребительным.

Заимствованный характер чужих по происхождению слов чувствуется далеко не всегда; иноязычность целого ряда из них можно вскрыть лишь при помощи специального лингвистического анализа.

Многие из таких слов настолько «обрусели» (приспособились к русской фонетике, графике и грамматике), что мы уже не восприни-

ной фразы: – **Не могу поверить!**». Затем описываются дальнейшие действия героя: «*Варенуха проделал все, что полагается человеку в минуты великого изумления. Он и по кабинету пробежался, и дважды вздымал руки, как распятый, и выпил целый стакан желтоватой воды из графина, и восклицал: – Не понимаю! Не понимаю! Не понимаю!*». Здесь смысловой доминантой концепта «недоумение» выступают нечленимые предложения, посредством которых можно более полно рассмотреть указанный концепт.

Таким образом, анализ ассоциативно-семантического поля концепта «недоумение» в романе М.А. Булгакова «Мастер и Маргарита» показывает, что в состав поля входят лексические, фразеологические и синтаксические средства, характеризующие эмотивный концепт «недоумение».

Ситуация недоумения – это ситуация градуированного типа, где могут быть выделены и описаны степени недоумения, дифференцированные от легкого недоумения до полного недоумения. Данные степени репрезентированы в высказывании и тексте при помощи ядерно-периферийных полевых средств выражения.

Актуальность данной статьи в том, что она выполнена в русле тех работ, которые связаны с антропоцентрическим началом (видение мира организовано вокруг человека, действительность воспринята и обозначена человеком в его культурном кругозоре).

Полагаем, что проведенный лингвистический анализ языковых единиц, репрезентирующих концепт «недоумение» в рамках человеческого фактора в языке в художественном тексте, позволит дать более полное представление о рассматриваемой эмоции с точки зрения универсальности и специфичности.

Перспективой данного исследования, на наш взгляд, может являться исследование функционального аспекта – анализ функциональных возможностей языковых единиц, выражающих эмоции, в том числе и эмоцию «недоумение», в современном русском языке.

ЛИТЕРАТУРА

1. Анализируемые контексты здесь и далее цитируются по изданию: Булгаков М.А. Мастер и Маргарита: Роман. Рассказы. – М.: ЗАО Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2000. – 627 с.
2. Болотнова Н.С. Методика анализа концептуальной структуры художественного текста / Слово – сознание – культура: сб. науч. трудов. – М., 2006.
3. Лихачев Д.С. Концептосфера русского языка // Известия РАН. СЛЯ. 1993. – № 1.
4. Попова З.Д. Очерки по когнитивной лингвистике / З.Д. Попова, И.А. Стернин. – Воронеж, 2002.

Совокупность этнических “социоментальных микрокартин мира” (или вариантов) с точки зрения лингвокультурной специфики составляет инвариант (или “макрокартину мира”) образа мира во всем его многообразии и сложности.

Объектом настоящего исследования является языковое сознание и образ мира восточных славян: русских, белорусов, украинцев. Материалом для анализа послужили данные Славянского ассоциативного словаря, составленного по результатам ассоциативного эксперимента, который проводился в трех восточнославянских странах на родном языке испытуемых в 1997-1999 гг. В качестве стимулов выступают 112 слов, на основе которых проводятся кросс-культурные исследования в секторе психолингвистики и теории коммуникации Института языкознания РАН в рамках общей программы изучения языкового сознания. Выбор данных обусловлен тем, что эти слова образуют несколько наиболее важных и основополагающих в любой культуре семантических групп, таких, как время, пространство, природа, семья, оценка, жизнедеятельность человека, и истолковываются по-разному в разных культурах. Многочисленные этнологические исследования показали, что определяющие категории человеческого сознания, включая в себя такие понятия, как пространство, время, судьба, причина и др., являются продуктом коллективного сознания, творением общества, объектом коллективных представлений. Системы восприятия мира у каждого народа формируются в процессе практической деятельности людей на основе их собственного опыта и традиций, унаследованных от предыдущих поколений, и разнообразие форм представлений этих универсальных категорий обусловлено культурным различием. Эти базовые категории (время, пространство, семья, оценка и т.д.), будучи связанными между собой, образуют своего рода “модель мира”, т.е. ту “сетку координат”, при посредстве которых люди воспринимают действительность и строят образ мира, существующий в их сознании.

Для описания психических, речемыслительных процессов в жизнедеятельности человека, особенностей его бытия и взаимоотношений с окружающим миром одним из фундаментальных понятий является понятие образа мира. “...В нашем образе мира, а вернее, в том его ситуативном фрагменте, с которым мы в данный момент имеем дело, все время “высвечивается” отдельный предмет, а затем внимание и сознание переключаются на другой – и так без конца. Но это непрерывное переключение сознания с одного предмета на другой предполагает одновременно переход предмета (его означенного образа) с одного уровня осознанности на другой. В моем сознании существует то, что является объектом актуального осознания, и то, что находится на уровне сознательно-го контроля. Таким образом, движение сознания в образе мира имеет не

планиметрический, а стереоскопический характер. Сознание имеет глубину. Образ мира многомерен, как многомерен сам мир» [2, с. 269]. Образ мира является универсальным средством адаптации этноса к окружающему миру, поскольку им задается та система координат, в которых будет действовать представитель данной этнической культуры [3]. Другими словами, образ мира представляет собой отображение в психике индивида предметного мира, опосредованное предметными значениями и соответствующими когнитивными схемами и поддающееся сознательной рефлексии [1, с. 18].

Языковое сознание понимается как совокупность структур сознания, в формировании которых были использованы социальные знания, связанные с языковыми знаками, или как образы сознания, овнешненные языковыми средствами: отдельными лексемами, словосочетаниями, фразеологизмами, текстами, ассоциативными полями, ассоциативными тезаурусами как совокупностью этих полей [5].

Материалы Славянского ассоциативного словаря позволяют увидеть системность языкового сознания носителей белорусской, русской и украинской культуры как целого, а также уникальность и неповторимость образа мира белорусов, русских и украинцев. Сопоставительный анализ образов языкового сознания представителей разных народов дает возможность найти общее в видении мира у белорусов, русских и украинцев, выявить сходные и специфичные черты культуры названных трех народов.

Ассоциативно-вербальное поле (далее – АВП) слова-стимула как совокупность его вербальных ассоциаций представляет собой фрагмент вербальной памяти человека и фрагмент картины мира носителя определенной культуры, его мотивов, оценок, культурных стереотипов.

Наиболее ярко отражают национально-языковую картину мира имена собственные, отображающие менталитет, служащие показателем конкретной национальности и являющиеся опознавательными этикетками. К таким опознавательным этикеткам можно отнести реакции-онимы на стимулы **река, город, памятник**:

река – Лена, Москва, Ока, Нева, Амур, Волга, Дон, Угрюм (рус.); Нёман, Сож, Свіслач (бел.); Дніпро, Остер, Десна, Сейм (укр.);

город – Ленинград, Львов, Курск, Санкт-Петербург, Тамбов, Орел, (рус.); Бабруйск, Баранавічы, Віцебск, Мінск (бел.); Ніжин, Київ, Прилуки, Бахмач, Шостка (укр.);

памятник – Пушкіну, Петру I, Бауману, И.М. Сеченову, Гагарину (рус.); Хатынь, Якубу Коласу, Купала, Максім Танк, Маішэрову, Скарыне, Я.Коласу (бел.); Шевченку, Хмельницькому, Кобзарю, Котляревському (укр.).

Анализ АВП названных стимулов показал, что во всех трех группах есть совпадающие реакции. Так, в АВП стимула **река** общими

зый воздушный же пиджачок... Ещё более **побледнев**, он (Берлиоз) **вытаращил глаза и в смятении подумал**: «**Этого не может быть!**» [1, с. 10]. В данном контексте смысловой доминантой являются ключевые фразеологические единицы и слова, которые выражают содержательно-концептуальную информацию «недоумения» и являются одним из средств создания фрагментов языковой картины мира.

В контексте романа Булгакова слово **голова** (**отрезанная голова, отрежут голову и т. д.**) и фразеологические единицы с компонентом **голова** (**потерять голову, кружится голова**) образуют лексико-фразеологическое поле «недоумение», которое участвует в организации единого художественного целого, то есть выполняет текстообразующую функцию. У Маргариты кружится голова (здесь фразеологическая единица употребляется в значении «утратить способность ясно рассуждать») [4, с. 52], когда перед ней возникает Азазелло как предвестник судьбы. «У меня **кружится голова от всех этих непонятностей!**» – произносит Маргарита [1, с. 238]. Здесь недоумение характеризуется положительно – предвестник судьбы возникает перед Маргаритой не для того, чтобы наказать, как других персонажей реального мира, а одарить – соединить с Мастером.

Степан Лиходеев после встречи с неизвестным в его квартире также находится в состоянии недоумения, которое близко к помешательству: «**Что же это такое?!**» – подумал несчастный Стёпа, и **голова у него закружилась...** Он взглянул на дверь в кабинет Берлиоза...и **остолбенел**. На ручке двери он разглядел огромнейшую сургучную печать на верёвке. «Здравствуйте! – **рявкнул кто-то в голове у Стёпы**. – **Этого ещё не доставало!**» – И тут Стёпины мысли **побежали уже по двойному рельсовому пути, но, как всегда во время катастрофы, в одну сторону и вообще черт знает куда**. **Головную Стёпину кашу трудно даже передать...** [1, с. 88] В данном контексте показано, как странными событиями или совсем полной неясностью легко поставить человека в тупик, довести до состояния полного недоумения, почти до сумасшествия. Ярким примером является выражение недоумения Стёпы Лиходеева о возможном аресте Берлиоза: «**Ах, Берлиоз, Берлиоз! – вскипало в голове у Стёпы**. – **Ведь это в голову не лезет!**» [1, с. 89].

В главе 10 «Вести из Ялты» автор изображает сцену, в которой финансовый директор Варьете Римский и администратор Варьете Варенуха приходят в полное недоумение оттого, что недавно пропавший директор Варьете Лиходеев присылает странную телеграмму из Ялты, в которой просит о помощи: «**За двадцать лет своей деятельности в театрах Варенуха видал всякие виды, но тут он почувствовал, что ум его застилается как бы пеленою, и он ничего не сумел произнести, кроме житейской и притом совершенно неле-**

концептуальную структуру, его концептосферу. Термин концептосфера был введен в отечественную науку академиком Д.С. Лихачевым, который определял концептосферу как «совокупность концептов нации. Чем богаче культура нации, ее фольклор, литература, наука, изобразительное искусство, исторический опыт, религия, тем богаче концептосфера народа» [3, с. 3].

Концептосфера художественного произведения реализуется, прежде всего, с помощью лексики и фразеологии. В речи персонажей лексические и фразеологические единицы наделяются индивидуализированным концептуальным содержанием, активно участвуя в создании речевых портретов, выражая особенности мировосприятия героев. Представляя собой оценочные характеристики героев, событий и ситуаций, языковые единицы становятся наименованиями индивидуально-авторских концептов текста, основой его когнитивной структуры, которая эксплицируется читателем в процессе познавательной деятельности. Языковые единицы одной тематической группы, находясь в разных частях текста, в его определенных композиционных частях, объединенные одной семантической доминантой, выражают позицию автора.

Выбор для когнитивного описания концепта «недоумение» обусловлен, прежде всего, его актуальностью в эмоциональной жизни русской языковой личности. Наблюдения над обиходной речью также свидетельствуют о частотном выражении этой эмоции (*Я недоумеваю! Мы находимся в полном недоумении!*). Кроме того, концепт «недоумение» входит в группу концептов, представляющих внутренний мир человека, и пока еще менее всего изучен. Роман «Мастер и Маргарита» М.А. Булгакова представляет особый интерес исследования, так как в данном романе представлен богатый языковой материал для рассмотрения концепта «недоумение».

Лексема *недоумение* определяется следующей дефиницией 'состояние сомнения, колебания вследствие невозможности понять, в чём дело' [4, с. 296].

В романе М.А. Булгакова «Мастер и Маргарита» раскрываются драматические события, происходившие с героями в период пребывания в Москве нечистой силы под предводительством Воланда. Большинство сатирических персонажей реального мира находятся в состоянии недоумения от всех происходящих вокруг них фантастических событий. Например, автор так описывает первую встречу Берлиоза с Коровьевым на Патриарших прудах: *«Берлиоза охватил необоснованный страх. Он побледнел, вытер лоб платком, подумал: «Что это со мной?» И тут знойный воздух сгустился перед ним, и соткался из этого воздуха прозрачный гражданин престранного вида. На маленькой головке жокейский картузик, клетчатый кургу-*

для всех трех групп есть реакции *Волга*; для русских и украинцев – *Узрюм, Сейм*; для белорусов и украинцев – *Днепр, Десна, Белая*; для белорусов и русских – *Дон*. В АВП стимула *город* общими для русских и белорусов является ассоциат *Москва*, для русских и украинцев – *Париж*; для белорусов и украинцев – *Нью-Йорк*. В АВП стимула *памятник* общими для всех трех групп есть ассоциаты *Пушкину, Ленину, Петру I*; для украинцев и белорусов – *Гоголю*. Кроме того, в АВП стимулов *река, город* во всех трех группах встречаются реакции, не являющиеся опознавательными этикетками восточнославянских народов, но отображенные в сознании индивидов. В основном это единичные реакции. К ним относятся: *Нил* (3), *Амазонка* (2), *Рейн, Руза* (1); *Таллинн* (1).

Слово *красный* ассоциируется у восточных славян с *помидором* (у русских – 36; у украинцев – 21; у белорусов – 3), *огнем* (у украинцев – 15; у белорусов – 11; у русских – 8), *цветом* (у русских – 80; у белорусов – 79; у украинцев – 64), *стыдом* (у русских – 2; у белорусов – 3; у украинцев – 1). Однако в АВП этого стимула у украинцев встречается ассоциат *калина*, которого нет у белорусов и русских. Стимул *красный* в украинской поэзии ассоциируется со всей украинской землей, а в украинском фольклоре прежде всего обозначает *девушку, дочку*, а также *молодость, красоту*.

Для русских, белорусов, украинцев *мать* – это *родина, любимая, добрая, святое, ласковая, дом, самый дорогой человек, самый близкий человек, нежность* и т.д. Однако для русских *мать* – это еще и *наседка*, а для украинцев – *берегиня, берегиня роду*.

Интересным представляется нам АВП стимула *свободный*. Многочисленными ассоциатами на это слово являются *человек* (у русских – 141; у белорусов – 96; у украинцев – 7), *ветер* (у белорусов – 167; у украинцев – 54; у русских – 44), *независимый* (у русских – 13; у украинцев – 12; у белорусов – 6).

В АВП стимула *свободный* у украинцев представлено национальное видение мира как характеристика некоторого типичного для восприятия носителем украинской культуры состояния денотата, обозначенного этим стимулом. В украинском словаре есть такие словаре реакции, как *козак* (17), *духом козак, козак Голота* (1), обозначающие не просто исторические реалии: за ними целая историческая эпоха в жизни украинского народа, борющегося за свою независимость, а ассоциат *козак* характеризует эпоху «козацтва», основной причиной появления которого было стремление к свободе.

Таким образом, язык выступает как система соответствующих значений, которые опосредствуют отражение человеком мира, поскольку отражение им мира опирается на опыт общественной практики и включает его в себя. Будучи хранилищем культурных знаний, средством

передачі культурних традицій і орудиєм общення, с одной стороны, подвергается влиянию культуры, а с другой – непосредственно влияет на формирование у носителей культуры образов его мира.

Языковое сознание представляется культурно обусловленным и отражает особенности образа мира носителей разных культур. На образ мира оказывает влияние родной язык как носитель общественно-выработанных значений и как средство передачи и хранения ценностей, норм, правил поведения. Семантико-ассоциативные связи слов как ответы-реакции свидетельствуют о том, что стоит за словом в индивидуальном сознании, отражают национальный менталитет. Анализ ассоциативно-вербальных полей даже отдельных стимулов показал высокую степень структурной и содержательной близости языкового сознания представителей трех славянских народов, однако выявленная близость не является показателем исключительного характера этой близости.

ЛИТЕРАТУРА

1. Леонтьев А.А. Языковое сознание и образ мира // Язык и сознание: парадоксальная рациональность. – М., 1993.
2. Леонтьев А.Н. Основы психолингвистики. – М., 1997.
3. Лурье С.В. Историческая этнология: Учебное пособие для вузов. – М., 1997.
4. Сорокин Ю.Н. Формы сознания и его многослойность // Тезисы IX Всесоюзного симпозиума по психолингвистике и теории коммуникации. – М., 1988.
5. Тарасов Е.Ф. Методологические проблемы языкового сознания // Тезисы IX Всесоюзного симпозиума по психолингвистике и теории коммуникации. – М., 1988.
6. Славянский ассоциативный словарь: русский, белорусский, болгарский, украинский / Н.В. Уфимцева, Г.А. Черкасова, Ю.Н. Караулов, Е.Ф. Тарасов. – М., 2004.

*Р.А. Куцова
(Горлівка)*

УДК 81'367

ОСОБЛИВОСТІ ЛІНГВІСТИЧНОГО АНАЛІЗУ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ

Художній текст є творінням особливої мовної особистості – естетичної, яка експлікує в ньому квінтесенцію власного неповторного “Я”, екстраполюючи власне буття і його сутність. Окрім того, художній текст постає акумулятивним на всіх рівнях свого вияву: в ньому мо-

2. Лотман Ю.М., Успенский Б.А. Миф – имя – культура // Семиосфера. Культура и взрыв. Внутри мыслящих миров. Статьи. Исследования. Заметки. – СПб.: Искусство – СПб, 2000.
3. Потебня А.А. Из записок по теории словесности. – Х., 1905.
4. Фрейденберг О.М. Поэтика сюжета и жанра. – М.: Лабиринт, 1997.
5. Еко У. Поэтики Джойса. – СПб.: Симпозиум, 2003.
6. James Joyce. Finnegans Wake. – Suhrkamp, Germany, 1975.

АННОТАЦИЯ

В статье рассматривается поэтонимотворчество Джеймса Джойса на примере его последней книги «Поминки по Финнегану». Внимание обращается на функциональную (мифопоэтическую) роль антропонимов в произведении, а также на воплощение идеи цикличности, которая отразилась как в структуре книги, так и в собственных именах.

SUMMARY

The article focuses on James Joyce's creation of personal names in the «Finnegans Wake». Special attention has been paid to the functional role of the antroponyms in the book and the 'recurrence' idea realization which is reflected both in the plot and composition of the writer's work.

*Ю.А. Шувалова
(Белгород, Россия)*

УДК 801.561

КОНЦЕПТ «НЕДОУМЕНИЕ» В РОМАНЕ М.А. БУЛГАКОВА «МАСТЕР И МАРГАРИТА»

С интенсивным развитием когнитивной лингвистики и функционализма в числе актуальных проблем выделилась проблема изучения концептуальной структуры художественного текста (Ю.С. Степанов, И.А. Стернин, З.Д. Попова и др.). Интерес у ученых вызывает специфика художественных концептов. Так, Н.С. Болотнова рассматривает художественный концепт как «актуализированную в соответствии с авторским замыслом единицу концептосферы текста, отражающую поэтическое видение писателя» [2, с. 306]. Исходя из данного понимания художественного концепта, попытаемся рассмотреть семантическое поле концепта «недоумение», входящего в концептосферу романа М.Булгакова «Мастер и Маргарита».

Вербально выраженные художественные концепты разных типов, вступая в различные системные связи в составе текста, образуют его

інформативним, «промовляючим». Він не лише нашолюбив на певні міфологічні ремінісценції, але й створював нову образну структуру. Архаїчні шляхи міфомислення працювали в новій образній системі.

Ще А.А. Потебня сприймав міф лінгвістично через семантику слова. Він об'єднав в одне ціле мову, фольклор та літературу, виходячи з того, що слово, яке сприймається міфологічно та символічно є парадигмою для будь-якого словесного мистецтва. В центрі його теорії – поняття «внутрішньої образної форми слова», яка є чуттєвим знаком його семантики. Нерозділеність образу та значення визначає, відповідно до теорії Потебні, специфіку міфу [3, 401]. Потебня вважав, що мова є головним та першообразним «засобом міфології» [3, 589]. Учений першим вказав, що спершу в мові господарювали не відокремлені, а конкретні значення, несвідомо метафоричні, оскільки «метафоричність є непорушною якістю мови та перекладати її ми можемо лише з метафори на метафору» [3, 590].

Поетонім Джойса «Фіннеган» став своєрідною метафорою циклічності, яка пов'язана з міфологічною концепцією розвитку історії та «бере участь» у фіксації просторових кордонів, «початку» та «кінця», що співпадають з архаїчною свідомістю, відображеною у міфопоетичних текстах.

Універсальність, повторюваність певних ролей та ситуацій в світі, за Джойсом (як в міфологічній перцепції), – це повернення одного вічного циклічного закону: смерті – воскресіння (вічності). Дослідження давньої архаїки О.М. Фрейденберг довели, що в міфологічному сприйнятті «смерть є життя, а тому з життя походить смерть, а зі смерті життя <...> вічний коловорот, в якому Світ та Час подібно до сонця, колоподібно, обертаються серед численної кількості аналогій. Це визначальне сприйняття первісної людини, варіативно представлене в сюжеті, накинє тенета на всю картину світу на довгі тисячоліття історичної думки та втримає його в ладних формах як в слові, в сприйнятті, так і у всіх видах ідеології» [2, 229]. Міфологема смерті/воскресіння, що пов'язана з власним іменем героя, стає основною метафорою циклічної концепції як людини, так і історії в творчості Дж. Джойса, тим глибинним міфологічним підтекстом, що дозволяв письменнику знайти в стрімко змінюваному світі нетлінні «опорні цінності» (в термінології В.М. Марковича).

ЛІТЕРАТУРА

1. Лотман Ю.М. О моделирующем значении понятий «конца» и «начала» в художественных текстах // Семиосфера. Культура и взрыв. Внутри мыслящих миров. Статьи. Исследования. Заметки. – СПб.: Искусство – СПб, 2000.

жуть використовуватися всі функціональні типи мовлення (опис, розповідь, міркування) і всі можливі їхні комбінації, відповідно можуть використовуватися всі семантико-граматичні типи речень, внутрішньо- і зовнішньо-синтаксичні зв'язки і семантико-синтаксичні відношення, ритмомелодика окремих висловлень. Така повнота і свобода синтаксичного конструювання дозволяють, на нашу думку, вибудувати схему лінгвістичного аналізу саме на його основі.

Активізація досліджень у галузі текстової лінгвістики пов'язана, в основному, із виявленням закономірностей внутрішньотекстової організації, вивченням основних категорій тексту, становленням мотивів вибору одного з можливих засобів вираження певного смислу, врахуванням пресупозицій, реалізацією мовних засобів на різних рівнях тексту тощо [див. праці 1; 5; 2; 11; 12; 13; 8; 7; 6; 3; 4]. Однак досі поза увагою дослідників залишається проблема вироблення універсальної схеми лінгвістичного аналізу як практичного втілення знань лінгвістики тексту в курсі вищої школи. Наша стаття спрямована на розв'язання цієї проблеми, чим і зумовлюється її актуальність.

Об'єкт дослідження – текст певного художнього прозового твору. Предмет дослідження – лінгвістичний аналіз конкретного художнього твору. Мета дослідження – на ґрунті запропонованої автором схеми зробити лінгвістичний аналіз одного художнього твору

З огляду на активізацію теоретичних досліджень у галузі текстової лінгвістики з певного кола питань, пропонуємо таку схему лінгвістичного аналізу художнього тексту.

Схема лінгвістичного аналізу тексту

1. Характеристика тексту за класифікаційними ознаками:

- *структурою*:

простий (примітив): лозунги, заклики, рекламні тексти;
складний (більш об'ємний і більш складний у словесній організації);

комплексний (явище включення одного тексту в інші);

- *параметром підготовленості*:

спонтанний (ситуативний);

підготовлений;

- *параметром цілісності / зв'язності*:

нормативні (цілісні і зв'язні);

дефектні;

- *параметром алгоритмізації*:

фіксовані (мають документний характер);

поліфіксовані (зумовлені ситуацією): побажання, прощання;

нефіксовані (відрізняються індивідуальністю замислу);

- *функціонально-смісловим типом мовлення* (опис, роздум, розповідь, змішаний тип викладу).

2. Вичленування складних синтаксичних цілих (надфразних єдностей) з називанням мікротем, які вони позначають, з вказівкою на те, якій темі (темам) підпорядковуються.

3. Визначення внутрішньотекстових синтаксичних зв'язків і семантично-синтаксичних відношень та засобів їхньої реалізації.

4. Аналіз тексту на всіх мовних рівнях.

Зазначимо, що спроби лінгвістичного аналізу на матеріалі художніх текстів у шкільному курсі української мови успішно були здійснені В.Я. Мельничайком [9; 10]. Один із запропонованих ним текстів (як такий, що досить повно відтворює специфічні ознаки переважної більшості мовних ярусів) ліг в основу нашого розширеного аналізу.

НАПАД

Над степом заходила громовиця. У білій спеці липневого дня, в опалових випарах землі, що тьмяною млою вкривала обрії, хмара видавалася надто загрозлива. Холодно-синя, вставала вона над розтрісканою землею, над рудими травами й запорошеним ковилем. Тихо-тихо було в степу: ні вітерця, ні подиху. Тільки сухо й жарко дзюрчали цвіркуни; здавалося, що це кров дзвенить у вухах – густа, розпалена.

І раптом здригнувся широкий степ. Звиваючи куряву смерчем, промчав вихор. Припали до землі злякані трави, вклонилися йому. Забелькотіло листя дур-зілля, а ковиць струснув порох із сивини й побіг, пригинаючись до землі пасмами сіруватого диму. Здавалося, вітер розчісує його шовкові коси і мчить їх далеко-далеко до закаламучених обріїв.

І в цю мить на високу могилу вилетіла група ногайських татар. Хижа і пильно оглянули степ. Широкі монгольські ніздрі роздувалися назустріч розлюченому вітрові. Він тріпав розшарпані гриви коней, широкі поли халатів і бунчуки над головами.

Сивобородий татарин у червоному шовковому вбранні висунувся наперед, повів очима по степу і майнув рукою.

І глухо застогнала вистраждана земля під тупотінням сотень тисяч кінських копит. Шаленіючим поривом мчали тисячі вершників, пригинаючись до кінських ший.

Чорно-сіра навала пішла у напад на Україну. Жахливий удар відповів на стражденний стогін землі. Вогняна щілина розщепила зверху донизу сизу хмару. Потьмарилося сонце, зашуміла злива (За Зінаїдою Тулуб; 200 сл.).

ЗРАЗОК ЛІНГВІСТИЧНОГО АНАЛІЗУ

ПОДАНОГО ТЕКСТУ

1. Характеристика за класифікаційними ознаками

За структурою текст складний, за функціонально-стильовим параметром – художній, за параметром підготовленості – підготовле-

во Умберто Еко розглядає «Finnegans Wake» у «синкретичній» єдності як роман про мову (навіть «фінал мови»), «антропологічний» роман, як роман «всесвітньої історії», посилаючись на формулу самого автора: «Помина» – «всесвітня історія» [5, 24].

Звернімо увагу на те, як створюються Джойсом власні назви.

Finnegan = Fin again – Фінн знову (англ. – Фінн повертається).

Finnegans – складено із власної назви Finn та англійського again's (again+is – знову). Wake – від англійського *пробудження, початок*. Отже: Фінн знову пробудився, Фінн воскрес. Відповідно до іншого тлумачення, назва пов'язана зі словами fin (кінець – фр.) та negans (заперечувати – лат.). Тобто, заперечення кінця. Таким чином, джойсівський Фіннеган являє собою не лише певне узагальнення, але й володіє безсмертям, так само як і міфологічний герой. Фінн стає втіленням всіх великих героїв минулого. Його повернення – це універсальна повторюваність певних ролей та ситуацій. Саме тому джойсівська книга не має ні початку, ні кінця. У цій «нескінченній» концепції смерть (= сон) – лише «момент» життя. Міфологема смерті/воскресіння стає основною метафорою циклічної концепції історії.

За Джойсом, його остання книга являє собою сновидіння Фінна. У формі сну постає вся минула, теперішня та майбутня історія Ірландії, а фактично, історія всього людства, як і в самому Фінні відображено все людство.

Як завжди, у Джойса глобальну проблему репрезентує непомітна, «маленька людина» everyman (вселюдина), шинкар з дублінського передмістя Чеплзод (Chaplizod: chapel) – Хамфрі Чіпден Ірвікер (Humphrey Chimpden Earwicker: Ear, wicker).

Цей everyman фігурує в книзі під ініціалами Н.С.Е. Їх можна прочитати як Haveth Children Everywhere, Here Comes Everybody, Hardest Crux Ever, Hear! Calls! Everywhair! Cheepalizzy's Hane Exposition, Howth Castle and Environs. Будь-яке значення аббревіатури підкреслює «вселюдність» героя (термін, уведений Джойсом в англomовну літературу за часів створення «Улісса»). Тому в непомітній, сірій, маленькій людині, в Н.С.Е., втілена вся історія людства, так само, як і в його дружині, Анні-Лівії Плурабель (Anna Livia Plurabelle: Plurabelle – belle (з фр. «красива», plural – англ. «багато, множина») втілено вічне жіноче начало, пасивна та раціональна природа, життя.

У художньому творі власні назви виконують, перш за все, характеризуючу функцію, що презентує комплекс інформації, який визначає просторово-часові координати, національні та соціальні особливості, різноманітні ідеологічні характеристики об'єктів номінації. Якщо поетонім генетично належить мовній системі, він несе у літературний текст весь спектр сем, закріплених за ним свідомістю носія мови. Тому поетонім “Фіннеган” для ірландця був воістину

незнижуваних буденних «значень» та «сутностей». Звідси й особлива роль оніма в тексті літературних творів.

У всі часи система власних назв створює не тільки «категоріальну» сферу природної мови, а й особливий міфологічний пласт мови. Ю.М. Лотман, Б.А. Успенський вважали, що у низці мовних ситуацій «поведінка власних назв настільки відрізняється від відповідної поведінки слів інших мовних категорій, що це мимоволі наводить на думку про те, що перед нами інкорпорована всередину товщі природної мови дещо інша, інакше влаштована мова» [2, 530].

Вважається, що міфологічний пласт природної мови не зводиться безпосередньо до власних назв, однак власні назви складають його ядро. Низка спеціальних лінгвістичних досліджень (В.В. Іванова, В.Н. Топорова, С.М. та Н.І. Толстих) доводить, що у мові вирізняється особливий лексичний шар, що характеризується «екстранормальною фонетикою» (в термінології Дж. Кетфорда) та особливими граматичними рисами, що сприймаються на фоні даної мови як аномальні. Насиченість книги Джойса «екстранормальною» фонетикою, лексикою, синтаксисом надзвичайна. Ця «аномальність» задається вже назвою (ім'ям) твору – «Finnegans Wake». Як приклад своєрідної «аномальної» лінгвістичної техніки наведемо невеликі фрагменти тексту книги:

Do tell us all about. As we want to hear *allabout*. So *tellus* tellas allabout. The why or whether she looked alottylike like ussies and whether he had his wimdop like themses shut? Notes and queries, tipbids and answers, the laugh and the shout, the ards and downs. Now listed to one aneather and liss them down and smoothen out your leaves of rose. The war is o'er. Wimwim wimwim! Was it Unity Moore or Estella Swifte or Varina Fay or Quarta Quaadam? Toemaas, mark oom for yor ounckel! Pigeys, hold op med yer leg! [6, 101].

Hen trieved it and plight pledged peace. It was folded with cunning, sealed with crime, uptied by a harlot, undone by a child. It was life but was it fair? It was free but was it art? The old hunks on the hill read it to perfection. It made ma make merry and sissy so shy and rubbed some shine off Shem and put some shame into Shaun. Yet Una and Ita spill famine with drought and Agrippa, the propastored, spells tripulations in his threne. Ah, furchte fruchte, timid Danaides! Ena milo melomon, frai is frau and swee is too, swee is two when swoo is free, ana mala woe is we! A pair of sycopanties with amygdaleine eyes, one old obster lumpky pumpkin and three meddlars on their slies. And that was how framm Sin fromm Son, acity arose, finfin funfun, a sitting arrows. Now tell me, tell me, tell me then! What was it? A ! ?0! [6, 94].

Настільки ж «аномальна» й ономастика Джойса, яка представлена в книзі письменника достатньо різноманітно: від назви твору до аббревіатур, що вимагають дешифровки та інтерпретації. Невипадко-

ний, за параметром цілісності – цілісний, зв'язний, за параметром алгоритмізації – нефіксований, за функціонально-змістовим типом мовлення – змішаний (опис поєднується з розповіддю).

2. Аналізований текст складається з шести складних синтаксичних цілих (надфразних єдностей), що практично відповідають кількості абзаців. Зазначимо, що передостанній абзац-речення входить до структури п'ятої надфразної єдності.

В уривку розкриваються дві теми – початок природної стихії і початок татарського вторгнення.

Перша тема відображена у трьох ССЦ – першому, другому й останньому. У кожному з них своя мікротема: насування громолиці, початок бурі, буря лютує.

Друга тема відтворюється у третьому, четвертому, п'ятому ССЦ відповідно через такі мікротеми: загальний опис татарського загалу, ватажок татар, рух орди.

3. У тексті рельєфно реалізується ланцюговий і паралельний синтаксичні зв'язки, частково інтегративно-кумулятивний.

Граматичними засобами реалізації ланцюгового зв'язку виступають: сполучник *і* (тричі з'єднує окремі ССЦ), вказівно-замінювальні слова *вона, йому, його, їх, він*, вживання родо-видових понять *хмара – громолиця, вітер – вихор – смерч*, повтор семантично близьких слів *вистраждана земля і стражденний стогін землі* тощо.

Синтаксичний паралельний зв'язок відтворюється, в основному, співвідношенням видо-часових форм дієслів-присудків, пор.: *заходила – вкривала – вставала; здригнувся – промчав – струснув – побіг*.

Структурна зв'язність тексту забезпечується як ланцюговим, так і паралельним синтаксичним зв'язком, які разом сприяють інтегративній семантиці єдності тексту. Внутрішньотекстова кумулятивна інтегрованість особливо посилюється схожістю засобів зв'язку між частинами (*і раптом, і в цю мить*), які об'єднують дві теми аналізованого уривка.

Основний тип семантико-синтаксичних відношень, що реалізуються в тексті, – інформаційні. Вони загалом корелюють з ланцюговим і паралельним міжреченнєвими синтаксичними зв'язками.

4. Аналіз тексту на всіх мовних рівнях

Фонографічний рівень

Голосні і приголосні звуки в тексті повністю або майже повністю врівноважуються, чим досягається милозвучність мовлення. Серед голосних переважають звуки заднього ряду [a], [o], [y]. Асонанс цих звуків сприяє відтворенню картини тривожного передчуття природної стихії і татарського вторгнення. Почуття тривоги підсилюється алітерацією звука [p] та звукосполучень [гр], [др], [тр] (*громолиця, випарах, вкривала, хмара, рудими, цвіркуні, кров, жарко, загрозли-*

ва, розтріскана, здригнулася, струснув, гриви, стражденний). Особливу напругу у створенні слухових образів передгрозової тиші вносить повторення звуку [дз] у словах *дзюрчали, дзвентить*, який на тлі загальної тиші видається надто різким і виразним.

Словотвірний рівень

Серед похідних відсутні оказіональні утворення. Експресивізація узуальної лексики досягається в першу чергу використанням складних слів, що постали шляхом основоскладання (*холодно-синя, чорно-сіра, сивобородий*) та словоскладання (редуплікація прислівників *тихо-тихо, далеко-далеко*).

Лексичний рівень

Усі слова тексту однозначні, стилістично нейтральні. Розмовне слово *громовиця* (у значенні *грозава хмара, гроза*), історизм *бунчуки* (*булава* як військовий знак, ознака влади) також позбавлені виразної стилістичної функції. Введення до художнього тексту таких лексем обмеженого вживання допомагає читачеві досягти адекватності в декодуванні фактуальної інформації твору.

Морфологічний рівень

Вживання дієслів минулого часу недоконаного виду в першому ССЦ відтворює нерухомо-тривожну панораму передгроззя, позбавляючи динамізму описуваних процесів, у той час як використання дієслівних форм минулого часу доконаного виду в подальшій структурі тексту вказує на динаміку руху по висхідній від другого до третього ССЦ, де найбільший ступінь динамізму репрезентується дієсловом *вилетіла* (стосовно руху групи татар). Стрімкий лет орди органічно підкреслюється словосполученням *розшарпані гриви*.

Цьому динамічному *вилетіла* протиставлено дії вожака в четвертому ССЦ, де дієслова руху, у відповідному контексті, по суті, позбавлені динамізму: *він висунувся, повів очима, майнув рукою*. Робить це без поспіху, спокійно, впевнено, адже має владу, багатство (*черво-не шовкове вбрання*), життєвий досвід (*сивобородий*).

Практично всі наявні іменники в тексті мають конкретні значення, що не в останню чергу забезпечує чітку рельєфність зображуваних картин. Поодинокі іменники з абстрактним значенням (*тупотіння, порив, навала, удар*) мають віддієслівне походження і виразну семантику руху.

Іменники, як правило, супроводжуються прикметниками та дієприкметниками, які виступають у ролі епітетів і допомагають відтворити яскраві, емоційно насичені зорові і слухові образи, напр.: *опалові випари, тьмяна мла, холодно-синя загрозлива хмара, чорно-сіра навала, розтріскана земля, руді злякані трави, закаламучені обрії, шовкові коси, сиза хмара, жахливий удар, стражденний стогін*. Серед прикметників велика кількість лексем на означення кольорової

підкреслену Джойсом структуру речення: відсутність крапки, «об-рив» артиклем (порушення всіх канонів англійської граматики): «End here. Us then. Finn, again! Take. Bussoftlhee, mememormee! Till thousandsthree. Lps. The keys to. Given! A way a lone a last a loved a long the» [3, p. 628]. «Продовженням кінця» книги, «продовженням» авторської думки починається роман Джойса: «**riverrun**, past Eve and Adam's, from swerve of shore to bend of bay, brings us by a commodius vicus of recirculation back to Howth Castle and Environs» [3, p. 3]. Ще раз підкреслимо відсутність артикля (він залишився в кінці книги).

Отже, «кінця» немає, як немає й «початку», а це свідчить про те, що події, герої, життя є лише замкненою низкою схожих явищ. Цю універсальність, вічність, повторюваність демонструють і джойсівські герої, марковані віковими іменами. Поетоніми стають своєрідними провідниками міфологічної концепції світу Джойса, тією «мовою», що дешифрує його модель світу. Саме тому власна назва винесена у назву книги – «Finnegans Wake». Вона відсилає до давньої ірландської балади «Finnegan's Wake».

Фінн (ірл. Finn, від *fis*, «таємне знання») в ірландській міфології традиції – герой, мислитель та пророк. Традиція відносить героїчні подвиги Фінна та його фіану (загону воїнів – мисливців) до III ст. н.е., проте остаточно цей образ сформувався близько XII ст., тому він значною мірою деміфологізувався. Фінн наділений неабиякою мудрістю, яку отримав (ще за юнацьким ім'ям Демне) від краплі чудодійного напою, що потрапив на його великий палець (з того часу, поклавши його до рота, герой долучався до прихованих таємниць), за іншою версією, – скуштувавши лосося мудрості, після чого й отримав ім'я Фінн. Отже, «генетично» джойсівський Фіннеган походить від кельтського Фінна.

Зауважимо, що в назві книги відсутній апостроф, йдеться про Фіннеганів взагалі (рід, династія). Джойс ніби підкреслює, що Фіннеган – особа неконкретна, невизначена. Умберто Еко в дослідженні «Поетики Джойса» підкреслює, що треба говорити «про поминки за Фіннеганам» взагалі або за не визначеним, не індивідуалізованим Фіннеганом». Символічний герой книги – «не одна особа, а кілька осіб» [2, 319]. Тому Фіннеган втілює «багатьох», стає «вселюдиною», *everyman* 'ом. Звідси запропонований Умберто Еко переклад назви джойсівської книги – «Фіннеганів помин».

Антропологічна соціально-філософська думка XX століття висувала ідеї та принципи, що були однаково близькими як письменникам-реалістам, так і письменникам-модерністам. Найважливішими з них були принципи антропоцентризму: людина приймалася за єдину «точку відліку» в рішенні будь-яких проблем, і все у світі ставало значущим лише відносно неї та у зв'язку з нею. Людина – носій всіх

«Текст» літературного твору – це перш за все його мова – носій розуміння й традиції (за Гадамером). Адже сама історія є своєрідною грою в стихії мови. Тому мова – своєрідний «інструмент» дослідження й розуміння історії. Для Гадамера буття може бути зрозумілим тільки через мову, може бути вираженим мовою. На цьому базується лінгвістична онтологія вченого.

Своєрідну лінгвістичну онтологію представляє в своїх творах великий ірландський письменник Джеймс Джойс, якому вдалося створити власну лінгвістичну техніку, що особливо репрезентативна у його словотворчості. Цей лінгвістичний феномен неодноразово був об'єктом дослідження учених. Зазвичай підкреслюється багатшаровий та багатоконпонентний набір мовних та ментальних особливостей, які формують складний неповторний світ мови творів ірландського письменника. Нашу увагу привернув міфологічний аспект книги «Finnegans Wake», де найбільш яскраво втілилася циклічна міфологічна концепція художника. Ця концепція знайшла своє втілення, як у структурі книги, так і в підкресленому значенні власних назв твору.

Саме в «Поминках за Феннеганом» була практично втілена ідея Дж.Віко про лінгвістичну інтерпретацію міфу. Йдеться про загальну для всіх націй «розумову мову». Ця ідея знайшла своє відображення в структурі книги Джойса не лише «багатомовністю», але й у моделюючій системі твору міфологічного типу. Домінуючий аспект джойсівської міфологічної системи пов'язаний із категоріями «кінця» та «початку», що стають втіленням циклічності, яка проявляється на всіх рівнях книги: композиційному, сюжетному, мотивному, персонажному.

Циклічна модель Джойса в цілому реалізується у двох головних аспектах: в імені головного героя та в композиції книги. Категорії «кінця» та «початку» у зв'язку з цим відіграють провідну роль. У свій час Ю.М. Лотман підкреслював, що саме ці категорії є вихідною точкою, від якої здатні розвиватися просторові та часові конструкції [1, с. 427]. У Джойса окрім цих, зазначених Ю.М. Лотманом, моментів, надзвичайно важливою є функція оніма.

Вважаємо, що можна говорити про поетоніми Джойса не тільки в аспекті характеризуючих, «промовляючих» імен, але й в аспекті моделюючої функції оніма в структурі книги. Поетонім «Фіннеган» стає своєрідним «міфологічним» кодом твору ірландського письменника.

Відомо, що в художньому тексті маркери початку та кінця зазвичай містять стандартні формули, такі як «once upon a time» (пор. укр. «жили-були») та «they lived happily ever after» (пор. укр. «і жили вони довго та щасливо» або рос. «и стали они жить-поживать, добра наживать»). У Джойса текст «Finnegans Wake» маркований своєрідно. Книга ірландського письменника закінчується «обірваним», незакінченим реченням, і мова йде не лише про незакінчену думку, а про

гами природи в момент передгрози й початку бурі. Вони увиразнюють зорові образи, насамперед у першій надфразній єдності, де наближення бурі після спекотного дня показане у зіставленні стану землі і неба. Зауважимо, що небо в уривку не назване, проте виразний епітет *бліда* спека опосередковано вказує на нього, оскільки саме воно у спеку буває блідим.

Домінування прикметників і прислівників у першому ССЦ підсилює реалізацію стативи зображуваних процесів (у поєднанні з дієсловами минулого часу недоконаного виду).

Синтаксичний рівень

Усі мовні засоби першого ССЦ зорієнтовані на деталізацію стисло першого речення з виразним дієсловом-присудком *заходила*, що добре передає розростання хмари, та іменником-підметом *громавиця* (хоч самого грому ще немає, але він обов'язково буде). Безособовим реченням цього синтаксичного цілого змальовується передгрозова тиша за допомогою обставини, вираженої прислівником *тихотихо* із значенням найвищої міри ознаки і підсиленої уточнюючими однорідними додатками.

Дуже вдале поєднання слухових і зорових образів підкреслюється двома заключними непоширеними реченнями з інверсійним порядком головних членів: *Потьмарилося сонце. За шуміла злива*.

Навальний рух орди передають словосполучення *тупотіння копит, тисячі вершників, шаленіючий порив, глухо застогнала*, і як узагальнюючий образ – *чорно-сіра навала*.

Текст насичений тропами. Окрім епітетів, широко представлені метафори (*кров дзвенить, здригнувся степ, промчав вихор*), у тому числі й персоніфіковані, які передбачають олюднення природи: *припали до землі злякані трави, вклонились йому* (вихорові), *забелькотіло листя дур-зілля, ковила струснув порох із сивини й побіг, пригинаючись до землі, вітер розчісує шовкові коси*.

У тексті наявна така стилістична фігура, як лексичний повтор. Повтор прикметника *широкі* (*широкі монгольські ніздрі, широкі поли халатів*) у двох суміжних реченнях третього ССЦ, редуплікація прислівників (*тихо-тихо, далеко-далеко*) актуалізує й водночас експресивізує викладену думку.

Повтором семантично близьких слів об'єднуються і дві теми цього уривка (*смерч, вихор, вітер* і *на зустріч розлюченому вітрові, вистраждана земля і стражденний стогін землі*); слова *шаленіючий порив*, що характеризують орду, цілком можна віднести і до шаленства бурі.

Вважаємо, що запропонована схема лінгвістичного аналізу є прийнятною не лише для всіх видів художніх текстів, а й для більшості наукових, публіцистичних, конфесійних тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Виноградов В.В. Русский язык. Грамматическое учение о слове. – Изд. 3-е, испр. – М.: Высш. шк., 1986. – 640 с.
2. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. – М.: Наука, 1981. – 140 с.
3. Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови. Синтаксис. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – 662 с.
4. Загнітко А.П. Лінгвістика тексту: Теорія і практикум. Науково-навчальний посібник. – Донецьк: ДонНУ, 2006. – 289 с.
5. Кожевникова К.В. Формирование содержания и синтаксис художественного текста // Синтаксис и стилистика. – М.: Наука, 1976. – С. 45-68.
6. Кожина М.Н. Стилистика русского языка. – М.: Логос, 1996. – 497 с.
7. Кухаренко В.А. Интерпретация текста. – М.: Просвещение, 1988. – 192 с.
8. Лосева Л.Н. Как строится текст / Под ред. Г.Я. Солганика. – М.: Просвещение, 1980. – 96 с.
9. Мельничайко В.Я. Лінгвістика тексту в шкільному курсі української мови. – К.: Рад. шк., 1986.
10. Мельничайко В. Елементи лінгвістичного аналізу художнього тексту на уроках мови // Урок української. – 1999. – №6. – С. 29-33.
11. Одинцов В.В. Стилистика текста. – М.: Высш. шк., 1980. – 211 с.
12. Пленкин Н.А. Умение создавать текст // Русский язык в школе. – 1981. – №5. – С. 13-17.
13. Храпченко М.Б. Текст и его свойства // Вопросы языкознания. – 1985. – №2. – С. 3-10.

АННОТАЦИЯ

В данной статье предпринята попытка универсализации лингвистического анализа текста путем представления единой схемы разбора и последовательности ее внедрения при исследовании текстовых параметров на различных уровнях языковой организации.

SUMMARY

The author of the present article makes an attempt to universalize the linguistic analysis of the text presenting a unified analysis scheme and the succession of its implementation while investigating text parameters on different language levels.

18. Шевчук Л.В. Динаміка найуживаніших жіночих імен м. Іллічівська // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. Випуск 354-355. Слов'янська філологія. – Чернівці: Рута, 2007. – С. 269-273.

АНОТАЦІЯ

У статті аналізуються жіночі імена, які функціонували в іменнику м. Іллічівська Одеської області з 1952 по 2006 рр., а саме: група одинично представлених на шести хронологічних зрізах антропонімів. Розглянуто лише ті оніми, які не змінювали свого статусу, залишаючись одиничними на кількох зрізах, та ужиті разово за періодами. Простежуються також особливості функціонування даних антропонімів в іменних системах інших територій.

SUMMARY

The analysis of single personal names of newborn children of the Illichevsk city of the Odessa region from 1952 till 2006 is given in the article. In this article the author regards singular names, which were singular during of all period and never changed them positions, also analyzed anthroponyms, which were used one time for 55 years. Are investigated also the features of functionaries these singular names in the anthroponomical system of another territories.

*І.М. Шлапак
(Івано-Франківськ)*

УДК 81.0

МИФОЛОГИЧНИЙ КОД ПОЕТОНИМА В СТРУКТУРІ КНИГИ ДЖ. ДЖОЙСА «FINNEGANS WAKE»

Загальновідома властивість художнього твору виражати певні думки, ідеї. Особливість цього виразу полягає в тому, що комунікативний акт між адресантом і адресатом здійснюється за допомогою певного набору поетичних засобів, які забезпечують формування і передачу художнього смислу. Багатовікова літературна практика накопичила певний набір таких засобів, які почали тиражуватися в безлічі комбінацій. Проте різноманіття цих комбінацій таке нескінченне, що час від часу письменник адресує читачеві свій винахід з «загадкою», «секретом», які, здається, властивим йому одному, і що робить цей винахід вражаючим, таким, що запам'ятовується. Пошук цієї індивідуальної формули і є одним із завдань як літературознавства, так і лінгвістики.

низьким (I – 3,8%, II – 1,7%, III – 0,7%, IV – 0,6%, V – 1,4%, VI – 3%). Однак таке явище сприймається науковцями як позитивне, але, згідно з їх рекомендаціями, краще давати дітям імена традиційного календарного списку, адже вони повинні бути звичними, співзвучними з основною масою імен і за своєю структурою нагадувати ті, що мають вікові традиції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондалетов В.Д. Динамика личных имён в XX в. // Личные имена в прошлом, настоящем, будущем. – М., 1970. – С. 17-30.
2. Брайченко С.Л. Непопулярні імена мешканців Одеської області / / Ономастика і апелятиви. – Дніпропетровськ, 2000. – Вип. 11. – С. 22-27.
3. Карпенко А.Ю. Наиболее употребительные имена на материале русских островных говоров Южной Украины // Русская ономастика: Сб. науч. трудов. – Одесса, 1984. – С. 64-71.
4. Карпенко Ю.О. Як і коли виникла українська мова // Мовознавство: III Міжнародний конгрес україністів. – Харків, 1996. – С. 75-80.
5. Касим Е.Ю. Именные украинского населения Одесщины со второй половины XIX по 80 гг. XX века: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Одесса, 1985. – 19 с.
6. Коваль А.П. Життя і пригоди імен. – К., 1988. – 240 с.
7. Кравченко Г.В. Динаміка українського іменника м. Донецька з 1890 по 1990-і роки: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Донецьк, 2000. – 19 с.
8. Масенко Л.Т. Українські імена та прізвища. – К., 1990. – 48 с.
9. Медведева О.Ю. Динаміка особових імен мешканців Українського Приднунав'я (на матеріалі Кілійського та Болградського районів Одеської області): Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Ізмаїл, 2001. – 19 с.
10. Никонов В.А. Ищем имя. – М., 1988. – 278 с.
11. Павелко С.П. Подвійні та додаткові імена у гуцулів // Записки з ономастики. – Одеса: астропринт, 2001. – Вип. 5. – С. 31-35.
12. Петровский Н.А. Словарь русских личных имён. – 3-изд. – М., 1984. – 384 с.
13. Скрипник Л.Г., Дзятківська Н.П. Власні імена людей: Словник-довідник. – К., 1996. – 335 с.
14. Справочник личных имён народов РСФСР: прак. пособие для работников загса РСФСР. – 4-е изд. – М., 1989. – 254 с.
15. Суперанская А.В. Имя через века и страны. – М., 1990. – 188 с.
16. Сулова А.В., Суперанская А.В. О русских именах. – Л.: Лениздат, 1991. – 219 с.
17. Трійняк І.І. Словник українських імен. – К.: Довіра, 2005. – 509 с.

УДК 81.0

ЯЗЫКОВОЕ ВОПЛОЩЕНИЕ ПРОСТРАНСТВА И ВРЕМЕНИ КАК ОТРАЖЕНИЕ АТМОСФЕРЫ ДОМА И СОСТОЯНИЯ ДУШИ ЧЕЛОВЕКА (НА МАТЕРИАЛЕ РОМАНА Л.Н. ТОЛСТОГО «ВОЙНА И МИР»)

Как известно, пространство и время, являясь важнейшими характеристиками художественного образа, обеспечивают «его восприятие как целостной и самобытной художественной действительности» [1, с. 772], представляют собой «сетку координат» [2, с. 105], при помощи которой человек воспринимает окружающий его мир. Одновременно эти категории соотносятся с понятием «атмосфера» со значением «атмосфера как настроение» [3, с. 49-51].

Цель нашей статьи – выявить ключевые слова в романе Л.Н. Толстого «Война и мир» с семой «пространство» и «время», которые определяют атмосферу дома Ростовых в главе IX [т. 2, ч. 4].

Пространство текста в данной главе открывается с помощью синтагмы *пришли святки* [4, с. 283], значение которой актуализируется в синтагмах *кроме парадной обедни, кроме торжественных и скучных поздравлений соседей и дворовых, кроме надетых на всех новых платьев* [4, с. 283]. При этом повторение предлога *кроме* со значением «1. За исключением кого-, чего-либо, не считая кого-, чего-либо» [5, МАС, т. 2, с. 134] замедляет энергию первого предложения, определяет противопоставление «праздник – бытовое время», характеризующее языковую картину мира. Использование в предложении соединительного союза *и*, а затем оборотов с предлогом *кроме*, противительного союза *а* также свидетельствует об онтологическом характере первого предложения главы IX.

Время святок как бытовое и сакральное выявлено через категории пространства. С одной стороны, святки в мире людей – это *обедня, поздравления, платья*, т.е. ритуал, действие, вещи; с другой – святки – это время, напоминающее о рождении Спасителя мира [6, с. 641], библейское пространство, отражённое в оппозициях «день – ночь», «яркое, ослепляющее солнце – звёздный зимний свет»: «в безветренном двадцатиградусном морозе, в ярком, ослепляющем солнце днём и в звёздном зимнем свете ночью чувствовалась потребность какого-нибудь ознаменования этого времени» [4, с. 283]. Пространство во время святок (и день, и ночь) пронизано светом, и свет этот, несмотря на атмосферу холода, символизирует жизнь, восходит к значениям «красота», «веселье», «любовь», «радость» [7, с. 306-309].

Существительное *ознаменованіє* в значенні «2.(несов. ознаменовать). Сделать примечательным, памятным» [МАС, т. 2, с. 603] выявляет особое мифологическое значение святок в народном календаре, что «определяется «пограничным» характером этого периода, когда солнце поворачивается с зимы на лето, когда заканчивается старый и начинается новый год, когда отмечается один из главных праздников христианской церкви – Рождество Христово» [8, с. 427].

Бытовое время актуализируется существительным *после обеда*, предложением *Было самое скучное время дня* [4, с. 283]. Противопоставление «праздник – самое скучное время дня» имплицитно представлено в существительных с семей «место», образующих лексикотематическую группу «дом», а также в глаголах со значением «действии»: «Николай, ездивший утром к соседям, *заснул* в диванной. Старый граф *отдыхал* в своём кабинете. В гостинной за круглым столом *сидела* Соня, *срисовывая* узор. Графиня *раскладывала* карты. Настасья Ивановна, шут, с печальным лицом *сидел* у окна с двумя старушками. Наташа *вошла* в комнату, *подошла* к Соне, *посмотрела*, что она *делает*, потом *подошла* к матери и молча *остановилась*» [4, с. 283]. Глаголы *заснул*, *отдыхал*, *сидела* (*сидел*) имеют имплицитное значение «статичность». Употребление повторяющегося глагола *вошла* (*вышла*, *пошла*, *подошла*), а также *остановилась*, *ходишь* фиксирует бессмысленное движение: «*вышла* из комнаты», «*вышла* в диванную», «*постояла*, *подумала* и *пошла* в девичью», «*пошла* в переднюю», «*ходишь*, как бесприютная», «через залу *пошла* в переднюю» [4, с. 283], «*проходя* мимо буфета», «медленно *идя* по коридору» [4, с. 284], «*пошла* вниз», «*обойдя* своё царство, *пошла* в залу» [4, с. 285], «*пошла* в гостиную», «*пошли* в диванную» [4, с. 286]. Эти глаголы фиксируют замкнутое пространство, так же как и существительные *диванная*, *девичья*, *передняя*, *зала*, *буфет*, *коридор*, *гостинная*, определяющие душевное состояние человека – «скука». Одновременно в указанных номинациях зафиксировано и значение «тоска». Это же значение передано в тексте в прямой речи, в односоставных безличных и определённо-личном предложениях, имеющих также значение «необходимость»: «– *Его* мне надо... сейчас, сию минуту мне *его* надо, – сказала Наташа, блестя глазами и улыбаясь» [4, с. 283]; «– Мама! – проговорила она (Наташа – О.Л.). – Дайте мне *его*, дайте, мама, скорее, скорее, – и опять она с трудом удержала рыдания» [4, с. 286]. Особую экспрессивную нагрузку несёт в этих предложениях повторяющееся местоимение *его*, выделенное в тексте курсивом и обозначающее Андрея Болконского, жениха, любимого человека. Оно символизирует жизнь, её смысл, счастье, восходит к значению «предназначение женщины». Само время воспринимается как категория трагическая. С одной стороны, отсутствие событий (*от-*

но, від *Стефанія*, *Фаїна* та *Ярина*, яке є тим самим, що й *Ірина* [17, с.158]. Онім *Марія* на даному зрізі виступає дещо в іншій формі – *Маріам* [17, с.211]. Антропонім *Уляна*, який утворено від грецького особового імені *Iulianos*, входить до групи разових імен як *Iulіanіa*.

Привернули увагу батьків латинські імена *Домініка* та *Клара*. Перше у формі *Домнікія* неодноразово уживалося на початку ХХ століття в м. Донецьку [7, с.9]. Значаться в алфавітних записках цього десятиліття оніми *Іанна* та *Саламея*. Проте у словнику-довіднику І.І.Трійняка, словнику-довіднику Л.Г.Скрипник, Н.П.Дзятківської знаходимо *Іванна*, *Іоанна* та *Сало́мея* [13, с.142, 180; 17, с.147, 342]. Говорити однозначно про мотиви надання іменам *Саламея* та *Іанна* статусу офіційних не маємо можливості, оскільки тут може мати місце як некомпетентність працівників РАЦСів чи батьків, так і фантазія останніх. Слов'янські імена в цьому періоді представляють оніми *Яра* та *Мира*. Завершують список разових імен передостаннього хронологічного зрізу антропоніми *Ангеліка*, *Даліда*, *Даяна*, *Естелла*, *Женев'єва* та *Лоїда*, які не зафіксовані в словниках.

У період з 2002 до 2006 рр. до розряду одиничних повернувся онім *Пелагея*, що був забутий більш як чотири десятиліття. Після перебування на третьому зрізі нагадали про себе *Акуліна*, *Віола*, *Данієла* та *Мирослава*. Право на існування отримало і запозичене ім'я *Саманта*. До складу одиничних улилися антропоніми *Аксинія*, що є народною формою оніма *Оксана*, *Глафіра*, *Ія*, милозвучне слов'янське *Милана*, запозичені *Луїза*, *Сабіна* та не зазначені у довідниках *Лоліта*, *Ніколіна*.

Особливістю групи разових імен шостого хронологічного зрізу є не тільки наявність подвійного оніма *Віра-Надія*, на даному зрізі увійшла до ужитку найбільша кількість не зафіксованих словниками антропонімів: *Акіна*, *Алісія*, *Ассоль*, *Ілана*, *Летисія*, *Леадея*, *Міріам*, *Хеда*, *Ясмін*. Увійшла до іменника і найбільша кількість слов'янських лексем: *Миланія*, *Радомила*, *Радослава*, *Рослава*, *Святослава*. Не всі з них представлені у довідниках, але вони мають неприховану слов'янську етимологію. Репертуар іллічівців поповнили імена з давньоєврейської мови: *Есфір* та *Сюзанна*. Останнє є французькою формою імені *Сусанна* і означає «лілія» [10, с.89]. Потрапили до антропонімікону останнього зрізу й оніми грецького походження – *Євангеліна* та *Віла*. На думку І.І.Трійняк, ім'я *Віла* з'явилося внаслідок скорочення від Володимир Ілліч Ленін [17, с.68].

Отже, група одиничних антропонімів м. Іллічівська представлена лексемами різноманітного походження, оскільки батьки прагнуть знайти для дитини гарне і водночас нетрадиційне ім'я, що сприяє оновленню та розширенню іменника. Варто зазначити, що рівень питомої ваги на всіх шести зрізах, особливо з другого по п'ятий, був

До загальної групи разових імен з цього періоду долучаються оніми *Анетта* і *Нателла*. Перший є французькою зменшеною формою від *Анни* замість звичного нам варіанта *Анюта* і, на думку В.О. Никонова, у якості самостійного імені такий варіант є абсолютно недоречним [10, с.52]. Другому, що, безперечно, утворений від оніма *Наталія*, батьки додали іноземне нашарування. Увійшов до складу разових і скорочений варіант антропоніма *Анастасія* – *Ася*. Зафіксовано нами й жіночу форму імені *Данило*, тобто *Данила*, незважаючи на те, що деякі сім'ї уникають однакових для обох статей імен, аби запобігти небажаній тотожності [10, с.46]. Одноразово простежено онім *Ліра* – одну з тих новинок 20-х років минулого століття, що були взяті з високих понять літератури і мистецтва. Заявили про себе і слов'янські імена *Рада* та *Блага*. Функціонував також у той час в антропоніміконі міста онім *Агата*, що означає в перекладі з грецької “добра”, “гарна” і відповідає жіночому *Агафа*, який поступається засвідченому варіантові через субституцію звука [ф] звуком [т]. Звук [ф] прийшов до нас із прийняттям християнства, проте довго в Україні не прижився. Християнські імена, як зазначає Ю.О.Карпенко, йшли на Північ через Київ, де [ф] зазнавало субституції на інші звуки [4, с.79]. Хоч і поодинокі, але простежуються симпатія батьків до імен, утворених за назвою квітів або рослин. У нашому іменнику це оніми *Камелія* та *Розалія*. Із цієї категорії антропонімів батькам м. Іллічівська більше подобаються *Лілія* та *Ліана*, які за частотою вживання віднесені нами до категорії рідковживаних. Поряд з такою “тендітною” групою імен співіснувало чеське ім'я *Власта*, що означає “батьківщина”, *Ірма*, яке походить від прозвання германського бога війни з неба, а також *Артига*, *Дінара*, *Ізабелла*.

З попереднього хронологічного зрізу до наступного, п'ятого, перейшли імена *Роза* та *Сара*. Новими стали *Аксинія*, *Глафіра*, *Ія*, *Лоліта*, *Луїза*, *Милана*, *Ніколіна*, *Сабіна*. Ще раз своє існування вони підтверджують на останньому зрізі.

Дане десятиліття з-поміж попередніх вирізняється найбільше, оскільки зафіксовано у ньому подвійне ім'я *Ілліана-Марія*. Можливо, це започаткування традиції, яка давно існує на Західній Україні. Причин, що спонукають батьків дати дитині подвійне ім'я, дуже багато. Це і бажання здобути для неї не одного, а кількох захисників, назвати на честь матері й бабусі, батька й дідуся одночасно, дуже вагомим є й релігійний чинник [11, с.32-33]. У наступному десятилітті ще одне немовля отримає подвійне ім'я, проте наскільки приживеться така традиція, покаже час.

Познавшись цей період і наявністю зменшено-пестливих форм онімів: *Аніта*, *Інетта* і *Джультта*. Увійшли до іменника й лексеми грецького походження: *Аполлінарія*, *Стефані*, утворене, очевид-

дыхал, сидела и т.д.), движение без цели (*подошла, вошла, вышла, ходишь*); с другой – страстное стремление быть счастливой каждую минуту, любить, быть рядом с человеком, который составляет смысл твоего существования. Отсюда использование наречия *сейчас*, синтагмы *сию минуту*. *Сейчась*, по В.И. Далю, – это «тогда, скоро, не мѣшкая, борзо, въ скоромъ времени» [9, т. 4, с. 171].

Состояние героини определяется синтагмами *блестя глазами и не улыбаясь; голос её оборвался, слёзы брызнули из глаз*; сравнением как *бесприютная* [4, с. 283]. При этом прилагательное *бесприютная* употребляется в значении «не имеющий приюта, пристанища» [МАС, т. 1, с. 84], т.е. лишённый дома, и восходит к значениям «скука» и «тоска».

Состояние тоски, которое испытывает Наташа, передаётся в тексте с помощью ряда вопросительных предложений: «Что бы мне с ними (дворовыми – О.Л.) сделать?» [4, с. 283]; «Куда бы мне его (Никиту – О.Л.) послать?» [4, с. 284]; «Что бы мне сделать? Куда бы мне пойти?» [4, с. 284]; «Боже мой, боже мой, всё одно и то же! Ах, куда бы мне деваться? Что бы мне с собой сделать?» [4, с. 284] – в которых ключевым является глагол *сделать*. По И.И. Срезневскому, «дѣлати, дѣлаю – дѣйствовать» [10, с. 785], т.е. глагол *сделать*, обозначающий действие, которое можно совершить в будущем, в вопросительном предложении с местоимениями *с ними, с собой* фиксирует возможность изменения окружающих и себя, а в результате и пространства, изменение его восприятия.

Пространство дома в данных предложениях статично, и вновь фиксируется атмосфера тоски через синтагму *одно и то же*, имплицитную значеніе «то, что повторяется, лишено смысла, не изменяется». Отсюда использование в тексте антропоним *Мадагаскар* (*Мада-гас-кар*) [4, с. 284], которое дважды произносит Наташа. *Мадагаскар* имеет разные семы: «далёкая, загадочная страна», «загадочный, таинственный мир», «нечто волшебное» и т.д. Как известно, Мадагаскар – остров в западной части Индийского океана [11, с. 740]. Данное существительное не зафиксировано в БАС, МАС, Словаре М.Фасмера.

Одним из ключевых слов в главе IX является слово *угол*, которое обозначает часть дома, отделяющую «свое» (замкнутое) пространство от «чужого» [12, с. 471]. Для Наташи тёмный угол, место *за шкапчиком* – это возможность оживить прошлое, изменить существующее пространство, на что указывает антропоним *в Петербурге*, а также лексема со значением «память»: «Наташа вошла в залу, взяла гитару, села в тёмный угол за шкапчик и стала в басу перебирать струны, выделявая фразу, которую она *запомнила* из одной оперы, слышанной в Петербурге вместе с князем Андреем»; слушала себя и *вспоминала*; находилась в состоянии *воспоминания*; воскресила целый ряд *воспоминаний* [4, с. 285].

На изменение пространства во времени (ретроспекцию) указывают существительные с семой «музыка»: *струны, гитара, бас (в басу), фраза, опера*. Музыка, как известно, «самое символическое из всех искусств», «мифологична, потому что разворачивается во времени» [13, с. 476]. Действие в пространстве принадлежит и прошлому, и настоящему, оно повторяется. Происходит «удвоение» действительности, разрушается граница во времени и пространстве, т.е. совмещаются время – пространство реальное и нереальное. Реальное пространство реализуется через существительные, входящие в лексико-тематические группы «дом», «вещи», а также глаголы действия: «*Соня прошла в буфет с рюмкой через залу...*»; «*Соня прошла с рюмкой*» [4, с. 285]. Через эти же номинации реализуется и пространство воображаемое. Деформация пространства фиксируется существительными *цель, дверь, свет*: «Наташа взглянула на неё (Соню – О.Л.), *на цель в буфетной двери*, и ей показалось, что она вспоминает то, что *в цель* падал *свет* и что Соня *прошла с рюмкой*» [4, с. 285]. Повторение указательного местоимения *то*, наречий *тогда, точь-в-точь, так* в значении «// Подобным, сходным образом; подобно этому» [МАС, т. 4, с. 332] определяют повторяемость действий, актуализирующихся в глаголах: «Боже мой, боже мой, *те* же лица, *те* же разговоры, *так* же папа *держит* чашку и *дует* точно *так* же!» – думала Наташа», с ужасом чувствуя отвращение, подымавшееся в ней против всех домашних за *то*, что они были всё *те* же»; «Они были всё *те* же» [4, с. 286]; «Ну, вот точно *так* же она (Соня – О.Л.) *вздрыгнула*, точно *так* же *подошла* и робко *улыбнулась* *тогда*, когда это уж было» [4, с. 285]. Затем Наташа в своём воображении вновь переносится в прошлое, что зафиксировано в синтагме *он влюблёнными глазами смотрел на неё* [4, с. 285].

Таким образом, пространство прошлого реализуется через номинации с семами «движение», «звук», «предметы», «свет», «чувства». Оно мыслимое и реальное одновременно, статичное и динамичное.

Ключевыми в последних абзацах главы IX являются повторяющиеся глаголы с корнем *ex-* (*ed-*): «Ах, поскорее бы он *приехал*», «А может быть, он нынче *приехал*»; «А может быть, он нынче *приедет*, сейчас *приедет*. Может быть, он *приехал* и сидит там в гостинной. Может быть, он вчера ещё *приехал* и я забыла» [4, с. 286]. В конце главы героиня, увидев, что князя Андрея нет, что кругом «была всё прежняя привычная жизнь» [4, с. 286], почувствовала отвращение ко всем домашним, что в тексте отражено в синтагме *с ужасом чувствуя отвращение*.

Итак, категории пространства и времени как отражение атмосферы дома и состояния души человека актуализируются в ключевых словах (*цель, угол; сделать, приехал; Петербург, Мадагаскар* и др.), определяющих языковую картину мира русской действительности второй половины XIX века в романе Л.Н. Толстого «Война и мир».

Потрапили до розряду одиничних лексем цього зрізу *Ерика*, яка востаннє з'явиться в іменнику вже у наступному десятилітті, та *Лія*. Онім *Лія*, що в перекладі з давньоєврейської означає «газель», «антилопа», не стане улюбленим, проте нагадає про своє існування ще двічі – у наступному (1972-1981) та останньому (2002-2006) зрізах.

У антропоніміконі Іллічівська цього періоду зустрічаються: *Насима*, зафіксоване науковцями серед татарського населення [14, с.80], таке незвичне для нас давньоверхньонімецьке *Отілія*, що означає «батьківщина», онім *Сталіна* – один з тих, які були утворені за радянських часів, а також *Авеліна, Земфіра, Іоланта*. Увійшли до цієї групи й імена *Гіта* та *Гольнас*, які не знайдені серед антропонімів, представлених як в українських, так і в російських довідниках.

Окрім *Ерики* та *Лії*, які підтвердили своє існування на третьому хронологічному зрізі, новими цього ж періоду стали оніми: *Акуліна, Анжеліна, Віола, Даніела, Мальвіна, Мирослава, Станіслава, Стелла*.

Канонічне ім'я *Акуліна* (лат. *aquilina* – «орлина»), яке було популярним на початку XX століття не тільки на півдні України, з 20-30 рр. почало архаїзуватися і виходити з ужитку [7, с.9; 5, с.11]. Проте, як бачимо, воно знову в іменнику і повернеться до нього на останньому зрізі. На жаль, не знаходить прихильників звучне слов'янське ім'я *Мирослава*, значення якого зрозуміле, прозоре і не потребує додаткових пояснень. Більш як двадцять років з часу своєї появи в іменнику воно перестане функціонувати. Відновить його існування лише одна сім'я у 2004 р. Оніми *Віола* та *Даніела* вдруге з'являться в антропоніміконі міста аж на останньому зрізі.

До групи разових імен, які були обрані батьками в різні роки третього зрізу, увійшли антропоніми грецького та латинського походження: *Агнеса, Василиса, Венера, Віталіна, Руфіна*, новоутворене *Октябрина*, «уламок імені Маргарита», тобто його розмовна форма *Рита* [10, с.88], схоже на слов'янське осетинське ім'я *Зарина* [14, с.158], а також не зафіксовані довідниками оніми *Етері, Ніллі* та *Гаяне*. Онім *Ніллі*, що претендує на звання офіційного, мабуть, утворений від імені *Неллі* або *Ніла*. На жаль, про значення та причини появи значної кількості одиничних імен можна лише здогадуватися.

Новим, серед засвідчених раніше, у наступному, четвертому, хронологічному зрізі став антропонім *Роза*, вкрай низька популярність якого пояснюється предметною асоціацією, яку він викликає, оскільки утворений за назвою квітки [10, с.89]. Увійшли в ужиток також імена *Саманта* і давньоєврейське *Сара*. Останнє виступало у якості екзотизма ще у 20-30-х роках минулого століття в м.Донецьку [7, с.9]. Одиничним уживанням у цьому періоді завершують своє існування оніми *Августина* та *Клавдія* (фігурували на I зрізі), *Анжеліна, Мальвіна, Станіслава* та *Стелла* (у статусі одиничних перебували на III зрізі).

містить у своєму складі імена, різноманітні за походженням та утворенням. Їх кількість сягає 86 одиниць. Імена, що покращували або погіршували своє вживання, у переважній більшості випадків є іменами християнського календаря, тобто звичними для кількох поколінь людей, що збільшує їх шанси знову стати популярними. Розгляньмо за періодами появу тих онімів, що не змінювали свого статусу, залишаючись одиничними на кількох зрізах, та ужитих разово.

По одному разу в антропоніміконі м.Іллічівська з 1952 до 1961 рр. були зафіксовані імена *Августина*, *Зося*, *Каріне*, *Клавдія* та *Пелагея*. Онім *Августина* не набув належної популярності у м. Іллічівську, проте аж 6 немовлят отримали його у селі Мала Долина [17, с.16]. Ім'я *Пелагея*, яке виникло з епітета грецької богині Афродіти, покровительки моряків, означає “морська” (грецькою – *pelagios*), а в перекладі латиною – *Марина*. Але, незважаючи на спільне значення, вони не мають хоча б приблизно однакової кількості прихильників. Онім *Марина* протягом досліджуваного періоду завжди був у другій десятці імен у місті, а в прилеглих селах з 1972 р. є досі одним з найулюбленіших. *Пелагея*, після перерви на 45 років, з'явився ще раз в останньому зрізі. Хоча з кінця XIX і до 30-х років XX ст. оніми *Пелагея* та *Євдокія* (який в офіційних документах Іллічівська засвідчений лише один раз за досліджуваний період) входили до розряду найуживаніших в поселеннях півдня України, заснованих переселенцями з Росії [3, с.67], в Одеській області [5, с.11; 9, с.9, 11] та у м. Донецьку [7, с.10]. Зараз же ті, на думку В.О.Никонова, кого охрестили цими іменами, “ніби носять “знак” селянського походження та похилого віку” [10:9]. Непопулярність оніма *Євдокія* серед молодого покоління за результатами опитування підтверджує й С.Л.Брайченко [2, с.23]. Однак мовознавці відзначають, що ситуація ще може докорінно змінитися, оскільки простежується тенденція повернення батьків до багатства старих імен [16, с.187]. Судячи з кількості вживань, не прийшлися до вподоби батькам новонароджених імена *Клавдія*, *Зося* та *Каріне*, але вони ще повернуться до списку пізніше. Із разово засвідчених антропонімів в іменнику м.Іллічівська до першого хронологічного зрізу увійшли *Неоніла*, *Нонна* та не засвідчений довідниками онім *Анум*.

Межу другого хронологічного зрізу перетнули імена *Зося* та *Каріне*, це їх остання поява в списку. Обидва оніми не зафіксовані ні словником українських імен І.І.Трійняка, ні словником Л.Г.Скрипник, Н.П.Дзятківської. Щоправда перший довідник подає антропонім *Зося* як варіант до імен *Зосима* та *Зоя* [17, с.141, 142]. Загалом іменник Іллічівська активно збагачується та оновлюється іменними варіантами. Адже “найбагатші, найколеритніші іменні варіанти утворюють саме традиційні імена”, найбільш звичні та зручні для користування [7, с.10].

ЛИТЕРАТУРА

1. Роднянская И.Б. Художественное время и художественное пространство // Краткая литературная энциклопедия. – М., 1978.
2. Гуревич А.Я. Время как проблема истории и культуры // Вопросы философии. – 1969. – №3.
3. Вайман С.Т. Мерцающие смыслы. – М., 1999.
4. Толстой Л.Н. Война и мир // Толстой Л.Н. Собрание сочинений. В 22-х т. Т. 5. – М., 1980.
5. Словарь русского языка: В 4-х т. / Под. ред. А.П. Евгеньевой. – М., 1985-1988. – Т. 2. – С. 134 (МАС).
6. Терещенко А.В. История культуры русского народа. – М., 2006.
7. Потебня А.А. Слово и миф. – М., 1989.
8. Виноградова Л.Н. Святки // Славянская мифология. Энциклопедический словарь. – М., 2002.
9. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка. В 4 т. – М., 2006.
10. Срезневский И.И. Словарь древнерусского языка. – М., 1958.
11. Советский энциклопедический словарь / Гл. ред. А.М. Прохоров. – М., 1984.
12. Агапкин Т.А. Угол // Славянская мифология. Энциклопедический словарь. – М., 2002.
13. Шейнина Е.Я. Энциклопедия символов. – М. – Харьков, 2003.

АННОТАЦИЯ

В статье рассматриваются пространственно-временные категории как отражение атмосферы дома и состояния души человека в художественном тексте. Данные категории актуализируются в ключевых словах с семами «место» «движение», «звук», «чувства» (*цель, угол, сделать, приехал, Петербург, Мадагаскар* и др.) и определяют языковую картину мира русской действительности второй половины XIX века в романе Л.Н. Толстого «Война и мир».

SUMMARY

The article views spatio-temporal categories as reflecting the home atmosphere and the spiritual state of a person in fiction. These categories are actualized in the key words with the semes “place”, “motion”, “sound”, “feeling” and determine the Russian linguistic picture of the world in the second half of the XIXth century in the novel “War and Peace” by L.N. Tolstoy.

Т.Я. Марченко
(Київ)

УДК 808. 3-54 (091)

СЛОВОТВІР ІМЕННИКА В УКРАЇНСЬКИХ ПАМ'ЯТ-КАХ XV-XVIII СТ.

Вивчення історичного словотвору слов'янських мов передбачає опрацювання лексичного матеріалу всіх слов'янських мов різних історичних періодів у найповнішому обсязі. За відсутності історичного словника української мови, який би хронологічно охоплював увесь староукраїнський період, у компаративних дослідженнях український мовний матеріал представлений часто не зовсім адекватно. У цій статті ми аналізуємо лексику, вибрану з праці видатного мовознавця Є.Тимченка „Матеріали до Словника писемної і книжної української мови XV-XVIII ст.”. Цей перший історичний словник української мови, як зауважують його видавці В.В. Німчук та Г.І. Лиса, „може служити великою підмогою для тих, хто вивчає розвиток української мови (особливо лексики й словотвору)” [5, т. 1, с. 4]. Словник охоплює пам'ятки української мови XV-XVIII ст., до яких належать історичні, юридичні, побутові документи, полемічні та духовні твори. Їхні матеріали до певної міри відображають розвиток української мови означеного історичного періоду, є важливим джерелом вивчення процесів семантичних змін у складі лексики української мови та змін у морфологічній структурі слова.

Дослідження має на меті виявити склад іменникових словотвірних афіксів книжної та писемної української мови окресленого періоду; схарактеризувати фонетичні та фонетико-морфологічні процеси, що відбуваються на стику морфем та при розширенні суфіксів; виділити семантичні словотвірні категорії і подати їхню характеристику; класифікувати лексичні одиниці за словотвірними типами і підтипами; виявити факти взаємозв'язків між словотвірними категоріями; здійснити зіставний аналіз словотвірних типів староукраїнської та сучасної української мови. Нашим науковим зацікавленням є вивчення іменного афіксального словотвору слов'янських мов, і результати проведеної розвідки ми маємо намір використати в порівняльно-історичних студіях.

Староукраїнська мова характеризується розвинутою системою словотвору з великим набором словотвірного інвентаря та сформованою системою семантичних словотвірних категорій, серед яких виділяються окремі типи та підтипи. Деривати утворюються від питомих слов'янських коренів, а також від запозичень, що потрапили до української мови на різних етапах її розвитку. Більшість із досліджуваних лексичних матеріалів мають виразний книжний характер, незначна частина їх представлена в сучасній українській мові. Зупи-

вавши зібраний матеріал, можемо сказати, що не всі імена досліджуваної групи є новими і незвичними для нас. Склад імен завжди змінювався: “Одні імена поступово замінювали інші, ставали масовими, потім, ніби втомившись від частого застосування, йшли в запас, поступаючи своїм місцем “свіжим” іменам, які не були абсолютно новими, але ніби чекали своєї черги, аби стати провідними” [15, с.28].

У м.Іллічівську групу жіночих одиничних антропонімів складають 164 імені, що є на 28 одиниць більше, ніж в аналогічному списку чоловічого іменника. Досліджувану групу складають імена грецького, давньоєврейського, англійського, латинського, французького, німецького та слов'янського походження. Поодинокі представлені антропоніми, що народилися в Грузії, Чехії, Іспанії та Італії. Але доля кожного залежала від смаків суспільства: одні не проходили випробування часом, тому кількість їх носіїв зменшувалася до одного, інші покращували своє вживання й піднімалися до частотних або навіть потрапляли до першої десятки, інші залишалися одиничними, проте були представлені на кількох зрізах, а окремі були вжиті раз на півстоліття.

Кількісно найменшою є перша вищезазначена група, тобто та, до якої увійшли імена, що знижували своє уживання. Вона нараховує усього 18 антропонімів: *Аделіна, Валентина, Віта, Дана, Елеонора, Елла, Зурабі, Інга, Інеса, Каміла, Кароліна, Неллі, Ніна, Раїса, Регіна, Римма, Тамара, Яніна*. З них лише *Валентина* на I хронологічному зрізі (1952-1961) перебувала у першій десятці, посідаючи четверте місце, *Тамара* ж перейшла до одиничних імен із частотних. Решта в різні періоди входили до складу рідковживаних імен.

Наступна група представлена 34 антропонімами, які у визначений для них суспільством час обслуговували таку кількість носіїв, яка дозволяла їм підніматися не тільки до рівня рідковживаних та частотних імен, а й займати місця у першій десятці. Отже, з одиничних рідковживаними стали 25 онімів: *Алевтина, Аліса, Анфіса, Арина, Богдана, Варвара, Влада, Еліна, Ельвіра, Ельміра, Емма, Зінаїда, Злата, Зоя, Лада, Ліна, Мар'яна, Мар'яна, Мар'яна, Мелена, Ніколь, Рената, Рушана, Таїсія, Юліана, Ярослава*; частотними стали *Альона, Вероніка, Єва, Ксенія, Олеся*. До групи найулюбленіших імен піднялися на VI зрізі *Валерія, Слизавета* та *Оксана*, з III по VI періоди у першій десятці перебуває й *Вікторія*.

Не змінювали свої позиції, проте повторювались на кількох зрізах антропоніми *Августина, Аксинія, Акуліна, Анжеліна, Віола, Глафіра, Данієла, Ерика, Зоя, Я, Каріне, Клавдія, Лія, Лоліта, Луїза, Мальвіна, Милана, Мирослава, Ніколіна, Пелагея, Роза, Сабіна, Саманта, Сара, Станіслава, Стелла*.

Однак найширше представлена група, до якої входять оніми, засвідчені разово за 55 років. Вона є найбільш яскравою, оскільки

ведева), вивченню російського іменника Ізмаїльщини (Д.О.Жмурко) Дослідженню імен українців присвятила свою роботу С.Л.Брайченко. ("Антропонімічні уподобання мешканців Одеської області України: лінгвістичний аналіз"). Дещо раніше іменник українського населення – нащадків чеських переселенців Півдня України вивчала й О.Ю.Касім.

Однак є ще чимало теоретичних та практичних питань цієї галузі науки, які ще не були предметом спеціального дослідження. Так, ще не вивчена іменна система м. Іллічівська, економіко-географічне розташування якого зумовило те, що вона формувалася під впливом численних соціальних факторів, в умовах багатонаціональності населення та перехрещення елементів різних культур та традицій. Дещо раніше нами вже було розглянуто особові жіночі імена м. Іллічівська першої вищезазначеної групи [18]. Для більш повного уявлення про іменну систему сучасного молодого міста та уподобань його мешканців у даній статті маємо за мету за методикою, запропонованою ще В.Д.Бондалетовим [1, с. 27], проаналізувати групу одинично представлених на різних зрізах імен м. Іллічівська.

Ще з прадавніх часів "імена давалися не лише для того, щоб позначити й виділити людину серед інших, а й для того, щоб дати дитині охорону від злих, ворожих сил та добрі побажання на все життя" [8, с.10]. Вибір імені – серйозна справа. Вже не один десяток років – це право і завдання батьків або найближчих родичів. У більшості випадків він мотивований і обґрунтований, але далеко не очевидний для оточення. Адже ім'я має значення не лише для самої людини, а й для тих, з ким вона співає. Якщо говорити про імена-фаворити або хоча б про частотні, то тут провідними факторами у виборі імені виступають мода, релігія, відродження якої збільшує концентрацію традиційних календарних імен; не менш впливовими є і політичні переконання. Хоча явище масовості того чи іншого імені сприймається науковцями негативно, оскільки "однакові імена в якійсь мірою стирають їх індивідуальність" [15, с.189].

Що ж до імен одиничних, то багато з них є гарними й цікавими саме завдяки своїй нестандартності на одноманітному фоні інших імен на протигагу тим, які ще не втратили своєї предметної асоціації, "що заважає користуватися цим словом як зручним загальноприйнятим іменем" [16, с.179-180]. Встановити причини появи цієї групи антропонімів дуже складно. Велика міграція населення, зростання шлюбів іллічівців з представниками інших національностей, радіо, телебачення, Інтернет, що безпосередньо зв'язують сучасне молоде місто та його мешканців з найвіддаленішими куточками планети все це далеко не повний перелік тих факторів, які впливають на світогляд батьків, а разом із тим і на смаки щодо імені для своєї дитини. Однак, проаналізу-

нимосся на словотвірних моделях, які мають узагальнюючий характер, і лексемах, які зникли з ужитку в сучасній українській мові або зазнали формальних чи семантичних змін.

Серед словотвірних семантичних категорій дужечисленними виявилися назви діячів, назви дій та назви якостей. Інші категорії представлені меншою кількістю прикладів.

Словотвірна категорія *Nomina agentis* посідає центральне місце серед інших категорій, відрізняється різноманітністю словотвірних типів, розкриває словотворчі можливості української мови в історичний період як за складом словотвірного інвентаря, так і за багатством та різноманітністю поєднання словотворчих афіксів з однією основою, похідною або непохідною. Найбільш продуктивними у цій категорії є суфікси *-тель, -ник, -ар, -ець*. Суфікси *-ір, -ач* виступають спорадично.

За допомогою суфікса *-тель* утворюються найменування: *блзнитель* „той, хто створює спокуси” [5, т. 1, с. 56]: слово вилучене з твору Захарія Копистенського „Палинодия” (1621 р.), утворене від дієслова *блзнити* „спокушати”, що має відповідники в болгарській (*блбзня* „спокушаю”) та македонській (*блзани* „спокушає”) мовах [3, т. 1, с. 204]; *буритель* „руйнівник” [5, т. 1, с. 75] утворене від *бурити* „руйнувати, розоряти, знищувати”, пов'язаного з *буряти* „руйнувати”; зауважимо також, що у праці Є. Желехівського слово *буритель* зафіксоване зі значенням „порушник” [4, т. 1, с. 21]; *властитель* „володар, власник” та похідне від нього *властель* „власитель” [5, т. 1, с. 106] фіксуються також у словнику Є. Желехівського *владі#тель* „тс.” [4, т. 1, с. 45], є запозиченням з церковнослов'янської мови; *заборонитель* „той, хто забороняє” [5, т. 1, с. 157]; *зводитель* „ошуканець, спокусник” [5, т. 1, с. 306]; *зневажитель* „порушник” [5, т. 1, с. 333] < *зневажити* „знеславлювати, безчестити, соромити”; *кормитель* „годувальник” [5, т. 1, с. 378], похідне від старослов'янського *кърмити*; *любитель* „той, хто дбає, поборник” [5, т. 1, с. 413].

Суфікс *-никъ* творить найменування *колотникъ* „заколотник” [5, т. 1, с. 373] < *колотити* „викликати неспокій, підбурювати”; *наставникъ* „той, хто навчає, повчає, вчить, керує, дає настанови” [5, т. 1, с. 470] < *наставити* „призначити”, яке походить від *ставити* „призначати” [5, т. 2, с. 357]; у слові, очевидно, зберігається прадавнє значення багатозначного праслов'янського слова *staviti (staveti)*, каузатива до *stati* „стати”, спорідненого з готським *stōjan* „направляти”, англосаксонським *stōwian* „утримувати”, давньовісхньонімецьким та середньовісхньонімецьким *stouwen* „керувати, зупиняти, осаджувати” [3, т. 5, с. 390].

Багато назв утворено на українському ґрунті від запозичених з польської мови найменувань: *взгордѣтель* „той, хто зневажає” < *взгордѣти* „зневажити, погордувати” [5, т. 1, с. 97] (пол. *wzgardzić* „зневажити, знехтувати”); *взрушитель* „порушник” [5, т. 1, с. 99] < *взруши-*

ти „порушити” (пол. *wzruszyć* < *wzruszyć* „тс.”); *вышпотитель* „той, хто спотворює” [5, т. 1, с. 163] < *вышпотити* „спотворити” (пор. *wyszpocić* < *wyszpocić* „тс.”); *докончитель* „той, хто здійснює” [5, т. 1, с. 218] < *докончити* „виконати, здійснити” (пол. *dokończyć* „закінчити, завершити”); *захователь* „хоронитель, охоронець” < *заховати* „зберегти” (пол. *zachować* „зберегти, дотриматися чогось”; *збавитель* „спаситель” [5, т. 1, с. 299] < *збавити* „спасати” (пол. *zbawić* „врятувати, позбавити”; *змоцнитель* „той, хто підтримує” [5, т. 1, с. 328] < *змоцнити* „підкріпити; (пол. *zmocnić* „тс.”) *згоршитель* „спокусник” [5, т. 1, с. 314] < *згоршити* „спокусити” (пол. *zgorszyć* „тс.”); *куситель* „спокусник” [5, т. 1, с. 393] < *кусити* „спокучати” (пол. *kusić* < *kusić* „тс.”); *моцownik* „борець” [5, т. 1, с. 437] < *моцоватися* „боротися” (пол. *mocownik* < *mocować się* „тс.”); *навѣдатель* „відвідувач” [5, т. 1, с. 450] < *навѣдти* „відвідати” (пол. *nawiedzać* „навідати”); *напас(т)-никъ* „призвідник, задерій” [5, т. 1, с. 463] < *напастовати* „нападати, задирати” (пор. *napastnik* < *napastować* „тс.”).

Зауважимо, що з усіх наведених вище найменувань, що характеризуються як запозичення з польської мови, у сучасній українській мові вживається лише слово *Збавитель* (про Ісуса).

Зі словотвірною категорією *Nomina agentis* пов'язана категорія *Nomina professionalia* – відіменникові та віддієслівні найменування, що позначають осіб, які постійно або тимчасово пов'язані у якийсь спосіб з предметом, названим мотивуючим словом, виконують певну дію, яка стала професією, або здійснюють певну суспільну функцію. Найпродуктивнішими у цій категорії виявилися суфікси *-никъ*, *-арь(-яръ)*.

Від іменних основ суфікс *-никъ* утворює слова *заказникъ* „той, хто має владу, віддає накази” [5, т. 1, с. 289] < *казакъ* „наказ; заборона”; не зовсім ясне слово *застолникъ* „монах, який стежить за порядком у храмі”, яке, можливо, пов'язане зі словом *стовпникъ* „релігійний фанатик, який молився, стоячи на невеликому стовпі, або жив у тісній вежовій келії” [3, т. 5, с. 422]; проте більш імовірним, як нам видається, є його зв'язок зі старослов'янським *застѣпникъ* „заступник”; *наїздникъ* „той, хто чинить наїзди, напади, вершник” [5, т. 1, с. 457] < *наїздъ* „наїзд, напад”; *заводникъ* „той, хто бере участь у змаганнях, турнірах” [5, т. 1, с. 261] < *заводъ* „суперництво, змагання”; *запасникъ* „борець”, очевидно, утворене від *запасти* „упасти”; *звонникъ* „той, хто виливає дзвони” [5, т. 1, с. 308] < *звонъ* „дзвін”; *золотникъ* „золотар” [5, т. 1, с. 336]; *калачникъ* „той, хто випікає калачі” [5, т. 1, с. 355]; *картникъ* „той, хто грає в карти; картяр” [5, т. 1, с. 359]; *клунникъ* „тесля, який будує клуні, стодоли” [5, т. 1, с. 367]; *кобилникъ* „той, хто пасе кобил” [5, т. 1, с. 369]; *колесникъ* „майстер, який виготовляє колеса” [5, т. 1, с. 371]; *кормникъ* „стерновий; керманіч” [5, т. 1, с. 378] < *корма* „руль, корабельне стернове весло” [3, т. 3, с. 28]; *крашенинникъ* „фарбувальник” [5, т. 1, с. 383] < *крашенина*

УДК 811.161.2'373.23

ОДИНИЧНІ ОСОБОВІ ІМЕНА НОВОНАРОДЖЕНИХ М.ІЛЛІЧІВСЬКА

Особові імена виникли внаслідок суспільної необхідності індивідуального означення особистостей у повсякденному житті.

Будучи предметом зацікавлення вчених ще стародавнього світу, вони пройшли довгий шлях розвитку, саме тому відображають різні сторони суспільно-господарської, культурної та мовної діяльності людини. Імена – “це та жива нитка, яка зв'язує нас з нашим родом і народом, із рідною землею, культурою, мовою” [6, с. 6].

Проте багато століть особові імена перебували поза належною увагою учених, у тому числі й мовознавців. Наукове вивчення цих одиниць мови почалося лише у другій половині XIX ст. і пов'язане з іменами таких учених, як А.І. Степович, М.Ф. Охримович, В.М. Ястребов, І.Я. Франко, роботи яких містять цінний фактичний та теоретичний матеріал.

Значних успіхів українська антропоніміка досягла за останні десятиліття. Видано низку теоретичних робіт відомих українських ономастів: П.П.Чучки, Л.Л.Гумецької, Ю.К.Редька, І.Д.Сухомлина, Р.Й.Керсти, М.Л.Худаша, Ю.О.Карпенка, Г.Є.Бучко, Р.І.Осташа, М.О.-Демчук, І.Глинського, Л.О.Белея та ін. Уже досліджено антропонімію Закарпаття (П.П.Чучка), Буковини (Л.В.Кракалія), Лемківщини (С.Є.Панцьо), Бойківщини (Г.Є.Бучко), Подніпров'я (І.Д.Сухомлин), Буковинського Подністров'я (Л.О.Тарновецька), Правобережного Побужжя (Т.Д.Космакова), Полісся (І.І.Козубенко), Верхньої Наддністрянщини (І.Д.Фаріон), Північного Степу України (Т.В.Марта-лога), Гуцульщини (Б.Б.Близнюк), Опілля (Г.Д.Панчук), Тернопільщини (Г.В.Бачинська, С.В.Шеремета), Лубенщини (Л.О.Кравченко), Північної Донеччини (Н.Ю.Булава), Нижньої Наддніпрянщини (І.І.Ільченко) та інші регіони.

Свідченням активного і плідного вивчення класу особових імен є поява цілої низки ґрунтовних досліджень Е.Ф.Даниліної, В.А.Івашка, А.Г.Сафурова, О.Ю.Карпенка, В.Д.Познанської, Д.О.Жмурко та ін. Проте залишається ще чимало неопрацьованих проблем і територій, тому українська антропоніміка потребує подальшого всебічного вивчення. Праці, у яких вивчається динаміка імен півдня України, присвячувалися аналізу особових імен росіян (Л.П.Зайчикова, Л.А.Купцова, Р.В.Петрова, О.Ю.Карпенко), болгар (В.О.Колесник), зіставному аналізу іменних систем українських та болгарських поселень (О.Ю.Мед-

отец", популярных песен "Yesterday", "Jingle bells", "Show must go on". Это позволяет нам утверждать, что они твердо вошли в концептосферу современного студента.

ПФ обеспечивают связь между поколениями, на их базе создаются новые тексты. Неканонический текст (в том числе иностранного происхождения) становится действительно прецедентным, если он обеспечивает связь как минимум двух поколений.

ЛИТЕРАТУРА

1. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. – М.: Наука, 1987. – 263 с.
2. Костомаров В.Г., Бурвикова Н.Д. Старые мехи и молодое вино. Из наблюдений над русским словоупотреблением конца XX века. – СПб, 2001.
3. Леорда С.В. Речевой портрет современного студента: Автореферат дис. ... канд. филол. наук. – Саратов, 2006. – 19 с.
4. Слышкин Г.Г. Лингвокультурные концепты прецедентных текстов: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.19. – Волгоград, 1999. – 18 с.
5. Смирнова Г.С. Варианты англоязычных **прецедентных** высказываний: особенности текстопорождения и текстовосприятия: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – СПб, 2004. – 18 с.
6. Черничкина Е.К. Искусственный билингвизм: лингвистический статус и характеристики: Автореф. дисс. ... доктора филол. наук. – Волгоград, 2007. – 35 с.

АНОТАЦІЯ

У статті досліджуються неканонізовані прецедентні феномени, які зустрічаються в мовленні студентів-філологів. Вказуються джерела ПФ. Демонструються результати тестування в різних ВНЗ Укряни.

SUMMARY

The article deals with non-canonical precedent phenomena which can be observed in speech of student-philologists. The sources of precedent phenomena are pointed out. The results of testing in different higher educational establishments are demonstrated.

„фарбована матерія”; *мѣрникъ* „землемір, той, хто міряє” [5, т. 1, с. 444]; *мечникъ* „мечоносець; чиновник, який носив меч монарха (у Польщі)” [5, т. 1, с. 427]. Похідні від дієслівних основ виявлено такі: *заступникъ* „заступник, представник” [5, т. 1, с. 290] < *заступовати* „замінити, замінити”; *наглядникъ* „той, хто наглядає, стежить” [5, т. 1, с. 452]; *наказникъ* „той, хто наказує, уповноважений” [5, т. 1, с. 458] тощо.

Суфікс *-льникъ*, який активізувався лише в XIX ст. [5, с. 130], утворює слова: *кидалникъ* „той, хто подає вилами сіно на скирту”; *металникъ* „фігляр, шукар” [5, т. 1, с. 426]. За допомогою суфікса *-арь* утворено назви *звѣздарь* „астроном” [5, т. 1, с. 309] < *звѣзда* „зірка”; *золотарь* „майстер, який займається золотарством” [5, т. 1, с. 326]; *кожарь* „кушнір; кравець, що шиє кожухи” [5, т. 1, с. 370] утворено від старослов'янського *кожа* „шкіра, шкура”; *котлярь* „казаняр; литаврист” [5, т. 1, с. 380] < *котел* „казан; (заст.) литаври”; *лѣнярь* „ліпник” [5, т. 1, с. 412].

Виявлено кілька прямих запозичень з польської мови, які виступають в адаптованому вигляді, відповідно до фонетичних законів української мови: *злотник* „майстер, який займається золотарством” [5, т. 1, с. 324] (пол. *zlotnik* „тс.” < *złoto* „золото”, *złoty* „золотий”); *конвисарь* „жестянщик, литейщик” [5, т. 1, с. 375] (пол. *konwiarz* „тс.”). У запозиченому з польської мови слові *научитель* „учитель” (пол. *nauciciel* „тс.” < *nauczyć* „навчити”) спостерігаємо перехід найменування словотвірної категорії *Nomina agentis* до категорії *Nomina professionalia*.

Від запозиченого з чеської мови слова *коберець* „килим” утворено *коберникъ* „майстер, який виготовляє килими” (пор. чеське *koberec* „килим” [3, т. 2, с. 476, 482], яке зустрічається в Україні як патронім).

Маємо також похідні від лексичних запозичень найдавніших періодів. Від давнього запозичення з грецької мови *каѣбра* „склепіння” або латинського *camara* (*camera*) „склепіння” (старолатинське „кімната, приміщення”) [3, т. 2, с. 540] у староукраїнській мові утворено слово *коморникъ* „посадова особа, яка виконує доручення владних осіб, можновладців; камергер” [5, т. 1, с. 374]; від грецького *хроніка* „хроніка, літопис” утворено слово *кройникарь* „літописець” [5, т. 1, с. 386].

Наслідком давнього запозичення з латини *molīna* „млин” є праслов'янське *тѣлинъ*, яке має континуантів у більшості слов'янських мов [3, т. 3, с. 489]. У староукраїнській мові, як свідчать матеріали словника Є.Тимченка, вживалося слово *млинаръ* „мельник, мірошник”, а також похідні від нього *млынарка* „дружина мельника”, *млынарство* „заняття мельника; переробка зерна у млині” [5, т. 1, с. 430].

Запозичення з германських мов успішно прижилися в українській мові на ранніх етапах її розвитку, про що свідчать похідні найменування. На підставі запозиченого з германських мов слова *мыто*: 1) „податок”, 2) „платня, відшкодування, винагорода” (пор. давньовірхньонімець-

ке *muta* „митниця” податок, збір”, нововерхньонімецьке *Maut* „тс.”) [3, т. 3, с. 467] – утворено слово *митникъ* „той, хто збирає податок; митар” [5, т. 1, с. 442]. На ґрунті запозиченого з німецької мови слова *лина* „товстий канат; віршовка” (пор. середньовісньонімецьке *line* „віршовка; канат”, німецьке *Leine* „тс.”) утворено слово *линникъ* „той, хто виготовляє віршовки; канатник” [5, т. 1, с. 403], імовірно також значення „той, хто користується віршовкою при виконанні певної діяльності”, що впливає із семантики діалектного слова *линка* „віршовка; корда, на якій ганяють коней; дротяний канат, яким тягають соломку від молотарки на скирту” [3, т. 3, с. 235]. Деякі деривати з суфіксом *-аръ* можна розглядати як адаптовані прямі запозичення з суфіксом *-er*, хоча більш вірогідним є запозичення самого суфікса і його пристосування до фонетичних законів української мови, на користь чого свідчить паралельне функціонування варіантів цього суфікса (*-аръ* / *-ыр*): *крамаръ* „купец” утворено від прямого запозичення з німецької мови *крам*: 1) „лавка для роздрібного продажу товарів”; 2) „товар” (нім. *Krämer* < *Kram*); *мордырь* [5, т. 1, с. 470] „вбивця, душогуб” < *мордъ* „вбивство” (нім. *Mord* „вбивство”).

Слово *лѣкаръ* < *лѣк* „ліки”, *лѣчити* „лікувати”) запозичення з германських мов (пор. готське *lēkeis* „лікар”, *lēkinōn* „лікувати”, давньовісньонімецьке *lāhi* „лікар”, *lāchinōn* „лікувати” [3, т. 3, с. 260]; *мынцаръ* „монетчик, монетний майстер” [5, т. 1, с. 442] < *мынца* „монета” (пор. німецьке *Münze* „монета”); *лихваръ* „той, хто позичає гроші за великий процент” утворене від *лихва* „процент, прибуток; лихварство”, яке ще в праслов'янський період (псл. *loх(ъ)va* „позичання грошей під процент; процент”) було запозичене з готської мови: готське **leiha* „позика” (реально засвідчене тільки дієслово *leihan* „позичати”), споріднене з давньовісньонімецьким *līhan* „позичати”, нововерхньонімецьким *leihen*, давньоісландським *ljā*, англійським *loan* „тс.” [3, т. 3, с. 248-249].

Зустрічаємо найменування, які відображають шляхи потрапляння запозичень в українську мову та ступінь їхньої адаптованості. Так, слово *броварник* „пивовар” [5, т. 1, с. 69] утворене від *броваръ* „пивоварня; робітник пивоварні, броварник”, давнього запозичення з німецької мови, яке, мабуть, потрапило до української мови через польську (польське *browar* „пивоварний завод, броварня; бровар” є запозиченням з німецької мови: середньовісньонімецьке *brouwer* „пивовар”, німецьке *Brauerei* „пивоварня” [3, т. 1, с. 261]). Виникнення в староукраїнській мові дериватів *броварный* > *броварникъ* свідчить про давність запозичення та його повну адаптацію в мові. На шляхи запозичення може вказувати морфемна структура слова *вербунок* „вербування, набір” [5, т. 1, с. 92], запозиченого з польської мови. Польське слово *werbunek* „вербування” має німецьке походження, зіставляється воно з німецьким *Werbung* „тс.”. Отже, тут перед нами відповідність суфіксів трьох

5. Стивен Кинг. – Зеленая Миля.

4. *Продолжите название музыкального произведения*

1. Hotp Дам... де Пари.

2. Nothing else ... matters. Metallica.

3. Yellow... submarine. The Beatles.

4. The house of the ... rising sun. Animals.

5. If only ... you. Danny feat Therese.

6. You are in the army ... now. Status Quo.

5. *Назовите название торговой марки и продолжите прецедентное высказывание данного слогана.*

1. Nokia ... connecting people.

2. LG ... life is good.

3. Motorola ... hello, Moto.

4. Just... do it. Nike.

5. Always ... Coka-Cola.

6. It's a... Sony. Sony.

6. *Вспомните 5 прецедентных высказываний из современных английских и американских кинофильмов / песен.*

7. *Запишите 5 названий песен (американских и английских), которые вы считаете прецедентными.*

8. *Запишите 5 названий кинофильмов (американских и английских), которые вы считаете прецедентными.*

На все вопросы анкеты не ответил никто.

Первое задание полностью выполнили 90% студентов. Это объясняется тем, что названные фильмы часто транслируются по телевидению. Цитаты из них обыгрываются в молодежных телепередачах (например, «Comedy club», КВН и пр.), в заголовках газет и пр.

Второе задание оказалось наиболее легким 95%, потому что перечисленные в тесте кинокартины – это известные блокбастеры.

Самым сложным оказалось третье задание: с ним полностью справились лишь 55% респондентов. Многие говорили, что слышали о данных писателях, однако произведений не читали.

С четвертым заданием справилось около 70% студентов. Песни известных групп «The Beatles», «Queen», «Abba» давно стали классикой рок-музыки.

Пятое задание оказалось для старшекурсников самым сложным (40%). Как правило, реклама товаров иностранных компаний-производителей демонстрируется по телевидению и в других СМИ в переводном варианте. Именно поэтому оригинальный текст оказался «неузнанным», т. е. не явился для большинства студентов прецедентным.

Шестое, седьмое и восьмое задания вызвали у студентов наибольший интерес. Среди прецедентных имен наиболее частотными оказались названия кинофильмов «Титаник», «Терминатор», «Крестный

целостности на основании представленных в его варианте элементов. «Скрытые смыслы в таких вариантах являются интерпретируемыми, так как их экспликация нарушает структуру текста и реализуется на метатекстовом уровне» [5, с. 10]. К примеру, при восприятии варианта *Don't marry, be happy* на уровне горизонтального прочтения ощущается противоречие данного утверждения стереотипным утверждением о счастье, необходимым компонентом которого является семья. Обращение к прецедентному тексту *Don't worry, be happy* приводит к мысли о том, что слова *marry* и *worry* коррелируют в двух текстах не случайно. Поиск способа разрешения неопределенности приводит к умозаключению: в семейной жизни может быть много поводов для тревог и переживаний, препятствующих ощущению счастья. На уровне скрытого смысла паронимы *marry* и *worry* приобретают смысловую общность и интерпретируются как синонимы.

Мы попытались выяснить, какие же неканонизированные ПФ английского и американского происхождения характерны для студентов-старшекурсников Горловского педагогического института иностранных языков и Бердянского педагогического университета. Был проведен эксперимент, целью которого было выявление ядра неканонических прецедентных феноменов и их источник в концептосфере современного студента. В эксперименте было задействовано около 300 старшекурсников. Эксперимент проходил в виде тестирования.

1. Продолжите прецедентное высказывание.

1. Демократия не лучший строй. – (ключ) Но лучшего я ничего не знаю (У.Черчилль).

2. I'll be ... back. «Терминатор».

3. The truth is ... out there. «Секретные материалы».

4. Astalavista... baby. «Терминатор».

5. Знаешь, люди делятся на две категории: те, которые имеют заряженный пистолет, и те, кто копает. Ты копаешь. Хороший Плохой Злой.

6. Show must... go on (F. Mercury).

2. Прецедентное имя – характеристика.

1. Титаник – крушение.

2. Послезавтра – глобальное потепление.

3. Троя (фильм) – война из-за красивой женщины.

4. Реквием по мечте – проблемы наркомании.

5. Секретные материалы – тема сверхъестественного.

3. Автор – название художественного произведения.

1. Джоан Роулинг – Гарри Поттер.

2. Карлос Кастанеда – Орлиный взгляд.

3. Толкиен – Властелин колец.

4. Харуки Мураками – Кафка на пляже. Мой любимый спутник.

мов -унок / -unek / -ung, яку можна простежити на багатьох прикладах давнього періоду та сучасного стану.

З найменуваннями категорії *Nomina agentis* тісно пов'язані найменування *Nomina instrumenti*. Спостерігається паралельне функціонування одного суфікса при творенні найменувань обох називних категорій. Для прикладу назовемо суфікси -тель, -ач, -иця, -ниця. Суфікс -тель утворює назву *миритель* „вимірювач” [т. 1, с. 429] < *мірити* „визначати розмір” [2, т. 2, с. 432].

Nomina actionis, які називають ще *abstractum deverbale*, є формою іменника, що називає дію. Утворюються ці найменування від дієслівних основ і позначають дію, окреслену мотивуючим дієсловом. Тут має місце певна форма транспозиції: субстантивация дієслова за відсутності семантичної модифікації. Ця категорія представлена великою кількістю мовних одиниць, що утворені за допомогою суфіксів -не (-нне, -нне), -ба; менш продуктивним у цій функції є суфікс -ка. Одиниця *бачене* (*баченне, баченье*) „1) увага, 2) турбота, підтримка” [5, т. 1, с. 44], крім фонетично-правописної варіативності суфіксального форманта, привертає увагу ще й своєю семантикою. У словнику Б.Грінченка це похідне утворення від дієслова *бачити* відсутнє, у ЕСУМ – також. Отже, можна припустити, що значення „точка зору” з'явилося в сучасній українській мові як семантична калька російського слова *видение*. У досліджуваних пам'ятках виступають також утворення з суфіксами -ня, -иця, -тва, -сть, -знь. Творяться найменування цієї категорії також від запозичень: *бермоване* „миропомазання” [5, т. 1, с. 53] < *бермовати* „помазати миром” (пол. *bierzbowanie* < *bierzbować* „тс.”, пов'язане з латинським *firmare* „укріплювати”); *брм'єня* „звучання, звук, дзвін” [5, т. 1, с. 69] < *брм'єти* „звучати, дзвеніти” (пол. *brzmienie* < *brzmieć* „тс.”).

У разі конкретизації дериватів, що належать до категорії *Nomina actionis*, виникають назви результату дії – *nomina acti*: *баламутня* „нісенітниця, дурниця” [5, т. 1, с. 41] < *баламутити* „збурювати”; *верещане* „крик, галас” [5, т. 1, с. 93] < *верещати* „кричати, галасувати”; *в'єншованье* „1) побажання; 2) поздоровлення, привітання” [5, т. 1, с. 165] < *в'єншовати* „1) бажати; 2) вітати”. Конкретизація найменувань категорії *Nomina actionis* спричинює виділення віддієслівних назв предметів – *nomina rei*: *близна* „рубець, шрам” [5, т. 1, с. 57; 3, т. 1, с. 208-209]; *лупка* „награбовані речі” [5, т. 1, с. 410] < *лупити* „грабувати”.

Назви властивостей (*nomina abstracta*) утворюються від прикметників або іменників, які називають властивість, за участю суфіксів -ость, -ство: *бутность* (*бытность*) „перебування” [5, т. 1, с. 76, 78] < *бытний* „сутий”; *б'єглость* „здатність, мистецтво” [5, т. 1, с. 78] < *б'єглий* (*б'єглый*) „той, який знає, уміє; досвідчений, майстерний”; *великость* „величина, велич” < *великий*; *винность* „вина, провина”

[5, т. 1, с. 101] < винный „1) той, хто повинен; 2) винуватець”; вбожество „убогість, бідність” [5, т. 1, с. 86] < вбогий „бідний”; блазненство „шутство, дурачество” [5, т. 1, с. 41] < блазень „дурень, олух”.

Процес заміни назви ознаки (риси) на назву властивості спостерігаємо на прикладі творення відприкметникових абстрактних назв. Характер дериваційного процесу відіменних абстрактних назв (транспозиція без семантичної модифікації) таким чином відповідає характерові процесів творення віддієслівних абстрактних найменувань. У функції творення *nomina qualitatis* найчастіше виступають суфікси *-ина, -ость, -ота, -ство*. Так, слово *запасни́цтво* „боротьба” пов'язане з іменником *запасни́к* „борець, боєць” і утворене від незасвідченого у „Матеріалах...” прикметника *запасни́цький*.

До семантичної категорії *Nomina loci*, як відомо, відносять назви, структурні елементи яких указують на стосунок якогось предмета чи якоїсь дії до місця, де цей предмет знаходиться або знаходився, до місця, де щось відбувається або відбувалося. Як впливає з опрацьованого матеріалу, *Nomina loci* є не численною категорією; творяться відповідні найменування переважно за допомогою суфіксів *-ня, -ище, -иця*: *бондарня* „майстерня, у якій виготовляють бочки” [5, т. 1, с. 65] – утворене від *Nomina professionalia*, тому може тлумачитися як „місце праці бондаря”. Подібна модель активно функціонувала в староукраїнській мові і представлена в сучасній українській мові. З ужитку в сучасній українській мові зникли лише ті найменування, які походять від найменувань професій, що не затребувані в сучасному виробництві: *блѣхарня* „білильня, приміщення на фабриці, у якому відбілюють тканину, пряжу, нитки” [5, т. 1, с. 58] < *блѣхарь* „той, хто відбілює тканину”. Трапляються серед найменувань *Nomina loci* утворення неясні чи неоднозначні як за семантикою, так і за структурою. Значення слова *водоно́сть* автор „Матеріалів...” тлумачить без достатньої впевненості – „місце, де беруть воду (?)”. Виступає воно у контексті *Начавши отъ села отъ водоности у верхи рѣчки Неборовки* [5, т. 1, с. 109]. З формального боку це слово можна розглядати як композит, другий компонент якого *носити* акумулювався до форми *-ность*, очевидно, під впливом суфікса *-ость*, який був відомий праслов'янській мові (*-ostь*), має відповідники в усіх слов'янських мовах та виводиться з індоєвропейського **-es-ti*. Утворював цей суфікс абстрактні найменування, похідні від прикметників [6, с. 296], тому цілком імовірним видається виведення слова *водоно́сть* від прикметника *водѣн* з можливим значенням „водяниста місцевість”.

Nomina attributiva, як відприкметникові деривати, за словотвірною будовою репрезентують тип, що ґрунтується на транспозиції – суфіксальній субстантивації прикметників за участю формантів *-ик, -ник, -иця, -ець, -ач*. Вираз означає особу або предмет, які характери-

Поступая в высшие учебные заведения филологического профиля (иностранные языки), студенты становятся еще и носителями иностранного лингвокультурного кода, т.е. становятся поликультурной языковой личностью.

Основная масса английских и американских ПФ усваивается студентами в процессе обучения, т.е. ядро прецедентных феноменов составляют канонические прецедентные тексты. В то же время молодые люди постоянно слушают песни на английском языке, смотрят неадаптированные фильмы (с титрами и без них), запоминают рекламные слоганы, читают в оригинале художественную литературу, не предусмотренную учебным планом («Гарри Потер» Д.Роулинг, «Властелин колец» Д.Толкиена и пр.), смотрят телепередачи CNN по спутниковому телевидению и т.д. Всё вышеперечисленное становится источником пополнения тезауруса студентов неканонизированными прецедентными феноменами. Часто они являются элементами молодежного сленга.

По мнению С.В. Леорды, обыгрывание иностранных слов и сознательное употребление сниженной лексики – характерная черта студенческого жаргона [3, с. 7]. Основная их функция – людическая (термин Г.Г. Слышкина), т.е. игровая. Экспериментирование над формой иностранного слова – один из самых распространенных приемов языковой игры в студенческом общении: («*Feelfuck – это тема! Отрывайся!*»; «*Я NEVERнусь!*»). Часто обыгрываются социально-прецедентные феномены, например: фамилии авторов учебника (чаще всего – В.Д. Аракина: “If you want to get some fucking – study English by Arakin”), цитаты из речи преподавателей и студентов (они образуют стилистическую фигуру мимезиса), объявлений деканата, кафедр, студсовета и пр. на английском языке.

Неканонизированные ПФ в речи студентов обычно выступают как варианты оригинальных англоязычных текстов (реминисценции), демонстрируя всевозможные дополнительные смыслы. Эти варианты выступают как интертекстуальные явления, образуя «текст в тексте». Элементы прецедентного текста «вызывают к жизни» исходный текст в его структурной семантической целостности, иницируя диалог прецедентного текста и его варианта. Всем вариантам присущ модально-оценочный скрытый смысл, отражающий интенцию автора варианта к прецедентному тексту как таковому. Это отношение в студенческом дискурсе является, как правило, нигилистическим, ироническим, пренебрежительным, шутивым. В то же время реминисценции характеризуются содержательными скрытыми смыслами, имеющим непосредственное отношение к выражаемым идеям. В вариантах, образованных с помощью метафоры, диалогичность двух текстов носит имплицитный характер, она опосредована восстановлением текста в его

3. По форме представления различаются вербальные и невербальные ПФ. «К первым относятся разнообразные вербальные единицы, тексты как продукты речевой деятельности человека, ко вторым – произведения живописи, архитектуры, музыкальные произведения («Улыбка Джоконды», «Троица» Рублева)» [2, с. 46].

4. По источникам возникновения ПФ выделяют канонизированные (классические, хрестоматийные) и неканонизированные прецедентные феномены.

Виды ПФ по источнику	Общая характеристика	Примеры
Канонизированные ПФ	В роли источников выступают классические (хрестоматийные) произведения науки, литературы и искусства, знакомство с которыми осуществляется в процессе специального обучения (школьное и высшее образование и пр.).	См. выше
Неканонизированные ПФ	Источниками неканонизированных ПФ выступают либо широко известные произведения искусства или литературы, либо любые другие объекты культуры (анекдоты, пародии, рекламные тексты, выступления юмористов и сатириков, популярные теле- и радиопередачи и т. д.), не причисляемые традиционно к разряду классических произведений искусства или литературы. Как правило, знание такого объекта культуры является приобретенным, усвоенным в процессе жизнедеятельности и общения на родном языке. В роли прецедентных неканонизированных ПФ выступают недолго. Их список всегда открыт. Обладают разной степенью устойчивости. Источник ПФ часто неизвестен.	<i>Кто там? – Почтальон Печкин.</i> <i>Восток – дело тонкое.</i> <i>По три рубля, но вчера.</i>

Рассмотрим, как функционируют в речи студентов-старшекурсников лингвистического вуза прецедентные феномены английского и американского происхождения. Современный студент-филолог («вторичная языковая личность», по И.И. Халеевой) является носителем двух-трех различных лингвокультурных кодов, усвоенных в условиях специального обучения. Для него характерны как *сформированный* искусственный билингвизм, представляющий собой результат процесса научения, так и *формирующийся* билингвизм [6]. Также представляется возможным вычленить понятие «естественный билингвизм», т.е. владение двумя лингвокультурными кодами, двумя языками, двумя концептуальными картинами мира в двуязычной среде. Ярким примером тут может служить Украина, где сосуществование двух лингвокультурных кодов тесно переплелось. Мы считаем, что понятие «вторичная языковая личность» является родовым, а понятия «искусственный билингвизм» и «естественный билингвизм» видовыми.

зуються наявністю риси, названої твірною основою, або особа чи предмет є носіями певної властивості.

Зменшувальні та пестливі форми творяться за допомогою суфіксів -я, -є, -ча, -че. Категорія збірних іменників не численна. Формуються відповідні назви за допомогою суфікса -иє, -ина. При творенні Nomina feminatīva найпродуктивнішими виявляються суфікси -ка, -иця, -ниця.

Трапляються випадки, коли з однією основою сполучаються різні суфікси, у результаті чого виникли синонімічні, семантично тотожні, найменування *зводитель* – *зводник*; *золотник* / *зототарь*; *звѣздар* / *звѣздохникъ*; *кожарь* / *кожушникъ*; *мордырь* / *мордерца*. Спостерігаються також фонетичні зміни в основі: *конвисарь* / *комисарь* [5, т. 1, с. 375, 373].

На підставі результатів опрацювання праці Є.Тимченка „Матеріали до Словника писемної і книжної української мови XV-XVIII ст.», частково викладених у цій статті, можемо стверджувати, що основні словотвірні засоби сучасної української мови, які використовуються для утворення іменників, у XV-XVIII ст. існували переважно в сучасній формі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов / За ред. О.С. Мельничука. – К.: Наукова думка, 1966. – 595 с.
2. Грінченко Б.Д. Словарь української мови. – К., 1907-1909 (перевид. фотоспособом. – К., 1996-1997). – Т. 1-4.
3. Етимологічний словник української мови: В 7-ми томах / Гол. ред. О.С. Мельничук. – К.: Наукова думка, 1982-2006. – Т. 1-5.
4. Желехівський Є., Недільський С. Малорусько-німецький словар. – Львів, 1886. – Т. 1-2.
5. Тимченко Є. Матеріали до Словника писемної та книжної української мови XV-XVIII ст. – Київ – Нью-Йорк, 2002-2003. – Кн. 1-2.
6. Мейє А. Общеславянский язык. – М.: Издательство иностранной литературы, 1951. – 510 с.
7. Польсько-український словник: У 2-х т. – К.: Видавництво АН УРСР, 1958-1960. – Т. 1-2.

АНОТАЦІЯ

У статті представлено систему словотвору іменника в українських писемних пам'ятках XV-XVIII ст., виявлено склад іменникових словотвірних афіксів книжної та писемної української мови окресленого періоду; деривати схарактеризовано та систематизовано відповідно до семантичних словотвірних категорій та їх типів; виявлено факти взаємозв'язків між словотвірними категоріями; здійснено зіставний аналіз словотвірних типів староукраїнської та сучасної української мови.

SUMMARY

The author presents the system of derivation of noun as represented in Ukrainian texts of the XV-XVIII cc. She establishes the inventory of substantival affixes of the bookish and written Ukrainian language of that period, characterizing and systematizing derived nouns with respect to semantic derivational categories and their types. She also traces interrelation between derivational categories and gives a contrastive analysis of Old Ukrainian and Modern Ukrainian word-formative types.

Т.А. Миронова
(Луганськ)

УДК 81.0

**О ПОНЯТИИ БОГАТСТВО В НАРОДНОМ СОЗНАНИИ
(НА МАТЕРИАЛЕ «ПОСЛОВИЦ РУССКОГО НАРОДА»
В.И. ДАЛЯ)**

Общепризнанной является мысль о том, что в национальном пословицном фонде находят отражения представления народа о разных сторонах жизни, философские и бытийные понятия, нравственные и ценностные ориентиры. Сложному и противоречивому отношению к *богатству* в народной культуре посвящены многие высказывания различных рубрик «Пословиц русского народа» В.И. Даля (далее – Сборник). Мы будем рассматривать специально выделенные автором пять разделов первого тома, а также пословицы из «Толкового словаря живого великорусского языка» В.И. Даля (далее – Словарь), которые и образуют «сюжет» на заданную тему. Представить неоднозначное отношение в народной культуре к описываемому явлению помогает универсальная семиотическая оппозиция *хорошо/плохо*, частным проявлением которой выступает понятие *богатство*.

Противопоставления по положительным (левым) и отрицательным (правым) значениям заключены в структурно двухчастных заголовках пословицных рубрик избранной тематики (за исключением второго названия): *Богатство – Убожество*, *Богатство – Достаток*, *Достаток – Убожество*, *Тороватость – Скупость*, *Бережь – Мотовство*. Внутренняя организация заглавий и их последовательность подчиняются определенному смысловому движению.

Понятие о *богатстве* в народном сознании связано как с материальными, так и с духовными ценностями. Однако пословицы Сборника и иллюстрации Словаря отражают прежде всего идею материального и тесную связь с «обилием имущества, животных, денег» [4, т. 1, с. 102] в определении *богатства*, поэтому в выделенных для описания рубри-

Прецедентное высказывание	В когнитивное пространство входит само ПВ как таковое	Цитаты (афоризмы) из различных ПТ, пословицы и поговорки
Прецедентное событие (ситуация)	«Эталонная», «идеальная» ситуация, связанная с определенными коннотациями. В когнитивное пространство входит набор дифференциальных признаков и атрибутов ПС.	Ситуация предательства Иудой Христа. Дифференциальные признаки ПС: подлость, награда за предательство близкого человека. Атрибуты: поцелуй Иуды, 30 сребренников
Прецедентное имя	Онимы (антропонимы, хремотонимы, хрононимы, мифонимы, имена сказочных персонажей, имена библейского происхождения, литературные и кинематографические антропонимы, топонимы и пр.), связанные или с ПТ или с ПС. Индивидуальные имена реальных лиц, считающихся прецедентными	Обломов, Плюшкин, Северная Венеция

2. По составу носителей ПФ выделяются автопрецедентные, социумно-прецедентные, национальные и универсальные (общечеловеческие) прецедентные феномены

Типы ПФ	Общая характеристика	Примеры
Авто-прецедентные феномены	Индивидуальное отражение в сознании индивида некоторых феноменов окружающего мира, связанных с особыми личностными представлениями, ассоциациями	Впечатления, воспоминания о детстве
Социумно-прецедентные феномены	Входят в коллективное когнитивное пространство того или иного социума (конфессионального, территориального, профессионального, территориального, семейного, группового и пр.), не завися от национальной культуры	Текст Евангелия для любого представителя христианского социума. «Глокая куздра» для лингвистов
Национально-прецедентные феномены	Входят в когнитивное пространство того или иного национально-культурного сообщества, зависят от национальной культуры	Для русского языкового сознания: ПТ тексты («Война и мир» и др.), ПИ (Ломоносов, Баба Яга), ПС (Кровавое воскресенье, Мамаев побоище)
Универсально-прецедентные феномены	Входят в универсальное когнитивное пространство человека, предположительно, известны всем представителям homo sapiens	ПТ (трагедии В. Шекспира), ПФ («Быть или не быть!»), ПС (Вселенский потоп, Бостонское чаепитие, исход евреев из Египта)

- 1) хорошо известные всем представителям национально-лингвокультурного сообщества («имеющие сверхличностный характер»);
- 2) актуальные в когнитивном (познавательном и эмоциональном) плане;
- 3) обращение (апелляция) к которым постоянно возобновляется в речи представителей того или иного национально-лингво-культурного сообщества [1].

Прецедентный феномен (ПФ) хорошо известен среднему носителю определенной лингвокультуры: он знает (как минимум) о его существовании и имеет некий общий, обязательный для всех носителей данного ментально-лингвального комплекса, национально-детерминированный, минимизированный инвариант его восприятия. Другими словами, за ПФ всегда стоит некое представление о нем, общее и обязательное для всех носителей того или иного национально-культурного менталитета, или инвариант его восприятия, который и делает все апелляции к нему «прозрачными», понятными, коннотативно окрашенными. «Возобновляемость» обращения к тому или иному ПФ может быть «потенциальной», т.е. апелляции к нему могут и не быть частотными, но они обязательно понятны собеседнику без дополнительной расшифровки и комментария.

Одной из главных дифференцирующих характеристик ПФ является их способность 1) выполнять роль эталона культуры; 2) функционировать как свернутая метафора; 3) выступать как символ ПФ или ситуации (взятых как совокупность некоторого набора дифференциальных признаков).

В современной лингвокультурологии существует следующая классификация прецедентных феноменов (Ю.А. Сорокин, И.М. Михалева, Д.Б. Гудков, В.В. Красных, И.В. Захаренко, Г.Г. Слышкин и др.).

1. По способам представления рассматриваются прецедентные имена (ПИ), прецедентные высказывания (ПВ), прецедентные тексты (ПТ) и прецедентные события (ПС).

Разновидности ПФ	Общая характеристика	Примеры
Прецедентный текст	В языковое национальное сознание входит инвариант восприятия ПТ. Хранится в сознании языковой личности «в виде концепта, ...сжатого представления, включающего его название, автора, сюжет, персонажей, ... наиболее яркие детали, крылатые слова и отношение ко всему перечисленному» [4, с. 5]	«Дубровский», «Стрекоза и Муравей», библейские тексты, мифы, стихотворения пр.

ках Сборника значительное место занимают пословицы о *деньгах*. Интересно подчеркнуть при этом, что сама лексема *деньги* в названиях рубрик не встречается, а в пословичных рядах широко представлены как прямые, так и не прямые номинации денег, например: *деньга, денежка, копеечка, рубль, грош, алтын, бумажки, побрякунчики, серебро, серебрецо, золото, свое (свое есть в кармане), велика куча, золотой молоток, золотая удочка, золотые очки, в мошине густо* и др.

В Сборнике закреплены два противоположных смысла: *деньги – хорошо / деньги – плохо*. Пословичные высказывания группируются вокруг пословиц-доминант, четко отражающих оппозиционные значения, с одной стороны: *После бога – деньги первые*, и, с другой – *Деньги тлен; Деньги прах, да и мы прах*.

Народное сознание так определяет свое положительное отношение к деньгам: *Всего веселее свои денежки считать. Свои денежки считать не прискучит; Велика куча не докучит; Денежка не бог, а бережет (или: милует); Денежка не бог, а полбога есть; Денег наживешь – без нужды проживешь; Денежки – крылышки. Деньги – крылья; Наличные денежки – колдунчики*.

Деньги имеют свойство приумножаться там, где они есть. Вокруг опорной пословицы с названным смыслом – *Деньга на деньгу набегает* – разворачиваются следующие ряды: *Где вода была, там и будет; куда деньга пошла, там и скопится. Где много воды, там больше будет; где много денег – больше будет; Деньги, что галье (галки): все в стаю сбиваются*.

Смысл *деньги – плохо* связан в народном сознании прежде всего с понятием чрезмерного количества денег. Словарная статья «Богатство» Словаря трактует это понятие через лексемы *избыток, излишество* [4, т. 1, с. 102]. Большая группа пословиц в тексте Сборника характеризует *деньги* как источник зла. Подобное представление вступает в оппозицию с отмеченными выше смыслами, например: *Лишние деньги – лишняя забота; Деньги – забота, мешок – тягота; Много денег – много и хлопот; Меньше денег – меньше хлопот; Богатому сладко естся, да плохо спится; Без денег сон крепче; Денег нет, так подушка под головой не вертится; Богатство родителей – порча детям (или: кара детям); Отец богатый, да сын неудачный; Соболино одеяльце в ногах, да потонули подушки в слезах; Через золото слезы льются; И то бывает, что и деньгам не рад*.

Анализ пословиц в «сюжете» о *деньгах* подтверждает неоднократно высказанную мысль о смысловой противоречивости, противопоставленности пословиц одного и того же тематического поля. Негативная оценка, даваемая деньгам, чередуется с общепризнанной позицией, что нет ничего хорошего и в отсутствии денег: *Деньги – слина, а без них схи́ма; Деньги – скла́ка, а без них плохо*. Однако по-

добное соотношение пословиц только подтверждает принцип В. Дале-ученого включать в Сборник «все, что есть» [3, с. 6]. Такой подход позволяет отразить человеческий мир во всем его многообразии, показать многогранность народного мышления, где есть место практической философии, житейскому материализму и возвышенным обобщениям, где соседствуют мудрость и лукавство.

В народной культуре закреплена идея рационального, прагматического и бережного отношения к деньгам – *Деньги счет любят*. В анализируемых текстах находим: *Бог любит веру* (или: *правду*), *а деньги счет*; *Хлебу мера, а деньгам – счет*; *Слову – мера, хлебу – мера, деньгам – счет*; *Чаще счет, крепче дружба*; *Не считанной тысячи в итоге нет*; *Деньги счетом крепки. Считанная сотня полна*; *Деньги не щепка* (т.е. *считай да оберегай*); *Деньги не щепки, счетом крепки*; *Не ворохом деньги принимают. Счесть да после сгрести*; *Сосчитать – после не хлопотать*; *От счету не убудут* (прибавка: *а от недочету убывает*). Эта идея находит продолжение в теме бережливости, о чем речь пойдет ниже.

Функции денег в обществе, в жизни человека многосторонни, потому что *Родись, крестись, женись, умирай – за все денежки подай!*; *И роди – плати, и хорони – плати!* Народный опыт отмечает власть и силу денег и говорит об этом так: *За свой грош – везде хорош. Дай грош, так будешь хорош. Денежка дорожку прокладывает; Золотой молоток и железные ворота прокует* (или: *отпирает*); *Есть чем звякнуть, так можно и крикнуть*; *Были бы бумажки, будут и милашки*; *Стоит крикнуть да денежкой брякнуть – все будет*; *Были побрякунчики, будут и поплясунчики*; *Копейка обоз гонит*; *Живется, у кого денежка ведется. Хорошо тому щеголять, у кого денежки гремят*; *Золото* (или: *мошина*) *не говорит, да много творит* (или: *чудеса творит*); *Денежка рубля бережет, а рубль голову стережет*; *Деньга и камень долбит*; *Как деньги при бедре, так помогут при беде*.

Вечная тема борьбы нравственности и денег, в которой часто высокие мораль и ценности проигрывают, отражена в пословичных рядах следующим образом: *У кого деньги вижу – души своей не слышу. И слова не скажи, только грош покажи* (т.е. *поймут*); *Тот мудрен, у кого карман ядрен*; *Сила и слава богатству послушны*; *Это грех денежный* (т.е. *его можно поправить деньгами*); *Золото веско, а кверху тянет*; *Золото и на воде плавает*; *И правда тонет, коли золото всплывает*; *Когда деньги говорят, тогда правда молчит*.

Универсальная оценка *хорошо / плохо* позволяет проследить, как трактуются члены оппозиции *богатство / бедность* в текстах Сборника и Словаря. Так, о богатстве читаем: *Богатому завсегда праздник*; *Жемчуг гарнцами меряют* (или: *пересыпают*); *Деньги четверками пересыпают* (*лопатою загребают*); *Он ассигнациями трубку рас-*

АНОТАЦІЯ

У запропонованій статті досліджується природа суб'єктної синтаксими безособового речення, з'ясовується місце суб'єкта безособового речення в сучасній лінгвістиці, висвітлюються погляди лінгвістів щодо походження безособового речення. Простежується зв'язок між їхнім походженням та функціонуванням міфологічного суб'єкта.

SUMMARY

In the present article the nature of the subject syntaxes of the impersonal sentence is studied in detail. The position of the impersonal subject's in the modern syntax is determined. The scholars' point of view on the origin of the impersonal sentence is interpreted. The relation between the origin and the function of the mythological subject of the impersonal sentence is traced.

А.Г. Чикибаев
(Бердянск)

УДК 81'27

НЕКАНОНИЧЕСКИЕ ПРЕЦЕДЕНТНЫЕ ФЕНОМЕНЫ АМЕРИКАНСКОЙ И БРИТАНСКОЙ КУЛЬТУРЫ В ЯЗЫКОВОЙ ЛИЧНОСТИ СТУДЕНТА-ФИЛОЛОГА

Цель статьи – показать, как функционируют английские и американские прецедентные феномены в речи студентов-филологов.

Человек – существо социальное, и, чтобы быть полноценным членом какого-либо общества, ему необходимо усвоить опыт, накопленный социумом, духовную и материальную культуру, созданную в процессе развития как определенного социума, так и человечества в целом. Одним из показателей уровня владения культурой соответствующего социума в концептосфере индивида являются прецедентные феномены (Ю.Н. Караулов, Д.Б. Гудков, В.В. Красных, Г.Г. Слышкин и др.). Как хранители общеизвестных когний прецедентные феномены выступают в роли своеобразного «культурологического моста» между прошлым и настоящим. «Прохождение» по нему пробуждает в сознании читателя / слушателя процесс узнавания закодированного за прецедентным феноменом смысла и может рассматриваться как компонент языковой игры, устанавливающей уровень языковой личности и ее компетенцию в процессе внутри- и межкультурной коммуникации.

По мнению Ю.Н. Караулова, к числу прецедентных относятся феномены:

мене болить (Тичина)), ми не говоримо про неможливість постановки запитання (хто? що?), а, навпаки, намагаємося дати відповіді на них, поклавши в основу явищ поняття віри в божества, у яких зосереджена «подвійність і множинність субстанцій, діями яких пояснюються явища» [4, т. 3, с. 405]. Суб'єкт БР перетворюється у творця дії, який, на перший погляд, здається невідомим (міфологічним).

Пояснення суб'єкта БР з міфологічної точки зору трактувалося як пережиток давноминулих часів (Л.Теньер, Є.М. Галкіна-Федорук). Однак всіма вченими визнається факт збільшення групи безособових речень. А найархаїчніший тип БР, утворених за допомогою безособових дієслів на позначення внутрішніх станів людини і станів природи, не лише занепадає, але й активно використовується як у мові художніх творів, так і в розмовній мові. Це є свідченням збереження віри українського народу на сучасному етапі розвитку людства, коріння якої бере початок з дохристиянських часів.

Розгляд суб'єкта з міфологічної точки зору залишається актуальним, бо здатний: пояснити проблемні питання синтаксису безособового речення, розкрити взаємозв'язок між внутрішнім та зовнішнім планом речення, надати нову основу для тлумачення БР з точки зору комунікативного синтаксису, виокремити види суб'єктних синтаксем безособового речення. Такий підхід створює новизну вивчення проблеми аналізу природи суб'єкта безособового речення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.
2. Галкіна-Федорук Е.М. Безличные предложения в современном русском языке. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1958. – 334 с.
3. Загнітко А.П. Теоретична граматика української мови: Синтаксис: Монографія. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – 622 с.
4. Потебня А.А. Из записок по русской грамматике: В 4 т. – М.: Учпедгиз, 1958. – Т. 1/2 – 536 с; М.: Просвещение, 1968. – Т. 3. – 644 с.
5. Руднев А.Г. Синтаксис простого предложения. – М.: Учпедгиз, 1960. – 172 с.
6. Хомский Н. Картезианская лингвистика. – М.: КомКнига, 2005. – 228 с.
7. Хрестоматия по истории русского языкознания. / Под. ред. Ф.П. Филина. – М.: Высш. школа, 1973. – 504 с.
8. Шахматов А.А. Синтаксис русского языка. – Л.: Учпедгиз, 1941. – 620 с.

куруивает; Сколько душе угодно; Есть все, что угодно душе; На свою долюшку в волюшку; У него денег и куры не клюют; Мужик богатый гребет деньги лопатой. Достатку противопоставлено убожество: *Худо жить тому, у кого ничего нет в дому; Худо жить тому, кому послал бог суму; И честь не в честь, коли нечего есть; На что и жить, коли нечего ни есть, ни пить.*

Значительный корпус пословиц в рассматриваемых тематических рубриках содержит яркие характеристики нищеты, убожества и отражает крайние состояния в жизни: *Житье – вставши да за вытье; Житье – из ворот да в воду; Три кола вбито да небом покрыто; Наши двор крыт небом, а обнесен ветром; В семи дворах один топор.*

Образные характеристики усиливаются благодаря конструкциям негации, например: *Ни задавиться, ни зарезаться ничем; Ни перед чем перекреститься, ни чем задавиться; Нет ни угла, ни притулья; Ни кривища, ни сбывища; Ни хижы, ни крыши; Ни кола, ни двора; Ни под себя, ни на себя; Живет в тоске, а спит на голой доске; Чего ни спроси, всего ни крохи; Ни кола, ни двора, ни пригороды; Ни запора, ни подворотенки; Ни того, чем запирают, ни того, что запирают; Ни седульца, ни уздицы, ни той вещицы, на что надеть узницу; Ни коня, ни возу, ни что на воз положить.*

Сила народного духа в том, что народ не боится показать и высмеять свои слабые стороны. Известный философ Б.П. Вышеславцев так говорит о мудром юморе народа: «Тот спасен от низменного и пошлого, кто почувствовал его ничтожество и разразился смехом. Смех есть великое освобождение... он есть в русской душе и в русской сказке» [2, с. 115]. Это замечание справедливо по отношению ко всему фольклорному наследию, в том числе и к малым жанрам. Значительное количество пословиц о бедности и убожестве содержат в себе ироничные, самоироничные оттенки, шутовство, игру, например: *Нужа пьет и из поганой лужи; Невеяный хлеб не голод, а посконная рубаха не нагота; Не голодна коровка, коли макухи не ест; Не голодна корова, коли в стрехе солома; Лен не родится – и мочало пригодится; Сена нет, так и солома съедома; Уехал верхом на палочке; Уехал на своей родной паре (т.е. пеши); Две ляжки в пристяжке, а сам в корню; Нужда скачет, нужда пляшет, нужда песенки поет; Нужда и плачет припеваючи; Нужда и в велик день (или: и в праздник) постится; Ел бы мясо, да в зубах вязнет; Лег – свернулся, встал – встряхнулся: вот моя жизнь; Платья, что на себе, а хлеба, что в себе; Не осуди в лаптях, сапоги в сенях; Богат мельник шумом; Щеголь Ивашка: что ни год, то рубашка; Три деньки в день – куда хочешь, туда день.* Неиссякаемый оптимизм и вера в лучшее – составляющие народной мудрости, поэтому и при характеристике бедности в отдельных пословицах неизменно присутствует жизне-

утверждающая тональность: *Будешь жив, будешь и сыт; Что мне золото, светило бы солнышко; Был бы хлеб, а зубы сыщутся.*

Интересно сравнить прямые оценки бедности, включенные в пословичный текст. Они размещены на своеобразной шкале, полюса которой, с одной стороны, содержат осуждение бедности: *Денег много – великий грех; денег мало – грешней того*, а с другой – оправдание: *Бедность – святое дело. У голыши тоже душа*. По центру этой шкалы – констатация того факта, что бедность трудна, но не позорна, что все определено свыше: *Живет так, что ни догнал, ни поймал, а как бог дал; Про то ведает бог, от чего живот засох; Ох, ведает бог, от чего живот засох; Не родом нищие ведутся, а кому бог даст*. Отчасти этот срединный смысл соотносится с желанием стабильности, которое вообще свойственно человеку (и в молитвах просим не лучшего урожая, а чтоб не хуже, чем был): *Было б денег на подать, а хлеба с брюхо; Досыта не наедаемся, а с голоду не умираем; Досыта не накормим, а с голоду не уморим*.

Пословичные ряды, характеризующие левую часть оценочной оппозиции осуждение / оправдание бедности, содержат достаточно прямые и категоричные суждения. Бедность, как и богатство, сдвигают, рушат нравственные запреты, попирают нормы морали. Ср., например: *Бедность крадет, нужда лжёт; Нужда закона не знает* (прибавка: *а через шагает*); *Про нужду закон не писан. Нужда свой закон пишет; Нужда железо ломает* (или: *переедает*). *Нужда, что ржа; Бедность не грех, а до греха доводит; Пустой мешок введет в грешок; Бедность крадет, а нужда лжёт; Где же взять нашему брату, коли не украсть?; Согрешишь и еще, когда в брюхе тощо*.

В человеческом миропонимании и поведении однозначно закреплён страх перед крайним проявлением нищенства – сумой: *Дай бог подать, не дай бог брать* (т.е. подаяние); *Приведи бог подать, не приведи бог принять!* И другие пословицы об этом: *Грызть окна* (просить подаяние); *Под одним окном выпросит, под другим съест; Мир крещёный, да мешок холицовый: под одним окном выпросит, под другим съест; С сумой ходить – не хороводы водить; С сумой идти – стыдно, а сидеть дома – тошно; Убогий за порогом стоит; Лучшие подать через порог, чем стоять у порога*. Изменчивость и нестабильность миропорядка, predetermined свыше перемены находят отражения в таких народных высказываниях: *Есть до днесь, а впредь – бог весть; Не родом нищие ведутся, а кому бог даст; От тюрьмы да от сумы никто не откайся!; С сумой да с тюрьмой не бранись* (не пришлось бы мириться); *Избытку убожество ближний сосед* (или: *наследник*).

Народная мораль оправдывает бедность, декларирует терпимое, положительное отношение к бедности, что представлено оценочными пословицами соответствующих тематических рубрик: *Изба елова, да сердце здорово; Шуба овечья, да душа человеческая; Хоть мошна*

невідомою, дійсною чи вигаданою» [4, т. 1, с. 84], тому форма 3-ої особи узгоджується з позначенням виконавця дії.

Нерівнорядність реченнєвих планів та формально-граматичного і структурно-семантичного рівнів безособового речення утворює їхній своєрідний тип у системі мови. Специфіка БР пояснюється виокремленням на формально-граматичному рівні одного головного члена речення, який не потребує граматичного підмета й визначається формальною незалежністю, «внутрішньо співвіднесеною з ідеєю суб'єкта» [3, с. 154]. Зі структурно-семантичного – існування двоскладного вияву головного члена БР (наявний суб'єкт і предикат), який одночасно називає предмет чи явище та стверджує його наявність, дієвість, означеність / неозначеність, процесуальність чи модальне відношення до дійсності, реалізуючи вмотивований вияв двоскладного акту мислення. Предикативний зв'язок у безособовому реченні «виявляється в усиченому (згорнутому) вигляді, на що вказує специфічне морфологічне оформлення ядерного компонента» [1, с. 299].

Національні особливості українського народу утворюють оригінальну мовну специфіку, що знаходить своє відображення у внутрішньому значенні мови, яке, за словами М.П. Некрасова, допомагає «глибше проникнути в дух рідної мови...», бо лише так ми отримаємо глибокий науковий погляд на рідну мову і граматику, яка відкриє багато чого з духовного життя нашого народу й стане цінним дороговказом у сфері мислення» [7, с. 184-189].

Безособова репрезентація суб'єкта-діяча довгий час трактувалася як «свідоме усунення», «навмисне приховування», відсторонення діяча від дії, як деконкретизація особи [5, с. 60].

На нашу думку, втрачений суб'єкт закритий через необхідні умови реальності, які склалися на підсвідомому рівні, рівні мислення та уявлення. У БР суб'єкт виступає уявою категорією, яка реалізується у предикативному головному члені БР. Н.Хомський зазначав, що мова виявилася недосконалим «дзеркалом думки» [6, с. 66], про що свідчить статус лексичної невизначеності суб'єктної синтаксеми безособового речення та виокремлення в окремий тип односкладних речень.

У мові семантичний суб'єкт виступає не «Я» граматики, а означальним над означуванням, що призводить до його зникнення. Він існує поза межами БР, отже, поза часом і простором. Лексична невизначеність суб'єкта свідчить про потребу пошуку можливостей втілення його в граматичне життя речення.

Аналізуючи безособові дієслова на позначення станів природи (напр.: Іноді, коли вже зовсім засутеніє, забіжать до нього колишні учениці, учні (Іваненко), і враз на сході неначе засвітало (Ірчан)), та внутрішніх станів людини (напр.: Пити!.. – простогнав Горленко. – Важко мені... душить... (Тулуб), О, Україно! Сонце волі! Від ран твоїх

праіндоєвропейській мові, більше того, визнавав їх первинним елементарним видом речення, як дієслівного, так й іменного, заперечуючи твердження свого вчителя про те, що двоскладне речення є відправною моделлю історичного розвитку мови. Дійсно, коли б археологи знайшли на скелі відкарбований слід скелета птеродактиля, обрис голови якого не зберігся, то вченим не спало б на думку припущення, начебто колись цей птах був без голови. Відповідно, логічним було б допустити, що первинними були двоскладні речення.

О.О. Шахматов теоретично визнавав, що деякі БР «розвинулися з особових... й існували ще в індоєвропейській прамові». До них відносилися речення на позначення внутрішніх станів людини та станів природи, першою частиною яких виступали слова «бог, богиня, божество». Говорячи про неможливість доведення первинності одночленних двоскладних речень, О.О. Шахматов висуває тезу, згідно якої «безособові дієслова виникли з особових, про що свідчить форма безособових дієслів» [8, с. 87-90].

Є.М. Галкіна-Федорук говорить про різномістовість БР, тому «пояснити їх виникнення і розвиток однією причиною не можна». Підтверджує можливе існування в давній період як особових, так і безособових конструкцій із виокремленням «двоскладних особових», «односкладно-безособових і безпідметових» та «безсуб'єктних» [2, с. 327-329].

О.С. Мельничук існування односкладних поряд зі двоскладними реченнями відносить до найдавніших часів. А.П. Загнітко дотримується думки, що «визначення генетичної первинності двоскладних або односкладних речень гіпотетичне» [3, с. 198].

Ми дотримуємося думки, що односкладні речення існували поряд із двоскладними ще з давніх часів, коли первісна людина, віруючи в божественну чи демонічну силу, відчувала побоювання при промовлянні цих імен вголос, «не бажаючи прогнати їх». Тому конструкції типу «Сонце сходить», «Тьма тьмяніє» замінялися відповідно на «Світає», «Темніє». Пояснювалося це необхідністю змалювати дію, відірвану від діяча (як стихійний процес), з метою відсторонення від абсолюту (язичницького бога світла – Світлобога (Ра)), та оберігання себе від демонічної сили Чорнобога (чорта, злих духів тощо).

Уникання діяча призвело до відсутності граматичного (формального) підмета БР. Однак існування суб'єкта і предиката висловлення у віртуально-концептуальному плані мови та комунікативному рівні речення свідчить про наявність суб'єкта-особи на підсвідомому рівні мовця. Саме тому зміст БР зрозумілий без домінанта, оскільки близький внутрішньо.

О.О. Потебня зазначав, що «в поняття про дієслово безперечно входить відношення до особи, якою б не була остання: відомою чи

пуста, да душа чиста; Рубище не дурак, а золото не мудрец; С беленькой котомкой – Христос по пути. Денег ни гроша, да слава хороша; Гол, да не вор; беден, да честен (или: да праведен). А также через сопоставление с богатством, которое связано в народном сознании со злом и нечистой силой, см., например такие ряды: Богат, да крив; беден, да прям; Богатство с рогами, бедность с ногами (рога – надменность); Богатство спеси сродни; Нищий болезней ищет, а к богатому они сами идут; Деньги, что камня: тяжело на душу ложатся; Богатый совести не купит, а свою губляет; Деньгами души не выкупишь; Пусты души в ад, будешь богат; Грехов много, да и денег вволю; В аду не быть – богатства не нажить; Не отвернешь головы клячом, не будешь богачом; Ростовщики на том свете каленые пятаки голыми руками считают.

Народному мировосприятию свойственно философское отношение к имеющемуся положению вещей: и богатство, и бедность очень зыбки, непостоянны, переменчивы от худшего к лучшему и наоборот. Например: Вдруг густо – вдруг пусто; Деньги пух – только дунь на них – и нет; Деньги что вода. Богатство – вода: пришла и ушла; Нужды не увидишь и в добре не походишь; Кто нужды не видал и счастья не знает; Не видал нужды, и дел не узнаешь (или: добра не увидишь); Не отведав горького, не узнаешь и сладкого; Одни сласти есть – горечи как узнаешь?

Очень разноречиво оценивается народом связь между умом и деньгами. С одной стороны, в текстах пословиц утверждается, что наличие денег компенсирует отсутствие ума, например: Богатство ум рождает (или: ум дает); Рубль есть – и ум есть: нет рубля – нет и ума; Рубль – ум, а два рубля – два ума; Тот и умен, кто богат (или: красн) наряден; Не мудра голова, да кубышка полна; Умом туп, да кошешь туг; Богатый ума купит; убогий и свой бы продал, да не берут; Судят не по уму, а по карману. С другой стороны, народные тексты отмечают: Ни конь без узды, ни богатство без ума; Глупому сыну не в помощь богатство; У кого денег мало, у того ума не бывало. В сознании народа закреплена мысль о том, что ум далеко не всегда ведет к богатству, например: Ума палата, да денег ни гроша; Разума много, да денег нет; У него ума – полна пола, да не покрыта (или: гола).

Как уже отмечалось, понятие богатство в народном сознании включает представление и о материальном, и о духовном. Многомерность описываемого явления, пересечение различных смыслов и неоднозначные оценки раскрываются через оппозиции *тороватость / скупость* и *скупость / мотовство*.

Тороватость, щедрость в народной культуре осознаются как положительные качества человека, что выражено в пословицах: Кто сирых напугает, тот бога знает (или: того бог знает); Дающего рука не оскуде-

ет; В окно подать – богу подать; Подай в окно – бог в подворотню подаст. Скупость – свойство, которое осуждается житейской моралью: Скупой богач беднее нищего; Вкупе богат и убог; Убогий во многом нуждается, а скупой во всем; Что скупому в руки попало, то и пропало; Скупые умирают, а дети сундуки отпирают; Скупой копит – черт мошну тащит; Скупому душа дешевле гроша; Скупому человеку убавит бог век. Для осуждаемого явления народный язык находит искромётные образные характеристики. В пословицах оценка скупости дается через парадоксы и алогизмы, например, в таких текстах: *Хоть иглой в глаза, не выщербил; У него от скупости зубы смерзлись; От скупости кровь из зубов; Из блохи голенище кроит; Шилом горох хлебает, да и то отряхивает; Шуба лежит, а шкура дрожит; Владеет городом, а помирает голодом; Из блохи голенище кроит; Из песку веревки вьет; Он и с грязи (и с дерма) пенки снимает; Выторгуешь у кукиша мякиш.*

Безрассудное обращение с деньгами, одно из русских качеств «Хоть на час, да вскачь» однозначно осуждаются. Рубрика Сборника *Бережь – Мотовство* содержит много пословиц, в которых дана яркая характеристика этого качества. Тональность большинства народных высказываний очень иронична, а порой и саркастична, например: *Сиг сигом, а сам босиком; Жили славой, а умерли – чужой саван; Ест орехи, а на зипуне прорехи; На брюхе шелк, а в брюхе-то щелк; Чубарики чок-чок, а изба не крыта; Выпьём? – Выпьём. – А деньги где? – А шапка-то у тебя на что?; Трын трунил на святой Руси, да и протрынился еси; Было шильце, было мыльце и белое белильце, а хватъ-похватъ – нет ничего!; Было сельпо, да сменял на кольцо; было кольцо (поле), да за женину ласку сменял на коляску; Отцам копить, а деткам сорить.* Приведенные выше тексты отличает особая звуковая организация, ритмика и рифма, что придает высказываниям дополнительную выразительность.

В тематической рубрике о мотовстве есть и пословицы, отражающие некоторое лукавство народного сознания, стремящегося так или иначе оправдать расточительность и небрежливость – качества, которые свойственны славянскому миропониманию: *На ветер живота не напасешься, на смерть детей не нарожаешься; На ветер мякины не напасешься; На помойную яму не напасешься хламу; И колодезь причерпывается; Добро, собьем ведро: обручи под лавку, а клепки в печь – так не будет течь; Семена съедим, так жать, сплны не ломать; Мякий съел, так черствый цел.*

Граница между осуждением и одобрением *скупости* в соответствующих тематических рубриках очень подвижна, что позволяет этому смыслу занять левую положительную позицию в противопоставлении *скупость / мотовство*. Житейская философия уточняет, что скупость в сравнение с мотовством для жизни все же лучше, надеж-

УДК 81.0

ПРИРОДА СУБ'ЄКТА БЕЗОСОБОВОГО РЕЧЕННЯ

Стрімкий розвиток сучасного теоретичного українського синтаксису призводить до звуження напряму розгляду мовних явищ, метою якого є потреба виокремлення окремих явищ та необхідність їхнього єдиного (цілісного) обґрунтування для створення нових типів, підгруп, класів. Кінцева мета – вдосконалення вже існуючих класифікацій мовних явищ.

Одним із провідних напрямів досліджень лінгвістів уже протягом багатьох років лишається вивчення безособових речень, про що свідчать дослідження як у вітчизняному (Н.М. Арват, Г.М. Чірва, О.В. Болюх, І.Ю. Шкіцька), так і в зарубіжному мовознавстві (Є.М. Галкіна-Федорук, Г.О. Золотова, В.В. Бабайцева), що відзначаються вагомим доробком у розвитку лінгвістичної науки. Однак дослідження невідомої природи суб'єкта безособового речення лишається нерозв'язаним.

Метою написання статті послужила відсутність чітко визначеної природи суб'єктної синтаксеми безособових речень і необхідність детального обґрунтування висунутої нами гіпотези про існування міфологічного суб'єкта в безособових реченнях. Досягнення поставленої мети потребує вирішення таких основних **завдань**: 1) вивчити погляди лінгвістів щодо первинності / вторинності виникнення безособових речень у мові; 2) акцентувати увагу на відображенні «безособової репрезентації суб'єкта» в безособовому дієслівному реченні; 3) аргументувати доцільність виокремлення в категорії суб'єкта міфологічної природи безособового речення.

Окрім усталених рівнів синтаксичних одиниць А.П. Загнітко розмежовує три плани реченневих структур: віртуально-концептуальний, номінативний, ситуативно-прагматичний, зазначаючи, що розподіл за ознакою односкладності / двоскладності при аналізі односкладних речень у кожному плані різний. Віртуально-концептуальний план речення завжди двоскладний, оскільки виражає перехід від реченневих до мовленневих конструкцій комунікації, які завжди двоскладні [3, с. 188-196].

Виникнення і розвиток безособових речень (далі БР) завжди привертало увагу науковців. Одні – висловлювали думку про походження їх із особових (Д.М. Овсянико-Куликовський, В.О. Богородицький), інші – про існування вірувань у первісних людей у невідому силу (О.М. Пешковський). О.В. Попов, один з найталановитіших учнів О.О. Потебні, стверджував, що односкладні речення були наявні в

ЛІТЕРАТУРА

1. Балин Б.М. Немецкий аспектологический контекст в сопоставлении с английским. – Калинин: Калининский гос. пед. ин-т, 1969. – 432 с.
2. Додонов Б.И. В мире эмоций. – Киев: Политиздат Украины, 1987. – 140 с.
3. Мыркин В.Я. Вид и время глагола в русском и немецком языках: Учебное пособие. – Л.: Изд-во Ленинградск. ун-та, 1989. – 125 с.
4. Павлов В.М. Темпоральные и аспектуальные признаки в семантике «временных форм» немецкого глагола и некоторые вопросы теории грамматического значения // Теория грамматического значения и аспектологические исследования. – Л.: Наука, 1984. – С. 42-70.
5. Пирлік Н.В. Засоби вираження супроводжуючої дії в німецькій мові: Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. – Донецьк, 2001. – 193 с.
6. Теория функциональной грамматики: Введение. Аспектуальность. Временная локализованность. Таксис. – Л.: Наука, 1987. – 348 с.
7. Юнг В. Грамматика немецкого языка. – Санкт-Петербург: Лань, 1996. – 544 с.

АНОТАЦІЯ

У статті розглядається можливість вираження тривалості емотивності дуративними, перфективними та нейтральними дієсловами у складі фразеологічних одиниць німецької мови, враховуючи специфіку їх значення.

АННОТАЦИЯ

В статье рассматривается возможность выражения длительности эмотивности дуративными, перфективными и нейтральными глаголами в составе фразеологических единиц немецкого языка с учетом специфики их значения.

SUMMARY

In this article is considered the possibility of the expression of the duration of emotivity by the durative, perfective and neutral verbs in the structure of German phraseological units taking into account the specificity of their meaning.

нее: *Скупость – не глупость* (прибавка: *себя бережет*); *Лучше скуповато, чем мотовато*; *Скуп не глуп: себе добра хочет*; *Лучше поскупиться, чем промотаться*; *Лучше свое побережь, чем чужое прожись*; *Чего немножко, того не мечи в окошко*.

О скупом человеке в Словаре говорится как о «неуместно и неумеренно бережливом» [4, т. 4, с. 213]. Таким образом, сняв отрицание, можно раскрыть смысл понятия *бережливость*, т.е. это уместные и умеренные траты, расходы. В Сборнике Даля значительный пословицный фонд анализируемых тематических рубрик отражает суждения народа относительно этого качества. Высказывание *Бережливость лучше богатства* можно выделить в качестве опорного, в котором сконцентрирован основной смысл и вокруг которого выстраиваются следующие пословицные ряды: *В рубле копейки нет, так и не полон рубль*; *Без копейки рубля нет*; *Рубль цел (или: крепок) копейкой*; *Ложку за окошко даром не выбросишь*; *Копейка к копейке – проживет и семья*; *Не стой за клин, не станет и кафтана*; *Собирай по ягодке – наберешь кузовок*; *Из крошек кучка, из капель море*; *Чего ни спроси, все на переписи* (т.е. *сбережено, в порядке*); *Береженье лучше вороженье*; *Кто не бережет копейки, сам рубля не стоит*; *Держи обиход по промыслу и добытку*; *Кашилай помалу, чтоб на год (или: надолго) стало*; *По приходу расход держать*; *Береги (или: Паси) денежку про черныи день*; *Запас мешку не порча*. Убедительное представление о *бережливости* в народном мировосприятии в Сборнике достигается за счет внутреннего «сюжета», в котором постоянно перекликаются противопоставленные темы *мотовство – бережливость*. Так, в тексте Даля соответствующие пословицные ряды организованы чередующимися по смыслу опорными пословицами: *Развернись на все. Кутни на все. Тряхни мошной! – Подальше положишь, поближе возьмешь. – Пирог до того доведут, что и хлеба не дадут. – Маленькая бережь лучше большого барыша*.

Таким образом, анализ тематических рубрик о *богатстве* в Сборнике и Словаре Даля подтверждает разноречивые представления народного сознания об этом понятии. Современный взгляд на ценностные суждения народа о немаловажных мировоззренческих смыслах должен учитывать и сопоставительно-культурный аспект. Изменения в практической морали находят отражение в современных пословицных высказываниях, и в деформированных старых: *Лучше стыдиться своего богатства, чем гордиться своей бедностью*; *Деньги – зло, единственное их положительное качество – количество*; *Время – деньги, но деньги лучше*; *Время лечит, но за деньги быстрее* и многие другие [1, с. 43, 128-129]. Культурно-социальные изменения неизбежно влекут за собой морально-нравственные изменения, что отражают ценностные предпочтения, закрепленные в современном пословицном фонде.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вальтер Х., Мокиенко В.М. Антипословицы русского народа. – СПб., 2006.
2. Вышеславцев Б.П. Русский национальный характер // Вопросы философии. – 1995. – № 6. – С. 112-121.
3. Даль В.И. Пословицы русского народа. В 2-х т. – М., 1984. – Т. 1.
4. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка. В 4-х т. – М., 1956.

АННОТАЦІЯ

В статье рассматривается содержание понятия *богатство* на материале пословиц русского народа. Пословичный фонд отражает противоречивые оценки и неоднозначность отношения к данному явлению, существующие в народном сознании. Понятие *богатство* описано через систему оппозиций, что позволяет раскрыть многомерность его семантики.

SUMMARY

The article investigates the concept 'wealth' ('*богатство*') in Russian proverbs through the system of opposition revealing its multivariate semantics and contradictory evaluation of the phenomenon in the Russian mentality.

О.О. Новікова
(Донецьк)

УДК 81'367.333

ЯВИЩЕ СИНКРЕТИЗМУ НА РІВНІ ЛОКАЛЬНИХ ДЕ-ТЕРМІНАНТІВ

Причиною появи та існування синкретичних членів речення є необхідність вираження синкретичної семантики, яка більш багата, ніж семантика типових членів речення.

Явища перехідності, синкретизму в мовознавстві викликали інтерес з давніх часів (див. праці Ф.І. Буслаєва, В.В. Виноградова, М.І. Греча, О.М. Пешковського, О.О. Шахматова). В останні десятиріччя з'явилися більш ґрунтовні дослідження з цієї проблеми. Однак деякі питання залишаються нерозв'язаними. До них належить і проблема синкретизму у сфері детермінантних членів речення.

Питання про предикативно-обставинні детермінанти ставиться з урахуванням виділення їх в особливу підгрупу дифузних детермінантів як поширювачів, у яких поєднуються значення предиката й

маційної дії, на яку вказує ця фразеологічна одиниця, незважаючи на повне переосмислення значення дієслова, виникає стан здивованості або переляку, що може тривати певний відрізок часу.

Слід зазначити, що звернення до результату не випадкове, воно стосується безпосередньо сутності емоцій, бо, як зауважує психолог Б.І. Додонов, емоції виникають тільки як реакція на певний вплив або подію [2, с. 9].

Таким чином, стосовно перфективних дієслів теж іноді можна говорити про тривалість. Але в такому випадку певну роль відіграє сама емоція, яку позначає фразеологічна одиниця, а саме її здатність бути тривалою або миттєвою.

Щодо нейтральних дієслів, то вони, на нашу думку, в деяких випадках теж можуть виражати тривалість. У вузькому контексті (мається на увазі внутрішній контекст фразеологічної одиниці – термін О.В. Куніна) вони можуть мати ознаки як дуративних дієслів так і перфективних. Для конкретизації їх семантики потрібен більш широкий контекст.

Розгляньмо фразеологізм *vor Freude an die Decke springen* “радіти”, до складу якого входить нейтральне дієслово *springen*. Двоїстий характер нейтральних дієслів передбачає наявність у них лексико-семантичного варіанта зі значенням тривалості. Так, одним із значень дієслова *springen* є “рух у певному напрямку (у даному випадку вгору), який повторюється з дуже коротким інтервалом часу”, тобто має багатоактний характер, що і свідчить про тривалість. Значення цього дієслова у складі фразеологічної одиниці переосмислене, але сема тривалості входить до його складу. На актуалізацію значення цього фразеологізму впливає також емоція радості, яку він передає, що може бути більш-менш тривалою і яка теж детермінує значення фразеологізму.

Як уже було зазначено нами раніше, у німецькій мові багато нейтральних дієслів, тому таке ж явище спостерігається в багатьох фразеологічних одиницях, що виражають емоції: *Ach und Weh schreien* “горювати та оплакувати”, *die Hände über dem Kopf zusammen schlagen* “бути дуже здивованим або наляканим чимось”, *j-m etw flüstern* “сильно лаяти кого-небудь” та інші.

Отже, на основі всього вищезазначеного можна зробити висновок, що семантика дієслів має важливе значення для вираження тривалості емотивності, незважаючи на переосмислення значення цих дієслів у складі фразеологічних одиниць. Тривалість емотивності виражається дуративними дієсловами, певними лексико-семантичними варіантами нейтральних дієслів та іноді перфективними дієсловами, якщо емоція, яку вони передають, є тривалою.

воно позначає “впливати так, щоб зберігався певний стан”. Отже, як бачимо, сема тривалості у дієслова *halten* зберігається, незважаючи на переосмислення значення.

При повному переосмисленні значення дієслова спостерігається, на нашу думку, та ж сама тенденція. Так, до складу фразеологічної одиниці *in der Brühe sitzen* “бути у стані сильного збентеження” входить дуративне дієслово *sitzen*, що позначає тепер “знаходитись у певному стані”. Незважаючи на повне переосмислення значення цього дієслова, можна стверджувати, що воно зберігає сему тривалості і детермінує тривалість значення всього фразеологізму. Отже, і в першому і в другому випадку у дуративних дієслів, що є компонентами цих фразеологічних одиниць, ступінь семантичної цілісності і переосмисленості компонентів не впливає на вираження тривалості, вони зберігають сему тривалості й указують також на тривалість значення всього фразеологізму.

Перфективні дієслова зазвичай не виражають тривалості. Вони вказують на направленість дії до внутрішньої границі, причому О.В. Бондарко у цьому випадку розрізняє потенційну та реальну границю. Досягнення реальної границі вказує на повну вичерпаність дії, досягнення потенційної границі свідчить про зміну стану. Поняття потенційної границі, на його думку, завжди сполучається з процесністю, тобто обов'язково передбачає зображення дії у процесі її протікання [6, с. 48].

Отже, якщо йдеться про направленість до потенційної границі, мається на увазі тривалий процес, направлений на певний результат; а якщо говорити про досягнення потенційної границі, мається на увазі досягнення результату, який спричинює появу нового стану в момент закінчення попередньої дії, процесу або стану. Цей новий стан може бути тривалим.

У німецькій мові в даному випадку йдеться про трансформативні дії, що, як вважає В.М. Павлов, допускають як зображення дій у їх вичерпаності при досягненні реальної границі, так і вираження таких дій у процесному аспекті при направленості до потенційної границі [4, с. 54].

Прикладом процесу, направлено на результат, може служити фразеологічна одиниця *j-m kommt die Galle hoch* “когось охоплює лють”, яка вказує на початок емоційного процесу, що характеризується певною тривалістю і де як результат сприймаємо реалізацію емоції у всій її повноті.

Досягнення потенційної границі і появу у зв'язку з цим нового стану демонструє фразеологічна одиниця *fast aufs Kreuz fallen* “бути дуже здивованим або наляканим”, у цьому фразеологізмі дієслово *fallen* можна розглядати як трансформативне. У результаті трансфор-

обставинного компонента [7, с. 46; 11, с. 79]. Виділення такого типу поширювачів пов'язується з розмежуванням формальної та семантичної структури речення. На рівні семантичної структури речення виділяються елементарні (основні) та неелементарні (неосновні, тобто кваліфікатори) компоненти [12, с. 123-135]. При виділенні предикативно-обставинних детермінантів як елементарних компонентів семантичної структури речення виникає необхідність говорити про співвідношення імпліцитної предикативності з граматичним значенням речення, тобто з предикативністю.

Однак сам термін “**предикативно-обставинний детермінант**” вимагає певної конкретизації та уточнення. Детермінантні члени речення знаходять своє вираження (крім прислівникових) у дієприслівникових та прийменниково-відмінкових словоформах. Для дієприслівникових словоформ синкретизм є споконвічним (традиційно є напівпредикативним членом речення). Виражаючи у складі речення додаткову дію, вони таким чином беруть участь у позначенні вторинної ситуації, яка може виступати як фон чи зумовленість. За дієприслівниковими словоформами у детермінантній функції доцільним буде закріпити термін “**предикативно-обставинний детермінант**”. Відмінкова форма іменника, незалежно від його лексико-граматичного розряду, разом з обставинним прийменником, виступає обставинним поширювачем цілого речення. Але якщо у складі детермінанта присутній девербатив чи ад'єктив, то цей детермінант є потенційно предикативним і в реченні може виражати додаткову предикацію. Для таких синтаксем у нашій роботі ми обираємо назву “**обставинно-предикативні детермінанти**”.

Семантика обставинно-предикативних детермінантів під впливом їх лексичного наповнення може ускладнюватися додатковими обставинними значеннями. У результаті формуються полісинкретичні самостійні поширювачі речення. Кожне основне значення є ускладнюючим, постійним. Воно не залежить від наявності чи кількості додаткових значень. Кожне ускладнювальне, додаткове значення є змінним. Таке положення призводить до необхідності виділення семантичної домінанти як основного значення полісинкретичної детермінантної синтаксеми, на яке не впливають умови її функціонування.

Ідея синкретизму членів речення породила багато термінів, що визначають це поняття. Ми у своїй роботі зупинимося на визначенні “**синкретизму**” як “поєднання (синтезу) в одному члені речення диференційних ознак різних членів речення, їх функцій” [6, с. 182]. Синкретичні детермінанти, що поєднують значення декількох компонентів семантичної структури речення, аналізуються нами як багатозначні форми, які одночасно реалізують два (і більше) значення. У зв'язку з цим виділяємо дифузні поширювачі речення, що поєднують значення неелементарних компонентів семантичної структури висловлення (син-

кретизм детермінантів) і значення елементарних і неелементарних компонентів семантичної структури (функціональний синкретизм).

У нашому дослідженні ми припускаємо, що обставинно-предикативні детермінантні члени речення як синтаксичні одиниці характеризуються такими ознаками: містять у собі диференційні ознаки головних членів речення (властивість виражати додаткове предикативне значення); містять у собі диференційні ознаки другорядних членів речення (обставинна семантика); мають ряд структурно-семантичних ознак, які формують категорію детермінантів.

Отже, синкретичні детермінанти займають проміжну позицію між головними та другорядними членами речення і охоплюють “зону синкретизму” (термін В.В. Бабайцевої) обох одиниць [3, с. 3-14]. На нашу думку, цей чинник дозволяє вважати детермінантні члени одиницями синкретичними за своєю природою.

Найбільший ступінь тяжіння до синкретизму порівняно з іншими членами речення мають детермінанти. Це явище пояснюється в лінгвістиці багатьма чинниками. Так, В.П. Малащенко до основних зараховує такі: відсутність формальної залежності детермінантних членів речення від будь-якої словоформи у складі речення; лексичне наповнення детермінантної синтаксеми; ступінь поширеності детермінантного члена речення [11, с. 44-47].

Явище синкретизму детермінантних членів речення, що репрезентуються прийменниково-відмінковими словоформами, пов'язано з проблемою співвіднесеності основної та додаткової предикації у складі висловлення.

Надалі у нашій роботі хочемо більш докладно проаналізувати явище синкретизму на рівні локальних детермінантів.

Самостійні поширювачі речення з локальною семантикою – це чітко визначена група детермінантних членів речення, одним із засобів вираження якої є прийменниково-відмінкова форма імені з просторовим, конкретно-предметним або просторово-предметним значенням.

Як засвідчує фактичний матеріал, детермінантні локальні словоформи не зустрічаються у реченнях з предикатами, що мають значення перебування, буття, розміщення, руху, сприймання, придбання, заняття. У реченнях з предикатами перерахованої семантики локальні поширювачі визначені семантичною валентністю дієслова, тобто вони реалізують системні зв'язки і виступають у реченні прислівними поширювачами: *Під горою веселками блищав Дніпро* (Є.Гуцало); *З заводу повернулася втомлена мати* (М.Коцюбинський); *Через ліси й поля, побіля сіл тече маленька річка, прозора й чиста* (Є.Гуцало).

Локальні словоформи функціонують у ролі детермінантів у структурах з предикатами іншої семантики. Вони можуть виражатися вільними прийменниково-відмінковими формами імені. У реченнях

валості емотивності представляється одним з актуальних завдань лінгвістики емоцій.

Як відомо, категорії виду, закріпленої дієслівною парадигмою, що могла б передавати тривалість, як в українській або російській мовах, у німецькій мові не існує. Тож основним засобом вираження тривалості є семантика дієслів, а саме їх характеристика з точки зору способу протікання дії у часі. Слід зазначити, що тривалість, зумовлену семантикою дієслова, О.В. Бондарко визначає як внутрішню тривалість дії [6, с. 98]. У роботах з аспектології представлений розподіл дієслів за цією ознакою на дві групи:

- неграничні, або дуративні;
- граничні, або перфективні, дієслова [1, с. 52].

Під дуративними дієсловами, спираючись на дефініцію німецького філолога В.Юнга, розуміємо дієслова, що характеризують перебіг дії як нейтральний відносно часових рамок; перфективними вважаємо дієслова, що позначають дію, обмежену певними часовими рамками, що протікає з певним результатом або закінчену; дієслова, що вказують безпосередньо на початок чи кінець дії або зміну стану [7, с. 252].

Як справедливо зауважує українська філологиня Н.В. Пирлік, про категорію граничності/ неграничності зазвичай говорять відносно позаконтекстного значення дієслова [5, с. 127]. Але німецькі германісти виділяють також третю групу дієслів, які саме в залежності від контексту можуть реалізовувати ознаки як граничності, так і неграничності, завдяки чому вони можуть виступати і як дуративні, і як перфективні. Це нейтральні дієслова, які за своєю кількістю переважають у німецькій мові [4, с. 48]. Так, нейтральними можна вважати дієслова *schreiben, bauen, flüstern, ziehen, springen, schlucken* та інші.

Розглядаючи типи дієслів за способом протікання дії у часі, слід вказати, що значення тривалості зазвичай приписується дуративним дієсловам [3, с. 23]. При цьому тривалість може бути виражена безпосередньо (власне тривалими дієсловами типу *dauern, fortsetzen*) та імпліцитно. Тривалість, що є імпліцитно вираженою, спостерігаємо у дієслів типу *warten, reisen, leben, sitzen*, коли прямої вказівки на тривалість немає, але чітко зрозуміло, що дієслова містять сему тривалості в часі.

Значення дієслова у складі фразеологічної одиниці переосмислюється. Але що стосується дуративних дієслів, то вони, на нашу думку, незалежно від ступеня переосмислення дієслівного компонента фразеологізму можуть виражати тривалість та обумовлювати значення всього фразеологізму як тривале.

Наприклад, у фразеологізмі *j-n in Angst und Schrecken halten* “тримати в страху” значення дієслова *halten* є частково переосмисленим,

5. Теория метафоры [Текст]: сборник: пер. с англ., фр., нем., исп., польск. Яз. / Э.Кассирер, Р.Якобсон, А.Ричардс, М.Блэк; вступ. Ст. и сост. Н.Д. Арутюновой; пер. под ред. Н.Д. Арутюновой, М.А. Журиной. – М.: Прогресс, 1990. – 511, [1] с.
6. Lakoff R. Remarks on *This and That* / R. Lakoff // Chicago Linguistic Society: Papers from the 10th regional meeting. – Chicago: Illinois, 1974. – P. 345-356.

АНОТАЦІЯ

У роботі зроблено аналіз референційної означеності на матеріалі вказівних займенників української мови. Визначені ідентифікаційні можливості референції і відношення, які виникають між дескрипціями при виконанні анафоричної функції займенників, і відношення між займенниками і поняттями, які визначають віртуальний предмет або такий, що сприймається чуттєво, при виконанні дейктичної функції.

SUMMARY

The analysis of the defferentiating definitiveness on the material of the demonstrative pronouns of the Ukrainian language is made. The author defines the identification opportunities of the references and the relations which appear between the descriptions in anaphoric function of pronouns and concepts, which define the virtual subject or that, which is perceived by sense organs, in the functions of the deixis.

*Г.О. Тищенко
(Горлівка)*

УДК 8 11.112.2.81r373.7

ВИРАЖЕННЯ ТРИВАЛОСТІ ЕМОТИВНОСТІ ВЕРБАЛЬНИМ КОМПОНЕНТОМ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ СУЧАСНОЇ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ

Тривалість являє собою одну із сторін поняття часу, що певним чином відображається у мові. Ми розглядаємо тривалість як процес протікання дії у часі від її початку до кінця. У лінгвістиці існує певна кількість робіт, присвячених дослідженню тривалості як семантичної категорії [3; 4; 6]. Але вираження тривалості фразеологічними одиницями має свою специфіку. Слід зазначити, що тривалість є кількісним показником емотивності фразеологічних одиниць. Специфіка тривалості емотивності зумовлена цілісним значенням та переосмисленням компонентів фразеологізму. Тому визначення ролі вербального компонента фразеологічних одиниць у вираженні три-

такі прийменниково-відмінкові конструкції репрезентуються наступними моделями:

1) **прийменник + N2**: *З дому пішов тими стежками, що ведуть у бригаду* (В.Земляк); *З-за лісу вибігла хмарка-розвідниця* (В.Земляк); *До міста вони прибули вчасно* (М.Коцюбинський); *Побіля лісової стежки несподівано натрапляю на білі оченята конвалії* (Є.Гуцало);

2) **прийменник + N4**: *У шкільну сторожку зносили охлялих диких гусей* (Д.Косарик); *У вікно ми побачили, як мерехтять маленькі вогники на могутній ріці* (А.Головко);

3) **прийменник + N5**: *Над вікном похилилася старенька яблуня* (А.Головко); *За селом дихнуло болотом* (В.Земляк); *Над порогами зустрічається холодний потік повітря* (П.Панч);

4) **прийменник + N6**: *У спальні на столі сумно горіла свіча* (М.Коцюбинський); *На вокзалі стояв страшний гвалт* (Д.Косарик); *По селу й собаки навіть дзяволять якомсь по-святковому* (Д.Косарик).

Деякі автори наголошують [1, с. 140-146; 5, с. 25-30], що зустрічаються приклади, у яких локальне значення виражається детермінантами синтаксемами з прийменниками **в, на**, що керують іменниками з пропозиційною, процесуальною семантикою: *у виступі, на засіданні* [5, с. 30-31]. У таких випадках простежується синкретизм значень місця і часу, що підтверджують відповідні трансформації, наприклад: *На засіданні Яків Іванович поводить себе якомсь невпевнено* (В.Кучер) → *Коли відбувалося засідання, Яків Іванович поводить себе якомсь невпевнено*; *У виступі брали участь відомі люди цього міста* (Є.Гуцало) → *Коли проходив виступ, на ньому були відомі люди цього міста*.

Н.А. Бурназян вважає, що прийменник **на** спеціалізується на вираженні просторового значення і в подібних випадках керує іменником з послабленим процесуальним значенням [5, с. 31]. Ми погоджуємося з думкою Н.А. Бурназяна, оскільки процесуальне значення іменників, які входять до складу подібних детермінантів, є послабленим. Але, на наш погляд, наявність їх у складі детермінантів – це показник первинності часового значення і лише потім, завдяки семантиці прийменника, у детермінанта виділяється локальне значення. Таке положення підтверджує весь розглянутий нами фактичний матеріал.

Отже, до складу детермінантів з локальним значенням входять іменники з просторовим, конкретно-предметним та предметно-просторовим значенням. Таке розмежування зробила, зокрема, Н.Д. Арутюнова. Вона пов'язує предметні поняття з відношеннями логіко-темпорального плану [2, с. 147], що дозволяє найбільш чітко виділяти семантичну домінанту у полісинкретичних детермінантів. Ми підтримуємо думку Н.Д. Арутюнової і надалі у своєму дослідженні будемо користуватися цим розмежуванням з метою виокремлення семантичної домінанти в полісинкретичних детермінантних членах речення.

Своєрідність вираження додаткової предикації локальними детермінантами полягає у їх співвіднесеності з фрагментом об'єктивної дійсності, яким виступає просторовий фон. Наявність просторової (так само як і часової) орієнтації будь-якого висловлення, актуалізованого у реченнях з локальними і темпоральними детермінантами, дозволяє адекватно встановити віднесеність змісту висловлення до дійсності.

Пристосовуючи повідомлене до певного фрагмента об'єктивної дійсності, яким є простір, локальна словоформа набуває значення реальної модальності, що повідомляється в цілому висловлюванні. Такий висновок є можливим за наявності протиставлення як засобу оформлення речення з погляду модальності реальної або модальності гіпотетичної:

Між сірими скелями стоїть на низині стара церква з трьома банями, сіра, поросла сизим та зеленим мохом (І.Нечуй-Левицький) – локальний детермінант надає висловлюванню значення реальної модальності;

Між скелями ця величезна незграбна шхуна ні в якому разі не пройшла б (М.Трубілаїні) – локальна словоформа разом із предикатом надає висловлюванню значення ірреальної модальності.

Детермінантні локальні словоформи регулярно вживаються з формами дієслів дійсного способу, на які спирається значення реальної модальності.

На думку Н.М. Іванової, детермінантні просторові словоформи можуть вмішувати в собі (чи мотивувати, підкріплювати) значення модальності, способу й особи, тобто значення тих трьох категорій, з яких складається предикативність та без яких вона не може існувати [7, с. 45].

Одним із засобів вираження категорії предикативності виступає категорія особи. Деякі мовознавці виділяють односкладні дієслівні речення з детермінантами, у яких “граматичний суб’єкт не має словесного вираження [7, с. 42], напр.: *По селу йшли мовчки, не привертаючи до себе уваги* (В.Земляк); *А за вікном продовжували гомоніти* (В.Кучер), детермінантна просторова словоформа виражає “ідею суб’єкта” [8, с. 53]. (Пор.: *Невеликий вогник, але він світив Олегові в душу, доки вони ходили по селу* (В.Підмогильний); *Людина за вікном була для неї незнайомою* (А.Головко), локальні словоформи *по селу*, *за вікном* виступають “чистими” обставинами місця). “Опущення” детермінантів такого типу зі складу речення без порушення його синтаксичного значення є неможливим. Це призводить до перекручування комунікативного завдання висловлення або його смислової незавершеності.

Однак не тільки в односкладних реченнях з локально-суб’єкними словоформами детермінант містить значення особи. Таке значення може виявлятися також у двоскладних реченнях. Перетворення

функції (16, 17, 18) відображається стан справ, подія або ситуація дійсності. А будь-який стан справ є сукупність певних предметів у певному місці, пов’язаних між собою означеним відношенням, а це і є та єдина реальність, яка доступна чуттєвому сприйняттю.

Під час аналізу матеріалу дейктичні елементи показали, що ситуативний дейксис не обмежується відношенням однозначності, а й виявляє подібність до реального, чуттєво сприйнятого предмета (21, 22). Цю функціональну особливість займенників виділяє Р.Лакофф і зауважує на емоційному вживанні. Таке вживання привертає увагу до чогось або до когось, вже згаданого, але це знаходиться поза дискурсом. У такому разі так само спостерігається відношення з віртуальним поняттям, але вже не однозначності, а подібності, оскільки на актуалізований предмет накладається емоційна оцінка.

(21) *І ти прийшов у цей день?!*

(22) *Цей Андрій ще завдасть нам клопотів!*

Важливість зауважень Р.Лакоффа у тому, що вона розглянула подібні випадки вживання займенників, які знаходилися поза правилами вживання, і таким чином «легалізувала» існування емоційного дейксису.

Означеність в українській мові може бути значеннєва і ситуативна. Значеннєва означеність виявляється за анафоричного вживання займенників, коли між дескрипціями встановлюються відношення рівнозначності, відношення підпорядкування, відношення між цілим і частиною, відношення узагальнення, відношення подібності. Ситуативна – наявна за ситуативно-дейктичного вживання займенників і характеризується відношеннями рівнозначності та подібності. Засобом означеності серед вказівних займенників української мови є займенник *це (цей)*. Референційна семантика потребує подальшого вивчення неозначеної референції вказівних займенників і встановлення закономірностей диференціації займенникових значень, а також інструментів її здійснення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабайцева В.В. Изолированные фрагменты текста со словом *это* в позиции подлежащего / В.В. Бабайцева // Филологические науки. – 1998. – №3. – С. 37-43.
2. Загнітко А.П. Сучасні лінгвістичні теорії: Монографія. – Донецьк: ДонНУ, 2006.
3. Кравченко О.В. Феноменология и когниция в семантике русского *это* / Международная конференция «Когнитивное моделирование в лингвистике». Сборник докладов. September 1-7, 2003. Varna. – С. 229-237.
4. Падучева Е.В. Высказывание и его соотносённость с действительностью (референциальные аспекты семантики местоимений). Изд.4-е, стереотипное. – М.: Эдиториал УРСС, 2004.

Вказівні займенники в означених дескрипціях за виконання анафоричної функції виступають ідентифікаторами таких відношень, як: відношення рівнозначності, відношення підпорядкування, відношення між цілим і частиною, відношення узагальнення, відношення подібності.

В українській мові означеність виражається ідентифікаторами, які можуть знаходитися в різних реченнях (15), в одному реченні (2), тому означеність не пов'язана з поділом тексту на самостійні речення, а зумовлена лише функціонуванням номінацій.

Дескрипції можуть входити до складу синтаксичних конструкцій, які ускладнюють речення, – у прикладки й уточнювальні члени. Займенники при них також будуть виражати референційну означеність.

(16) Європа й Америка, цей пантеон вищої людської цивілізації, повинні підпасти під залежність од одної, напівварварської частини земної кулі (В.Винниченко. Сонячна машина).

II. Зовсім іншу означеність виявляють займенники в ситуативно-дейктичній функції. В українській мові дейктична означеність може виражатися атрибутивним і субстантивним вказівним займенником.

(17) Це дім мого брата (= Цей дім мого брата).

(18) Це так каже Карлсон? – спитала вона.

(19) Що це? Це дзвінок на урок.

(20) Що це ти робиш?

Для наведених прикладів (17, 18, 19, 20) у сучасній лінгвістичній науці існують різні кваліфікації. Наприклад, у (19) дейксис О.М. Пешковський визначав як видільну частку, О.О. Шахматов – як вказівний прислівник, А.Л. Булаховський – як вказівну частку. В.В. Бабайцева зазначає, що займенник *це* може знаходитися на будь-якому місці «на шкалі перехідності, кінцеві позиції якої означають зв'язну частку і субстантивованний займенник-підмет» [1, с. 39]. Подібні аргументи не відіграють вирішальної ролі в когнітивному аналізі, оскільки для людини, що вивчає мову, найбільш важливою постає функція знака, а не той статус, який має цей знак у мовній системі. Тому ми акцентуємо на функціонуванні вказівних займенників у дейктичній функції.

У кожному з прикладів (17, 18, 19, 20) різниця полягає в тому, що дейктичний елемент в (17) вказує на предмет, у (18) – на подію, у (19) – на ситуацію, у (20) – на дію. Проте в кожному випадку *це* постає ідентифікатором, маркує означеність. Референційна ідентифікаційна функція розуміється як така, що виявляє зіставлення з предметом і встановлює між референтом і предметом відношення рівнозначності.

Слід окремо наголосити на погляді О.В. Кравченка, який заперечує, що *це(цей)* виконує підсилювальну функцію, тобто виступає підсилювальною часткою. Він зосереджує увагу на спільному для мовця і слухача просторі, тому окреслює зону, що чуттєво сприймається всіма учасниками мовленнєвої ситуації. За предикатної

локальних детермінантів у висловлення показує, що особа ця збігається з підметом (суб'єктом) предикативної основи. Найчастіше такі слововиди репрезентуються прийменниково-відмінковою формою такої моделі: **у(в) + N6:**

У садку під грушею спав старий Кайдаш (І.Нечуй-Левицький) → **Коли старий Кайдаш знаходився у садку під грушею, він спав;**

У дворі їх ще раз перев'язали наперехрест хрещені батьки (Д.Косарик) → **Коли вони зайшли у двір, то їх ще раз перев'язали хрещені батьки.**

В інфінітивних та безособових реченнях прийом “опущення” детермінантів з локальною семантикою є неможливим, оскільки він змінює конкретний зміст всього висловлення чи його типове значення:

У лісі було затишно (Є.Гуцало) (Пор.: *Було затишно*);

У хаті по-хазяйськи, чисто, лавки й вікна помиті (І.Нечуй-Левицький);

Скопаними газонами не бігати! (Д.Косарик) (Пор.: *Не бігати!*).

Отже, локальні детермінанти, незважаючи на досить конкретне лексичне наповнення, мають властивість виражати (або “мотивувати, підкріплювати”) значення, що формує категорію предикативності: спосіб, модальність, час та особу.

Своєрідність значення додаткової предикативності, вираженої детермінантами з локальним значенням, полягає в тому, що вона в конструкціях з локальними детермінантами є вираженою і репрезентує приналежність до дійсності більш “прозоро”.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абдуллаев Х.И. Сочетаемость как критерий выделения взаимодействующих компонентов в семантической структуре отглагольных существительных // *Переходность и синкретизм в языке и речи.* – М., 1991. – С. 140-146.
2. Арутюнова Н.Д. Предложение и его смысл. Логико-семантические проблемы. – М.: Наука, 1976. – 383 с.
3. Бабайцева В.В. Семантика простого предложения // *Предложение как многокомпонентная единица языка.* – М., 1983. – С. 7-24.
4. Бабайцева В.В. Зона синкретизма в системе частей речи современного русского языка (на материале частей речи). – М.: Прометей, 1991. – С. 3-14.
5. Бурназян Н.А. Обстоятельственные детерминанты, выраженные предложными формами отглагольных и отаггективных существительных // *Единицы лексики и синтаксиса в функциональном аспекте.* – Ростов н/Д, 1994. – С. 25-34.
6. Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис: Монографія. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – 662 с.

7. Иванова Н.М. Пространственный детерминант как элемент структуры простого предложения // Слово и словосочетание как компоненты структуры предложения: Лингвистический сборник. – М., 1978. – № 12. – С. 41-48.
8. Иванова Н.М. Пространственные словоформы в структуре простого предложения: Автор. дисс. ... канд. филол. наук. – М., 1979. – 48 с.
9. Камынина А.А. О полупредикативных конструкциях в простом предложении. – М.: Наука, 1974. – 62 с.
10. Малащенко В.П. Роль детерминантов в формировании семантической структуры предложения // Семантическая структура предложения. – Ростов н/Д, 1978. – С. 70-86.
11. Малащенко В.П. О синкретизме детерминантов // Явление синкретизма в синтаксисе русского языка. – Ростов н/Д, 1992. – С. 43-56.
12. Русская грамматика. – Т. II: Синтаксис. – М.: Наука, 1980. – 710 с.

Н.М. Попович
(Чернівці)

УДК 811.161.2'372

ФРАЗЕОЛОГІЗМИ З ЧИСЛІВНИКОВИМ КОМПОНЕНТОМ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Фразеологія української мови не тільки багата, а й дуже різноманітна, а джерела її воістину невичерпні. На жаль, до цього часу ці багатства мови народу ще далеко не всі зібрані, значною мірою не систематизовані. Вивчаючи фразеологію, не можна не звертати увагу на явища, які протягом історії виникають у процесі контактування із сусідніми народами, взаємопроникнення у ці мови відповідної фразеології.

Український мовознавець Ф.П. Медведєв виділяє в сучасній українській фразеології такі основні шари:

1. Загальнослов'янська фразеологія. Вона поширена з найдавніших часів у всіх або майже у всіх слов'янських мовних групах, хоч і не завжди в однаковому оформленні. Наприклад, в українській літературній мові ще й тепер уживаються фразеологізми, походження яких тісно пов'язане зі старослов'янською книжною мовою, з її посередництвом у передачі, зокрема на Русь, і ще давнішого – біблійного фразеологічного набутку: *корінь зла, і плоть і кров, на сон грядущий, у поті чола* тощо.

2. Давньоруська фразеологія, виникнення якої пов'язане з окремим існуванням давніх діалектів східних слов'ян, з існуванням давньоруської доби. Вона, як засвідчують пам'ятки давньої Русі, охоп-

ками й жонами королівські міністеріали-фамулюси нав'язують злочинні стосунки. Вони примушують служити собі ваших рабів і вашу робочу скотину, а вас самих – носити на своїх благородних плечах усілякі тягарі. Та коли я подумаю, що ще жде нас попереду, то все перелічене видається дрібницею! Адже він має намір позбавити нас не частки, а всього нашого майна і роздати його своїм зайдом, а нас, вільних людей, примусити служити рабами у них». Ця промова записана в історії клірика Бруно (П.Загребельний. Євпраксія);

б) розширена дескрипція з означеною дескрипцією в переносно-му значенні:

(13) Султанич блазнював по кафедрях, на вулицях і в циганських притонах, поки Амурат замкнув його у в'язницю, щоб не плюгавив султанського роду. Дивна доля престолонаслідників. Вона не має середини, а тільки небо або пекло – золотий трон або ж смердюча тюрма.

Регель знав, навіщо готується цей спектакль з Ібрагімом — треба рятувати династію (Р.Іваничук. Мальви);

в) вживання, за якого одна дескрипція виступає узагальненням, а також містить родові поняття у сполученні із вказівним займенником:

(14) Вчора трапилося в його житті подія, яка виправдовувала, видно, непростимий гріх, і цей привид з'явився тепер не для докорів, а для утвердження Алімової влади, сили і жорстокості. Бо віднині ці якості, а не жалюгідні муки сумління, вестимуть його в житті (Р.Іваничук. Мальви).

5. Відношення подібності:

а) між дескрипціями за характеристики певного предмета за його якостями, відомими групі людей:

(15) Менделєєв. Сеченов. Бородін. Юнге...

Вони всі залюбки проводили вільні вечори у Пассеків, читаючи часто вголос нові російські журнали, нові книги і з найбільшою цікавістю журнали і книги з Лондона, які тепер регулярно одержувала Марія Олександрівна через Рейхелів. На неї саму вони дивились як на старшу заміжню даму. Бородін, про якого ще не знали, який він композитор, – радів, що познайомився з «літераторшею», яку вважав «милою, навіть дуже милою». Сеченов, на якого сердобольне квоктання Тетяни Петрівни мало зворотну дію, навпаки – не прагнув ближчого знайомства. Але ж сходились всі часто разом і були в одному товаристві. Нічого проти них не міг закинути Опанас Васильович. Може б, колись він сам зацікавився б ними далеко більше, бо дивно – ці хіміки, медики майже всі захоплювались музикою, відвідували музичні й співочі товариства, а у Бородіна навіть стояло піаніно напрокат (О.Іваненко. Марія).

2. Відношення підпорядкування:

а) дескрипції з процесуальними поняттями на позначення дії, ознаки за дією, процесу:

(6) *Ваня несамовито закричав, – і цей покрик голосною луною покотився по рівчаку, – а потім рвонувся й побіг, залишаючи на сучку шматок сорочки* (В.Підмогильний. Ваня);

(7) *І рівчак мовчки вислухав наказ, а Ваня в цім мовчанні почув ніби урочисту обіцянку-присягу* (І.Підмогильний. Ваня);

(8) *О-о-о! – цей стогін вже дорослої людини.*

Приклади (6), (7), (8), якщо не звертати увагу на граматичні засоби вираження відношень, об'єднуються в один тип, оскільки в усіх випадках простежуються процесуальні відношення, на які накладаються відношення підпорядкування;

б) дескрипції з родо-видовими поняттями.

(9) *Генріх провідав ще недужого Забуша, подарував йому баронський титул, щоправда, тим часом без землі й без підданих, наблизив до себе ще більше – відтоді цей чоловік став найдовіренишим слугою Генріха* (П.Загребельний. Євпраксія).

3. Відношення частини предмета і цілого:

а) Дескрипції на позначення відношення цілого до предмета:

(10) *Єпископ сотворив коротку молитву, на столах – важкі срібні миси, золотий посуд для пиття. Копчені гуси, печеня з хріном, каплуни в розсолі, з часником, перепілки, голуби, лебеді, засмажені цілими в коронах, тепле пиво, меди-вина, які литимуться, мов на млинові кола. Ось сяде імператор за цей стіл і забуде все на світі* (П.Загребельний. Євпраксія);

б) дескрипції на позначення відношення предмета до цілого:

(11) *Північна діва, горда, прекрасна, йшла просто на них, ніби зродившись з напівзабутих саг їхньої втраченої навіки вітчизни, йшла з такою сумною, майже розпачливою урочистістю, що нормани мерщій відступилися від дверей, розгублено затупцювалися, може, навіть вкрилися рум'янцем їхні щоки, коли б могла ще рум'янитися ця загрубіла шкіра...* (П.Загребельний. Євпраксія).

4. Відношення узагальнення:

а) розширена дескрипція з означеною дескрипцією в прямому значенні:

(12) *На раді у Вормслебені маркграф Оттон Нордгеймський сказав про Генріха: «Він набудував силу неприступних кріпостей у наших місцях, укріплених самою природою, і розташував у них великі гарнізони своїх слуг, озброєних до зубів. І ці кріпості слугуватимуть не проти невірних слов'ян, які спустошують наші прикордонні землі, а проти нас, що ви всі незабаром відчуєте на собі. Майно наше викрадається й тягнеться в кріпості, з вашими донь-*

лює значно ширше коло питань суспільного буття, зокрема побут, родинні стосунки. Такі фразеологічні вирази й тепер ще у значній своїй частині відомі всім східнослов'янським мовам, їх знаходимо в давньоруських пам'ятках; частина має або мала у минулому народного побуту вірний характер. Найтиповіші з них: *товкти воду в ступі, перемивати кісточки* тощо [3, с. 11].

Зрозуміло, що давньоруські фразеологізми з часом зазнали значних змін, деякі взагалі зникли, інші і до сьогодні функціонують у нашій мові. Історією доведено, що народи ніколи не жили і не живуть ізольовано один від одного. Тому не можна, вивчаючи ті чи інші мовні факти, зокрема фразеологію, попри всю національну специфіку, не зважати на явища, які виникають у процесі контактування із сусідніми народами, на їхні взаємовпливи та запозичення.

Як зазначає Ф.П. Медведєв, «генезис багатьох уживаних тепер у нас фразеологізмів свідчить про тісний зв'язок української мови та культури не тільки з російською, білоруською, а також з мовами й культурами польською та іншими слов'янськими культурами, інших близьких і далеких народів, з усією світовою культурою» [3, с. 12].

Певне місце в нашій мові займають такі фразеологізми, які пов'язані з грецькою та римською міфологією: *авгієві стайні, ахіллесова п'ята, колесо Фортуни, віща Кассандра* та б.ін.

Загальна фразеологія представлена в дослідженнях О.Потебні, В.Виноградова, Б.Ларіна, Л.Булаховського, Г.Удовиченко, М.Жовтобрюха, М.Пилинського, Н.Москаленко, М.Алефіренко, М.Демсько-го, М.Фещенко, К.Городенської та багатьох інших.

Фразеологізми справедливо вважають не лише окрасою, але й повноважним емоційно-експресивним представником кожної мови. До складу фразеологічних одиниць дуже часто може входити числівник. Частина значень сучасних числівників зумовлена їх здатністю виступати в ролі компонента стійких мовних зворотів.

Фразеологічні вислови, до складу яких входять числівники, становлять своєрідну групу фразеології української мови. Шлях до розвитку числівникової системи фразеологізмів був дуже довгий. Фразеологізми з числівниковим компонентом становлять своєрідну групу, створену в українській мові. Числівники, що є компонентом фразеологічних одиниць різного виду, часто характеризуються семантикою, на які потрібно звертати увагу при встановленні значення фразеологізму.

Числівник є складовою фразеологізму. Як зазначає В.Д. Ужченко, числівник, як кожне інше слово, розчиняється в загальній «хімічній сполуці» стійкого звороту, а отже, і взаємозмінюється. Скільки, наприклад, треба приготувати мішків, щоб умістити все те, що спроможні намолоти язиком балакуни-вигадники? Три? Сім? Десять? І справді, говорять же: намолоти три мішки, сім (десять) мішків гречаної вовни [5, с. 61].

Числівники, виступаючи в ролі компонента фразеологічних одиниць найрізноманітніших типів, часто набувають особливих семантичних нюансів, на які доводиться зважати при встановленні значення фразеологізму та віднесення його до тієї чи іншої групи.

Зібрані фразеологізми з числівниковим компонентом дають нам підстави виділити такі семантичні групи, що означають: 1) однаковість; 2) діяти з ким-небудь, мати спільну справу; 3) виконання людини та участь її у важливій справі; 4) незначна роль людини у якійсь справі; 5) розумові відхилення людини; 6) виявлення покірності, підлеглості перед кимсь, кланятися; 7) одночасність; 8) виконання тяжкої праці, експлуатування, виснаження, змушення залишати місце; 9) час (до пізнього часу, тривалий час, дуже довго); 10) досягнення мети, спрямування сил на її здійснення; 11) обурення, досада; 12) задоволення людини; 13) перебування людини в тяжкому стані, смерть; 14) говорити багато зайвого, безглуздового; 15) збентеження, розгублення людини; 16) швидкість; 17) оцінювання людей однаково.

Одним з найбільш розгалужених понять є поняття однаковості.

1. **Однаковість** (про людей, подібних між собою) (з одного тіста, з одного гнізда, одного поля ягода, один одного вартій, два чоботи пара, з однієї гіллі ягода, одного роду, одного плоду, одного гніздечка птиці, пара чобіт на одну ногу, обоє рябоє, один від одного недалеко відбіг, як один, один в один, один і той же, один одного варті, одного духу, на один манір, одним миром мазані, на одне лице, як дві краплі води, на один копил), напр.: *Усі світи, мабуть, з одного тіста* (М.Рильський) [6, с. 886]; *Зібралися ми з Федором Андрійовичем – пара чобіт на одну ногу. В нього ріжня, а в мене теж* (Ю.Збанацький) [6, с. 607]; *Про це скупе подружжя кажуть, що вони обоє рябоє* (М.Стельмах) [6, с. 573].

2. **Діяти з ким-небудь, мати спільну справу** (в одну дудку грати, в один голос, в одній команді грати, іти в одній упряжці, в одному ряду, в одному руслі, за одним рипом, в одну дудку), напр.: *Бачиш свого колегу, народного вчителя, в парі з Миною Омельковичем, в одній із ним упряжці*, – ні, цього, вибачте, не збагну (О.Гончар) [6, с. 915]; *Пріємно працювати в колективі в одному руслі* (М.Куліш) [6, с. 775].

3. **Виконання людини і участь її у важливій справі, розуміння її** (грати першу скрипку, кований на всі чотири копита, як свої п'ять пальців, краще за свої п'ять пальців, підковуватися на всі чотири, повести першу скрипку, кований на всі чотири ноги, тримати першість), напр.: *Був він чоловік мудрий, бувалий... і кований остро на всі чотири копита* (І.Франко) [6, с. 151]; *Тримати першість* будь у чому важко, зате почесно (В.Сосюра) [6, с. 898].

4. **Незначна роль людини у якійсь справі** (десята вода на кіселі, десята спиця в колесі, п'яте колесо до воза, як собаці п'ята нога, як собаці другий хвіст), напр.: *А як ми, спільники, помремо,*

спробуємо проаналізувати відповідно до означуваних. Займенник-ідентифікатор виконує функцію ідентифікації. У мовленнєвому акті одночасно відбувається два процеси – категоризації і ідентифікації. Останній має два тлумачення: при широкому розумінні процес ідентифікації полягає в розумінні зв'язного тексту (мовленнєвого акту) спостерегаєм через зіставлення сприйнятих понять зі своєю концептуальною системою; вузьке розуміння процесу ідентифікації наявне в тексті при маркуванні вказівними елементами тотожних або близьких понять певного концепту для їхнього смислового поєднання.

Дослідження способів вираження означеної референції показало, що в українській мові означеність не випадкова, а зумовлена побудовою тексту і змістом висловлення. Матеріал вивчався у двох напрямках – досліджувалися атрибутивні вказівні займенники в анафоричній функції і атрибутивні і субстантивні в ситуативно-дейктичній функції.

І. В анафоричній функції вказівні займенники виявляли свої відношення у складі означених іменних груп (deskрипцій). Між deskрипціями спостерігалися різні семантичні відношення, аналіз яких запропонований нами в даній роботі.

1. Відношення рівнозначності виявляються:

а) за використання повторних (тавтологічних) deskрипцій:

(1) *На дорозі, яка стрімко спадала з кручі просто на кригу, по-важно ходили чорні, як жуки, ворони, визбирували щось собі на сніданок. Цією дорогою всю зиму возили до села з луків сіно, губили його, перетирали полоззями...* (Ю.Збанацький. Харитон);

(2) *Ба, ці сходи знайомі Андрієві, дуже знайомі, – сходи управління фабрики-кухні* (І.Багряний. Сад Гетсиманський);

б) за функціонування синонімічних deskрипцій:

(3) *Сьогодні вранці, коли він, яничар-ага, і анатолійський бейлер-бей Муса-паша вирішували долю великого візира в її світлиці, валиде не сказала, що зайде на султанську половину. Що надумала ця камінна жінка з очима кобри?* (Р.Іваничук. Мальви);

в) за вживання суміжних понять, що виступають синонімічними deskрипціями тільки в умовах контексту:

(4) *Між бажанням держави і бажанням людей існує вічна суперечність. Але при розумних, добрих і вчених правителях ця прірва така вузька, що її можна завжди переступити* (Р.Іваничук. Мальви);

г) за вживання метафоричних deskрипцій:

(5) *Євпраксія, нехтуючи звичаєм, мала звичку в часи, вільні від дворових прийомів, блукати по палацу з розпущеним волоссям. Корона вінчала ці золотисті хвилі, вона втрачала свою тяжкість і символічність, сприймалася просто коштовною оздобою* (П.Загребельний. Євпраксія).

Н.О. Тесленко
(Донецьк)

УДК 81' 371: 367. 626. 3

ОЗНАЧЕНА РЕФЕРЕНЦІЯ ВКАЗІВНИХ ЗАЙМЕННИКІВ

Основне завдання, яке постало перед теорією референції, – це вивчення механізмів актуалізації речень при їхньому введенні у мовленнєвий акт і перетворенні їх на висловлення [4, с. 1]. Референційна співвіднесеність слова з об'єктом позамовної дійсності може відбуватися різними способами. Один зі способів ґрунтується на критерії конкретизованості референта. Референційна семантика набула свого розвитку через введення в лексичне значення слова третього складника – мовця. Тому актуалізовані одиниці розглядаються відповідно до фондів знань учасників комунікативного акту.

Н.Д. Арутюнова розрізняє три види референції за їхнім відношенням до фонду знань співрозмовників. Інтродуктивна референція реалізується в тому разі, якщо йдеться про предмет, відомий лише мовцю; за ідентифікаційної – предмет відомий не лише мовцю, але й слухачу; неозначена референція відображає незнання предмета обома співрозмовниками [5, с. 411].

А.Загнітко виділяє такі типи референційної співвіднесеності: означений і неозначений [2, 58 і далі]. Як зазначає вчений для означеної референції характерним є те, що об'єкт, на який вказує іменний вислів, відомий хоча б одному з учасників ситуації, а також виявляє одиничність, тобто може мати однозначну ідентифікацію.

Означена референція наявна зовні (у конситуації) і зсередини (за однозначної номінації об'єкта). Для означеної референції постає важливим не лише ступінь обізнаності про предмет, але й такий аспект, як приналежність предметів до певного поняттєвого комплексу на основі сукупності їхніх ознак, на який не завжди звертається увага. Постає необхідність говорити про концептуальний, або когнітивний, характер референції. За означеної референції говориться про той самий предмет, який є складником однієї системи понять. Таким чином, означена референція відбувається в межах певного визначеного концепту. Займенник у свою чергу може визначати або конкретизувати певні поняття, співвідносячи їх з відповідними референтами. Займенники в атрибутивному вживанні, які є виразниками означеної референції, називаються займенниками-ідентифікаторами. Займенники-ідентифікатори накреслюють сферу взаємодії певних понять групових концептів, тобто понять певної групи співрозмовників. Поняття, до яких відбувається акт референції при сполученні слова із займенником-ідентифікатором, можуть знаходитися в різних семантичних відношеннях, які ми

тоді все моє буде твоє, бо в мене настоятелів на поле наслідників нема, хіба, може,десь видереться якась рідня – **десята вода на кисіль**, – сказав Грицай (І.Нечуй-Левицький) [6, с. 163]; З кожним днем все більше переконував себе, що він у МТС – **п'яте колесо до воза**, без якого, як відомо, всякий вид транспорту з успіхом обходиться (Ю.Збанацький) [6, с. 385].

5. **Розумові відхилення людини** (десятої клепки не мати, десятої клепки не вистачає, десяту клепку загубив, нема дев'ятої клепки в голові, без сьомої клепки в голові, голова – два вуха, без одної клепки), напр.: *Еге! Та хоч коли пане сотник, Микита Уласович, і не мав дев'ятої клепки, та ще таки стільки глужду спало, щоб розібрати, що коли, каже, не піп, то й не микайся в ризи* (Г.Квітка-Основ'яненко) [6, с. 45]; *Досить, що він, Денис, став якийсь, мов без сьомої клепки у тім'ї, змарнів геть і згорбився гаком* (Ю.Збанацький) [4, с. 45]; *Голова – два вуха*, – буркнув Андрій свою любиму незлобиву фразу (О.Гончар) [4, с. 44].

6. **Виявлення покірності, підлеглості перед кимось, кланятися** (зігнутися вдвоє, в три дуги зігнутися, в три погібелі перегнутися, в три погібелі згинатися), напр.: *Старий зігнувся вдвоє*, його в'язка, прехоплена грубою мотузкою, здавалася здалеку чорною полицею (Ю.Бедзик) [4, с. 135]; *Улєсливий служник в три погібелі перегнувся...* (М.Стельмах) [4, с. 131].

7. **Виконання тяжкої праці, експлуатування, виснаження, змушення залишити місце** (до десятого поту, до сьомого поту, в одного плуга впрягатися, гнати в три погібелі, гнати в три шиї, драти по три шкури, лупити по три шкури, три шкури здирати, здерти по дві шкури, за трьох, у три поти, обливатися сьомим потом, пролити сьомий піт, виганяти сім потів), напр.: *Федір кабанець старався до сьомого поту, осилював балалайку* (Ю.Збанацький) [6, с. 173]; *Князь був на торговенці, скаржились – бо йому новгородці, що купці захожі луплять по три шкури* (П. Загребельний) [6, с. 147].

8. **Одночасність** (в одну мить, в один мент, за одним разом, від одного маху, з одного копита, за одним заходом, за одним рипом, за одним духом, одним духом, з одного маху), напр.: *В один мент* він відчув усі кривди і знущання, які зазнав в покинутому краї (М.Коцюбинський) [4, с. 116]; *А «Русалка Дністровая» якраз ударила від одного маху на всі три точки* (І.Франко) [4, с. 117]; *Коні рвали з одного копита* (Панас Мирний) [4, с. 117].

9. **Час** (до пізнього часу, тривалий час, дуже довго) (до третіх півнів, до других півнів, до третіх віників, після других півнів, з третіми півнями, після третіх півнів, не перший рік), напр.: *Схоплювався* (Тимко) *разом з третіми півнями*, приходив до матері, що топила піч, скаржився, що йому марилося вночі (Г.Тютюнник) [6, с. 629]; *– Чуєш, Омеляєне, не перший рік* ми знаємо один одного (М.Стельмах) [6, с. 738].

10. **Досягнення мети, спрямування сил на її здійснення** (бити в одному напрямку, бити в одну точку) (досягнення успіху у двох справах одночасно, дотримуватись чийсь думки, ганятися за чотирма зайцями, вбивати двох зайців, ганятися за двома зайцями, на два фронти, уполювати двох зайців, в один гуж тягти, сидіти на двох стільцях, в одну), напр.: *Не раз вже за двома зайцями ганяв ти, зате ж ні одного не впіймав* (І. Гулак-Артемівський) [6, с. 136]; *Свідків усіх зібрано таких, щоб вони в один гуж тягли* (Б.Грінченко) [6, с. 905]; *Двовладдя залишається. Тільки у людей, що звикли сидіти на двох стільцях, немає ніякого запалу* (Є.Гуцало) [6, с. 802].

11. **Досада, обурення** (щоб йому два ока вилізло, сто чортів, сто сот, тисячу болячок у спину (у печінки), посилати сто сот чортів на спину, іти на чотири боки, на всі чотири вітри, іди на всі чотири вітри, будь ти тричі проклятий, хай він буде тричі проклятий, будь він тричі неладний), напр.: *Старшина пильно глянув на них (Гната та Олександра). – А йдіть ви собі на всі чотири вітри, бо їй же Богу, битиму, – крикнув він* (М.Коцюбинський) [6, с. 349]; *Я йому прилюдно у вічі наплюю та й хай він буде тричі проклятий від мене* (Панас Мирний) [6, с. 61].

12. **Задоволення людини** (бути на сьомому небі, як на сто коней висадив, на десятому небі, на п'ятому небі), напр.: *Максим був на сьомому небі від щастя* (В.Собко) [6, с. 74]; *Учителька радісними очима дивилася Оксані вслід. Верталась потім в клас, мовби її хто на сто коней висадив* (О.Пчілка) [6, с. 102].

13. **Перебування людини в важкому стані, смерть** (стояти одною ногою в могилі, душа на одній нитці держиться, три чисниці життя, обома ногами в могилі), напр.: *–Вона, Денисе Іванович, ... виходжувала навіть таких, які стояли одною ногою в могилі* (М.Стельмах) [6, с. 865]; *–Бачиш, що у чоловіка тільки сама душа на одній нитці держиться* (М.Стельмах) [6, с. 278].

14. **Говорити багато зайвого, безглузлого** (сім мішків гречаної вовни та чотири копи гречки, три мішки гречаної вовни та всі три неповні, сім мішків гречаного Гаврила, сім мішків горіхів гречаної вовни), напр.: *Ваша жінка приїхала сюди і наговорила сім мішків гречаної вовни та чотири копи гречки* (І.Нечуй-Левицький) [6, с. 809]; *Балакала-говорила сім мішків гречаного Гаврила* (Українське прислів'я) [6, с. 809].

15. **Збентеження, розгублення людини** (ні в два, ні в три, ні в п'ять, ні в десять, переступати з однієї ноги на другу), напр.: *Доктор стояв, як то кажуть, ні в п'ять, ні в десять* (І.Франко) [6, с. 725]; *Джериха розказувала десятим раз, як її син цієї неділі перший раз читав апостола в церкві, як розгортав книжку... і як став переступати з однієї ноги на другу, як засоромився і почервонів* (І.Нечуй-Левицький) [6, с. 619].

(financial wizard)" and getting wise during maturing and being involved in business operations ("I'm older and *wiser* after 10 years in business").

All these facts confirm the vitality of the concept "wisdom" in the British linguacultural tradition and reflect respect towards people who possess it.

ЛИТЕРАТУРА

1. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание: Пер. с англ. Отв. ред. М.А. Кронгауз, вступ. статья Е.В. Падучевой. – М.: Русские словари, 1997.
2. Воркачев С.Г. Счастье как лингвокультурный концепт. – М.: Гнозис, 2003.
3. Девлин Д. Словарь синонимов и антонимов английского языка. – М: ЗАО Центполиграф, 2005.
4. English-English Dictionary. Etymology. 1963.
5. A.S. Hornsby with the assistance of Christina Ruse.
6. Longman Language Activator. The World's First Production Dictionary. Longman Group UK Limited, 1993.
7. Macmillan English Dictionary, 2002
8. New Webster's Dictionary and thesaurus of the English Language. Lexicon Publications, Inc., Danbury, CT., 1993.
9. Oxford Advanced Learner's Dictionary. Oxford University Press. Edited by Sally Wehmeier. 2002. – 1537.
10. The concise Oxford Dictionary of Current English. Adapted by H.W. Fowler and F.G. Fowler. Oxford at the Clarindon Press, 1954.

АННОТАЦІЯ

В статье рассматривается концептуальная значимость мудрости в британской лингвокультурной традиции на материалах толковых словарей.

SUMMARY

In the article is regarded the representation of the concept "wisdom" in the British linguacultural tradition according to the materials of the British explanatory dictionaries.

means being informed, that is reflected in the 4th, less substantial sub-group, and the last, 5th sub-group contains the only one word – subtlety – it mirrors that British people don't consider wisdom in the negative way like the means of deceiving, cheating on people, but hint that wisdom has not only positive meaning.

A Wise person is presumed to be “*sagacious, discerning, profound, sensible, enlightened, intelligent, rational, sound, sage, deep, judicious, informed*” [3, 722] – so it is evident that the adjectives-derivatives coming from the above nouns, reflect wisdom in all hues of meaning depending on the context and speech situation.

Passing on to the following S. Vorkachov's scheme part, *figurative*, we should point out that it is represented in the considered explanatory dictionaries not to the full, especially in comparison with Russian and Ukrainian identical sources, it probably may be connected with different approaches to the compiling of the lexical material, especially of the examples to the defined word (idioms, word expressions). The presented material in the English dictionaries is very scarce. In general they are connected with wisdom of making money (“*I'm older and **wiser** after 10 years in business, a financial **wizard***” [4, 237], *I question the **wisdom** of giving a child so much money*” [6, 905]), experience (“*She was a **wise** old woman, and we valued her advice, words of **wisdom**, **Wise** way, manner, guise*” [4, 237]), foresight (“*to see through*” [10, 399]), and the ability of a wise person not to be tricked by others (“*He thought he could fool me, but I was **wise** to him*” [9, 554]). No examples from the literature, only simple sentences for the better understanding of the word's meaning. Evidently, it could be linked with the fact that explanatory dictionaries are elaborated for the people of different background and outlook, and also for the foreigners, it shows the intellectual level of the average British, because the main aim of the dictionary – to give a clear explanation for everyone to understand.

The *meaningful* part of S. Vorkachov's scheme that is defined by the place which concept's name occupies in the language system cannot be described here because we don't have enough factual material to highlight the exact place of the concept wisdom's name according only to the analysis of the explanatory dictionaries, for interpreting of this part of concept we should engage the material of real speech and the cognitive metaphors in which wisdom appears.

As the conclusion we should mention such facts that concept “wisdom” in the British linguacultural tradition according to the data of the explanatory dictionaries is represented as “knowledge, experience, foresight, common sense and ability to the witchcraft”. Also is mentioned the quality of a wise man to reveal lies and not be deceived by the others. All these facts were confirmed by the examples in the vocabulary article in which we also point out such quality of a wise person as “making money

16. **Швидкість** (дуже довго, миттю) (*раз-два і в дамках, одним подихом, раз-два і готово, раз-два й поїхали, за один раз, в один міг*), напр.: *Чутка про те, що побито іскрівців і що командир «Іскри» не хто інший, як колишній голова троянської армії Оксеан, облетіла район одним подихом* (Г.Тютюнник) [6, с. 659]; *Хіба в земстві не ті люди, що були?... Хіба вони за один раз перемінилися?* (Панас Мирний) [6, с. 726].

17. **Оцінювання людей однаково** (характеризувати різних людей однаково, без урахування індивідуальних особливостей) (*міряти на один аршин, міряти на одну мірку, підводити під одну графу, під один ранжир, стати на одну лінію, поставити на одну дошку, стригти під одну гребінку, стригти всіх під один гребінець, міряти однією міркою, на один лад*), напр.: *Він міряв всіх на один аршин, усіх вважав споживацькими, несвідомими елементами, керувати якими і направляти яких по-справжньому шляху був покликаний ніхто інший, як сам він, Прокоша* (Ю.Збанацький) [6, с. 494]; – *Рідний син – то якось після чарки давав шпиняти, а ви тому тоді таки наламали дров, кого слід і кого не слід – під одну графу підвели* (О. Гончар) [6, с. 632].

Отже, розвиток числівникової системи української мови був дуже довгий. Пояснення числа не взято звідки-небудь, а з об'єктивного світу. Числівники, що є фразеологічними одиницями різного типу, часто характеризуються семантикою, на яку слід звертати увагу при встановленні значення даного фразеологізму. Своєрідною рисою числівників, що входять до складу фразеологізмів, є втрата свого числового значення.

Найбільше фразеологізмів, що включають числівник, вживається саме у фразеологізмах чисел першого десятка. У складі фразеологізмів числівники виконують дві функції: показують ступінь вияву чого-небудь і використовуються як художньо-стилістичні засоби творення гіперболи або перебільшення чи зменшення чого-небудь.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алефіренко М.Ф. Теоретичні питання фразеології. – Харків: Вища школа, 1987. – 136 с.
2. Арполенко Г.П., Городенська К.Г., Щербатюк Г.Х. Числівники української мови. – Київ: Наукова думка, 1980. – 239 с.
3. Медведев Ф.П. Українська фразеологія. Чому ми так говоримо. – Харків: Вища школа, 1982. – 231 с.
4. Удовиченко Г.М. Фразеологічний словник української мови. – Київ: Вища школа, 1984. – 304 с.
5. Ужченко В.Д. Народження і життя фразеологізму. – Київ: Радянська школа, 1988. – 260 с.
6. Фразеологічний словник української мови: У 2 кн. / Укл. В.М. Билоноженко та ін. – Київ: Наукова думка, 1999. – 984 с.

АНОТАЦІЯ

Найбільше фразеологізмів, що включають числівник, вживається саме з числами першого десятка. У складі фразеологізмів числівники виконують дві функції: 1) показують ступінь вияву чого-небудь; 2) використовуються як художньо-стилістичні засоби. У статті нами виділено сімнадцять груп з різними семантичними відтінками.

SUMMARY

Numerals of the first tens are mostly used in phraseological units. In the structure of the phraseological units the numerals play two functions: 1) they show the level of exposure of anything; 2) they are used as stylistic means. 17 groups with different semantic shades are distinguished.

Н.М. Сафонова
(Горлівка)

УДК 81'367: 81'37: 81'42 = 161.2

КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНА ПЕРСПЕКТИВА
ПОЛІЛОГУ В ДРАМАТУРГІЧНИХ ДИСКУРСАХ

У розуміння поняття “полілог”, який, до речі, є на сьогодні маловивченим, складаємо кількісно-персональний критерій. Тобто, традиційно, полілогічним буде той дискурс, творцями якого виступають більше, ніж два мовці. У драматургічному творі варто розмежовувати власне полілог – форму мовленнєвого спілкування навколо окремої теми трьох і більше дійових осіб з приблизно однаковою комунікативною активністю як вербальною, так і невербальною, а також невластивий полілог – у якому наявний не стільки процес спілкування між кількома мовцями, скільки власне процес говоріння (такий полілог спостерігаємо в умовах повного хаосу, коли комуніканти нечують чи не хочуть чути один одного або коли репліки дійових осіб скеровані на одного / кількох персонажів, які у відповідну мить не спроможні дати відповіді на поставлені запитання чи хоча б якось прореагувати на трансмісивні стимули). Основна проблема, пов'язана з покваліфікованням полілогу, полягає в характері участі мовців у витворенні зв'язного цілого: мусять вони обов'язково висловлюватися чи достатньо буде їх присутності при чийсь розмові?

Так, Г.Г. Молчанова серед можливих учасників полілогу виділяє: а) “слухачів”, тобто відомих і ратифікованих учасників спілкування; б) випадкових слухачів з примусу, про присутність яких мовець підозрює, але не вводить їх до кола учасників спілкування; в) інших осіб, чия присутність невідома (випадково чи спеціально), які характери-

“the quality of being wise // intelligence drawing on experience and governed by prudence // a store of knowledge // such knowledge converted into teaching” [9, 653].

The last definition deserves special remark: the teacher is presumed to be wise and apt to teach, to transmit his knowledge to his learner. In the explanation of “wise” in this dictionary we have interesting synonyms like “crafty, cunning, cocky, self-important” [9, 653] that connect wisdom with slyness and confidence. So, a wise person is a person who can implement his knowledge and experience in an unfair way. The confirmation of this side of the wisdom we get in “Longman Language Activator.

The World's First Production Dictionary”: “wise – to be wise to... trick/deceive”, “not to be tricked by someone or by their intentions especially because you know what they are like” [7, 976] and the most important – not to be deceived, to predict evil intentions towards you means to act wisely.

Other meanings – “wise – intelligent, sensible, someone whose intelligence is based on a deep understanding and experience of life, the ability to think clearly and to learn and understand things” [7, 976] correspond to the explanations given in other dictionaries. In D. Devlin's “Vocabulary of synonyms” we find 37 items that explain wisdom to us. According to their meaning we can subdivide them into several notional sub-groups:

1st one unites the meaning of **sensibility**: “prudence, sagacity, good judgment, savvy (slang), head sense, horse sense (coll.), gumption (coll.), reason, clear thinking, reasoning, reasonableness, judiciousness.

2nd – **intuition**: foresight, farsightedness, acumen, astuteness, perspicacity, cuteness, long-headedness, depth, insight, inspiration, penetration.

3rd – **intellectual abilities**: ability, capacity, enlightenment, erudition, experience, knowledge, learning, profundity, attainment.

4th – **understanding**: discernment, sapience, information

5th – **deceiving**: subtlety” [3, 721].

As we see the results, British people mostly associate wisdom with the sensibility, common sense, because we have the biggest quantity of synonyms in this part including colloquial (savvy, horse sense, gumption) that means that this part of wisdom is used widely by different social layers. The second place obtains the understanding of the wisdom through foresight, intuition, the ability of predicting the result and see the future, it is also connected with magic powers, sorcery in which wisdom is the prevailing component.

Also according to D. Devlin's dictionary we highlight the intellectual abilities, erudition, knowledge as the constituent part of wisdom that is natural and is confirmed by the data of other regarded sources. Wisdom

they know more than other people" [9, 554]. Thus, we have learned that wisdom is not connected with boasting and arrogance, in this case the epithet "wise" sounds disapprovingly and in a pejorative way. Being wise presumes to be intelligent and experienced without bragging, only in this case your wit phrase can be interpreted as a "*wise-crack (informal) a clever remark or joke*" [9, 555]. Only in this case you will be considered as the person who possesses the valuable quality of wisdom.

Concerning the origin of the words "wise" and "wisdom", we can get this information in "English-English Dictionary. Etymology". It gives rather scarce etymological reference connected with Old English (Saxon): "*wis*" for the "*wise*", "*wisdom*" remained in the same phonetic shape. Also we have in the vocabulary article the etymological information taken from Old High German – "*wistuom*", Old Norse – "*wisdomr*" [4, 237]. The phonetic shape of these two forms is very close to the Old English form that emphasizes the great degree of similarity between Old English (Saxon), Old Norse and Old High German. Interesting fact – wisdom was vital during ancient periods of the human history that prove the links between the above languages.

The general interpretation of wisdom in "English-English Dictionary. Etymology" dictionary is much alike others that were given above: "*wisdom: being wise. (possession of) experience and knowledge together with the power of applying them critically or practically, sagacity, prudence, common sense*" [4, 237]. But in the interpretation of "wise" we have some peculiar remark: except known facts about "*showing experience and knowledge*", in the article is put emphasis on the wise person as "*having knowledge, having occult power or knowledge of mysterious things, suggestive of wisdom, oracular. Having occult power or knowledge of mysterious things. (wise man, wizard, fortune-teller, midwife), oracular*" [4, 237]. So, we see the connection of being wise with some mysterious, even magic things and phenomena. Wise man or woman knows future (oracular, fortune-teller), possesses supernatural powers (wizard), helps to give birth to a child – the greatest mystery of the universe (midwife).

In "New Webster's Dictionary and thesaurus of the English Language" we also come across the definition of a wizard: "*a sorcerer, magician // a person who seems to perform magic*" [9, 653] that corresponds and even enlarges the previous interpretation of this word, we see as well the strong connections of magic, sorcery and wisdom. In the vocabulary article is given an intriguing and unique definition of wisdom as "*a book included in the Roman Catholic Canon, but placed in the Apocrypha in the King John's version, containing sayings traditionally attributed to Solomon*" [9, 653], here we see a successful example of the King Solomon as famous for his wisdom and magical abilities, who seemed to be an ideal wizard. Of course, we have in this dictionary the standard definition of wisdom:

зуються як такі, що підслуховують [4, с. 44].

Зауваживши цю думку, додамо лише те, що усі перелічені учасники полілогу в драматургічних дискурсах мусять обов'язково себе виявити (вербально чи невербально), інакше їх участь у витворенні тексту буде надлишковою і, більше того, непотрібною для розкриття творчого задуму автора.

До інших законів творення власне полілогу належать:

1) пересікання кількох тем в обговоренні: на відміну від драматичного діалогу, функціональне призначення якого полягає в розкритті лише однієї теми, щоправда подеколи ця тема може розщеплюватися на мікротеми, втім навіть ці мікроелементи теми не розмивають її, а, навпаки, деталізують і поглиблюють, натомість полілог дозволяє розгортати кілька змістових ланок водночас, створюючи ефект конденсації різнопланової інформації, а відтак і стрімкої зміни ходу драматургічної дії;

2) складність лінійного розгортання і взаємодії реплік: у полілозі логічне з'єднання репліка-стимул – репліка-реакція майже завжди порушується, ця бінарна смислова злитість впускає до своєї структури інші репліки, надаючи дискурсу виразного динамізму розгортання думки;

3) багатоплановість дій;

4) втручання одних персонажів у вербальні й невербальні наміри й стратегії інших дійових осіб, задіяних прямо чи опосередковано в ситуації протікання полілогічного мовлення.

Тому серед особливостей полілогу можна виділити: лаконічну побудову реплік, їх експресивне забарвлення, максимальне наближення реплік до живого розмовного мовлення – власне його вони й імітують, полілогічні репліки – економний засіб характеристики та самохарактеристики одразу кількох дійових осіб [3, с. 17].

На думку Т.Г. Винокур, полілог як розмова одразу кількох дійових осіб розгортається як динамічний обмін короткими репліками, не лише такими, що доповнюють, а й такими, що перебивають, розривають одновимірне лінійне діалогічне розгортання сюжету. Оскільки репліки, що використовуються для розвитку однієї лінії п'єси, чергуються з репліками, що розкривають другу (третю, четверту тощо) сюжетну лінію, полілог створює різнопланову характеристику дії, посилює динаміку сюжетного розвитку [2, с. 164]. Як наслідок, у тексті утворюються економні й разом з тим експресивні вузли, котрі, зрештою, і виступають індикаторами стрімкого просування дії у власне полілозі:

ТАНЯ, прикриваючись портфелем, тікає з класу. ГВИНТ свистить їй наздогін. Учні виходять на перерву, обмінюючись враженнями.

АЛІНА. Ти ба, як дременула!..

ОЛЯ. Скажіть, яка вразлива...

НАТАЛКА. Слухайте, а ми часом не дуже?..

АЛІНА. Ти що, за неї вступатися збираєшся?

НАТАЛКА. Я?! Ні... Та що я?..

АЛІНА. От і добре. Не раджу. Бачиш, з ними – різні неприємності трапляються...

МАКС. Дівчата, чого ви завелися? Не вистачало між своїми стосунки з'ясовувати. Підемо краще, відзначимо наше свято.

ГВИНТ. Слушна пропозиція!

ОЛЯ. Аякже, тебе довго умовляти не доводиться.

АЛІНА. А чому б і не відсвяткувати?

НАТАЛКА. За що пити будемо?

МАКС. Як за що? За вдалий початок навчального року. (Всі виходять.) (Новицька С. Крейзі, с. 317)

З прикладу видно, що дійові особи спілкуються в динамічному й водночас емоційно забарвленому темпі (про що свідчать недомовленість та перебивання – маркуються розділовим знаком *три крапки*), передають свої враження від побаченого, не дослухаючись до думок інших учасників полілогу доти, доки сказане не починає суперечити життєвим пріоритетам одного з мовців.

На користь того, що полілог виступає засобом просування драматургічної дії, свідчить те, що його розташування в самому тексті драми є фінальним – полілог є фінальним компонентом однієї картини й природним переходом до показу подальших подій у наступній картині. До того ж авторів п'єси вистачає наданої в полілозі інформації для того, щоб надалі не описувати сцени з місця, у якому учні святкують “вдалий початок навчального року” – обмін враженнями відбувся, а остання репліка полілогу є такою собі квінтесенцією, а з іншого боку, наділяє її ознаками перформатива, тобто висловлення еквівалентного вчинку. Крім того, впадає у вічі економія засобів вираження думок, надмірна усиченість компонентів реплік. Більше того, в запропонованому зразку полілогу кожна окремо взята репліка ще менш змістовна, як окремо взята репліка з тематичного діалогічного блоку (у нашому розумінні, головна структурна одиниця власне діалогічних текстів). Через таку економію засобів вираження кожне слово, звичайно, має подвійну значимість – полілоги не лише мають максимальне смислове насичення, але й глибокий підтекст, у якому імплікуються різноманітні суб'єктивно-модальні смисли.

Варта уваги й тональність полілогів. Так, інколи вони переростають у загальну розмову натовпу з окремими безіменними репліками, створюючи у такий спосіб широкий емоційний фон для діалогів головних дійових осіб, або перетворюються на таку собі псевдодискусію, метою якої є пошук істини – відповіді на ініціальну репліку полілогу:

with the power of applying them critically or practically, sagacity, prudence, common sense.

Wise. 1. (of persons) having (of action, course, speech, opinion, etc.) dictated by or in harmony with or showing experience and knowledge. Judicially applied.

Sagacious, prudent, sensible, discreet, having knowledge, having occult power or knowledge of mysterious things, suggestive of wisdom, oracular; to wise – to inform smb.” [10, 399]. So, we see that wisdom is strongly connected in the British mental world's image with experience, knowledge, common sense and even occult power and being wise presumes to possess such qualities as prudence, sagacity, foresight.

A.S. Hornsby's “Oxford Student's Dictionary of Current English” proposes less broad interpretation of wisdom: 1. *quality of being wise*. 2. *wise thoughts, sayings, etc.* Wise: *having or showing experience, knowledge, good judgment, etc.*” [6, 905] but the meaning of wise as possessing experience and knowledge is still preserved.

In “Macmillan English Dictionary” we get one more meaning of wisdom except the above: “*wisdom is knowledge that you have gained over a long period*” [8, 475], so it means that being wise is much a privilege of aged people, only after living for a long time one is able to own and get wisdom. Also in the vocabulary article are marked such features of a wise person as: “*a wise person is able to make good choices and decisions because they have a lot of experience. A wise action or decision is sensible and shows that you have good judgment*” [8, 475].

This interpretation is intersected with the given in Hornsby's and Fowler's dictionaries. The information represented in “Oxford Advanced Learner's Dictionary” also corresponds the main points of the above vocabularies: “*wisdom is the ability to make sensible decisions and give good advice because of the experience and knowledge that you have or how sensible smth is*” [9, 554].

Very vital is the point that wisdom is considered as “*the knowledge that a society or culture has gained over a long period of time*”, because it helps in exposing of this concept for the young people in particular. It is worth to mention that the interpreting of wisdom in the dictionary for students is complete enough in comparison with other regarded dictionaries. Here exactly we have found some new and important meaning of a wise person: “*to get (be) wise – be informed. To become aware that smb. is being dishonest*” [9, 554]. So, we see such significant feature of a wise man – not to be deceived, to foresee and understand that somebody wants to cheat on you and the most important – to predict and avoid negative consequences of trickery. In the same vocabulary article we discover one more interesting fact – ironic attitude towards people who think that they are the wisest: “*Wise guy (informal, disapproving). A person who speaks and behaves as if*

According to the theory of Сепіре-Ворф people of different nationalities think differently and have some substantial peculiarities in their way of perception of the entire world. This idea was elaborated by many scientists of Europe and America, in their works they tried to prove that every nation is unique and the representative of the definite ethnic group has his own "mental world's image" according to the realities and environment in which he emerged.

Known scientist Anna Wierzbicka, confirms such thesis: "...the language is anthropocentric: it is meant for the human, and all mental categorization of the objects and phenomena of the exterior world is oriented for the human being, it is the general feature of all the languages. Each language is nationally peculiar. At the same time, in language are reflected not only the specifics of natural conditions or culture, but the originality of the speaker's national character" [1, 25].

Anna Wierzbicka in her numerous scientific works pays great attention to the mental outlook of people that belong to the English and Russian culture. She emphasizes that according to her observations and analyzed linguistic facts she can estimate the Russians as more spiritual, empathic, compassionate, mystic people in comparison with the English that are considered to be more rational, sensible, stable, cold-blooded.

Undoubtedly, their "mental world's image" drastically differs from each other. In accordance with the topic of this article we define its aim as the comprehension of the concept "wisdom" in the Britain linguacultural tradition on the base of the analyzed data taken from the explanatory dictionaries. Let's consider this term – "concept" in the interpretation of Sergey G. Vorkachov which we will follow in this publication: "concept is the phenomenon of the linguacultural domain, it is culturally marked verbalized sense which is represented in the plan of expression by the whole range of its sound realizations that form corresponding language paradigm and possessing linguacultural peculiarity" [2, 17].

The material was analyzed regarding the scheme of Sergey G. Vorkachov that had been chosen as the most complete and structural for this type of analysis.

S. Vorkachov subdivides the whole concept in three substantial parts: "definitional" that describes the notion about the concept in the definitions given in the lexicographical sources, *figurative*, that fixes cognitive metaphors, supporting this concept in language consciousness, *meaningful*, that is defined by the place which concept's name occupies in the language system" [2, 19].

According to our research, the *definitional* part of "wisdom" is represented widely in the explanatory dictionaries. "The concise Oxford Dictionary of Current English" by H. W. Fowler and F. G. Fowler explains wisdom as "*being wise. (possession of) experience and knowledge together*

ТАНЯ. Слухайте!.. А що ми, власне, про нього (іноземця БОБА – Н.С.) знаємо?

МАША. Тобто?

ТАНЯ. От хто він такий?

СЕМКО. Як він сюди потрапив?

ЛЮДА. Де й чим раніше займався?

РУСЛАН. Й навіщо він тут?

Пауза.

СЕМКО. Може, він – шпигун?

РУСЛАН. Блін! Я знав! Я підозрював весь час!

ЛЮДА. І я – також.

СЕМКО. Мені давно все це не подобалося.

ТАНЯ. Він приїхав і гайда винохувати...

ЛЮДА. А тоді роздивився, побачив, що всі тут – довірливі йолоти...

РУСЛАН. ... Які на все клюють...

МАША. Для чого ви так?! Ви ж його не знаєте!..

ЛЮДА. Знайшов бабу собі...

СЕМКО. Першим ділом – "шерше ля фам". Це – відомий шпигунський прийомчик. (До МАШИ.) До речі, ти бачила колись його документи?

МАША (розгублено). Я...

ТАНЯ. Наче він їх підробити не міг...

ЛЮДА. Зараз в них є такі комп'ютери, які на відстані трьох метрів...

РУСЛАН. З голосу! Не лише трьох метрів, але ще й з голосу відбитки пальців міняють!

ТАНЯ (до РУСЛАНА). Чекай! Хай вона скаже, бачила вона його документи чи ні?

МАША (тихим голосом). Ні.

ВСІ. Все ясно! Я зразу помітила! Добре, що ми це дотумкали! Шпигун! Це ж – білими нитками шито! (Діброва В. Поетика застілля, с. 60).

Варто наголосити на тому факті, що автор драматургічного твору дуже рідко вдається до такої форми викладу змісту, як полілог, до того ж його просторове розташування в самому тексті теж доволі специфічне. Аналіз фактичного матеріалу дозволяє констатувати, що місце розташування полілогів у драматургічних творах, зазвичай, препозитивне чи постпозитивне щодо розгляду окремих тем (яв, картин, сцен, дій) драми (див. наступний приклад). Передуючи тексту чи завершуючи якусь його частину, полілог, окрім наголошеного вище, закладає поведінкові риси характеру дійових осіб і так само, як і драматургічний діалог чи драматургічний монолог, характеризує персонажів не лише з погляду їх мовлення, але й з боку їх поведінки. Зазвичай вербальне наповнення реплік доволі емоційне.

Полілогічний репліці притаманне її роздвоєння щодо адресата: вона може розпочинатися зверненням до одного співрозмовника, а завершуватися зверненням до іншого (інших) – звичайно такі репліки структурно й семантично неповні. Словесно-змістова побудова репліки у полілозі ускладнюється, коли вона цілком звернена до кількох мовців, оскільки словесна реакція на неї залишається непередбачуваною. Діалогові притаманні два різновиди реакції на репліку співрозмовника: 1 – реакція на слово (реакція на вербальний зміст попередньої репліки), 2 – реакція на супроводжувану словом дію чи на ситуацію, яка при цьому утворюється (реакція на паралінгвістичні чинники). Обидва ці типи реакцій у полілозі не лише ускладнюються, але й членуються. Тобто полілог формує специфічні типи зв'язку між репліками. За нашими спостереженнями, полілогічні репліки майже завжди фрагментарні, обірвані. Їх зв'язок між собою завжди конситуативно зумовлений.

У полілозі, через часту зміну теми розмови та через лаконічність реплік, не можливо виокремити з розмови послідовний ряд думок однієї дійової особи й вишикувати їх як зв'язне й логічно побудоване повідомлення (що можливо в окремих різновидах діалогу, наприклад т.зв. дотиковому діалозі [2, с. 164]).

Традиційним типом реплік у полілозі є репліки-стимули (висловлення питальної чи спонукальної модальності), які мають конкретного реципієнта й провокують його на вербальну чи паралінгвальну реакцію. У ході проведеного дослідження нами виявлено такий цікавий різновид полілогу, репліки якого скеровані на німу, нереагуючу особу. Якщо у звичайному драматургічному полілозі скеровані на слухачів репліки-стимули мають відповідні репліки-реакції, то у вказаному полілозі такий зв'язок реплік відсутній тому, що відповідь на стимулюючу репліку мала б надати особа, яка через певні обставини, фізичний чи емоційний стан не в змозі це здійснити:

ІННА (вбігаючи). Я викликала швидку!

ІЛЛІВНА. Добре, іди сюди – допомагай! Мені погано зробилося... Я сяду.

ІННА. Як це вона?

МАТИ. Випила всі ліки одразу...

ІННА. Навіщо?..

ІЛЛІВНА. Поспішайте, не час розмовляти!.. Господи, не дай їй померти. Забери краще мене, Господи! Вона ж іще дитина...

МАТИ. Танюшко, прийди до тями... Скажи що-небудь, доню!..

ІННА. Таню, ти що, образилась на мене, дурненька?.. Це я згарячу...

ІЛЛІВНА. Господи, дай їй шанс, хай вона виживе!

МАТИ. Якщо захочеш, можеш вернутися у свою стару школу...

ІННА. Коли матимеш своїх дітей, я теж з ними сидітиму...

ІЛЛІВНА. Візьми моє життя, Господи, мені давно вже час...

- Березин Ф.М. История лингвистических учений. – М.: Высш. школа, 1975. – 304 с.
- Бодуэн де Куртенэ И.А. Избранные труды по общему языкознанию. – М.: Изд-во АН СССР, 1963. – Т. 1 – 384 с.
- Бодуэн де Куртенэ И.А. Избранные труды по общему языкознанию. – М.: Изд-во АН СССР, 1963. – Т. 2. – 391 с.
- Звегинцев В.А. История языкознания XIX-XX веков в очерках и извлечениях. – М.: Просвещение, 1964. – Ч. I. – 466 с.
- Звегинцев В.А. Семасиология. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1957. – 320 с.
- Левицкий В.В. Семасиология. – Винница: НОВА КНИГА, 2006. – 512 с.
- Лоя Я.В. История лингвистических учений. – М.: Высш. школа, 1968. – 308 с.
- Очерки по сравнительной семасиологии германских, балтийских и славянских языков / А.П. Непокупный, Н.Н. Быховец, В.А. Пономаренко и др. – К.: Довіра, 2005. – 367 с.
- Покровский М.М. Избранные работы по языкознанию. – М.: Изд-во АН СССР, 1959. – 382 с.

АННОТАЦІЯ

В статье освещаются взгляды европейских лингвистов XIX-XX вв. на причины изменений лексических значений слов и на закономерности в семантических изменениях разных языков.

SUMMARY

The article describes the viewpoints of European linguists of the XIX-XX centuries concerning changes in the lexical meaning of words and regularity of semantic changes in different languages.

*Olga G. Taranenko
(Lugansk)*

УДК 811.111'373.7

CONCEPT'S "WISDOM" REPRESENTATION IN THE ENGLISH LINGUACULTURAL TRADITION (ACCORDING TO THE MATERIALS OF BRITISH EXPLANATORY DICTIONARIES)

During current decades the strong interest towards linguacultural problems is observed due to specifics of the national world's cultures all over the world that explains the topicality of the proposed scientific publication concerning English national culture.

маємо закладені назви металів у понятті „гроші”: лат. *aēs* „бронза” та *argentum* „срібло” – „гроші”, ірл. *airgead*, кимрське *arian*, брет. *ari 'hant* – „срібло” та „гроші”.

Не піддавав сумніву існування законів зміни значення слів і Г.Шпербер. Він був упевнений, що зміна значення слова відбувається тому, що слово є не тільки засобом розуміння, а й засобом вираження афекту, і саме тому людина, намагаючись якомога точніше передати відчуття, які в неї викликає тий чи інший елемент дійсності, використовує поняття, далекі від цього елемента, але такі, які вдало відображають суть того, що саме ця людина бачить у ньому. Г.Шпербер розглядав афект як головну причину змін значень слів. Чуттєвий тон зумовлює виштовхування слова з однієї сфери уявлень в іншу, а потім він стає тим слабкіше, чим частіше використовується це нове слово. Г.Шпербер уважав, що деякий комплекс уявлень, який у певний час виштовхує те чи інше слово за межі його початкового значення, буде спонукати інші мовні висловлювання, які мають з ним зв'язок, змінювати сферу свого вживання, а разом з цим набувати нових значень.

Засновник структурної семантики Ст.Ульман, розглядаючи питання діяхронічної семасіології, теж приділяв велику увагу причинам семантичних змін (він підтримував ідеї Г.Шпербера) та встановленню семантичних законів. Серед семантичних законів він розрізнявав такі, що є обмеженими часом та простором, і такі, які мають позачасовий та позапросторовий характер (панхронічні закони). Один з таких законів, який ґрунтується на перенесенні одних видів відчуттів на інші – синестезії, Ст.Ульман розглядав більш детально. Беручи за основу дослідження синестезичних зв'язків у семантиці слова, він робить висновок, що вихідним пунктом синестезичних переносів є дотик як найбільш низький та примітивний вид чуттєвого сприйняття; основні синестезичні процеси пов'язані з акустичними відчуттями. Ст.Ульман абсолютно впевнений, що семантичні зміни як у синхронії, так і в діяхронії мають системний характер.

Якщо слова з подібним значенням зазнають подібних семантичних змін у різних мовах, то цей процес не може бути стихійним та хаотичним. Доречно буде згадати слова, сказані І.О. Бодуеном де Куртене: „Приймати можливість безпричинних явищ та в той самий час займатися серйозно наукою неможливо послідовному розуму” [3, с. 59]. Це, без сумніву, надає дослідникам мови підґрунтя для спроб виявлення певних закономірностей цього процесу та застосування конкретних методів дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Актуальные проблемы семасиологии // Межвузовский сборник научных трудов / Редкол.: Э.В. Зуева и др. – Л., 1991. – 172 с.

МАТИ. Я знайду найкращого адвоката, і тебе виправдають, от побачиш!..

ІННА. Якщо Вадим повернеться, я скажу йому, щоб вправив мізки тій хвойді...

ІЛЛІВНА. Я беру на себе всі її провини, вільні і невольні. Пробач її, Господи, і помилуй!

Чується слабкий голос ТАНИ. Лунає сирена швидкої допомоги.

ІЛЛІВНА. Їдуть!.. Вони таки встигли!.. Дякую тобі, Господи!

МАТИ. Жива, рідненька!.. Ти в мене молодець, донечко... Все у нас буде добре. Ми ще будемо щасливі! (Завіса.) (Новицька С. Крейзі, с. 350).

Цей зразок передає думки вголос дійових осіб і нагадує монологічне мовлення, але перерване репліками-думками інших дійових осіб. Такий різновид мовленнєвого жанру слід покваліфікувати як монологізований полілог, оскільки в ньому наявні уже коментовані особливості.

Попри свою структурну й комунікативно-кількісну специфіку функціонально полілог драматургічного дискурсу залишається різновидом діалогу. Наявність більше ніж двох комунікантів не вносить нічого принципово нового в сутність комунікації. Активну роль у спілкуванні в обох випадках грають кілька осіб, і мовленнєві твори постають як продукт колективної творчості. Тому полілог, по суті, можна витлумачувати як багатосторонній діалог.

На основі аналізованого матеріалу ми приходимо до висновку, що полілог – відносне поняття. Драматургічний дискурс через свої основні завдання та закономірності творення і функціонування створюється заради обміну думками між персонажами, з одного боку, а з іншого, між самим текстом та його реципієнтами – глядачами чи читачами, тобто основне його призначення є суто комунікативним і діалогічним.

ЛІТЕРАТУРА

1. Діброва В. Поетика застілля. – Кур'єр Кривбасу. – № 105. – Вересень. – 1998. – С. 10-70.
2. Винокур Т.Г. О языке современной драматургии / Языковые процессы современной русской художественной литературы. Проза / Отв. ред. А.И. Гориков, А.Д. Григорьева. – М.: Наука, 1977. – С. 130-197.
3. Лагутин В.И. Проблемы анализа художественного диалога (к прагматингвистической теории драмы). – Кишинев: Штиинца, 1991. – 8 с.
4. Молчанова Г.Г. Семантика художественного текста (имплицитные аспекты коммуникации). – Ташкент: ФАН, 1988. – 164 с.
5. Новицька С. Крейзі / У пошуку театру. Антологія молоді драматургії. – К.: Смолоскип, 2003. – С. 314-350.

АННОТАЦІЯ

В статье рассматриваются вопросы структурной и коммуникативной специфики полилога современного драматургического дискурса. Изучаются прагматические особенности этого явления с позиции категории субъективной модальности. Описываются типы полилогических текстовых элементов и их информативная значимость для всего текста драмы.

SUMMARY

The present article considers the structural and communicative peculiarities of polylogue in the dramaturgic discourse. The pragmatic features of the polylogue in the aspect of the subjective modality are stated. The types of polylogical elements of the text as well as their informative role for the whole drama text are analysed.

*Н.Н. Семененко
(Белгород, Россия)*

УДК 811.161.1'33:801.81

**ФОЛЬКЛОРНАЯ ПРИРОДА И ЯЗЫКОВОЙ СТАТУС
ПАРЕМИЙ В КОГНИТИВНО-ПРАГМАТИЧЕСКОМ
ОСВЕЩЕНИИ**

Паремии, являясь синкретичными по природе образованиями, представляют собой один из самых сложных языковых уровней, который в рамках современной антропоцентрической лингвистической парадигмы нередко выделяется как самостоятельный, отдельный от фразеологического.

Предметное изучение паремий славянских языков, заметно активизировавшееся в последние десятилетия, позволяет более четко представить и классифицировать структурные, семантические и жанровые признаки пословиц, поговорок, примет, загадок и т.д. На сегодняшний день существует множество позиций в изучении паремий как афоризмов фольклорного происхождения: изучение жанровой природы и художественных особенностей в рамках самых различных лингвистических парадигм. Продуктивность же когнитивно-дискурсивного подхода в попытке выявления типологических семантических черт различных видов паремий заключается, прежде всего, в его нацеленности на комплексный семантический анализ, учитывающий в равной степени культурную специфичность образно-денотативного плана паремий и универсальность пропозитивных структур и когнитивных моделей, стоящих

причинах семантичних змін бачив спільну, подібну психофізичну діяльність різних представників одного народу та представників різних народів. Відзначаючи ізоморфність лексичних і морфологічних явищ, він підкреслював: у явищах морфологічної аналогії спостерігається закономірність та здатність до класифікування, так й у семасіології існують певні закономірності.

В.А. Звегінцев писав про спроби мовознавців, наприклад Г.Шухардта, зблизити поняття семантичної закономірності з фонетичними законами, цитуючи думку Г.Шухардта: „Ми уявляємо собі семантичну зміну, яка здійснюється на зразок фонетичної зміни” [6, с. 254]. Але одразу ж В.А. Звегінцев показував недоліки такого підходу, посилаючись на Е.Веландера: „Порівняння з фонетичними законами не повинно проводитися далеко. У семантичних змінах справа розглядається дещо інакше – дуже різні умови. Кількість наявних у будь-якій мові звуків та їхніх комбінацій велика, але не необмежена. Кількість фактично наявних значень слів, не говорячи про відтінки, практично безмежна, а їхні зв'язки буквально невичерпні” [6, с. 254].

Говорячи про „семантичні закони”, В.А. Звегінцев уважав за необхідне приділяти першочергову увагу взаємозв'язку процесів розвитку мови з історією народу та особливостям семантичного розвитку слів, які зумовлюються структурними особливостями конкретних мов. Але він також розумів складності цього процесу: „Ця складність пов'язана в першу чергу з тією обставиною, що різні структурні елементи мови мають неоднаковий ступінь „чутливості” до фактів історії народу. Якщо постає питання про дослідження конкретних форм впливу історії народу на закономірний розвиток мови, то в першу чергу необхідно враховувати відмінність форм зв'язків структурних частин мови з історією народу. Найбільш наочно та очевидно історичні події відбиваються на словниковому боці мови й особливо на лексичному значенні слів” [6, с. 256]. Ідеться про встановлення загальної залежності між лексичним складом мови й історією та культурним розвитком суспільства. У зв'язку з цим В.А. Звегінцев відзначав: „Чим більш розвинутим та культурним є суспільство, тим у більш багатому та різноманітному словнику воно має потребу” [6, с. 254]. Тотожність напрямів створення нових слів та розвитку значень старих зумовлена тотожністю історичних та культурних умов. Для ілюстрації В.А. Звегінцев звернувся до слів зі значенням „гроші” в деяких індоєвропейських мовах. Низка германських мов відштовхувалася від слів зі значенням „оплата”, „дань”. Такими є давньоверхньонім. *gelt*, нідерл. *geld*, давньоангл. *gild*, давньонорв. *gjald*. Значно частіше слова зі значенням „гроші” генетично означають предмети, цінність яких була зумовлена історичними умовами існування окремих народів. Ми знаємо, які метали цінувалися більше, і як результат

терьова вважає помилковим. Такої ж точки зору дотримувався й відомий дослідник семантики слова В.А. Звегинцев: „Спрямованість змін у словниковому складі мови може визначатися історичними умовами, але здійснюється на основі структурних особливостей мови, які складаються історично і які встановлюють певні правила її функціонування” [6, с. 261].

Питання про те, чи є семантичні процеси стихійними або закономірними, постало вже в перших працях, присвячених семасіології, та продовжувало обговорюватися в лінгвістичній літературі. Більшість дослідників мови вважала неможливим встановлення подібних закономірностей. М.Бреаль, посилаючись на надзвичайну складність процесів зміни лексичних значень, вказував на можливість тільки класифікування цих змін за певними категоріями і на абсолютну неможливість формулювання правил щодо виділення закономірностей у цих змінах. Подібною точки зору також дотримувався А.Мейє; він вказував, що кожне слово розвивається своїм індивідуальним шляхом. Г.Пауль причиною змін значень слів вважав нестійку індивідуальну психіку людини, підкреслюючи значення підсвідомості в розвитку мови. Навряд чи можливо говорити про визначення законів семантичного розвитку, якщо нові форми утворюються несвідомим шляхом. Головною заслугою Г.Пауля в семасіології, без сумніву, вважається створення ним класифікації типів семантичних змін (звуження, розширення, перенос та зміщення значення), які не втратили своєї актуальності й у наш час. Проти встановлення будь-яких семантичних законів виступали також Г.Шухардт, Л.Вейсгербер, Л.Шпітцер.

Поряд з цим висувалися думки на захист існування семантичних законів: так чи інакше до цього схилялися О.О. Потебня, М.М. Покровський, О.Сперсен, Е.Веландер. М.М. Покровський стверджував: „Семасіологічні дослідження повинні привести до відкриття певних семантичних законів, обов'язкових або тих, які можна вживати до будь-якої мови” [10, с. 36]. Він зробив великий внесок у розвиток науки про семантику слова та був фактично засновником російської семасіології. За словами Ф.М. Березіна, М.М. Покровський „одним з перших зайнявся малорозробленими проблемами семасіології, заклавши основи порівняльно-історичної семасіології” [2, с. 147]. Він був першим, хто запропонував вивчати історію значень не окремих слів, а груп слів, що належать до однієї сфери уявлень, під якими він розумів сфери суспільного життя, виробництва і т.ін. М.М. Покровський уважав, що на розвиток мови впливають два чинники: зовнішній, культурно-історичний та внутрішній, психологічний. Як психологічний чинник змін у семантиці слова він висунув *принцип семасіологічної асоціації або аналогії*. На відміну від Г.Пауля, що посилався на неконтрольовані, непередбачувані імпульси в психології індивіда, М.М. Покровський у

за реалізованими посредством паремії умозаключеннями і номінаціями.

Являясь продуктом устного народного творчества, паремия дает исследователю возможность наблюдать языковую стихию во многих ее проявлениях, а когнитивно-дискурсивная природа этих единиц позволяет еще и проникнуть в глубины процесса порождения умозаключения и номинации, причем расчлененно, через компонентный анализ языковых репрезентаций различных когнитивных единиц и пространств.

Актуальность такого рода исследований подтверждается назревшей необходимостью «лингвокогнитивного моделирования паремийно-дискурсивных единиц, являющихся, наряду с фразами, основным средством репрезентации косвенно-производной картины мира», что позволит заполнить «очевидное белое пятно» в современных когнитивных исследованиях [1, с. 44]. Совмещение когнитивного и прагматического подходов позволяет, в свою очередь, выявить как универсальность когнитивных механизмов, лежащих в основе смыслового содержания паремий, так и национально-культурную специфику репрезентации действительности паремийскими средствами того или иного языка.

Фольклорный статус паремий позволяет говорить о высокой степени «синергетичности» (термин Н.Ф. Алефиренко) этих дискурсивных единиц, совмещающих в своем плане содержания семантический потенциал этноспецифической бытовой лексики и когнитивные смыслы, моделирующие глубинные структуры смысла высказывания.

В современных исследованиях паремий уже достаточно последовательно отделяются от афоризмов и фразеологизмов в их узком понимании, при этом, во многом открытым остается вопрос о статусе отдельных видов паремий внутри парадигмы народных афоризмов. Паремийный фонд русского языка – это совокупность разновременных по происхождению и различных по степени востребованности в современном дискурсе народных изречений, различающихся структурными и семантическими особенностями и объединенных рядом специфических признаков – прежде всего таких, как естественность происхождения в условиях стихийного фольклорного дискурса и устойчивость в воспроизведении в речи в тот или иной исторический период.

Особенности смысловой структуры паремий (обобщенность значения, многослойный характер внутренней формы, усеченность и свернутость событийного плана, многовариантный способ репрезентации когнитива в контексте высказывания, интегративность когнитивной структура паремий и ее неоднозначная маркированность лексическим составом, многозначность когнитивно-метафорической структуры высказывания, полифония в выражении прагматического

смысла, фреймвые модификации при интерпретации, поликонцептуальность и т.д.), по-разному проявляющиеся в пределах каждой видовой парадигмы народных афоризмов, будучи взятыми за основу сопоставления, позволяют предпринять попытку семантической классификации паремий, которая учитывала бы не только речевую функцию этих единиц (тесно связанную с их жанровой природой), но и функцию прагматическую, выраженную в дидактическом, этноспецифическом, кумулятивном и дискурсивном предназначении народных афоризмов.

Каждый из видов паремий последовательно выполняет перечисленные функции, выражая в зависимости от условий коммуникации (1) особую установку сознания, характеризующую носителя языка как представителя соответствующего этноса; (2) вкусовые предпочтения и ценностные установки, отраженные в традиционной речевой культуре; (3) моральные принципы и способы выхода на компромиссную мораль; (4) способы представления действительности через призму смеховой культуры народа; (5) способность на примере типичной ситуации сделать вывод о базовых принципах устройства этнического сообщества и человеческого общества в целом; (6) эстетические представления носителей языка; (7) выводы и суждения об устройстве мироздания и о сути основных онтологических категорий – жизни, смерти, истине, судьбе, справедливости и т.д.

Фольклорная природа позволяет паремиям выполнять все перечисленные функции и реализовывать различные прагматические смыслы в лаконичной и высокохудожественной форме, что само по себе показательно в плане реализации эстетической функции языка и культуры. Кроме того, сама природа устного народного творчества является причиной постоянного стремления паремии к совершенству формы и актуальности содержания. Транслируя моральные и эстетические принципы времен формирования и становления этноса, паремии, тем не менее, всячески стремятся избежать архаичности как в формальном, так и в содержательном плане, оставаясь одновременно и авторитетными, и актуальными для национального сознания.

Совмещение методик когнитивного и прагматического подходов в описании смысловой структуры паремий наиболее показательно при соблюдении жанрового и тематического принципов. При этом, выбор тематической группы достаточно сложен, так как различные виды паремий в различной степени тяготеют к репрезентации предметных или абстрактных категорий, актуальных для национального сознания. Соответственно, количественный состав подобных интегрированных тематических групп изначально является малоинформативным для анализа.

Практика когнитивно-прагматического описания паремий показывает, что самые удачные варианты группировки паремий для ин-

дінгер – лінгвістичними, В.В. Левицький теж уточнює з точки зору сучасного мовознавства. Розглядаючи вторинні причини, він підкреслює, що „зрушення синонімів та зараження в консолідаціях належать до факторів різної природи: зрушення синонімів – це явище, яке відбувається в системі мови, а зараження – в тексті (контексті)” [7, с. 314]. На базі праць Г.Кронассера, М.Бреалю, Ст.Ульмана, Е.Веландера, Г.Шпербера, Г.Хатсфельда, О.Єсперсона, Т.В. Строевої, Е.Вільямс, Т.А. Дегтярьової тощо та власних досліджень В.В. Левицький надає досить повну з сучасного погляду класифікацію причин семантичних змін:

А. Первинні, позалінгвістичні причини (зумовлені потребами комунікації в широкому загалі, тобто потребою тих, хто говорить повідомляти та висловлювати свої думки та почуття): 1) *когнітивні* (обумовлені розвитком мислення, пізнавальної діяльності людини, потребою називати та висловлювати поняття; сюди ж слід віднести так звані *соціальні* причини, а саме зміни, зумовлені змінами в розвитку суспільства, цивілізації); 2) *емотивні* (всі фактори семантичних змін, які зумовлені потребою тих, хто говорить, висловлювати свої почуття).

Б. Вторинні, внутрішньолінгвістичні причини: 1) синтагматичні: а) вплив мінливого контексту (звуження, розширення, зміщення контексту); б) вплив граматичної функції; в) зараження; г) еліпси; г) вплив постійного контексту; 2) парадигматичні: а) вплив звукової аналогії; б) вплив звукового символізму; в) зіткнення синонімів; г) наслідок конфлікту між несумісними значеннями слова; г) вплив інших системних відношень у лексиці.

Приділяючи увагу різноманіттю причин семантичних змін, ми не повинні забувати про структурні особливості кожної мови. Навряд чи можна говорити про структурну ідентичність навіть дуже схожих мов. Ці особливості спрямовують та зумовлюють різні шляхи змін значень слів у, здавалося б, подібних ситуаціях у різних мовах. Важко пояснити, чому в німецькій мові *Land*, на відміну від англійського *land*, має значення „країна” та значення „земля”. Важко пояснити, чому німецькі прикметники *micel* та *lützel*, які генетично та функціонально відповідають англійським словам *micel* та *lytel*, передали свої функції прикметникам *groß* та *klein* та повністю випали із системи мови, а в англійській продовжують функціонувати і „старі” одиниці *much* та *little*, і „нові” – *great* та *small*. Говорячи про важливість мовних (системних) факторів у процесі семантичних змін, В. В. Левицький надає точку зору з цього приводу Т.А. Дегтярьової, яка відзначає існування певної специфіки та законів, притаманних конкретній мові. Саме тому розглядання зв'язку мови та матеріальної дійсності без урахування системи мови та особливостей її розвитку Т.А. Дег-

Актуальність теми зумовлюється необхідністю висвітлення поглядів мовознавців минулого, які суттєво впливають на дослідження змін семантичної структури слів у сучасній лінгвістиці. Актуальним є пошук семантичних універсалій, які надають можливість пояснювати подібність змін у семантиці слів різних мов і навіть передбачати їх.

Метою є розкриття поглядів мовознавців XIX-XX ст. на причини змін у семантиці слів та на можливість існування семантичних закономірностей, виявлення важливості та перспективності цих поглядів для розвитку сучасної семасіології.

Завданнями для досягнення поставленої мети є: 1. Висвітлити погляди європейських дослідників мови XIX-XX ст. на явище зміни значень слів. 2. Описати основні причини семантичних змін у трактуванні мовознавців минулого. 3. Довести наукову обґрунтованість/необґрунтованість поглядів на виявлення загальних закономірностей семантичних змін у різних мовах.

Питання про причини семантичних змін залишається актуальним для мовознавців багатьох поколінь. Найбільш поширені в семасіології класифікації, як визначив відомий сучасний мовознавець В.В. Левицький, належать Ст.Ульману, Г.Кронассеру та К.Балдінгеру, останній з яких за основу брав праці А.Мейє, К.Яберга та інших лінгвістів.

К.Балдінгер розглянув п'ять типів семантичних змін: лінгвістичні (вплив контексту), культурно-історичні (приклад К.Яберга: винахід пороху і як наслідок цього зміна значення фр. *poudre* „пил” > „порох”), соціальні (перехід слова з однієї соціальної сфери в іншу), психічні (табу, евфемізми та ін.) та психологічні (синестезія).

Г.Кронассер виділив два головні типи з кількома підтипами: **А.** Первинні причини: 1) стимули зовнішнього світу, який сприймається чуттєво (зникнення, зміна та виникнення предметів, станів та дій); 2) психічні (табу, зручність, бажання досягнути чіткості, страх, іронія, гнів та ін.); 3) фізіологічні (синестезія). **Б.** Вторинні: 1) зрушення синонімів у семантичних полях; 2) зараження в консоціаціях (поняття *консоціація* введено Г.Шпербергом). Остання і, як вважає Г.Кронассер, „верховна” причина зміна значення слова в дивергенції між обмеженою кількістю слів та безмежністю явищ.

В.В. Левицький, маючи за підґрунтя праці із семантики, починаючи з другої половини XX ст., уточнює та доповнює вищезгадані класифікації. Причини, які зумовлені потребою тих, хто говорить, висловлювати свої думки та позначати предмети, що нас оточують, він називає когнітивними, або комунікативними, а причини, які зумовлені потребою відображати свої почуття (те, що наприкінці XIX – на початку XX ст. називалося психічними, психологічними, фізіологічними та іншими подібними причинами), він називає емотивними. Те, що Г.Кронассер називає вторинними причинами, а А.Мейє та К.Бал-

тегрованого тематического описания – это объединение (1) пословиц, поговорок и загадок – по способности выражения фрейм-овой семантики; (2) пословиц и примет – по сходству пропозитивной структуры, лежащей в основе синтаксической формы высказывания и характеру обобщенного значения; (3) скороговорок, пустоговорок и чистоговорок – по функциональным речевым свойствам и сходству семантической структуры, характеризующейся смысловой пустотой пропозитивной формы при доминировании ассоциативно-метафорического принципа подбора лексем; (4) загадок и поговорок – по общности номинативного потенциала и т.д.

На самом деле, позиций для объединения паремий в интегрированные тематические группы может быть выделено достаточно много, и выбор каждой конкретной позиции зависит, в первую очередь, от поставленных задач исследования. Для анализа взаимодействия способа репрезентации когнитивом в пределах смысловой структуры паремии, с одной стороны, и прагматической функции народного афоризма, с другой стороны, наиболее подходящим является объединение в интегрированную тематическую группу пословиц, поговорок и загадок.

Способ репрезентации компонентов-когнитивом (термин Н.Ф. Алефиренко) в контексте смысловой структуры паремии – это, по сути дела, определение их полярности по отношению к конкретным концептам, фреймам или отдельным слогам фрейма, сценариям и схемам, что определяется как следствие определенной прагматической установки.

Прагматическая установка прочтения смысла паремии определяется взаимодействием (1) дидактической ее составляющей (характер социокультурной функции паремии – сакральная, религиозно-бытовая, морализующая, эстетическая, когнитивно-установочная и т.д.) и (2) дискурсивной основой высказывания (паремия – продукт дискурса как речевой стихии, протекающей в определенных коммуникативных рамках, определяемых характером и целями общения). Первая составляющая будет влиять на когнитивную модель высказывания, а вторая – на отбор лексических маркеров когнитивно-прагматической ситуации и форм языковой выразительности, определяющих связь игры слов и производства новых смыслов. При этом, тематическая принадлежность паремии определяется по первой составляющей прагматической установки высказывания, а не по составу лексических маркеров и способам их языкового взаимодействия.

Например, для определения тематической принадлежности пословицы *Где огонь, там и дым* ведущей является ее способность репрезентировать посредством взаимодействия когнитивом «Причина» и «Следствие» соответствующую концептуальную антитезу, что сообра-

зуються з прагматическою установкою висказывання, виражающеюся в формуванні свідання носителя языка целостного когнитивного представлення о причинно-следственных связях абстрактных категорій через взаємодієвствіє категорій предметних. Дискурсивна же составляющая прагматической установки высказывания влияет на отбор лексических маркеров, которые непосредственно (через прямое лексическое значение) формируют образный план пословицы.

Підтверджує некоректність визначення тематическої приналежності паремії по її безпосередньому лексическому складу і наявність у данної пословиці варіантної парадигми: *Где квас, там и гуща; Где цветок, там и медок*. При цьому, лексические маркеры *огонь – дым, квас – гуща, цветок – медок* способствують реалізації етноспецифіческої функції паремії, указывающей на національно значимые реалии, послужившие основой для метафоризации образа, который и заполняет соответствующую когнитивную структуру высказывания. Кроме того, лексические маркеры важны и как указатели на векторы когнитивной интеграции в тексте паремий. Так, в пословице *Где цветок, там и медок* совершенно очевидно указание на связь концептуальной антитезы со слогом «Плоды усилий» фрейма «Награда»; а в пословице *Где квас, там и гуща* просматривается связь базовой концептуальной антитезы «Причина – следствие» с концептуальной антитезой «Достоинство – недостаток». Кстаті, именно эта интегративная индивидуальность каждой паремической когнитивной модели и не позволяет говорить о возможности выбора инвариантной единицы в составе варіантної парадигми паремий [см. 4, с. 109].

Інтегративная тематическая группа паремий, также как и видовая тематическая парадигма, является объединением, основанным, в первую очередь, на когнитивной общности высказываний, и основной тематический вектор в ней определяется не по лексическим маркерам, а по тем когнитивам, которые формируют смысловую модель паремии. В большинстве сборников паремий, как современных, так и изданных в прошлых столетиях, тематический принцип, которым руководствовались собиратели народных афоризмов, достаточно далек от принципа когнитивного. Вместе с тем, ряд изданий, в частности сборник «Пословицы русского народа» В.И. Даля, интуитивно следует данному принципу, нередко игнорируя явное лексическое доминирование в пользу учета философского подтекста высказывания, что более точно «выводит» пословицу, поговорку или загадку в ее тематическое русло.

Трудности, связанные с определением состава тематической группы паремий, не ограничиваются кажущимся доминированием лексической семантики основных маркеров над глубинным смыслом высказывания – можно выделить целый ряд моментов, требующих

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Дімаров А.А. Біль і гнів: Роман. – К.: Україна, 2004. – 928 с.
2. Дімаров А.А. Містечкові історії: Повісті. – К.: Рад. письменник, 1983. – 558 с.
3. Дімаров А.А. Самосуд: Повісті. Оповідання. Етюди. – К.: Укр. письменник, 1999. – 221 с.
4. Дрозд В.Г. Земля під копитами. – К.: Дніпро, 1988. – 406 с.
5. Дрозд В.Г. Новосілля: Роман. – К.: Рад. письменник, 1987. – 348 с.
6. Дрозд В.Г. Спектакль. – К.: Рад. письм., 1985. – 400 с.
7. Дрозд В.Г. Три чарівні перлини: Оповідання. – К.: Дніпро, 1981. – 335 с.
8. Дрозд В.Г. Убивство за сто тисяч американських доларів. – К.: Укр. письменник, 2003. – 255 с.
9. Загребельний П.А. Гола душа: Повість. – Х.: Фоліо, 2003. – 254 с.
10. Загребельний П.А. Первоміст. Смерть у Києві. – К.: Дніпро, 1978. – 810 с.
11. Загребельний П.А. Роксолана: Роман. – К.: Дніпро, 1983. – 583 с.
12. Загребельний П.А. Тисячолітній Миколай: Роман: Ч. 1. – Х.: Фоліо, 2003. – 399 с.
13. Загребельний П.А. Тисячолітній Миколай: Роман: Ч. 2. – Х.: Фоліо, 2004. – 461 с.

АНОТАЦІЯ

З'ясовується структура, семантика субстанційних складнопідрядних речень у художньому тексті, їх функціональне навантаження.

SUMMARY

The structure and semantics of substantive complex sentences are analysed along with their functional specificity.

Р.М. Ситняк
(Горлівка)

УДК 81-112

ДОСЛІДЖЕННЯ СЕМАНТИЧНИХ ЗМІН У
МОВОЗНАВСТВІ XIX-XX СТ.

Набуття однією лексичною одиницею нових значень залишається одним з найбільш перспективних шляхів розвитку мови. Розкриття факторів, які спричиняють зміни в семантиці слова, залишається одним з найважливіших питань лінгвістики, на яке є багато відповідей, але немає єдиної точки зору. Насамперед це стосується виявлення закономірностей у семантичних змінах слів різних мов.

– однорідними членами речення – 11: *Я був тоді серед тих, хто за велінням князя чинив наругу над святинями народу, творив насильства і неправду* (П.Загребельний ч. 1, 2003, 134). *Зорина й Сергієм захопилася спершу через те, що він ніби з її снів, з бабусиних розповідей з'явився* (В.Дрозд 1987, 136).

– дієприслівниковим зворотом – 1: *Моєму батьковіobelіск поставили за те, що вмер, захищаючи соціалістичну власність* (П.Загребельний ч. 2, 2004, 166).

– звертанням – 1: *Те, що у вашій роботі, у вас, Іване Івановичу, є доброго, ми цінуємо і підтримуємо* (В.Дрозд 1987, 124).

Отже, аналіз мовного матеріалу засвідчив, що субстанційні речення становлять 3,1 % від загальної кількості прислівних складнопідрядних речень і 0,8 % від усіх типів речень у художньому тексті. Найбільше за кількістю вживання зазначених речень в ідіостилі А.Дімарова – 58 (4,1 %) речень на 1320 с., у П.Загребельного – 51 (2,6 %) на 1943с., у В. Дрозда – 32 (2,9 %) на 1416 с. Найбільш уживаними в художньому тексті виступають антецедент *те* і *той*, які найчастіше використовуються в називному, родовому і / або знахідному відмінках. За вказівкою на особу з *той* сполучаються займенники *хто, що*; для номінації предметів, подій – тільки *що*. Найбільш частотним у субстанційних реченнях є постпозиційне вживання підрядного речення, не менш частотна й інтерпозиція, препозитивне розташування менш властиве підрядним реченням. Кількісно-параметричний аналіз речень засвідчив, що підрядні частини субстанційних конструкцій можуть бути формально ускладнені здебільшого однорідними членами речення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Богородицкий В.А. Общий курс русской грамматики. – М.; Л.: Соцэргиз, 1935. – 356 с.
2. Буслаев Ф.И. Историческая грамматика русского языка. – М.: Учпедгиз, 1959. – 623 с.
3. Вихованець І.Р. Грамматика української мови. Синтаксис: Підручник. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.
4. Загнітко А.П. Теоретична граматика української мови: Синтаксис: Монографія. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – 662 с.
5. Каранська М.У. Синтаксис сучасної української літературної мови: Навч. посібник. – К.: НМК ВО, 1992. – 400 с.
6. Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови: Синтаксис. – К.: Рад. шк., 1965. – Ч. 2. – 283 с.
7. Селиванова Е.А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации. – К.: Фитосоцицентр, 2002. – 336 с.
8. Слинько І.І., Гуйванюк Н.В., Кобилянська М.Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання: Навч.посібник. – К.: Вища шк., 1994. – 670 с.

дополнительного рассмотрения и уточнения отдельных сторон смыслового плана паремии.

В частности, при составлении интегративной тематической группы паремий мы сталкиваемся в ряду спорных позиций, связанных с двояким смыслом паремии, когда ее когнитивная модель характеризуется явной двуплановостью. Например, пословица *Маслена широко разлилась: затопила Великий пост*, отнесенная в сборнике В.И. Даля к тематической группе «Чудо – диво – мудреное», при прагматической установке «Смысл православного праздника не в его праздном проведении, а предшествующей духовной подготовке» репрезентирует следующие взаимодействующие когнитемы: слот «Праздность» фрейма «Праздник» и концепт «Воздержание», связанный со сценарием «Пост», в результате чего мы имеем языковое выражение когнитивно-денотативной ситуации «Пост – праздник – праздность». Если же брать за основу анализа прагматическую установку «Во время празднования нельзя забывать о его истинном назначении, подменяя причину (воздержание) следствием (празднование)», то есть смысл говорить о репрезентации посредством данной пословицы концептуальных антитез «Причина – следствие» и «Предшествующее – последующее», взаимодействующих через слот «Невоздержанность / чрезмерность» фрейма «Праздник». В данной когнитивной модели присутствует когнitema «Нарушение логики / порядка», и при подобном прагматическом прочтении текста паремии наиболее приемлемо ее отнесение к группе пословиц, выражающих «нарушение привычного порядка вещей как противостояние хаосу / греху», что вполне может быть воспринято как некое чудо, правда, скорее, деструктивного свойства.

Возникают определенные трудности и при отнесении загадок к определенной тематической группе. Например, некоторые загадки при практически полной идентичности текста имеют разные разгадки. Так, Д.Н. Садовников дает разгадку *речь* на загадку *Не на меру, не на вес, а при всяком есть* и отгадку *ум* на загадку *Не на меру, не на вес, а у всех людей есть*. В данном случае фрейм «Ум» репрезентируется через взаимодействие слотов «Отличительное свойство человека» и «Достояние индивида» при прагматической установке «Достояние не обязательно является материальным», что позволяет говорить о первичности для когнитивной структуры высказывания когнитемы «Достояние», связанной с концептуальной антитезой «Материальное / вещественное – абстрактное / духовное». В результате реализации когнитивной модели, при отгадке *ум* данная загадка относится не к одноименной тематической группе, а к парадигме паремий, репрезентирующих концептуальную антитезу «Материальное / вещественное – абстрактное / духовное» (так же как и вторая загадка с отгадкой *речь*).

Таким образом, можно предположить, что отгадка в загадке не указывает непосредственно на когнитивную отнесенность высказывания, а является таким же лексическим маркером когнитивно-денотативной ситуации, отраженной в тексте паремии, как и ключевые лексемы в составе пословиц.

Определенные трудности с описанием тематической парадигмы паремий могут возникнуть также по причине неоднородности ее внутренней структуры. Как правило, при ближайшем рассмотрении, паремии внутри группы образуют подгруппы, характеризующиеся сходством когнитивных моделей, в основе которых либо находятся общие когнитивные модели, либо устанавливаются сходные интегративные связи между отдельными когнитивными компонентами структуры. Например, пословицы, поговорки и загадки тематической группы «Невезение» можно поделить на следующие подгруппы:

- «Ироничное отношение к собственным несчастьям» (базируется на смысловом выражении когнитивно-денотативной ситуации «Невезение – самоирония – самокритика»)

1. *Есть добра: баня стара, да рубаха нова.*
2. *У нас по одну сторону море, по другую горе, по третью мох, по четвертую «ох».*
3. *По нашему умишку и этого лишку.*
4. *Приснился кисель – ложки не было; ложку взял в постель – не приснился кисель.*
5. *Жизнь бьет ключом – и все по голове.*
6. *Дожили, что и ножки съезжили.*
7. *В одном кармане вошь на аркане, а в другом блоха на цепи.*
8. *У кого ничего, а у нас – столько же.*
9. *Не журишь, что у меня денег нет: придет время – и у тебя не будет.*
10. *Ни кола, ни двора, ни малого живота, ни веревки – удавиться, ни гвоздя повеситься.*

- «Непредсказуемость удачи, везения и неодолимость неудачи» (базируется на смысловом выражении когнитивно-денотативной ситуации «Невезение – случайность – терпение»)

1. *Неудача – заяц поперек дороги перебежал.*
2. *Оборотень поперек дороги перебежал.*
3. *Либо деньгу дадут, либо в рыло поддадут.*
4. *Некий человек был богат, выстроил хоромы. Посадил в них девицу, приставил к ней сторожа; демон прилетел, хоромину разрушил, девицу осквернил, сторожа прогнал (смерть).*

- «Чужая удача на фоне собственной неудачи» (базируется на смысловом выражении когнитивно-денотативной ситуации «Невезение – зависть»)

За вказівкою на особу з *той* сполучаються займенники *хто* – 52, *що* – 26; для номінації предметів, подій – тільки *що* – 63: *Той, хто питав про солому, не хотів далі й заводиться* (А.Дімаров 2004, 23). *Та ось і ті, що йшли додому, побачивши голову, швиденько повернули назад* (А.Дімаров 2004, 107). *Співнена вдячності до тварини за те, що вона не втекла, не кинула їх серед степу, Тетяна простягнула їй хліб...* (А.Дімаров 2004, 229). *Що ж, на помилках вчаться, не помиляється лише той, хто нічого не робить* (В.Дрозд 1988, 196). *Комусь треба починати те, що самим життям диктується* (В.Дрозд 1987, 102). *Той, хто знає сокровенне, великий і мудрий* (П.Загребельний 1983, 40).

Найчастотнішим у субстанційних реченнях є постпозиційне вживання підрядного речення – 89: *Аж тут Степан наважився запитати про те, що його мучило протягом усієї вечері...* (А.Дімаров 2004, 756). *Вона любила уявляти, як було насправді, в житті, домальовувати подумки те, що ховалося за сухими рядками документів* (В.Дрозд 1985, 18). *Помогти можна тільки тому, хто цього хоче* (П.Загребельний ч. 1, 2003, 95).

Не менш частотна й інтерпозиція – 43: *Про те, що діялося під боком, і без газет можна довідатись* (А.Дімаров 2004, 24). *Те, що мало бути її поразкою, оберталось на перемогу* (П.Загребельний 1983, 179).

Препозитивне розташування менш властиве підрядним реченням – 9: *Хто впустив до хати, той впустив у себе* (В.Дрозд 1981, 127). *Хто працює чесно в колгоспі, той по-людському й житиме* (А.Дімаров 2004, 99). *Отож, хто стане на цій великій ріці, той матиме в руках усю землю, наглядатиме за нею, мов сам Господь бог* (П.Загребельний 1983, 506).

Нами зафіксовано лише два субстанційні речення, ускладнені однорідною супідрядністю, з двома і трьома підрядними і одне речення зі змішаною супідрядністю: *Те, що було сумішшю крові й п'їтьми, що було пристрастю і зойком, тепер стало душею, билось у ній, рвалося на волю...* (П.Загребельний 1983, 155). *Приїхали взяти його за те, що був у банді, що пригрів куркулів, що зімкнувся з класовим ворогом...* (П.Загребельний ч. 1, 2003, 160). *Мусила знати, чим керувався той, хто писав їй облудні листи, хто сміявся з того, з чого сміятися не можна* (В.Дрозд 1985, 76).

Крім того, що субстанційні речення можуть виступати домінантами різноманітних явищ та реалій дійсності, слугувати ідентифікації позначуваних ними об'єктів, вони можуть містити у своїй структурі додаткові змістові компоненти, як ускладнена підрядна частина. Вибірка речень показала, що субстанційні конструкції можуть бути ускладнені:

59 і той – 31: Навпаки, у хмільній прозорості відкривалося **те**, що тверезий приховував од себе (В.Дрозд 1988, 38). Для мене дяка найвища – **те**, що люди ніколи мене не цуралися (А.Дімаров 2004, 70). Федір зачався, а **той**, хто поспішав коридором, зупинився, посто-яв, певно прислухаючись... (А.Дімаров 2004, 272). **Те**, що не існує, не може бути наповненим (П.Загребельний 1983, 17).

З антецедентом *та* зафіксований лише один випадок: *Городи були, як чорний фартух, вишитий червоною і зеленою заполоччю, той, що свекруха подарувала тайкома від свекра, як вони з Прокопом побра-лися* (В.Дрозд 1981, 287).

На множину вказує або співвідносне слово *ті* – 50, або співвіднос-не слово *ті* і присудок підрядної частини: *Праведні в нас ті, хто з усіма* (П.Загребельний 1978, 341). *Весна, літо, осінь, зима не схожі на ті, що в інших горах, в інших долинах...* (А.Дімаров 1999, 119). *Ідуть, гомонять собі стиха, мов бояться наполохати тих, що пасуть свою молодість* (А.Дімаров 2004, 56). *Ті, що запізнилися на урок, яцірка-ми просковзували у двері класів...* (В.Дрозд 1985, 323). *За м'ясниками йшли ті, що виготовляють солодоці* (П. Загребельний 1983, 518).

Кореляти *той, те, ті* можуть вживатися у різних відмінках:

– Називний – 66: *А що таке робота в забої, знає лише той, хто сам її скуштував* (А.Дімаров 2004, 300). *Ті, що не прийшли до нас у юності, уже ніколи не придуть, і марно чекати, і смішно чекати* (В.Дрозд 1985, 364). *Хай навчається всіх премудростей той, хто стане султаном* (П.Загребельний 1983, 382).

– Родовий – 24: *Були прізвища тих, хто здавав проект набагато пізніше од мене, тільки про мене – анітелень* (В.Дрозд 1981, 254). *Ідуть, гомонять собі стиха, мов бояться наполохати тих, що па-суть свою молодість* (А.Дімаров 2004, 56). *А спадкоємцями воло-дарі завжди проголошували тих, хто наймиліший їхньому серцю* (П.Загребельний 1983, 469).

– Давальний – 2: *Тому, хто проводить із султаном іноді й ночі голова до голови в безсонних бесідах, неважко випросити таку дрібницю* (П.Загребельний 1983, 17).

– Знахідний – 46: *Намагався просто одмахнутися од цієї думки, покладаючись на те, що якось воно та обійдеться* (А.Дімаров 2004, 160). *Моральна відповідальність твоя за те, що сталося в Блιστα-виці, велика* (В.Дрозд 1987, 156). *Зненавидів і сина за те, що той зробив своїм улюбленцем не воїна, а якогось фірчика* (П.Загребель-ний 1983, 12).

– Орудний – 2: *Цей Данило прославився тим, що дуже ж ловко грав у підкидного* (А.Дімаров 1999, 75).

– Місцевий – 1: *Весь час чув її голос, її дзвінкий сміх і часто ловив себе на тому, що промовляє до неї* (А.Дімаров 1999, 110).

1. *Кому луковка облуплена, а нам тукманка не куплена.*
2. *Кому телята, а нам ребята.*
3. *Кому ничего, а нам все через чело.*
4. *Где беда ни была, а к нам пришла.*
5. *И долга, и коротка, а один одному не верит: всяк по себе ме-рит (жизнь).*

6. *Кому веселье, а мне полвеселья нет.*

7. *Кого мимо, а меня в рыло.*

• «Жалеть о собственном невезении бесполезно» (базируется на смысловом выражении когнитивно-денотативной ситуации «Невезе-ние – судьба – терпение»)

1. *Жалью моря не переедешь, веку не изживешь.*

2. *Надобно жить, как набезит*

3. *Такова наша доля.*

• «Невезение распространяется на все стороны жизни» (базиру-ється на смысловом выражении когнитивно-денотативной ситуации «Невезение – неотвратимость – непрерывность / постоянство»)

1. *Ехало не едет и ну не везет.*

2. *Нам грешным и ветер-то встречный.*

3. *По бедному Захару всякая щепя бьет.*

4. *Зубами скатерть с конца на конец натягиваем.*

• «Невезение – орудие судьбы» (базируется на смысловом выра-жении когнитивно-денотативной ситуации «Невезение – случай – предопределенность»)

1. *Одна корка – да и той подавился.*

2. *Конь о четырех ногах, а спотыкается.*

Приведенные примеры никоим образом не претендуют на объемное представление тематической группы «Невезение», а лишь иллюстрируют ее отдельными примерами. Общій же объем данной тематической пара-дигмы превышает 200 единиц только по материалам сборника В.И. Даля и включает в себя 17 основных подгрупп, каждая из которых представ-лена рядом когнитивных моделей от одной до 7 разновидностей.

Таким образом, когнитивно-дискурсивное описание паремий, учитывающее весь спектр их категориальных семантических при-знаков, позволяет уточнить лингвистический статус этих единиц, выявить типологические характеристики различных видов паремий, более точно определить парадигматический статус паремий внутри области языковой афористики и решить множество иных задач об-щетеоретического и прикладного свойства.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алефиренко, Н.Ф. Фразеология в свете современных парадигм / Н.Ф. Алефиренко. – М., 2008. – 271 с.

2. Даль, В.И. Пословицы русского народа / В.И. Даль. – М., 2005. – 616 с.
3. Русский народ. Пословицы, загадки, сказки / В.И. Даль, Д.Н. Садовников, А.Н. Афанасьев. – М., 2007. – 384 с.
4. Семененко, Н.Н., Шипицына, Г.М. [Текст] / Н.Н. Семененко, Г.М. Шипицына. Белгород, 2005. – 170 с.

АННОТАЦІЯ

Проблема системного лингвистического описания и классификации паремий как культурно значимых текстов фольклорного происхождения находится в тесной связи с проблемами когнитивно-прагматического анализа способов языкового воплощения их смысловой структуры. В процессе когнитивно-прагматического анализа тематических парадигм пословиц, поговорок и загадок необходимо учитывать вариативность прагматического выражения смысла, влияющего на интегративные процессы внутри когнитивной модели текста паремий.

SUMMARY

The problem of systematic linguistic description and classification of parems as the texts of folk origin is linked with the problems of cognitive and pragmatic analysis, with coincides which the verbalization of their mental structures. The process of cognitive and pragmatic analysis concerning a particular subject of proverbs, riddles and proverbial phrases must be based on different variants of pragmatic realization of the meaning which influences integrated processes inside the cognitive model of the texts of parems.

О.І. Сушко
(Слов'янськ)

УДК 811.161.2'42"19"

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ФРАЗЕОЛОГІЗОВАНИХ УТВОРЕНЬ СУСПІЛЬНО- ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ В ТЕКСТАХ ДОКУМЕНТІВ ПЕРШОЇ ПОЛ. ХХ СТ.

Процес входження України у світову політичну спільноту супроводжується формуванням національного поля політичної комунікації, оскільки саме політичне спілкування уможливорює зміни суспільних систем, певною мірою виявляє динаміку суспільної свідомості. З огляду на це політична комунікація все більше привертає увагу дослідників (В.М. Алтухов, В.Н. Вакуров та ін.).

У монографії А.П. Загнітка представлено структурно-семантичну класифікацію складнопідрядних речень, за якою займенниково-співвідносні речення є одним із їх типів і в свою чергу поділяються на складнопідрядні речення корелятивно-уточнювальної будови, напівкорелятивної будови, некорелятивної будови [Загнітко 2001, с. 404-405].

Аналізуючи наукову та навчальну літературу з питань класифікації складнопідрядних речень, не можна не помітити розбіжності у поглядах на природу складнопідрядних речень з корелятом *той, те*, що свідчить про потребу їх детального вивчення.

„Прислівно-кореляційний (займенниково-кореляційний) зв'язок – це такий різновид зв'язку, при якому наявна кореляція між засобом зв'язку, розміщеним у залежній частині, й анафоричним елементом (антецедентом), що міститься у головній частині” [Загнітко 2001, с. 401]. „Симетричний співвідносно-вказівний компонент завжди засвідчує регулярний вияв підрядності в системі складного речення, і на рівні граматичної форми підрядна частина завжди є передбачуваною з чітко окресленою семантикою” [Загнітко 2001, с. 416].

Специфіка субстанційних речень полягає в тому, що завдання мовця – залучити при їх побудові підрядну частину, яка дозволяє повноцінно виразити зміст частини головної. При цьому зміст підрядної частини необхідний мовцеві для номінації певної істоти, предмета, реалії дійсності, однак номінації описової, непрямой, опосередкованої: *Командувати на війні – про це знають тільки ті, хто там був* [П.Загребельний ч. 2, 2004, 412]. *Винні ті, хто наказував стріляти* [В.Дрозд 1981, 167]. *Дорогою ціною заплачено за те, що миши нашим розказати* [В.Дрозд 1988, 88].

Основу субстанційного речення як синтаксичної конструкції складає механізм отождоження (тотожність антецедентів *той, те* і сполучних слів *хто, що*), що виступає засобом поєднання підрядної і головної частин.

На 4679 сторінках художнього тексту нами зафіксовано 141 субстанційне речення, тобто вони становлять 3,1 % від загальної кількості прислівних складнопідрядних речень. Ми також зробили вибірку всіх типів речень на 1000 речень у художньому тексті і з'ясували, що субстанційні речення складають лише 0,8 % від усіх типів речень. Проте це не зменшує їхнього потенціалу у складі художнього тексту.

Найбільше за кількістю вживання субстанційно-симетричних речень властиво для ідіостилю А.Дімарова – 58 (4,1 %) речень на 1320 с., у П.Загребельного – 51 (2,6 %) на 1943 с., у В.Дрозда – 32 (2,9 %) на 1416 с.

Антецедент *той* змінюється за родами, числами й відмінками. Найбільш уживаним у художньому тексті виступає антецедент *те* –

аналогічним до простого речення, і класифікували його за відповідністю підрядної частини одному з членів головної: “Кожен із членів головного речення... може бути виражений реченням підрядним” [Буслаєв 1959, с. 279]. Стосовно речень із корелятами в головній частині, підрядна частина яких сама по собі не могла дорівнювати якості із членів речення, було впроваджено інший підхід: при їх класифікації враховувалась роль не підрядного речення, а корелята, до якого воно приєднувалось. Тому складнопідрядні речення з корелятом *той, те* в головній частині розглядались у межах різних класів – речень підметових, присудкових та додаткових [Там само, с. 371].

Період у розвитку поглядів на складнопідрядне речення, що заступив логіко-граматичний, представлений працями В.А. Богородицького, О.М. Пешковського, О.О. Шахматова, М.Н. Петерсона та Л.А. Булаховського. Він був позначений пильною увагою до формальної сторони цих синтаксичних одиниць, і передусім до засобів зв'язку між частинами таких речень.

Так, В.А. Богородицький висуває думку, що “підрядні речення бувають у так званому повному і короткому вигляді” і зв'язок повного підрядного речення з головним може здійснюватися зокрема за допомогою відносних займенників [Богородицький 1935, с. 230-232]. За класифікацією вченого, одним із типів повних підрядних речень є “описово-означальний” тип. Речення, які до нього належать, “уживаються тоді, коли той чи інший предметний член речення не може бути виражений одним словом, вимагає опису. У цьому випадку підрядна частина починається з відносного займенника, якому в головній частині відповідає займенник вказівний, що нерідко опускається” [Там само, с. 230-232].

Б.М. Кулик описувані речення не розглядає, але у примітці до розділу автор зазначає: „Якщо підрядне речення конкретизує субстантивованій займенник *той* (в будь-якій формі), тип підрядного речення буде визначатися за синтаксичною функцією, яку виконує цей займенник у головному реченні: означальне, додаткове чи присудкове” [Кулик 1965, с. 206].

М.У. Каранська констатувала з корелятом *той, те* відноситься до „речень займенникової відносності” [Каранська 1992, с. 228-231].

Автори видання “Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання” [Слинько 1994, с. 470-477] виділяють займенниково-співвідносні конструкції, називаючи їх предметно-ототожненими. Учені вважають, що предметно-ототожнені речення мають спільне специфічне значення – ототожнене, тобто і вказівне слово, і відповідне йому відносне слово стосуються тієї самої особи чи предмета. „У займенниково-ототожнених реченнях займенник *той* субстанти-вованій і тому означає не якісну ознаку, а вказує на особу чи предмет” [Там само, с. 471].

Метою пропонованої праці є дослідження фразеологізованих утворень суспільно-політичного дискурсу як засобу вираження політичної комунікації.

Комунікативний політичний простір експлікований політичним дискурсом, який у новітній період насичений специфічними соціо-психолінгвістичними феноменами, без розуміння природи яких іноді складно пізнати сутність політичного дискурсу. У цьому сенсі важлива роль відводиться когнітивному аналізу фразеологізованих утворень політичного дискурсу, оскільки він дає змогу здійснити лінгвістичний моніторинг суспільної свідомості.

У політичній комунікації суб'єктивна характеристика змістового аспекту спілкування може бути пов'язана зі спеціальним спотворенням чи ідеалізацією соціальних реалій, а тому роль фразеологізованих утворень суспільно-політичного дискурсу в цьому аспекті є безперечною. З огляду на це поза увагою дослідників мови як інструменту маніпулятивного впливу не повинні залишатися фразеологізовані утворення суспільно-політичного дискурсу, які активно функціонують у службових текстах I пол. XX ст., виступаючи важливим засобом вираження політичної комунікації.

Відомо, що фразеологічні одиниці офіційно-ділового стилю переважно позбавлені будь-якого експресивно-емоційного забарвлення. Проте дослідження показують, що в деяких офіційно-ділових документах функціонують (правда, значно рідше) експресивно забарвлені вислови, які виділяємо в окрему групу. Як зазначає М.П. Брандес, у текстах, пов'язаних з окремими сферами офіційного життя (переважно дипломатія), “помічається емоційна експресивність і навіть образність” [3, 155]. Це пояснюється тим, що в таких текстах відбувається процес взаємодії офіційно-ділового та публіцистичного стилів. У цьому плані М.П. Брандес підкреслює, що “емоційно-експресивний зміст текстів офіційно-ділового стилю – ознака естетичної функції конкретного мовленнєвого жанру, яка, з одного боку, виступає у своєму прямому призначенні справляти суб'єктивно-духовний вплив на одержувача інформації у певних сферах адміністративної діяльності, а з другого, – вирішує допоміжне завдання – оптимізацію впливової (прагматичної) функції висловлювання” [3, 157].

Фразеологічні одиниці, які характеризуються певною образністю, функціонують переважно в дипломатичному й адміністративно-управлінському підстилях офіційно-ділового стилю, а в законодавчому підстилі їх використання обмежене.

Дослідження показали, що в основі творення фразеологічних одиниць цієї групи стоїть метафора. Тому сутність семантичних перетворень компонентів аналізованих нами образних висловів полягає в

тому, що фраземотворчі компоненти в процесі фразеологізації розвивають у собі якісно нові властивості.

У нашому дослідженні метафору розглянуто у вузькому значенні. У фразеології метафори відводиться окрема роль, оскільки, як слушно зазначає Сніжана Велковська, метафора базується на статичних ознаках, намагаючись вловити сталі якості об'єктів, які завдяки метафоричній образності стають доступними чуттєвому сприйняттю.

Як показали дослідження, політики та громадські діячі першої половини ХХ ст. у зв'язку з активізацією пошуків нової ідеології та спробами реалізації моральних цінностей народу неодноразово зверталися до використання відповідних метафоричних моделей, які в нашому дослідженні кваліфікуються як фразеологізовані утворення політичного дискурсу, оскільки їм властива цілісність значення, що формується внаслідок переосмислення вільного словосполучення-прототипу, деактуалізації його компонентів; відтворюваність, оскільки вони відтворюються як цілісні одиниці з фіксованим значенням; відносна постійність компонентного складу; експресивність, домінуючою ознакою створення якої є метафоричність. Ці вислови є органічним складником суспільно-політичної фразеології.

Перша половина ХХ ст. була насиченою різними політичними подіями, а тому особлива роль відводилася політичному мовленню як сукупності вербальних структур, що використовувалися у сфері політики та здійснювали вплив на політичну свідомість громадян, залучаючи їх до перебігу політичних процесів.

Як відомо, в політиці мова виконує не тільки комунікативну функцію, а й виступає одним із засобів впливу, а точніше – маніпулятивного впливу, який передбачає не лише повідомлення про політичну дійсність, а й її інтерпретацію, а також її оцінку як явну, так і приховану. Особливість політичного мовлення полягає в тому, що воно покликане зумовлювати бажану для суб'єкта мовну чи поведінкову реакцію з боку об'єкта комунікації.

Фразеологізовані утворення суспільно-політичного дискурсу є важливим складником політичного мовлення. Окремі дослідники вважають, що широке використання метафоричних висловів у політичному дискурсі є ознакою кризової політичної та економічної ситуації. Так, наприклад, О.М. Баранов підкреслює, що саме метафоричні вислови в мові публічних виступів політиків або в мові політичних документів є “передбаченням кризового стану суспільної свідомості” [2, 162].

Дослідження показали, що з метою впливу на користувачів текстів службових документів у першій половині ХХ ст. в системі експресивно-забарвленої суспільно-політичної фразеології простежується семантично-видова опозиція “добре – погане”, “прогресивне – реак-

УДК 811.161.2'42'367

РІЗНОВИДИ РЕЧЕНЬ СУБСТАНЦІЙНОЇ СЕМАНТИКИ В ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ

Лінгвісти називають художній текст найвищою формою репрезентації тексту, відзначаючи його особливу естетичну функцію, ідейно-художню інтенційність, орієнтацію на морально-етичне виховання й емотивно-психологічний вплив [Селиванова 2002].

Конструкції із симетричними засобами зв'язку *той – хто, той – що, те – що* та інші належать до речень, відомих в українському синтаксисі як предметно-ототожнені (за класифікацією І.І. Слин'ка, Н.В. Гуйванюк, М.Ф. Кобилянської), або симетричні субстанційні складнопідрядні речення (за термінологією І.Р. Вихованця) [Вихованець 1993]. Такі речення описувалися в синтаксичній науці неоднозначно й суперечливо. У їх вивченні виникали труднощі, зумовлені дискусійністю окремих питань теорії складнопідрядного речення, зокрема питання про речення із співвідносними словами в головній частині. Ці труднощі були пов'язані передусім із визначенням місця таких речень у класифікаційних описах складнопідрядних речень. Тому вивчення симетричних субстанційних складнопідрядних речень у співвідношенні з іншими типами речень у художньому тексті, їхнє функціонально-композиційне навантаження постає досить актуальним.

Мета дослідження полягає в з'ясуванні різновидів субстанційних складнопідрядних речень у художньому тексті, частотності їх вживання порівняно з іншими типами речень.

Для досягнення поставленої мети необхідно розв'язати такі завдання: 1) встановити особливості структури і семантики субстанційних складнопідрядних речень у художньому тексті; 2) виявити функціонально-композиційне навантаження зазначених речень; 3) зробити порівняльний аналіз досліджуваних конструкцій в ідіостилі А.Дімарова, В.Дрозда, П.Загребельного.

У статті вперше з'ясовано особливості структурної і семантичної організації субстанційних складнопідрядних речень у художньому тексті.

Матеріалом для дослідження стало загальнокількісне тло речень з художніх творів А.Дімарова, В.Дрозда, П.Загребельного (загальною кількістю 4500 речень).

Представники логіко-граматичного напрямку, репрезентованого в мовознавчій науці ХІХ століття працями Ф.І. Буслаєва та ін., розглядали складнопідрядне речення як єдине ціле, що за своєю будовою є

логічними реченнями, де головні члени виражаються предметними іменниками й фінітними дієсловами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аругіонова Н.Д. К проблеме функциональных типов лексического значения // Аспекты семантических исследований. – М.: Наука, 1980. – С. 156-249.
2. Виноградов В.В. Избранные труды. Исследования по русской семантике. – М.: Высш. шк., 1975. – 371 с.
3. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.
4. Загнітко А.П. Теоретична граматика української мови. Синтаксис: Монографія. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – 662 с.
5. Золотова Г.А., Онипенко Н.К., Сидорова М.Ю. Коммуникативная грамматика русского языка. – М.: Наука, 2004. – 544 с.
6. Пешковский А.М. Русский синтаксис в научном освещении. – М.: Госиздат, 1935. – 452 с.
7. Потёбня А.А. Из записок по русской грамматике. – Т. 1-2. – М.: Учпедгиз, 1958. – 536 с.
8. Прияткина А.Ф. Русский язык: Синтаксис осложненного предложения. – М.: Высш. шк., 1990. – 176 с.
9. Распопов И.П. Очерки по теории синтаксиса. – Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1973. – 220 с.

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена функціональному аналізу девербатива як варіанта реалізації основної предикативності в реченні. Викладено основні погляди на предикативність. Здійснено семантико-синтаксичний аналіз конструкцій, утворених за участі девербатива у ролі одного з головних членів речення. Проаналізовано особливості семантики речень з девербативом у ролі підмета. З'ясовано реченнєвотвірний потенціал девербатива-присудка.

SUMMARY

The article is dedicated to the functional analysis of the deverbative noun as a variant of the realization of the basic predicativity in the sentence. The basic views on the predicativity are presented. The semantic and syntactic analysis of the constructions formed with the participation of the deverbative noun in the role of one of the dominant terms of a sentence is realized. The specificity of the semantics of sentences with the deverbative noun in the role of subject is analyzed. The potential of the deverbative noun as a predicate in the formation of a sentence is found out.

ційне”. Фразеологізми цієї групи, відтворюючи окремі сторони політичного життя, виступають своєрідною вказівкою на вибір об'єктом комунікації тієї чи іншої політичної позиції.

Відомо, що українцям властива мовленнєва коректність, лаконічність висловлювання. Тому цілком закономірно, що фразеотворення в текстах службових документів першої половини ХХ ст. – багатопланова мовна система, в центрі якої – прагнення якомога точніше й стисліше передати різні сторони життя народу.

Семантика фразеологізованих утворень суспільно-політичного дискурсу в текстах службових документів досліджуваного періоду відображає як позитивні сторони суспільного укладу, так і ті негативні моменти, які існували в суспільстві. Тому окремо виділяємо: а) вислови, функціонування яких розраховане на створення піднесеності мовлення; б) вислови, яким властиве знижене забарвлення.

Фразеологізовані утворення першої підгрупи використовуються в текстах службових документів з метою передати кращі риси характеру особистості, охарактеризувати провідних політичних діячів тощо. Сюди залучаємо такі вислови, як: *розумна частина української еміграції, викликати пошану до українського імені, галуза слов'янських народів, спадкоємці Переяславської Конституції, придбати славу лицарів, персоніфікувати душу нації, підняти Стяг і Бунчук боротьби* тощо.

Дослідження показали, що в суспільно-політичній комунікації суб'єктивна оцінка змістового аспекту спілкування інколи пов'язується зі спеціальним негативом у змалюванні соціальних реалій. Значна роль у цьому сенсі належить суспільно-політичним фразеологізмам, які функціонують у тексті службового документа з метою давати характеристику окремим подіям, політикам і громадським діячам за певним шаблоном, традицією, звичкою (адже номінація може мати вирішальне значення для сприйняття), а також спонукати індивіда й соціум прийняти певне визначення і сформувати навколо нього емоційну ауру. Такі фразеологізовані утворення виділяємо в окрему підгрупу.

До другої підгрупи залучаємо вислови, які окреслюють різні негативні сторони життя (нещирість, легковажність, недалекоглядність): *симпатії платонічного характеру, становище Євангельських дів, політична наївність, пасинок партії, за деревами не бачити лісу, партійні слабодухи* й подібні.

Семантика фразеологізованих утворень суспільно-політичного дискурсу супроводжується конкретною оцінкою тих або інших політичних явищ, а самі фразеологізовані вислови текстів службових документів першої половини ХХ ст. виступають важливим засобом формування політичної свідомості суб'єктів. Крім цього, особливість функціонування суспільно-політичних фразеологізованих утворень

полягає також і в тому, що саме теорія впливу та суспільно-політична фразеологія дозволяють вивчати специфіку мислення політиків, громадських діячів за даними фразеології, а також відтворювати стан суспільної свідомості за текстами службових документів.

Специфіка суспільно-політичних фразеологізованих одиниць полягає в тому, що, потрапляючи в текст службового документа, вони органічно поєднуються з особливостями офіційно-ділового стилю, набуваючи рис, притаманних саме цьому функціональному стилю, що дозволяє говорити про останній як такий, що відрізняється від інших функціональних стилів не тільки своєрідною фразеологією, але й особливим використанням фразеологічного фонду мови.

Фразеологізовані утворення суспільно-політичного дискурсу функціонують переважно в текстах службових листів. Оскільки авторами таких листів були відомі політичні діячі, які блискуче володіли українською мовою, можна вважати, що окремі вислови є авторськими фразеологізованими одиницями.

Як бачимо, в текстах студійованого періоду окрему групу становлять фразеологізовані утворення суспільно-політичного дискурсу, що найчастіше помічаємо в таких жанрах офіційно-ділового стилю, як службовий лист, звернення, відозва (адміністративно-управлінський підстиль), меморандум, нота (дипломатичний підстиль). Це можна пояснити тим, що названі жанри офіційно-ділового стилю розраховані на широкий загал, а тому фразеологізовані утворення, органічно включені в тексти цих документів, покликані зумовлювати бажану для суб'єкта мовну чи поведінкову реакцію з боку об'єкта комунікації. Отже, аналізований нами фразеологічний матеріал службових документів першої половини ХХ ст. виступає невід'ємною складовою політичної комунікації, яка потребує всебічного дослідження в новітній період.

Отже, фразеологізми офіційно-ділового стилю займають належне місце в системі української фразеології, що ще раз підкреслює багатогранність стилістичної системи української мови. Дослідження фразеологічних одиниць з погляду їх стилістичної організації засвідчує, що фразеологізми офіційно-ділового стилю належать до книжної фразеології, яка своїми специфічними рисами вирізняє цей стиль з-поміж інших. У межах його різновидів розрізняємо стильові підвиди.

У перспективі дослідження – подальше вивчення мови суспільно-політичної комунікації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алтухов В.М. Особливості функціонування фразеологічних одиниць в науковому та офіційно-діловому стилях української мови // Украї-

ганізації **є злиття** або **приєднання** компанії з управління пенсійним фондом (З газ.);

г) речення зі значенням цілісності: *У баченні С.Булгакова, М.Лоського, Є.Трубецького, П.Флоренського ікона **виступала не тільки комбінацією зовнішніх вражень**...* (Л.Квасюк); *Умовою можливості причетності до божественних енергій, крім віри, покаяння, безпристрасності і цілісності доброчесної душі, **є поступове зібрання енергій розуму в єдине коло самопізнавальної активності*** (Ю.Чорноморець).

Як частина розщепленого присудка девербатив бере участь в утворенні речень зі значенням фізичної або ментальної дії. Такі конструкції є функціональним еквівалентом дієслова, але не всі дієслова можуть бути замінені описовими конструкціями. На відміну від аналогічних конструкцій із конкретними іменниками, девербатив змінює значення фінитного дієслова, з яким поєднується: *Старий гетьман **робив враження** на молодого короля* (Б.Лепкий).

Дієслівна семантика девербатива дозволяє йому утворювати речення зі значенням: фізичної дії: *Рахівник не міг довше дивитися на труп, уникаючи його, **відвів погляд** на стіл до папірців, що там білили* (В.Барка); сприйняття: *Піпер дивився, яке **враження зроби́ть** ця промова на короля Карла* (Б.Лепкий); соціальної інтерсуб'єктної дії: *І от візьму й **буду вести пропаганду** за Сонячну машину* (В.Винниченко); діяльності (заняття): *Святого Макарія, коли той **займався рукоділлям**, укусив комар* (В.Винниченко); *Насправді ж я **займався шпіднажем*** (І.Багряний); способу поведінки: ***Робила вигляд**, що щось шукає* (І. Багряний); мовленнєвої діяльності: *– **Мав бесіду** з королем? – спитала вона його* (П.Загребельний); ***Пішли розмови** про те, що Борис – цар незаконний* (П.Загребельний); мисленнєвої діяльності: *Людина здавна цікавилася причинами виникнення таких звуків і намагалася за їх допомогою **отримати уявлення** про стан того чи іншого органу* (Т.Шолохова) тощо.

Сталі дієслівні словосполучення можуть брати участь в утворенні складеного дієслівного присудка як його модальна зв'язка: *Цей закон **дає змогу обирати**, у який спосіб держава буде замовляти юридичні послуги* (З газ.); ***Мав намір викрасти** поламаний віз* (Л. Мартович).

Отже, у позиції підмета девербатив бере участь в організації інших типів речень, ніж предметні іменники. У функції присудка девербатив може належати до складеного іменного присудка, як у ролі іменної його частини, так і в ролі модальної зв'язки, або виступати частиною розщепленого присудка, змінюючи при цьому значення супровідного дієслова й виступаючи основним семантичним предикатом конструкції. Речення з девербативом у функції основного предиката являють собою вищий шабель синтаксичної ієрархії, порівняно з ана-

ознакою, виражає ідею повноти ознаки, водночас виявляючи яскраві риси авторизації: *Обличчя його зблідло, на чолі у відблисках свічки мерехтіли дрібні краплинки поту, в очах – страждання* (В. Малик); *Мимо пізньої пори в квартирі рух* (Б. Лепкий).

Девербатив може бути підметом в інтродуктивних реченнях типу *У мене є прохання* (бугтевий тип). Як варіанти цієї моделі можна розглядати бездієслівне співвіднесення: *У мене прохання до вас і безсуб'єктно-бездієслівну репрезентацію, але з обов'язковим лівим атрибутом: Єдине прохання*. Якщо підметом у конструкціях такого типу є девербатив на позначення певного інтелектуально-морального поняття (любов, пам'ять), напр.: *Я зрозуміла, що на світі є така любов, до якої не можуть дорівнятися ніякі інші любові, – материнська любов!* (В. Малик), – такі речення належать до екзистенційних.

Як присудок девербатив бере участь в організації обмеженого кола конструкцій, виступаючи частиною складеного присудка або частиною розщепленого присудка (присудка у формі сталого дієслівного словосполучення).

У функції частини складеного іменного присудка девербативи беруть участь в організації таких речень:

1) зі значенням отожднення, напр.: *Карлова перемога – це визволення наше* (Б. Лепкий); *Шлюб його з Феодорою є кровозмішанням* (С. Скляренко); *Це був без краю довгий крик, він бив по нервах і кликав до бою* (В. Сосюра). Головна семантична особливість таких речень – рівність об'єму значення підмета й присудка: *Ця директива – смертний вирок для трудового селянства, я не можу ...* (В. Барка).

2) зі значенням партитивного відношення:

а) речення зі значенням відношення частини до цілого: *Аналіз феномену самотності є однією з перших спроб визначення основних форм індивідуальної буттєвості через життєвий досвід людини* (Н. Каралаш);

б) дефініційно-класифікаційні речення: *Міжконфесійні відносини – це вид суспільних відносин, суттю яких є встановлення, підтримання та зміни зв'язків між різними конфесіями* (Л. Волова); *Діяльність юриста являє собою специфічний різновид професійної діяльності* (І. Бандурка);

в) дефініційно-партитивні речення: *Екологічне знання – це специфічна галузь знання, яка утворюється складною системою різних структурованих сукупностей фактів, закономірностей, теоретичних побудов, відображень, що сприяють цілісному уявленню про навколишнє середовище та місце людини в природі* (О. Ліщинська);

г) речення зі значенням „ціле та його частини”: *Така оцінка ролі птахів в екосистемі є поєднанням як енергетичного, так і функціонального підходів* (А. Т. Башта); *Єдиним шляхом ліквідації або реор-*

гівська мова. Теорія і практика: Матеріали Міжвузівської науково-практичної конференції. – Донецьк: ДонДУ, 1997. – С. 89-90.

2. Баранов А.Н., Караулов Ю.Н. Русская политическая метафора (материалы к словарю). – М.: Эдиториал, 1991. – 193 с.
3. Брандес Н.П. Стилистика текста. Теоретический курс. – М.: Прогресс – Традиция; ИНФРА-М, 2004. – 461 с.
4. Вакуров В.Н. Метафорическая природа фразеологических единств русского языка // Филологические науки. – 1981. – № 4. – С. 48-54.

АНОТАЦІЯ

Стаття продовжує цикл публікацій автора, присвячений виявленню особливостей політичної комунікації засобами фразеології на матеріалі текстів службових документів першої половини ХХ ст. На основі теоретичних положень у даній праці з'ясовано роль фразеологізованих утворень суспільно-політичного дискурсу в мовленні політиків, громадських діячів, посадових осіб у період активзації пошуків нової ідеології, нового бачення ідеї державотворення в першій половині ХХ ст.

SUMMARY

The article continues the cycle of publications of the author, devoted to the research of the features of political communication by means of phraseology based on the material of official documents of the first half of the XX century. On the basis of theoretical studies in this work the role of phraseology formations of social and political debate is found out in the speech of politicians, publicmen in a period of activating of the searches of new ideology, new view of the idea of state forming in the first half of the XX century.

Е.В. Шимко
(Ужгород)

УДК 821.161.1'06: 821.161.1'04

«ОБЩИЙ» КУЛЬТУРНЫЙ ЯЗЫК СЛАВЯНСТВА КАК ФАКТОР ИСТОРИИ РУССКОГО ЛИТЕРАТУРНОГО ЯЗЫКА

1. Эволюция русского литературного языка неразрывно связана с языком церковно-славянским, который является общим достоянием всего православного славянства. Для истории русского литературного языка неизменно актуальным остается вопрос о взаимо-

действи церковно-славянського і ісконного розговорного мови: відношення між ними визначало мовну ситуацію в Московській і Юго-Западній Русі. При цьому в процесі історичного розвитку на різних етапах еволюції обидва поняття – «церковно-славянське» і «розговорне» – суттєво змінювали своє значення. Тем не менше, сама опозиція церковно-славянського і російського, як вказує Б.А. Успенський, «залишалась і на кожному етапі чітко усвідомлювалась колективним мовним свідомством» [Успенський 1994: 5].

2. Вивчення еволюції лінгвістичних поглядів, спрямованість реформ і «рефлексій», починаючи з періоду так званого «другого южнославянського впливу» і аж до середини XVIII століття, свідчить про те, що мовне творчість кодифікаторів було спрямоване на формування єдиної, загальнослов'янської редакції церковно-славянського мови – літургичного і літературного мови в єдиному культурно-мовному просторі *Slavia Orthodoxa*. Саме така трактування багатьох тенденцій в еволюції книжно-письменної традиції у східних славян з'явилась за останнє десятиліття в сучасній науковій літературі.

3. В першу чергу, це стосується «другого южнославянського впливу», в основу якого, як прийнято традиційно вважати, поклали пурифікаторські і реставраційні тенденції, призначені очистити церковно-славянський мову від розмовних елементів. Між тим, дослідження останніх років доводять, що головною метою «другого южнославянського впливу» було зберегти «**общий литературный язык для всех славян**» [Чевела 2003: 502], що на практиці виражалось активізацією церковно-славянських словообразовальних засобів і масовим продукуванням неославизмів, які призначені були замінити незрозумілі для інших народів русизми. Це підтверджується і зверненням до змістової сторони пам'яток «другого южнославянського впливу». Аналіз семантики і синтаксису дозволяють реабілітувати лексическі тенденції перекладачів (*максимальне наближення до давнього тексту оригіналу* – Е.Ш.), які здійснюються на цьому етапі необхідним фактором історичного розвитку літературного мови, сприяючи входженню останнього **в систему літературних мов даної області**.

4. Орієнтація на розробку єдиного літературного мови в наступні епохи розглядається більш чітко. Так, наприклад, процес реставрації стародавніх традицій, припадаючий на верхню хронологічну межу другого южнославянського впливу, пов'язаний з теоретичним обґрунтуванням московського самодержав'я: бажанням поширити владу, в крайню міру, авторитет і впли-

вливом: *А коли прийшли на Україну, почалося життя* (В.Сосюра); *Пізно в ніч продовжувалась розмова в гетьманській відпочивальні...* (Б.Лепкий); *На цьому розмова з єпископом про сяйво над могилою княгині Ольги й закінчилась* (С.Скляренко).

Окрім фазисних дієслів, на увагу заслуговують метафоричні засоби вираження значення початку, тривання або завершення дії, процесу, стану, наприклад: *Але й у другій половині її, приєднаний до Візантії, то тут, то там спалахували повстання* (С.Скляренко); *Жах обгорнув, коли остання сподіванка розвіялась* (В.Барка).

У ролі підмета девербатив може формувати конструкції з оцінним значенням. Будь-яка оцінка являє собою співвідношення об'єкта оцінки з певною нормою, що кваліфікується як ознака оцінюваного предмета [1, с. 230]. Девербатив в оцінних конструкціях є оцінюваним компонентом і завдяки особливостям семантики набуває етичної, прагматичної й естетичної оцінки.

За ознакою відповідності / невідповідності суб'єкта дії й суб'єкта оцінки серед оцінних конструкцій із девербативом у називному відмінку можна виділити три групи:

1) оцінюється дія або стан безвідносно до суб'єкта, як факт буття: *Але любов розумна і прозора* (О.Довженко); *Рятуння людського життя й полегшення страждань завжди здавались мені найвищим, найблагороднішим покликанням людини* (О.Довженко);

2) суб'єкт дії збігається з суб'єктом оцінки: *Звичайно, моя любов була найчистішою й чистою, як роса на травах у зорі, як тьохкання соловейки в кущах, коли віє солодкий вітер світання* (В.Сосюра); *Дуже сумне моє прощання! – чи не знак?* (В.Барка);

3) суб'єкт дії та суб'єкт оцінки не збігаються: *Поведінка батьків аморальна та асоціальна* (А.Бесєдін); *Любов народу – страшна!* (У.Самчук).

Характеристика дії (стану) за інтенсивністю утворює окрему групу моделей із девербативом-підметом. У них основна дія, яка реально відбувається, позначена девербативом, а традиційний присудок являє собою лише характеристику інтенсивності цієї дії. Причому позиція підмета в таких реченнях властива тільки тим девербативам, які позначають дію (стан), що може змінюватися, виявлятися в більш або менш інтенсивній формі, наприклад: *Звуки кроків і брязкіт щитів усе дули* (С.Скляренко); *Стріляба швидко вирула* (В.Сосюра).

Девербатив може виступати підметом у конструкціях типу *У його очах страждання*, які є співвідношенням вмісту певного об'єкта із самим об'єктом. Поєднання компонентів такої моделі може бути як дієслівним, так і бездієслівним. На відміну від аналогічних конструкцій, утворених предметними іменниками, аналізована модель становить собою можливість співвіднесення носія ознаки із самою

не може вступати в синтаксичний зв'язок з акціональним дієсловом [5, с. 60] і навпаки.

Перебуваючи в позиції підмета, девербатив бере участь в утворенні каузативних конструкцій, виконуючи роль каузатора. При цьому дія, названа девербативом, може каузувати:

1) дію: *А красномовство його запалить військові подвиги ромей* (С.Скляренко); *Уранці Феофано розбудив незвичайний шум і крик* (С.Скляренко);

2) емоційну реакцію особи: *Мене дратує цей шум...* (С.Скляренко); *Натяк на незвичайне вивищення царського любимця, зроблений ним самим, здивував усіх* (Б.Лепкий);

3) стан особи: *Задихка мучить* (В.Барка); *Зараз це був уже не той князь Володимир: сумніви, вагання, одчай непокоїли його...* (С.Скляренко);

4) ознаку предмета (особи): *Несказанно гірке почуття отуманення запанувало нею і скривило болісно уста* (О.Кобилянська); *Невиспані ночі, кілька днів гарячкової праці і тривожне дозидання витиснули сліди на її прегарному обличчі* (Б.Лепкий);

5) кількісні зміни: *Пізніша інтенсифікація господарського виробництва, вдосконалення агротехніки спричинили зменшення чисельності видів, властивих цим ценозам* (А.Т. Башта); *Розвиток землеробства і ведення екстенсивного способу господарювання в минулому зумовили формування специфічного комплексу птахів орних полів і збільшення чисельності його видів* (А.Т. Башта);

6) якісні зміни: *Казали, страждання здатне очищати душу* (О.Гончар); *Впровадження вдосконаленої технології кореневласного розмноження жимолості їстівної покращить якість продукції з одночасним її здешевленням* (В.Галушка).

Девербатив у функції підмета бере участь у створенні авторизованих конструкцій, вводить другий суб'єктно-предикатний план. Маркером таких конструкцій є наявність авторизатора – дієслова сприйняття, причому лише у зворотній формі. Наприклад, слухове сприйняття: *Під вікнами терема час від часу чувся тупіт ніг – то молодь поспішала до Перуна* (С.Скляренко); *Чується гармонійний гудок морського пароплава і пісня* (О.Довженко); або нюхове сприйняття: *Запах шкур і риби майже вивітрився* (Ю.Мушкетик); *Хвилюючий, свіжий запах квітів і поля вривався через відкриті двері веранди* (У.Самчук).

Як свідчить аналізований матеріал, девербатив у називному відмінку не входить у речення зорового сприйняття. Це пояснюється характером зорового сприйняття, семантикою дієслів цього типу, яка передбачає предметність об'єкта, напр.: „виднітися” – бути помітним для зору.

Достатньо розповсюдженими є фазисні конструкції, предикативний центр яких формується поєднанням девербатива з фазисним

яние царя в других славянских землях, и прежде всего на Балканах. Это неизбежно приводило к мысли о необходимости «почистить» русский язык, сделать его *общеславянским*. В XV – начале XVI вв. борьба за очищение книжного языка и создание общего славянского языка, как отмечал Б.А. Ларин, оказала «тормозящее, сдерживающее влияние, замедлила образование национального русского языка» [Ларин 1975: 243], однако была поддержана и идеологически обоснована теорией «Москва – третий Рим».

5. С идеей создания общего литературного языка смыкается и так называемая «книжная справа» XVII века. Основным замыслом реформы при этом было стремление к «воссоединению всех славянских церквей» [Филиппов 1992: 6] и приведение к единому образцу всех богослужебных книг: «если не исправит книг, не присоединятся к нам другие метрополии...» – считал Никон [там же, 160]. Противоречивость целей и задач реформы, провозглашенной Никоном «книжной sprawy», привела к резкому неприятию реформы, к протесту со стороны многих священнослужителей и простых верующих, не знавших реальных целей реформы и усмотревших в данных замыслах покушение на чистоту сакрального церковно-славянского языка. Между тем в XVII веке в Московской Руси книжная справа представляла, как считает Н.Н. Запольская, «последовательное движение от воспроизведения «своей» славянской традиции до буквального следования греческим образцам, что было обусловлено движением от духовного *изоляционизма к концепции духовного универсализма*» [Запольская 2000: 163].

6. В XVIII веке идея «общего» славянского литературного языка получила новое развитие, в связи с петровскими реформами и секуляризацией общественной жизни России. После присоединения Украины вопрос об «общем» литературном языке, как указывал Н.С. Трубецкой, ставился в форме довольно обидной как для русского, так и украинского национального самосознания: речь шла не о слиянии книжно-письменных традиций, а об упразднении одной из них как неправильной, испорченной и сохранении другой как единственно возможной, подлинной. В этом вопросе Российское государство стало на сторону украинцев – Петр I стремился в Европу, а Юго-Западная Русь столетиями была к ней значительно ближе, имела тесные контакты, культурные и экономические связи. В пользу существования «общего» литературного языка восточных славян в петровскую эпоху свидетельствует тот факт, что в грамматиках того времени можно найти указания на наличие особенного, отличного от конфессионального церковно-славянского, письменного языка. Наиболее показательным упоминание о таком языке у зарубежных грамматистов. Так, например, Ж.Сойе в своей грамматике называет этот

язык канцелярским, однако, как указывает Б.А. Успенский, речь идет о литературном языке, «генетически связанном с церковно-славянским и призванным конкурировать с ним» [Успенский 1988: 97]. Доказательства в пользу существования «общего» литературного языка усматривают и в оценке юго-западных источников в первой русской грамматике, а именно «Российской грамматике» (1755 г.) М.В. Ломоносова. Исследователями истории русского литературного языка однозначно признается, что «сформулированные в грамматике нормы не были привнесены извне, а выведены из самого языка, из тенденций, заложенных в его развитии» [Кузнецов: 43].

7. К 30-м годам XVIII века, к периоду непосредственного вхождения России в европейское культурно-языковое пространство, относится упадок идеи создания «общего» литературного языка восточных славян. Языковые программы русских реформаторов были переориентированы на западноевропейские образцы. Русские реформаторы «усвоили себе вполне тот или другой иностранный язык и ознакомились более или менее обстоятельно с иностранными литературами», и им «кинулась в глаза близость, почти тождество литературного языка на Западе с живым, а вместе с тем живость литературного языка Запада» [Соболевский: 121-122].

8. Таким образом, «общий» литературный язык в силу разных причин не стал орудием культурного, политического и делового общения славян, несмотря на то, что в разные эпохи актуализировал идеи «единства славянского самосознания», «славянского христианства» [Толстой 1998: 48]. Между тем идея «общего» литературного языка как таковая не умерла и продолжает будоражить умы исследователей и политиков: единое литературно-языковое прошлое остается специфическим маркером славянской языковой ситуации.

ЛИТЕРАТУРА

1. Запольская Н.Н. Книжная справа в Московской Руси XVII века // Вестник Российского гуманитарного научного фонда. – М., 2000. – № 3. – С. 162-167.
2. Кузнецов П.С. У истоков русской грамматической мысли. – М. 1958.
3. Ларин Б.А. Лекции по истории русского литературного языка (X-середина XVIII в.). – М., 1975.
4. Толстой Н.И. История и структура славянских литературных языков. – М., 1988.
5. Соболевский А.И. История русского литературного языка. – Л., 1980.
6. Успенский Б.А. Одна из первых грамматик русского языка (Грамматика Жана Сойе 1724 г.) // Вопросы языкознания. – 1988. – № 1. – С. 94-109.

[6, с. 174]. Учення О.М. Пешковського про присудковість у тому вигляді, якого надав йому В.В. Виноградов, прийнято більшістю сучасних лінгвістів. При цьому термін „присудковість” В.В. Виноградов замінив на „предикативність” (від лат. “predicare”): „значення та призначення загальної категорії предикативності, яка формує речення, полягає у віднесенні змісту речення до дійсності” [2, с. 80]. Таке “віднесення” забезпечують особливі синтаксичні категорії часу, особи та модальності, “які підводяться під загальне поняття предикативності, що базується на морфологічних категоріях, але які далеко виходять за їх межі” [2, с. 78-79].

У сьогоденні мовознавстві поняття предикативності часто кваліфікують по-різному. Під предикативністю розуміють, як у В.В. - Виноградова, сукупність синтаксичних категорій способу, часу та особи (або тільки способу та часу – Н.Ю. Шведова), або взаємоспрямоване зв'язування предмета й ознаки (В.Г. Адмони), або просто пристосованість ряду словесних форм, або їх поєднання для функціонування у формі речення, що характеризується як закінчена, окрема частина тексту, граматично та інтонаційно незалежна від сусідніх частин такого тексту (Д.М. Шмельов). Інколи предикативність отожднюють із модальністю, проте це хоч і пов'язані, але різні категорії. У науковій літературі предикативність також не завжди послідовно відмежовується від таких понять, як предикативне відношення та предикація, хоча це різноаспектні поняття.

У роботах І.Р. Вихованця, А.П. Загнітка, І.І. Мещанінова та ін. предикативність цілком обґрунтовано пов'язується з наявністю предикативного центру, тобто підмета й присудка. І.Р. Вихованець зазначає, що специфіка предикативного зв'язку полягає в тому, що він поєднує такі два компоненти, які однаковою мірою передбачають один одного [3, с. 23]. Отже, предикативним є поєднання підмета з присудком чи головний член на рівні односкладного речення. Таке розуміння дає підстави для розмежування основної та додаткової предикативності (напівпредикативності) як синтаксичного значення, яке частково збігається з предикативним, але не утворює речення [8, с. 8].

Речення з девербативами являють собою семантично неелементарні моделі й репрезентують у мові результати мисленнєвої діяльності людини як суб'єкта пізнання. У реченні девербатив, зберігаючи пропозитивну природу, може виступати носієм як додаткової, так і основної предикативності.

Семантика девербатива – дія. Дія являє собою функцію суб'єкта, особового або предметного, дія не може здійснювати іншу дію, що й обумовлює „неприродність” позиції підмета для девербатива. Девербатив у позиції підмета через особливості семантики бере участь в організації інших типів речень, ніж предметні іменники. Девербатив

засоби, які дають змогу одержати цілісну картину мовного оформлення юридичного дискурсу на сучасному етапі розвитку юриспруденції. Проаналізовано мовні засоби в усній і письмовій формах юридичного дискурсу.

SUMMARY

The article deals with the language means that constitute the modern juridical discourse as a variety of professional communication. Special regard is given to basic lexical, syntactic and semantic means of its oral and written forms.

*К.В. Пономаренко
(Донецьк)*

УДК 811.161.2'367.622.16

ДЕВЕРБАТИВ ЯК НОСІЙ ОСНОВНОЇ ПРЕДИКАТИВНОСТІ ПРОСТОГО ПОЛІПРОПОЗИТИВНОГО РЕЧЕННЯ

Сучасна синтаксична наука характеризується множинністю підходів, багатоаспектністю аналізу компонентів речення. Тому при описі реченнєвих категорій, встановленні їх взаємозалежностей і місця в граматичній системі мови актуальним є послідовний аналіз конкретного мовного матеріалу, яким репрезентована та чи інша категорія.

Метою дослідження є встановлення особливостей функціонування девербатива як носія основної предикативності речення, семантико-синтаксичний аналіз конструкцій, утворених за участі девербатива в ролі одного з головних членів речення.

Відповідно до мети розв'язані такі завдання: 1) простежено розвиток наукових поглядів на категорію предикативності; 2) проаналізовано конструкції з девербативом у функції підмета; 3) розглянуто конструкції з девербативом у ролі присудка.

Категорія предикативності належить до тих понять, які активно досліджувалися протягом тривалого часу, але попри це залишають у собі багато дискусійних моментів: від визнання категорії предикативності як базової категорії речення [4, с. 107] до повного заперечення її як такої [9, с. 31]. Багато вчених намагалися встановити основну ознаку речення. Свого часу О.О. Потебня важливим конструктивним елементом речення визнав дієслово [7, с. 84]. Відтінок у слові, який показує, що слово відповідає не лише уявленню, а цілій думці, О.М. Пешковський назвав присудковістю [6, с. 72]. Присудковість, зазначає О.М. Пешковський, значною мірою базується на дієслівності

7. Успенский Б.А. История русского литературного языка как междисциплинарная дисциплина // Вопросы языкознания. – 1995. – № 1. – С. 80-91.
8. Успенский Б.А. Краткий очерк истории русского литературного языка (XI-XIX вв.). – М., 1994.
9. Успенский Б.А. Из истории русского литературного языка XVII – начала XIX. – М., 1985.
10. Филиппов М.А. Патриарх Никон: В двух частях. – М., 1992.
11. Чевела О. В. К вопросу о втором югославянском влиянии: афонская (ефимиевская) редакция перевода Цветной Триоди // Актуальные проблемы вербальной коммуникации: язык и общество. – К. – С. 502-508.

*Л.А. Авраменко
(Київ)*

УДК 81'1'367.622.12:659

ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ ПЕРИФРАЗЫ С БАЗОВЫМИ КОМПОНЕНТАМИ «КОРОЛЬ» И «ВОЖДЬ» (НА МАТЕРИАЛЕ РУССКОЯЗЫЧНОЙ ПРЕССЫ УКРАИНЫ)

Постановка проблемы. Язык современной русскоязычной публицистики Украины отличается разнообразными средствами художественной изобразительности и яркой экспрессией. В условиях конкуренции в сфере журналистики, кроме объективности и правдивости изложения материала, именно речевое мастерство журналиста определяет степень популярности газеты среди читателей.

Актуальность проблемы. В статьях, посвященных тем или иным известным личностям, для более выразительного изложения материала журналисты часто используют фразеологические перифразы, основная функция которых – подчеркнуть преобладающее качество описываемого лица.

Перифраза (описательное выражение, иносказание) – стилистический прием, заключающийся в непрямом описательном обозначении предметов и явлений действительности (преимущественно эмоционально-экспрессивного, оценочного характера) [4, с. 487].

Цель статьи. Фразеологическая перифраза указывает на какое-либо качество, важное в конкретной ситуации (при описании конкретных событий) [2, с. 28-33]. Так, исследуя подобные устойчивые сочетания в современных русскоязычных газетах Украины, следует обратить внимание на перифрастические выражения с базовым компонентом «король» («королева»).

Материалом исследования послужили современные русскоязычные газеты Украины: «*Филипп Киркоров пытался заселиться в гостиницу Baltic Beach Hotel. Но ему отказали, сославшись на нехватку свободных мест, и певец ушел ни с чем... В итоге «королю российской эстрады» пришлось переселиться в более скромный отель «Лиделе»*» («Сегодня», 27.07.07).

«Современный толковый словарь русского языка» под ред. С.А. Кузнецова дает следующее определение данного слова: «*Король – 1. В некоторых государствах: титул монарха. 2. О монополисте в какой-л. отрасли промышленности или торговли. 3. Разг. О том, кто является первым, самым лучшим среди других, кто достиг совершенства в чем-л. 4. Главная фигура в шахматах. 5. Вторая по старшинству игральная карта с изображением мужской фигуры в короне*» [4, с. 291].

Используемое слово «**король**» во фразеологической перифразе, как правило, соответствует разговорному значению, указанному в приведенной выше словарной статье.

Если речь идет об эстрадном исполнителе, известном певце или певице, базовый компонент указывает на профессиональные качества лица:

«*Взять, к примеру, серию, где главным героям все время мерещится Элвис Пресли: они видят его в продавце магазина, курьере, разносчике пиццы... В оригинале в серии присутствовало 40 (!) двойников короля рок-н-ролла, ведь для сходства с ним достаточно было очков, кока на голове и блестящего костюма*» («Жизнь как она есть», № 99 (906) 03.07.07).

«*Король поп-музыки Майкл Джексон женился в третий раз*» («Факты», 29.09.07).

«*Наталья Могилевская в очередной раз доказала своим поклонникам, что в проекте «Танцы со звездами» она была наилучшей. В столичном Дворце «Украина» народная артистка устроила шоу «Этот танец»... Певица, которую голос за сценой назвал королевой танца, в роскошном белом платье, расшитом камнями Сваровски, спустилась на сцену на качелях и спела известную арию Мистера Икс*» («Факты», 19.05.07).

Следует отметить, что перифрастические выражения в основном состоят из двух компонентов: первый – базовое слово «**король**» («**королева**»), второй – слово, указывающее на сферу деятельности артиста.

В газетных статьях прослеживаются случаи использования нескольких фразеологических перифрастических выражений с базовым компонентом «**королева**» при описании одной и той же личности: «*Вчера католическая и англиканская церкви подвергли резкой критике королеву поп-музыки Мадонну, которая отправилась в свое*

язык и культура речи: Учебник для студентов-нефилологов /под ред. Сиротиной О.Б. – М.: Наука, 2000. Изд. 2. – 216 с.

5. Гуляр 1993: Гуляр Т. Б. Побудительный дискурс // Коммуникативно-функциональный аспект языковых единиц. – Тверь: ТГУ, 1993. – С. 37-43.
6. Даниленко 1972: Даниленко В.П. Лингвистические требования к стандартизируемой терминологии // Терминология и норма. – М.: 1972. – С. 24-40.
7. Дерді 2003: Дерді Е.Т. Словотвірні та структурно-семантичні характеристики англійських юридичних термінів. Автореф. дис.... канд. філол. наук: 10.02.04 / Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 2003. – 21 с.
8. Егоршина 2001: Егоршина Н.В. Смысловое восприятие и понимание иерративного дискурса. – М., 2001. – 134 с.
9. Карасик 1998: Карасик В.И. О категориях дискурса // Языковая личность: социолингвистические и эмотивные аспекты: Сб. науч. тр. – Волгоград; Саратов: Перемена, 1998. – С. 185-197.
10. Серль 1989: Серль Дж. Р. Классификация иллокутивных актов // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1989. – Вып. XVII: Теория речевых актов. – С. 170-195.
11. Сиротинина 1999: Сиротинина О.Б. Некоторые размышления по поводу терминов «речевой жанр» и «риторический жанр» // Жанры речи: Сб. научн. статей. – Саратов: Изд-во Гос. УНУ «Колледж», 1999. – Вып. 2. – С. 26-31.
12. Шанский 1972: Шанский М.Н. Лексика современного русского языка: Пособие. 2 изд., испр. – М.: Просвещение, 1972. – 327 с.
13. Юридичні терміни 2004: Юридичні терміни. Тлумачний словник /В.Г. Гончаренко, П.П. Андрушко, Т.П. Базова та ін.; за ред. В.Г. Гончаренка. – 2-ге вид. – К.: Либідь, 2004. – 320 с.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – С. 141.
2. Кримінальний кодекс України, прийнятий сьомою сесією Верховної Ради України від 5 квітня 2001 року.
3. Житловий кодекс України. Вводиться в дію Постановою ВР № 5465-X (5465-10) від 30.06.83, ВВР, 1983, № 28, ст. 574.

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена розгляду мовних засобів, що є складовими юридичного дискурсу як одного з різновидів професійного спілкування. Розглянуто основні лексичні, синтаксичні та семантичні мовні

інформативність текстового матеріалу, сприяти чіткості та недвозначності документів. Тому, в законодавчих текстах функціонує значна кількість складних речень, більшість з яких становлять складнопідрядні з кількома підрядними, за допомогою яких вдається внести важливу додаткову інформацію та уточнити усі обставини та умовності, щоб не виникло непорозумінь при тлумаченні закону.

Незначна кількість складносурядних речень у законодавчих текстах пояснюється їхньою специфікою. Такі речення зазвичай представляють ланцюг, послідовність дій, а їхнє вживання у достатній кількості призводить до створення особливого ритму, який сприяє плавності та розміреності викладу. Така ритмічність текстового повідомлення не є характерною для законодавчих текстів та не відповідає прагматичним цілям законодавчого дискурсу.

Отже, в письмовому юридичному дискурсі використовуються різні лексичні, структурні, синтаксичні та семантичні засоби для досягнення в мові чіткості та однозначності. Метою юридичного дискурсу є виховний, психологічний вплив як на учасників судового засідання, так і на присутніх у судовій залі або читачів документів, законів.

Таким чином, джерелом юридичного дискурсу є професіонали-юристи, які породжують його, враховуючи особливості устрою суспільства. Мовні засоби, що використовуються під час виникнення юридичного дискурсу, – це комплекс засобів, характерних для юридичного тексту, що забезпечує передавання інформації реципієнту (будь-якій дорослій особі держави). Основним засобом спілкування в таких групах виступає професійна лексика – мова професійних груп, що відображає їхню соціальну функцію. Члени групи, як і сама група, співпрацюють з іншими членами суспільства, з іншими професійними групами. Комунікація виступає засобом поєднання окремих осіб у колективи і засобом створення та підтримки особливих рис того чи іншого колективу. Оскільки використовувані мовні засоби мають професійну спрямованість, для розуміння (тлумачення) будь-якого закону потрібна допомога фахівця.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ахманова 1957: Ахманова О.С. Очерки по общей и русской лексикологии. – М., 1957. – 214 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української літературної мови 2001: Великий тлумачний словник сучасної української літературної мови. Уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. – К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2001. – 1440 с.
3. Винокур 2007: Винокур Т.Г. Говорящий и слушающий. Варианты поведения. – М.: ЛКИ, 2007. – 178 с.
4. Гольдин 2000: Гольдин В.Е., Сиротина О.Б., Ягубова М.А. Русский

новое мировое турне под общим названием «Исповеди» («Факты», 24.05.06). «*Мадонна решила дебютировать в качестве режиссера. Причем взялась королева эпатажа сразу за две картины*» («Сегодня», 24.04.07). В «Большом словаре иностранных слов» читаем: «*Эпатаж* (фр. *epatage*) – скандальная выходка; поведение, нарушающее общепринятые нормы и правила» [1, с. 691]. Если в первой перифразе второй компонент указывает на жанр музыки, т.е. область деятельности певицы, то во второй перифразе второстепенный компонент указывает на существенное качество характера, важное для материала данной статьи, а именно – скандальность.

Отметим, что преобладающее количество фразеологических перифраз с базовым компонентом «**король**» функционируют в газетных текстах для характеристики людей шоу-бизнеса и эстрады. Но подобные перифразы используются также при описании личностей, связанных с литературной деятельностью: «*Валентин Гафт, прозванный королем эпиграмм, уверял, что давно их не пишет*» («Бульвар Гордона», август 2007, № 31 (119)). Данная фразеологическая перифраза указывает на высокий профессионализм актера, прославившегося своими эпиграммами.

Большинство фразеологических перифраз, используемых журналистами, указывают на определенную известную личность. Журналисты либо сами называют известных людей переносными фразеологическими наименованиями, которые являются индивидуально-авторскими, ситуативными, либо используют устойчивые перифразические обороты, уже укоренившиеся в народе. Однако существуют также фразеологические перифразы с затемненным значением, которые требуют дополнительного объяснения в газетном контексте. Так, читаем в газете «Сегодня» (02.03.07) заголовок статьи «*Шахматная королева*». Данный перифразический оборот требует более детального объяснения, чему и посвящена газетная статья: «*Львовянка Елена Уралова – единственная в Украине женщина, вырезающая из дерева уникальные шахматы. Это не стандартные черные и белые фигурки на клетчатой доске, а «мини-памятники в художественных шахматах*» («Сегодня», 02.03.07).

Описательное выражение, которое включает в себе фразеологическую перифразу, делает текст более выразительным, более экспрессивным и, конечно же, более интересным для читателей: «*У Жванецкого уже заказан номер люкс в гостинице «Украина». Король юмора давно путешествует только на самолетах*» («Жизнь как она есть», № 6, 15.01.07). С помощью фразеологической перифразы во втором предложении автор газетной статьи, с одной стороны, сделал текст статьи более разнообразным, с другой стороны, указал на род деятельности и главное профессиональное качество известного юмориста.

Отметим, что среди фразеологических перифраз с базовым компонентом **«король»** (**«королева»**) преобладают двухкомпонентные структуры, образованные по модели **имя существительное + имя существительное**. Как правило, первый субстантив – это базовый компонент перифразы (**«король рок-н-ролла»**).

Как видим, во всех фразеологических перифразах с базовым компонентом **«король»** (**«королева»**) используется не прямое значение субстантива, а разговорное, то есть **«король»** – человек, который является лучшим среди других, который достиг совершенства в чем-либо.

Совсем иная картина наблюдается при анализе фразеологических перифраз с базовым компонентом **«вождь»**. В словарной статье «Современного толкового словаря русского языка» под ред. С.А. - Кузнецова читаем: **«Вождь – 1. Идеальный, политический руководитель. 2. Глава племени»** [4, с. 86].

Фразеологические перифразы с основным компонентом **«вождь»** в современной русскоязычной прессе Украины являются описательными устойчивыми выражениями, предназначенными для личностей, обладающих не только лидерскими способностями, но и «отрицательным» идеологическим мышлением. Поэтому большинство перифрастических оборотов рассматриваемого типа используется по отношению к таким политическим и историческим идеологам, как Адольф Гитлер, Ленин, Сапармурат Ниязов и др.:

*«Немцы, полагал Гитлер, оказались недостойны такого **«гениального вождя»**, как он, поэтому должны погибнуть и уступить место более сильным и жизнеспособным народам»* («Факты», 21.04.06).

Особый интерес вызывают случаи употребления одного фразеологического перифрастического выражения для описания нескольких личностей. Так, в газете «Московский комсомолец в Украине» (25.07-01.08.07) читаем: *«Посещение Мавзолея **Ленина** станет для москвичей делом вполне обычным: в «приемные дни» **вождя революции** на Красной площади больше не будут устанавливать особый режим, ограничивая проход»*. Аналогичную перифразу встречаем в другой газетной статье, но по отношению к другому политическому деятелю: *«Но, к всеобщему удивлению, первая леди совершила гусарский полет в Ливию. За один день она посетила **вождя революции Муамара Каддафи**, осужденных к смертной казни болгарских медиков и детей, инфицированных СПИДом»* («2000», 10.08.07). Как видим, одна фразеологическая перифраза характеризует двух политических лидеров, представляющих разные страны, разные исторические эпохи и разные политические системы.

юриспруденції використовується на позначення «той, що втратив силу» і сполучається зі словами *судимість, борг*).

Мовною базою законодавчих текстів є загальноновживана лексика, з якою поєднується лексика спеціальна та термінологічна. Екстралінгвістичні чинники зумовлюють специфічну організацію цих мовних засобів, що властиво як офіційно-діловому стилю загалом, так і стилю законодавчих текстів зокрема.

Об'єктивна подача інформації забезпечена використанням теперішнього часу дієслів та пасивними конструкціями, пор.: *«Насамперед треба акцентувати свою увагу на тих обставинах, що **наявні у справі**»* (З рішення суду від 15.06.2003 р.) або *«Перевищення своїх повноважень, зловживання службовим становищем **переслідуються** законодавством України»* (ст. 19 Конституції України).

Загальний характер інформації передається семантикою підмета, де, поряд з іменниками юридичної тематики, поширені іменники та займенники з узагальнювальною семантикою, пор.: *Якщо у вчиненні злочину обвинувачується кілька осіб, суд вирішує питання окремо щодо **кожного** з підсудних* (ст. 29, п. 2 Кримінального кодексу України).

Розпоряджувальний характер інформації передається за допомогою дієслівних структур зі значенням модальності необхідності і модальності можливості, пор.: *«Аналіз провини **не повинен** здійснюватися за межами країни»* (День, №33 від 20.02.2002 р.).

Синтаксис юридичного дискурсу відрізняється повними структурами, що оформлюють логічні зв'язки умови, причини. Ці значення експліковані спеціальними мовними засобами (у випадку, якщо, з причини і т.ін.), пор.: *Обчислення давності **в цьому випадку** починається з дня вчинення нового злочину* (ст. 80, п. 4 Кримінального кодексу України); *Замахом на злочин є вчинення особою з прямим умислом діяння (дії або бездіяльності), безпосередньо спрямованого на вчинення злочину, передбаченого відповідною статтею Особливої частини цього Кодексу, якщо при цьому злочин не було доведено до кінця **з причин**, що не залежали від її волі* (ст. 84, п. 2 Кримінального кодексу України); *«Примусове відчуження об'єктів права приватної власності може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності, на підставі і в порядку, встановлених законом, та **за умови** попереднього і повного відшкодування їх вартості»* (ст. 41 Конституції України).

Вимога конкретності, необхідності виявлення причинно-наслідкових зв'язків і логічного підпорядкування одних фактів іншим зобов'язують законодавців подати різні обставини справи, простежити і передати складну систему понять у їхньому взаємозв'язку. Мовна реалізація такого роду понять подекуди пов'язана з наявністю складних синтаксичних конструкцій, які дають можливість підвищити

формі попросити вибачення у потерпілого; 2) застереження; 3) догана або сувор догана; 4) передача неповнолітнього під нагляд батькам або особам, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічному або трудовому колективу за їх згодою, а також окремим громадянам на їх прохання» (Ст. 24-1 згідно із Законом № 244/94-ВР від 15.11.94); «Роз'яснити судам, що взяття під варту є найбільш суворим **запобіжним заходом**, у зв'язку з чим він обирається лише за наявності підстав вважати, що інші (менш суворі) запобіжні заходи, передбачені ст. 149 КПК, можуть не забезпечити виконання підозрюваним, обвинуваченим процесуальних обов'язків, що випливають із ч. 2 ст. 148 КПК, і його належної поведінки» (Постанова Пленуму Верховного Суду України від 25 квітня 2003 р. № 4); «**Примусові заходи** медичного характеру можуть бути **застосовані** судом до осіб: 1) які вчинили у стані неосудності суспільно небезпечні діяння; 2) які вчинили у стані обмеженої осудності злочини; 3) які вчинили злочин у стані осудності, але захворіли на психічну хворобу до постановлення вироку або під час відбування покарання» (ст. 93 Кримінального кодексу України).

Лексичному рівню юридичних документів властиве прагнення до однозначного вживання слів, до їхнього уніфікованого сприйняття, яке досягається введенням до тексту закону дефініцій суттєво важливих юридичних понять.

Лексичний склад законодавчого дискурсу виявляє тенденцію мови до адекватності, тобто встановлення такого зв'язку між позначуваним і позначенням, який передбачає повну відповідність слова думці.

Притаманними для письмового юридичного дискурсу виступають такі мовні явища, як:

- **полісемія** (докази (юр.) – фактичні дані (відомості) про обставини, що мають значення для правильного вирішення справи, одержані в установленому законом порядку і закріплені в передбачених законом джерелах [Юридичні терміни 2004, с. 57]; (лог.) система висновків, що використовується для встановлення нового положення на основі даних, що приймаються як істина). До різновидів полісемії належать **метафори** (дорогоцінний свідок), **метонімія** (підозрюваний дає підписку про невиїзд – підписка додана до справи), **си-некдоха** (прикмети підозрюваного: волосся чорне, в'ється);

- **синонімія** (учасник злочину – співучасник, підбурювач, пособник, організатор, виконавець);

- **паронімія** (винуватець – той, що винний у чому-небудь; що є причиною чого-небудь; той, що усвідомлює свою провину; той, що скоїв серйозну провину);

- **сполучуваність багатозначних слів** (слово погашена «та, що перестала світитися» сполучається зі словами свічка, лампочка, в

Примечательным является то, что в большинстве рассматриваемых нами фразеологических перифраз с базовым компонентом **«вождь»** второстепенные компоненты, как правило, – это имена существительные, которые подчеркивают идейность, массовость и масштабность всего устойчивого сочетания – **«революция», «пролетариат», «самооборона»**: «Во время последнего посещения Одессы – уже не в качестве главы МВД, а **«вождя «Народной самообороны»** – Юрий Луценко впервые посмотрел на ту самую куклу одесского мастера Михаила Коломия, стоящую в литературном музее» («Сегодня», 19.02.07).

Что касается структуры фразеологических перифраз с базовым компонентом **«вождь»**, то в этом случае преобладают двухкомпонентные и трехкомпонентные выражения. Двухкомпонентные устойчивые сочетания образованы по моделям **имя существительное + имя существительное** и **имя прилагательное + имя существительное**: «С глубоким удовлетворением узнал, что под № 30 в избирательном списке «Народной самообороны» всплыл родной брат ее **харизматического вождя** – Сергей Луценко... Ибо я всегда верил: под образом «железного наркома» по кличке Терминатор в Юрии Витальевиче живет типичный украинский политобыватель со всеми его слабостями» («Сегодня», 16.04.07).

Трехкомпонентные устойчивые сочетания в большинстве случаев образованы по модели **имя существительное + имя прилагательное + имя существительное**. «В селе Бречковка Полтавской области впервые за годы независимости Украины собираются установить памятник Ленину... Это будет не новый памятник **вождю мирового пролетариата**, а отреставрированный – гипсовый бюст, покрытый бронзовой краской» («Сегодня», 28.04.07).

Единичны случаи функционирования в газетных контекстах фразеологических перифраз, образованных по модели **имя существительное + местоимение + имя существительное**: «Вместе со смертью Сапармурата Ниязова, **вождя всех туркмен** – Туркменбаши, величественного обладателя третьих по объему на планете залежей газа, что-то оборвалось в моем сердце» («Сегодня», 23.12.06).

Выводы. Таким образом, популярность фразеологических перифраз с базовыми компонентами «король» и «вождь» в современной русскоязычной прессе Украины обусловлена, в первую очередь, их семантическим потенциалом с устойчиво закрепленным ассоциативным содержанием, обусловленным экстралингвистическими причинами.

Информация в современной русскоязычной прессе Украины преподносится читателям в наиболее яркой, характерной, запоминающейся форме, для чего журналистами используются наиболее броские устойчивые сочетания перифрастического характера.

ЛІТЕРАТУРА

1. Булыко А.Н. Большой словарь иностранных слов. 35 тысяч слов. – М.: Мартин, 2006. – 704 с.
2. Григораш А.М. Перифрастические наименования общественно-политического характера в современной русскоязычной прессе Украины // Проблема ономастологии и теории номинации: Сборник материалов Международной народной конференции 11-13 октября 2007 г.: В 2-х частях. Ч. II. – Орел, ОГУ, 2007. – С. 28-33.
3. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В.Н. Ярцева. – М.: Сов. энциклопедия, 1990. – 685 с.
4. Современный толковый словарь русского языка / Гл. ред. С.А. Кузнецов. – СПб.: Норинт, 2007. – 960 с.

АННОТАЦІЯ

В статье рассматриваются устойчивые сочетания перифрастического характера с базовыми компонентами «король» и «вождь». Фразеологические перифразы рассматриваемого типа анализируются, прежде всего с точки зрения семантики. Указаны также наиболее популярные структурные модели, по которым образованы устойчивые выражения.

SUMMARY

This article is devoted to the consideration of set word combinations of periphrasis character with the main components “king” and “leader”. Phraseological periphrasis of type under study are analyzed first of all from the point of view of their semantics. The most popular construction patterns which form the set phrases are represented.

О.В. Блюмина
(Горловка)

УДК 81'373.61

ИСХОДНЫЕ МОДЕЛИ ОБРАЗОВАНИЯ СИНТАКСИЧЕСКИХ СУБСТАНТИВНЫХ КОМПОЗИТОВ – ОБОЗНАЧЕНИЙ ДЕЙСТВИЯ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ

Целью предлагаемой работы является определение моделей исходных структур образования синтаксических субстантивных композитов, обозначающих действие, в русском языке.

В нашей работе мы используем типологию композитов, предложенную В.И. Теркуловым, который рассматривал сложные слова с

у відкритому судовому засіданні в залі суду в м. Іллічівську Одеської обл. **про порушення кримінальної справи** за обвинуваченням Ч. **згідно зі статтею** 185 ч. 2 Кримінального кодексу України (3 протоколу судового засідання від 3.04. 2007 р.); 3) лексичні стандарти, складені терміни, фіксовані іменні побудови – **карна справа, попереднє розслідування, згідно із вимогами статті: «Згідно із вимогами статей 299, 301-1 Кримінально-процесуального кодексу України обмежити дослідження фактичних обставин справи допитом підсудного, беручи до уваги, що фактичні обставини справи не заперечуються, і враховуючи думку учасників судового розгляду про недоцільність подальшого дослідження доказів по відношенню до фактичних обставин справи»** (з протоколу судового засідання від 28.08.2007 р.).

Юридичний дискурс вирізняється незвичними для літературної мови словосполученнями, пор.: **винний** – у значенні «той, що скоїв злочин» сполучається з іменником на позначення істоти «винна людина», у мові права використовується словосполучення «**винний дії**»: «Для такої кваліфікації не має значення, яким мотивом керувався **винний дії** і чи був він однаковим при позбавленні життя кожного з потерпілих» (Постанова 07.02.2003 № 2 «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи»). Загальноприйнятим вважається словосполучення «**вжити заходів**», у юридичному дискурсі слово «заходи» використовується також у словосполученнях «заходи впливу», «заходи заохочення», «запобіжні заходи», «застосовувати заходи»: «Комітет з питань соціальної політики та праці запропонував Кабінету Міністрів **вжити заходів** щодо виконання вимог постанов Верховної Ради України “Про стан виконання Закону України “Про оплату праці” на підприємствах, в установах і організаціях усіх форм власності” від 15 березня 2001 року, “Про інформацію Кабінету Міністрів України про стан виконання Закону України “Про встановлення розміру мінімальної заробітної плати на 2003 рік” від 3 квітня 2003 року та рекомендацій учасників “круглого столу” від 17 вересня 2002 року до питання щодо заборгованості із заробітної плати та заходів щодо недопущення заборгованості по виплатах заробітної плати у виробничій сфері» (Наказ управління Верховної Ради України від 28.10.2003 р.); «Кримінально-виконавча інспекція за зразкову поведінку і сумлінне ставлення до праці щодо засуджених може застосовувати такі **заходи заохочення**: подання до суду матеріалів на засудженого щодо умовно-дострокового звільнення або заміни невідбутої частини покарання штрафом; зарахування часу щорічної відпустки у строк відбування покарання» (ст. 46, п. 2 Житлового кодексу України); «За вчинення адміністративних правопорушень до неповнолітніх у віці від шістнадцяти до вісімнадцяти років можуть бути застосовані такі **заходи впливу**: 1) зобов'язання публічно або в іншій

«нерівна соціально-мовленнєва роль за ситуацією збігається зі структурною нерівністю за діалогічною стратегією, яка визначається фахівцем і в якій непрофесіоналу відводиться залежна реактивна роль» [Винокур 2007, с. 137].

Під професійним діалогом розуміємо діалог, де хоча б один з учасників використовує його з професійною метою і який відбувається в офіційній обстановці. Головною в ньому виступає увага до професійної точності мовлення.

Специфіка юридичного професійного діалогу виявляється на різних рівнях. На лексичному рівні – це насичення термінологією, перевага іменників, генетичні ланцюги, використання прикметників як складника терміна. На синтаксичному рівні певна перевага іменних складених присудків над дієслівними, ускладнення структури речень однорідними членами та відокремленими означеннями. Деякі риси юридичного діалогічного дискурсу базуються на розмовному мовленні (використання часток, неповних словосполучень, еліптичних речень, безсполучникових речень, незавершених будов як чинників аритмії, неповних речень).

Отже, усний юридичний дискурс залежить від ситуації та завдань спілкування, насамперед від підготовленості / непідготовленості та офіційності / неофіційності, тобто істотним вважається наявність загальної аперцепційної бази комунікативного спілкування. Юридичний дискурс виступає засобом комунікації окремої групи людей, що поєднані між собою спільною професійною діяльністю. Вона включає в себе різні види спілкування: усний, письмовий, монологічний, діалогічний, та елементи різних стилів: офіційно-ділового, наукового, розмовного, публіцистичного.

Письмовий юридичний дискурс вирізняється використанням складних юридичних термінів, що виступають як одне ціле (кліше). Останні дозволяють забезпечити точність мови права. Кліше – це певний мовний стандарт, стійкий зворот, мовленнєвий стереотип, конструктивні одиниці тексту. У юридичному дискурсі кліше використовується під впливом спеціальних юридичних знань. Клішованими вважаються ті стійкі одиниці юридичного характеру, що є необхідними елементами нормативних і процесуальних актів, що сприяють однозначному, короткому вираженню думки.

Як кліше використовуються: 1) стійкі предикативні одиниці – *слідством встановлено, допитаний як обвинувачуваний, винним себе не визнає: «Слідством встановлено, що 16.03.2006 р. Т. зі своїми товаришами запросив обвинувачувану П. в гості до С., що проживає за адресою...»* (за матеріалами справи 314/16 від 28.08.2007 р.); 2) синтаксичні дієслівно-іменні конструкції – *визнати потерпілим, згідно зі статтею, порушити кримінальну справу: «Розглядається*

точки зрення их ономасиологического статуса в системе языка. По мнению ученого, такая типология должна учитывать следующие параметры:

- 1) ономасиологический статус исходной (производящей) единицы;
- 2) тип процесса преобразования исходной единицы в композит;
- 3) ономасиологический статус композита по отношению к исходной единице;
- 4) формальную модель образования композита [Теркулов, 157].

Первичное распределение сложных слов осуществляется по первому параметру. Среди последних выделяются два типа композитов. Во-первых, это синтаксические композиты, образованные от словосочетаний, такие, например, как *бузотёрство* (<тереть бузу), *бомбометание* (<метание бомб), *благотворительность* (<творить благо) и т.д. Во-вторых, это квазикомпозиты, то есть сложные слова, возникшие вне пределов синтагмы в результате искусственного сочленения основ нескольких лексем, например *авиаракетостроение* (источник – *строение* с добавлением префиксоидов *авиа-* и *ракето-*), *трубопровод* (источник – *труба* с добавлением суффиксоида *провод*). Именно первая группа является объектом нашего исследования.

Композитами – обозначениями действий называются сложные слова, которые восходят либо к именным словосочетаниям, главный компонент которых – существительное, имеющее скриптовую семантику и восходящее к глаголу, например *газораспределение*, образованное от *распределение газа*, где существительное является дериватом от глагола *распределять*, либо к глагольным словосочетаниям, например *братолюбие*, являющееся производным от *любит брата*. Указанное противопоставление, в принципе, релевантно противопоставлению двух моделей образования синтаксических композитов – деривационного композитопостроения, то есть процесса создания новых сложных слов – самостоятельных номинативных единиц, имеющих семантику, отличную от семантики исходного словосочетания (*братолюбие*), и композитной универбализации, то есть процесса реализации вербального дублета словосочетания, имеющего с последним тождественное значение (*газораспределение*).

Модели образования синтаксических композитов – обозначений действия реализуются в двух параметрах: а) параметре модели исходного словосочетания; б) параметре модели композита.

Модель исходного словосочетания учитывает: тип связи его компонентов, порядок их следования и грамматические характеристики (часть речи, частнограмматические категории, парадигматическая активность). Например, *утоление боли* (Суш1ед+Суш2ед), где Суш – существительное, 1 – именительный падеж, 2 – родительный, ед – единственное число.

Модель композита определяет, во-первых, как представлены в его структуре компоненты исходного словосочетания, а во-вторых, какие дополнительные средства участвуют в оформлении сложного наименования как слова.

Компоненты исходного словосочетания характеризуются как конструкции композита по двум параметрам. Во-первых, это параметр структурной релевантности, определяющий соответствие – несоответствие расположения составляющих в словосочетании и композите. Например, расположение конструкторов *бумаго-* и *прядение* в композите *бумагопрядение* мы будем называть метатезным по отношению к компонентам словосочетания *прядение бумаги*. Во-вторых, это параметр степени формального совпадения конструкторов композита и компонентов словосочетания. В полученном композите последние могут выступать как полная словоформа, например *болеутоление* < *утоление боли*, основа слова, например основа *асфальт-* в универбализационном композите *асфальтоукладка* < *укладка асфальта*, часть основы, например часть *газ-* в композите *газосварка* < *газовая сварка* и т.д.

В качестве дополнительных средств могут выступать суффиксы и интерфиксы, например *бракодельство* < *делать брак*, где в композите появляются суффикс *-ств-* и интерфикс *-о-*, и т.д.

На основе всего перечисленного нами описываются исходные структуры для синтаксических субстантивных композитов, обозначающих действие, в русском языке.

Деривационные композиты

1. Глагол+Сущ4ед. Например: *бузотёрство* (ОснСущ4ед+инт+Глагол+суф) < *тереть бузу*: *Бузотёрство* туристов становится тенденцией [Новости туризма на Destinations.Ru // <http://www.destinations.ru/news/?id=643>] – *Так чего же ты бузу трешь?* [<http://somepost.ru/content/classics/a/3564.10.html>];

2. Глагол+Сущ4мн(комп). Например: *авиамоностроение* < *строить авиамоторы* (Осн Сущ 4мн(комп)+инт+Глагол+суф): *Наше авиамоностроение* традиционно отставало от передовых капиталистических стран [<http://www.rambler.ru>] – *Он вырос из бывшей экипажной фабрики П.П. Ильина, строил авиамоторы, ремонтировал автомобили, в начале 20-х гг. изготовил пробную партию одноосных тракторов-автопługов* [<http://penza.fio.ru/personal/25/2/6/list6.htm>];

3. Глагол+Сущ4мн. Например: *вагоностроение* < *строить вагоны* (Осн Сущ4мн+инт+Глагол+суф): *Очевидно, что современное вагоностроение* нуждается в более совершенных технологиях [<http://www.mymetal.ru/?articles/read/15>] – *В Украине прекращают строить вагоны* [<http://dn.kiev.ua/economics/ukraine/vag12.html>].

дорівнює поняттю *текст*, він може існувати і в письмовому, і в усному варіантах.

О.Б. Сиротиніна відзначає, що усне юридичне мовлення не можливо віднести до суто наукового стилю. В усному професійному мовленні наявні також риси офіційно-ділового, розмовного стилів. Із розмовним стилем юридичний дискурс об'єднує безпосередність та персональність спілкування. Виступаючи у двох різновидах (монологічному та діалогічному), усне професійне мовлення в кожен з них вносить лексичну та синтаксичну своєрідність. [Сиротиніна 1999, с. 24].

Однією з основних одиниць усного монологічного юридичного дискурсу виступає судова промова, яку слід розглядати як промову звернену до суду та інших учасників судочинства і присутніх при розгляді кримінальної, цивільної, адміністративної справи, у якій містяться висновки щодо тієї чи іншої справи. Виступаючи в суді з промовою, прокурор і адвокат підбивають підсумки не лише судового розгляду справи, але й своєї попередньої праці, аналізують докази, висловлюють свою позицію у справі, міркування з питань, на які суду необхідно дати відповідь під час складання вироку, рішення, постанови, ухвали. Судова промова, що відбувається в умовах публічного спілкування, має колективного, але безпосередньо присутнього адресата, здійснює інформаційно-впливову функцію, останнє є показником публіцистичного стилю. Водночас у судовій промові наявна денотативна точність ділового стилю, пор.: «*На підставі всього вислуханого і перевіреного у судовому засіданні було встановлено таке. Вранці 9 березня 2003 року в 73 номері готелю «Театральний» Валерій Губаєв викрав із дипломата гроші в сумі 3700 грн, що належали Плієву В.С., який мешкав у цьому номері разом із братом Германом. Плієви запідозрили в крадіжці свого недавнього приятеля Губаєва. Останній ухилився від слідства. Але невдовзі був затриманий. Він повністю визнав свою вину і повернув вкрадені гроші...*» (за матеріалами справи 24/15 від 21.04. 2003 р.).

Отже, усне монологічне мовлення юристів орієнтоване на книжну літературну мову, основу її складає кодифікована літературна мова.

Діалогічний юридичний дискурс щодо категорій комунікативних учасників має два різновиди: 1) адресату й адресанту властиві рівні соціально-мовленнєві ролі; 2) адресат і адресант мають нерівні соціально-мовленнєві ролі. У першому випадку адресат і адресант відносяться до однієї професійної групи, такий діалог за своїми лексичними параметрами збігається із монологічним юридичним дискурсом. Нерівність соціально-мовленнєвих ролей адресата й адресанта дозволяє кваліфікувати їх як «діалог нерівних», де один учасник комунікації – професіонал, що володіє юридичною термінологією, а інший комунікант – пересічний громадянин. У такому діалозі

МОВНІ ЗАСОБИ ЮРИДИЧНОГО ДИСКУРСУ

Співіснування людини та суспільства стає можливим завдяки тому, що їхні інтереси закріплені в законах та інших нормативно-правових документах державної влади. Виходячи з цього, одним із найактуальніших дискурсів сучасності можна вважати юридичний дискурс.

Мова права виникла на основі літературної національної мови і є професійною, поряд із мовами медицини, техніки, мистецтва тощо. Вона складається з відносно самостійних видів: мови законодавства і підзаконних правових актів, мови правозастосовної практики, мови юридичної науки і юридичної освіти, мови юридичної журналістики та ін. Крім того, предметна специфіка галузей права визначає додаткові особливості кожної з цих підмов, які у свою чергу також поділяються на декілька видів – мови цивільного, кримінального, міжнародного права тощо, мови відповідних видів судочинства і т. ін. У зв'язку з тим, що останнім часом намагання вчених спрямовані на процеси упорядкування, гармонізації та уніфікації спеціалізованих лексичних одиниць, дослідження мовних засобів, що виступають основоположними в юридичному дискурсі, виявляється актуальним і своєчасним.

Проблематика мовних засобів, використовуваних у дискурсах різних напрямів, розглядалась у працях А.Д. Белової, Б.Бікса, В.Бішина, В.Г. Гака, Б.М. Головіна, С.В. Гріньова, П.Гудріха, Т.А. Журавльової, В.І. Карабана, І.С. Квитко, Т.Р. Кияка, Н.Ф. Клименко, В.М. Лейчика, Д.Мелінкофа, Л.Ф. Омельченко, Е.Ф. Скороходька, А.В. Суперанської, Л.Б. Ткачової та інших.

Мета статті: дослідити основні вербальні формули трактовки юридичного дискурсу, що дають змогу точно відобразити специфіку правової інформації. Мета передбачає розгляд таких *завдань*: 1) показати, якими мовними засобами юридичний дискурс реалізується в юридичному тексті; 2) порівняти мовні засоби, використовувані в усному та писемному юридичному дискурсі; 3) установити роль словотвірних елементів в утворенні юридичної лексики; 4) описати лексико-семантичні особливості юридичного дискурсу.

Юридичний дискурс поряд із політичним, економічним та ін. є різновидом інституційного дискурсу. Його можна кваліфікувати як текст права в динаміці, у процесі тлумачення та роз'яснення. Учені не мають одностайної думки щодо визначення терміна *дискурс*. Н.В. Єгоршина вважає, що дискурс є «проявом, відображенням, явищем культури» [Єгоршина 2001, с. 57]. Оскільки поняття *дискурс* не

1. Прил1ед+Сущ1ед, наприклад *благодеяние* (ОснПрил1ед+инт+Сущ1ед) < *благое деяние*: *Еда Франкентейна или благодеяние?* [<http://www.explan.ru/archive/2001/01/s6.htm>] – *Пройдут годы и даже десятилетия, одни поколения сменяются другими, но это благое деяние зачтется* [<http://www.p-v.ru/news/detail.php?ID=1222>];

2. Прил1ед(комп)+Сущ1ед, наприклад *аэрогеосъёмка* (Чосн+ЧоснПрил1ед комп Сущ1ед) < *аэрогеологическая съёмка*: *Аэрогеосъёмка – новый метод геологической мелкомасштабной съёмки, основанный на применении аэрофотосъёмок и непосредственных наблюдений геолога с самолета* [http://oil-production.net/ref/peropredstvenn6h_nab] – *Применительно к поиску месторождений полезных ископаемых ее стали называть аэрогеологической съёмкой* [<http://refcity.ru/content/6176/4.html>];

3. Прил1ед+Прил1ед+Сущ1ед, наприклад, *Автомоторостроение* (Осн Прил1ед+Прил1ед+инт+Сущ1ед) < *автомобильное и тракторное строение*: *Особое место в машиностроении занимает автотракторостроение – катализатор развития и аккумулятор достижений многих отраслей науки и техники...* [<http://tdibp.by.ru/arhiv/2004/09/>] – *Николай Петрович Варгин (1956 г.р.) окончил ВЗМИ по специальности автомобильное и тракторное строение* [http://www.mosoblpress.ru/serp/show.shtml?d_id=686];

4. Прил1мн+Сущ1мн. Наприклад: *авиаперевозки* (ЧоснПрил1мн+сущ1мн) < *авиационные перевозки*: *BEL Aviation Group работает в сфере авиационных грузовых перевозок, организации выполнения чартерных авиарейсов на воздушных судах бизнес-класса, круглосуточного обеспечения внутренних и международных полетов российских и иностранных авиакомпаний* [<http://belaviation.com>] – Компания CARGOLOGISTIK осуществляет международные грузоперевозки автотранспортом, *авиаперевозки*, морские перевозки грузов из Китая, Европы, США в любой город России и города Средней Азии.<http://www.cargolog.ru/>

5. Прил1ед+Сущ1ед+Сущ2ед. Наприклад: *гидрозолаудаление* (ЧоснПрил1ед+инт+Сущ1ед+инт+Сущ2ед) < *гидравлическое удаление золы*: *В самом деле гидрозолаудаление – это действительно черная дыра, поглощающая огромные деньги* [<http://khabenergo2.vpn1.redcom.ru/cgi-bin/cms/news...>] – *Поскольку на электростанциях Минэнерго СССР получила широкое распространение система гидравлического удаления золы, а на ряде электростанций применяются мокрые золоуловители, использование золы в этих случаях затруднено* [<http://www.ekol.oglib.ru/bgl/7669/393.html>].

Словосочетание Сущ1+Сущ2

1. Суш1ед+Суш2ед, наприклад: **бетоноукладка** (Осн Суш2ед+инт+Суш1ед) < **укладка бетона**: Во время **бетоноукладки** был установлен своеобразный рекорд: за одну смену уложили 3200 кубометров бетона [<http://www.sochi.biz/news/?o=122617>] – Наступает черед **укладки бетона**. Готовим его самостоятельно в бетоносмесителе [<http://www.kakstroitdom.ru/readarticle.php?article...>];

2. Суш1ед+Суш2мн, наприклад, **бомбометание** (Осн Суш2мн+инт6суш1ед) < **метание бомб**: **Бомбометание** под чужим флагом [<http://whiteworld.ns-info.ru/rubriki/000111/002/02...>] – Хотя **метание бомб** я бы не слишком забывал, метод хороший, особенно для создания атмосферы хаоса и страха [http://polit.stopper.ru/quotes_list_by_mark/44/?dl...];

3. Суш1мн+Суш2ед, наприклад: **хлебопоставки** (ОснСуш2ед+инт+Суш1мн) < **поставки хлеба**: **Хлебопоставки**: до зернышка? [<http://www.komunist.com.ua/article/18/635.htm>] – Во все больницы **поставки хлеба** сокращены в среднем наполовину [<http://www.chelppress.ru/newspapers/vecherka/archive/03-09-1999/1/2.DOC.shtml>];

4. Суш1ед+предлог+Суш2ед, наприклад: **вероотступничество** (Осн Суш2ед+инт+Суш1ед) < **отступничество от веры**: “Афганистан должен следовать нормам своей Конституции” – заявление Славянского правового центра по поводу осуждения христианина Абдулы Рахмана за **вероотступничество** [<http://www.rlinfo.ru/press/pr2006230306b.html>] – Афганские власти пока не приняли окончательного решения о предоставлении Рахману возможности покинуть страну или же передаче его дела в суд, который, скорее всего, приговорит его к смертной казни за **отступничество от веры** [Минский Курьер: №884 Среда 29 Марта 2006 г.];

5. Суш1ед+Суш2ед+предлог+Сушбед. Наприклад: **водотолчение** (Осн Суш2ед+инт+Суш1ед(-Сушбед)) < **толчение воды в ступе**: Так что пресловутая “борьба с бюрократизмом” – это попросту **толчение воды в ступе** [О государственничестве – подлинном и мнимом // Кворум. – 21.03.07] – Он входит в азарт, забывает о цели эксперимента и начинает совершенно бескорыстно служить святому делу “чистого **водотолчения**” [Троцкий Л. Нечто о сомнамбулизме // Троцкий Л. Сочинения. – Том 20. – Москва-Ленинград, 1926].

Словосочетание Суш1+Суш5

Суш1ед+Суш5бед. Наприклад: **бензоснабжение** (ОснСуш5мн+инт+Суш1ед) < **снабжение бензином**: Наше предприятие предлагает Вам **бензоснабжение** гибкими трубопроводами из нержавеющей стали (металлорукавами СРГС) производства... [<http://belyash.ru/data39075.htm>] – К тому же существуют балансовые задания по **снабжению армии бензином** и проч. [<http://www.conservator.ru/forums/>]

6. Долинин К.А. Речевые жанры как средство организации социального взаимодействия // Жанры речи. 2. – Саратов, 1999. – С. 7-13.
7. Кожин В.В. К проблеме литературных родов и жанров // Теория литературы: основные проблемы в историческом освещении. Роды и жанры литературы. – М., 1964. – С. 39-50.
8. Літературознавчий словник-довідник / Р.Т. Гром'як, Ю.І. Ковалів та ін. – К.: ВЦ «Академія», 1997. – 752 с.
9. Мала філологічна енциклопедія / Уклали: О.І. Скопненко, Т.В. Цимбалюк. – К.: Довіра, 2007. – 478 с.: іл.
10. Михальская А.К. Основы риторики: Мысль и слово. – М.: Просвещение, 1996. – 416 с.
11. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / За ред. С.Я. Єрмоленко. – К.: Либідь, 2001. – 224 с.
12. Формановская Н.И. Коммуникативно-прагматические аспекты единиц общения. – М.: ИРЯП, 1998. – 292 с.
13. Федосюк М.Ю. Исследование средств речевого воздействия и теория жанров речи // Жанры речи. – Саратов: Колледж, 1997. – С. 66-86.
14. Шерель А.А. Радиожурналистика. – М.: Изд-во МГУ, Изд-во «Высшая школа», 2002. – 304 с.
15. Шмелева Т.В. Модель речевого жанра // Жанры речи. – Саратов, 1997. – С. 91-98.

АНОТАЦІЯ

У роботі прослідковано історію вивчення поняття жанру в літературознавстві, журналістиці, риториці та мовознавстві; виділено основні класи мовних актів та моделі мовних жанрів. Подано розмежування мовних та риторичних жанрів, охарактеризовано процес жанроутворення.

SUMMARY

The article is devoted to history of study of the notion ‘genre’ in literary criticism, journalism, rhetoric and linguistics; the main classes of speech acts and models of linguistic genres are selected. Differentiation of linguistic and rhetorical genres is given, the process of creation of genre is described.

У журналістиці за специфічними ознаками, рисами прийнято виділяти три групи жанрів:

- інформаційні – замітка, звіт, інтерв'ю, репортаж;
- аналітичні – кореспонденція, стаття, передова стаття, огляд, огляд преси, коментар, рецензія, лист;
- художньо-публіцистичні – нарис, есе, фейлетон, памфлет.

Такий поділ дещо умовний: елементи аналітичного жанру можна зустріти у репортажі чи інтерв'ю, фрагменти інтерв'ю чи репортажу – в кореспонденції, риси художньо-публіцистичних жанрів можуть використовуватися в аналітичних.

Відмінності між жанрами визначаються вибором засобів і способом розкриття теми, ступенем деталізації, обсягом інформації і авторською оцінкою в предметі опису. Предметом журналістського відображення може стати практично будь-яке явище, що має значення і зацікавило суспільство. Функція відображення виявляється на рівні деталізації відображуваного предмета. Методів віддзеркалення в журналістиці два – логічний і художній.

Журналістська інформація доноситься до адресата в різних жанрових формах. Система жанрів журналістики складалася і розвивалася в тісному зв'язку з політичним життям суспільства, у процесі освоєння публіцистикою своїх можливостей, зміни її завдань. Вибір того чи іншого жанру тісно пов'язаний з методом збору інформації.

Таким чином, поняття жанру в літературознавстві, мовознавстві, риторичній і журналістиці має своєрідне трактування. Нами виділено 7 класів мовних актів (репрезентативи, комісиви, директиви, рогативи, декларативи, експресиви, контактиви) та 4 моделі (інваріанти) мовних жанрів (інформативні, імперативні, етикетні, оцінні). Розмежовано мовні та риторичні жанри мовлення, описано процес жанротворення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аристотель. Риторика. Поэтика. – М.: Лабиринт, 2000. – 224 с.
2. Бахтин М.М. Проблема речевых жанров // Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. – М.: Искусство, 1979. – 423 с.
3. Бахтин М.М. Проблема речевых жанров. Из архивных записей к работе «Проблема речевых жанров». Проблема текста // Бахтин М.М. Собрание сочинений в пяти томах. Том 5. Работы 1940-х – начала 1960-х годов. – М.: Русские словари, 1996. – С. 159-206.
4. Вежбицкая А. Речевые жанры // Жанры речи. – Саратов: Колледж, 1997. – С. 99-111.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2001. – 1440 с.

telegraf/posts/30...].

Словосочетание Суш1+Суш3

1. Суш1ед+предлог+ Суш3ед, например: *веротерпимость* (Осн Суш3ед+инт+Суш1ед) < *терпимость к вере*: *Английских школьников научат веротерпимости* [<http://www.5ballov.ru/news/newslines/index.shtml?20...>] – *Терпимость к вере, сумасшедшим и животным* [<http://www.pressa.spb.ru/newspapers/nevrem/2001/ar...>];

2. Суш1ед+Суш3ед, например: *богослужение* < *служение Богу* (ОснСуш3ед+инт+Суш1ед): *Само слово «богослужение» просто и ясно говорит за себя: это – служение Богу* [Православное богослужение в современном мире: Беседа с настоятелем Никольского Собора г. Алма-Аты протоиереем Валерием Захаровым // Никольский благовест. – 16.05.04].

Предложенная классификация настроена только на начальную стадию анализа – определение формальной модели исходного звена композитопостроения. Перспективой дальнейшей работы является установление моделей преобразования рассмотренных типов словосочетаний в конечную единицу – синтаксический композит.

ЛІТЕРАТУРА

1. Теркулов В.И. Слово и номинатема: опыт комплексного описания основной номинативной единицы языка / В.И. Теркулов. – Горловка: Изд-во ГГПИИЯ, 2007. – 240 с.

АНОТАЦІЯ

Робота присвячена визначенню базових моделей творення синтаксичних субстантивних композитів, що позначають дію в російській мові. Автор розподіляє композити в російській мові на синтаксичні та квазікомпозити. Синтаксичні композити розподіляються на універбалізаційні та дериваційні. У статті описані похідні структури для російських синтаксичних субстантивних композитів, що позначають дію.

SUMMARY

The article is about initial models of building syntactical composites, which describe an action in the Russian language.

The author divided composites of the Russian language into syntactical and quasi-composites. Syntactical composites are divided into universal and derivational. The first structures of syntactical composites of action are described in the article.

С.А. Богдана
(Днепропетровск)

УДК 811.161.1'373

КОНЦЕПТ «СЕДОЕ УТРО» В ПОЭЗИИ А.А. БЛОКА

Творчество А.А. Блока – великого поэта и драматурга – всегда привлекало внимание многочисленных исследователей «серебряного века» русской культуры, однако концептосфера его творчества является практически неизученной, чем и обусловлена актуальность тематики статьи. Данная статья имеет своей целью исследование своеобразия концепта «седое утро» в поэзии А.А. Блока. Для реализации поставленной цели необходимо реализовать следующие задачи: 1) определить место концепта «туманное утро» в русской культуре; 2) выявить способы лексической репрезентации концепта «седое утро» в творчестве А.Блока; 3) определить значимость данного концепта «седое утро» для понимания творчества А.Блока; 4) выявить новые оттенки, которые поэт вносит в традиционное восприятие концепта «туманное утро».

Заявленный в названии статьи концепт относится к группе концептов – явлений природы. В частности, академик Ю.С. Степанов, исследования которого являются основополагающими для становления русской когнитивной лингвистики, рассматривает концепт – явление природы «осенние сумерки» в качестве важнейшего культурного концепта. В языковом сознании русского человека есть еще несколько таких концептов, например «зимняя ночь», «туманное утро», которые также претендуют на роль основополагающих концептов русской культуры [4]. Материалом для исследования концепта «туманное утро» послужила поэзия одного из самых ярких представителей «серебряного века» русской поэзии А.А. Блока, в творчестве которого важнейший концепт русской культуры получил оригинальное воплощение, трансформировавшись в концептуальную единицу «седое утро».

Русские поэты и писатели, художники и композиторы часто обращаются к понятию «туманное утро», что свидетельствует о важном месте данного концепта в языковом сознании русского человека. Так, мотив туманного утра встречается в произведениях И.С. Тургенева («В дороге»), Я.П. Полонского («Утро»), А.А. Фета («Туманное утро»), А.И. Куприна («Болото»). Анализируемый концепт нашел воплощение в ряде пейзажных зарисовок («Туман. Осень» И.Левитана, «Днепр утром» А.Куинджи, «Утро в сосновом лесу» И.Шишкина), тема туманного утра оказалась близка и русским композиторам (струнный квартет «В таинственном лесу» А.К. Глазунова).

У принципі, інші сучасні класифікації дотримуються приблизно тієї ж структури.

Жанр – «форма організації того або іншого матеріалу для вирішення конкретного творчого завдання. Це стосується всіх сфер творчості: музики, театру, кіно, живопису, літератури, у тому числі й публіцистики» [14, с. 182].

Залежно від того, яку мету ставить перед собою журналіст і яке завдання розв'язує у творчому процесі, він обирає і відповідний жанр, який дає змогу якнайкраще розкрити ту чи іншу тему, виявити свої творчі можливості. Термін «жанр» у літературі та журналістиці означає родові й видові особливості твору. Жанр відзначається особливими, йому властивими сюжетними й стилістичними рисами, ознаками. До таких ознак належать: композиція, структура, сюжет, образні засоби, творчі прийоми, мова й стиль викладу.

Жанр – дискретна частина творчості журналістів. Кожний жанр має свою змістовну і формальну специфіку. Різні його елементи знаходяться в динамічній взаємодії. У структурі жанру можна спостерігати стійке і мінливе. Він зберігає протягом тривалого часу такі якості, як постійність і стійкість структурно-композиційних і стилістичних ознак, проте під впливом історичних умов (жанрова асоціація епохи, за М.М. Бахтіним), жанр може набувати або втрачати ті або інші властивості.

Жанротворення – процес, у якому функціонують структури з ознаками завершеності та відвертості. Логічними підставами для диференціації жанрів служать:

1. Предмет зображення;
2. Функція, яку вони виконують;
3. Характер і властивості;
4. Своєрідність предметів і відображуваних явищ;
5. Ступінь проникнення в дійсність;
6. Вживані методи і прийоми віддзеркалення дійсності.

Ці ознаки називаються жанротвірними чинниками.

Головне в жанрі – функція, його призначення. Але функція не існує сама по собі. Як тільки з'являється завдання, виникає і предмет, який вона зумовлює і на який спрямована, щоб втілитися. І в журналістиці, що є одним з різновидів людської діяльності, будь-який жанр існує для певного завдання. У кожному журналістському творі «за кадром» залишаються матеріал і методи роботи. Зміст і форма готової продукції демонструють шлях їх реалізації [14, с. 182].

Розвиток журналістики є процесом «виділення, вичленовування жанрів, отримання ними нових ознак – інтеграції жанрів, їх взаємопроникнення, взаємозбагачення. Цей процес природно робить вплив на рухливості жанрових меж» [14, с. 186-187].

його точки зору найефективнішим способом. У цих випадках можна говорити не тільки про мовні, але й про риторичні жанри.

Не кожний мовний жанр є і риторичним навіть в потенції: навряд чи можливо (в усякому разі, це не типове) будувати суперечку. Її виникнення не планується наперед і, за винятком дуже окремих випадків, не добираються наперед найобразливіші або грубі слова.

Таким чином, слід було б розрізняти і при їх вивченні розмежовувати мовні і риторичні жанри.

Риторика Арістотеля виділяла три роди мовлення: дорадче (схилити – відхилити), його мета: користь – шкода; судове (звинуватити – виправдати), його мета: справедливе – несправдливе; епідейктичне (хвалити або засуджувати), його мета: прекрасне – ганебне. У цьому значенні Арістотель говорить про «три роди риторичного мовлення» [1, с. 14]. Пізніше дорадче мовлення як рід розшаровується.

У сучасних посібниках з риторики при тих же основних родах – дорадчі, судові, епідейктичні – автори виділяють також церковне красномовство і світське красномовство. До світського красномовства вони відносять мовлення урочисте, похвальне й академічне.

У науковому стилі це академічний підстиль, серед якого виділяються жанри: лекція, наукова доповідь, науковий огляд, наукове повідомлення, науково-популярна лекція. Об'єднуються вони загальною метою, в них повідомляються нові, невідомі факти або узагальнюються вже відомі.

У судовому мовленні ставляться такі завдання: з'ясувати, довести, переконати. З'являються жанри типу «прокурорських», що обслуговують і прокурорську і адвокатську діяльність.

У соціально-політичному мовленні можна прослідкувати історичний розвиток: від військово-патріотичного мовлення до дипломатичного, агітаторського, парламентського, мітингового.

Соціально-побутове мовлення належить до епідейктичних видів: ювілейне, вітальне, застільне, надгробна промова, церковне красномовство.

У духовному мовленні виділяється духовне церковно-філософське мовлення, проповіді й офіційні промови.

У сучасній риторичній А.К. Михальська класифікує риторичні тексти за метою.

А.К. Михальська виділяє епідейктичне мовлення, зберігаючи історичну традицію в назві, у якому функції та мета – натхнення та об'єднання аудиторії. А в переконливо-агітаційній групі вона виділяє ще аргументаційне мовлення, мета якого переконати, погодитися з мовцем у суперечливому питанні або довести свою правоту. У її класифікації подано ще один жанр, який історично виник пізніше – інформаційне мовлення, його мета – повідомити деякі відомості, інформацію про те або інше явище, подію [10, с. 101].

Для выяснения основного словарного значения концепта обратимся к словарю С.И. Ожегова: *Утро* 1. Часть суток, сменяющая ночь и переходящая в день, начало дня. На следующее утро. *С самого утра. Утро жизни* (перен. детство, юность). 2. Зрелище, представление, литературное или музыкальное собрание в первой половине дня (устаревшее). *Литературное утро* [2, 841]. *Туманный* 1. Представляющий собою туман; непрозрачный воздух. *Туманная полоса*. 2. Окутанный туманом, мрачный из-за тумана. *Туманная даль. Туманное утро*. 3. перен. Невыразительный, тусклый. Тусклый взгляд. 4. перен. Неясный, непонятный, неопределенный. *Туманный смысл. Туманное объяснение* [2, 765].

Таким образом, основное значение концепта «утро туманное», зафиксированное в словаре, – «утро, окутанное туманом».

Концепты – явления природы, к которым относятся «снежная ночь», «белая ночь» и «седое утро», в поэзии А.А. Блока заслуживают самого пристального изучения, поскольку поэт не только наделяет эти концепты свойственными им значениями, но и добавляет к ним специфические семантические признаки. Так, концепт русской культуры «туманное утро» смещается в «седое утро», приобретая дополнительную характеристику.

Поэты А.А. Фет и Я.П. Полонский имели самое непосредственное влияние на творческое становление А.А. Блока, и в его ранних произведениях много аллюзий на их творчество, но их представление о туманном утре, соединенное с ощущением восторга и света («Как первый золотистый луч / Меж белых гор и сизых туч...» А.А. Фет «Туманное утро» [6, 118]; «Вверх, по недоступным / Крутизнам встающих / Гор, туман восходит / Из долин цветущих; / Он, как дым, уходит / В небеса родные, / В облака свиваясь / Яркие-золотые – / И рассеиваясь...» «Утро» Я. П. Полонский [3, 47]), принадлежит к иной цветовой гамме и иным настроениям.

Концепт «туманное утро» в сознании русского человека прежде всего ассоциируется с известным стихотворением И.С. Тургенева «Утро туманное, утро седое...» («В дороге»), ставшим затем романсом: «Утро туманное, утро седое, / Нивы печальные, снегом покрытые, / Нехотя вспомнишь и время былое, / Вспомнишь и лица, давно позабытые. <...> Вспомнишь разлуку с улыбкою странной, / Много вспомнишь родное, далекое, / Слушая ропот колес непрестанный, / Глядя задумчиво в небо широкое» [5, т. 1, 34]. Его первую строку Блок взял в качестве эпиграфа к стихотворению «Седое утро» (1913); одна из последних его книг, опубликованная в 1920 году, имела одноименное название, что говорит о доминантной позиции этого образа в зрелой лирике поэта. Сравнительный анализ данных стихотворений позволяет выявить специфические черты исследуемого концеп-

та, внесенные Блоком в русскую культуру. Главное отличие – это отличие доминирующих признаков концептов. Блок определяет утро единственным эпитетом «седое», лишая его погодной характеристики. Эта аллюзия наделяет концепт Блока следующими имплицитными характеристиками:

- цветовой (седой – это серый и серебряный);
- возрастной (седой – это постаревший).

Если в стихотворении Тургенева много номинативных конструкций, выполняющих функцию описания, то стихотворение Блока начинается с неологизма, образованного по аналогии с глаголом *вечереть*: «Утреет. С богом! По домам! / Позвякивают колокольцы» [1, т. 2, 197].

Проследив за интертекстуальными связями творчества двух великих мастеров слова, мы обнаружим связь концепта «седое утро» с концептами «путь» и «память». Блок использует, как и Тургенев, тему памяти и тему пути, связывая их в своем собственном восприятии мира. Хотя стихотворение Тургенева называется «В дороге», мотив дороги всплывает только в конце произведения. Блок, по аналогии с Тургеневым, использует этот образ в заключении: «Ты, время, память притупи, / А путь снежком запороши» [1, т. 2, 198], но его лирический герой в дороге не находится. Ключевым словом для Тургенева является «воспоминание». У Блока также имеется эта аллюзия: «И звякнул о браслет жетон / (Какое-то воспоминанье)...» [1, т. 2, 198].

Утро для лирического героя – это время, когда острота ощущений притупляется и рассудок преобладает над чувствами: «Несбыточные уверенья, / Нет, не слова – / То, что теряет все значение, / Забрезжит бледный день едва...» [1, т. 2, 212]. Исследуя признаки концепта «седое утро», мы натолкнемся на противопоставление утреннего и ночного времени суток. Для зрелой лирики А.А. Блока вообще свойственно противопоставление ночи, где герой повинует своим чувствам, и утра, где над ним властвует рассудок. Понимание исследуемого концепта возможно только через осознание антиномичности всего блоковского творчества, сквозь которое проходит тема противопоставления ночи и дня, вчера и сегодня: «Лишь утром воронам бросаю / Свой хмель, свой сон, свою мечту... / А ночью снова – знаю, знаю / Твою земную красоту!» [1, т. 2, 64]; «Нет, жизнь и счастье до утра / Я находил не в этом взгляде! / Не этот голос пел вчера / С гитарой вместе на эстраде!..» [1, т. 2, 198].

Противопоставление ночи и утра можно описать по следующим признакам: 1) освещенность; 2) звук; 3) цвет.

1. Признак освещенности.

Основные признаки концепта «ночь» – это огонь и свет: «Лети, как пролетала, тая, / Ночь огневая, ночь бывшая» [1, т. 2, 198]; «Что быть бесстрастным? Что – крылатым? / Сто раз бичуй и укори, /

тобто відбором словникових, фразеологічних і граматичних засобів мови, але перш за все своєю композиційною побудовою. Всі ці три моменти – тематичний зміст, стиль і композиційна побудова – нерозривно пов'язані в цілому висловленні й однаково визначаються специфікою даної сфери спілкування. Кожне окреме висловлення, звичайно, індивідуальне, але кожна сфера використання мови виробляє свої відносно стійкі типи таких висловлювань, які ми називаємо мовними жанрами. Багатство і різноманітність мовних жанрів неосяжні, тому що невичерпні можливості різноманітної людської діяльності і в кожній сфері діяльності з'являється цілий репертуар мовних жанрів, що диференціює і зростає у міру розвитку і ускладнення даної сфери» [3, т. 5, с. 159].

Мова «живе і розвивається» в мовному спілкуванні. Мовний вислів є одиницею мовного спілкування. Кожне висловлення має свого автора і адресата. Автор – адресат – є суб'єктами вислову. А стійка типова форма висловлення і є мовним жанром.

Типові форми висловлення необхідно класифікувати. М.М. Бахтін запропонував продуктивний варіант такої класифікації, хоча ці підходи за його часів не отримали широкого розповсюдження в лінгвістичній науці. Мовні відношення людини у світі як адресата і автора висловлювань організовуються у двох типах мовних жанрів: первинних і вторинних. «Важливо звернути увагу на дуже істотну відмінність між первинними (простими) і вторинними (складними) мовними жанрами (це не функціональна відмінність). Вторинні (складні) мовні жанри – романи, драми, наукові дослідження будь-якого роду, великі публіцистичні жанри і т.п. – виникають за умов складнішого і відносно високорозвинутого й організованого культурного спілкування (переважно письмового): художнього, наукового, суспільно-політичного і т.п. У процесі свого формування вони вбирають в себе і переробляють різні первинні (прості) жанри, що склалися в умовах безпосереднього мовного спілкування» [3, т. 5, с. 161].

Отже, первинні жанри – початкові. Вторинні мовні жанри – це жанри складного, культурно організованого розвинутого суспільства. Це жанри, які можна класифікувати за складними культурно розвинутими формами людської діяльності.

Усе людське спілкування здійснюється в мовних жанрах. Один і той же жанр може бути суто мовним за відсутності спеціально спланованої, свідомо використаної побудови мовлення і вживання в ньому певних мовних засобів і риторичним – у разі свідомого планування і вживання тих чи інших засобів (підкреслена ввічливість прохання, підкреслена імперативність наказу тощо).

Іноді адресант змушений мобілізувати для успіху комунікації всі свої мовні можливості, саме побудувати вислів або ряд висловів із

пові моделі побудови мовного цілого», що мають для мовця нормативне значення, дане йому. «Якби мовних жанрів не існувало, ... мовне спілкування було б майже неможливе» [2, с. 214-258].

Сучасне жанрознавство, ґрунтуючись на теорії жанрів мови М.М. Бахтіна, репрезентувало цікаві класифікації мовних жанрів, основними ознаками яких, на думку більшості вчених, виявляються: адресант, адресат, спостерігач (непрямий, третій адресат), референтна ситуація, канал зв'язку, загальний контекст взаємодії, час, місце і навколишнє оточення [6, с. 8]; комунікативна мета, образ автора, образ адресата, образ минулого, образ майбутнього, тип змісту події, мовне втілення мовного жанру [15, с. 91-98].

Цікаві моделі (інваріанти) мовних жанрів, представлені Т.В. Шмелювою, які повинні розрізнятися перш за все за сферами спілкування і можуть охоплювати первинні та вторинні мовні жанри. Т.В. Шмелюва виділяє 4 моделі (інваріанти) мовних жанрів: інформативні, імперативні, етикетні, оцінні. Вона ототожнює поняття мовного акту і мовного жанру, що, на наш погляд, неправомірно [15, с. 91-98].

М.Ю. Федосюк запропонував розрізняти елементарні мовні жанри та комплексні мовні жанри і вжив замість терміна «висловлення» (за М.Бахтініним) термін «текст» [13, с. 76].

А.Вежицька переносить акцент з поняття «мовний акт» на «мовний жанр», вважаючи, що поняття мовних жанрів, сформульоване і розвинуте в багатьох роботах М.Бахтіна, надзвичайно плідне як для літературознавства, так і для лінгвістичних досліджень, а також для досліджень культури взагалі [4, с. 99-111].

З погляду функціональних стилів мовлення один мовний жанр може бути втілений у стилістично різноманітних текстах. «У кожній сфері існують і застосовуються свої жанри, що відповідають специфічним умовам цієї сфери; цим жанрам і відповідають певні стилі. Стиль входить до жанрової єдності висловлення» [3, т. 5, с. 164].

Теорія жанру входить до концепції мовних жанрів М.М. Бахтіна, в його розуміння жанрового спілкування в межах діалогічної культури.

Ідея М.М. Бахтіна належить до складного філософського виявлення відношень мови і мовлення, до мовного спілкування, яке пояснює всі сторони людської культури і людської життєдіяльності. «Всі різноманітні галузі людської діяльності пов'язані з використанням мови. Цілком зрозуміло, що характер і форми цього використання так само різноманітні, як і галузі людської діяльності, що, звичайно, аніскільки не суперечить загальнонародній єдності мови. Використання мови здійснюється у формі одиничних конкретних висловлень (усних або письмових) учасників тієї чи іншої галузі людської діяльності. Ці висловлення відображають специфічні умови і мету кожної такої галузі не тільки своїм змістом (тематичним) і мовним стилем,

Чтоб только быть на миг проклятым / С тобой в огне ночной зари!» [1, т. 2, 64]; «Огневые ее поцелуи / Говорят мне, что ночь – не прошла...» [1, т. 2, 188].

Основной признак концепта «седое утро» – это отсутствие света: «Но еле видная за мглой, за дождевою, за докучной» [1, т. 2, 198]; «В окне – старинный, слабый свет» [1, т. 2, 212]. Взгляд героини сравнивается с потухшим углем: «И взгляд – как уголь под золой» [1, т. 2, 198].

2. Признак звука.

Звуковая характеристика присутствует у обоих концептов, однако если ночь характеризуется громким звучанием: «Летели снега, / Звенели рога / Налетающей ночи» [1, т. 2, 13], то утро – слабым: «Утρε-ет. С богом! По домам! / Позвякивают колокольцы» [1, т. 2, 197]; «И звякнул о браслет жетон / (Какое-то воспоминанье...)» [1, т. 2, 198].

3. Признак цвета.

Если северная ночь обладает целой гаммой цветов: «Прохладной влагой синей ночи / Костер волненья залила...» [1, т. 2, 94]; «Придут незаметные белые ночи. / И душу вытравят белым светом» [1, т. 2, 34]; «В блеске твоём, комета! / В блеске твоём, среброснежная ночь!» [1, т. 2, 12], то основной цвет концепта «седое утро» серый.

Общим признаком для сравниваемых концептов является длительность времени суток: «Ночь – как века, и томный трепет, / И страстный бред» [1, т. 2, 212]; «И утро длилось, длилось, длилось...» [1, т. 2, 89].

Кроме основных признаков концепта «седое утро» (серости, тусклости и долготы), можно выделить дополнительные:

1. признак скуки («И голос утренний и скучный...» [1, т. 2, 198]);

2. признак холода («Ты хладно жмешь к моим губам / Свои серебряные кольца» [1, т. 2, 197]; «В час рассвета холодно и странно, / В час рассвета – ночь мутна» [1, т. 2, 173]);

3. признак туманности («Только в грозном утреннем тумане / Бьют часы в последний раз» [1, т. 2, 173]).

Что касается лексических средств, репрезентирующих данный концепт, следует выделить использование эпитетов, которые наделяют предметы несвойственными им признаками. Необычный эпитет находится в самом имени концепта «седое утро». Эпитет *седой* выбран поэтом в силу своей емкости, поскольку с помощью него ассоциатами концепта утреннего времени суток становятся серость и старость, которая является неизбежной, точно так же, как и тот факт, что за яркостью ночи последует утреннее разочарование. Поэт называет сердце лирической героини смуглым, используя метонимический перенос, который только подчеркивает ее нравственную пустоту: «Оденешь рученьку свою / И смуглое свое сердечко / В серебряную чешую...» [1, т. 2, 198]. Утренний свет называется старинным: «В окне – старинный, слабый свет» [1, т. 2, 212]. Этот эпитет не только ассоциативно

связан с определением *седой* как символом старости, но и отражает концепцию цикличности восприятия времени А.Блоком, ведь все, что случается, уже когда-то было, а утро всегда сменит ночь; следовательно, всякое движение внутри суточного круга времени является иллюзорным, и мир обречен на самоповторяемость.

Седое утро в творчестве А.Блока становится символом расплаты. Так, Дон-Жуан из программного стихотворения «Шаги командора» (1912) осмелился бросить вызов времени и погиб «в грозном утреннем тумане»: «Только в грозном утреннем тумане / Бьют часы в последний раз: / *Донна Анна в смертный час твой встанет. / Анна встанет в смертный час*» [1, т. 2, 173]. Утро врывается в жизнь Дон-Жуана звуками (пеньем петуха и боем часов) и светом, его ассоциатами становятся – *страх и холод*: «В пышной спальне страшно в час рассвета» [1, т. 2, 173]; «В час рассвета холодно и странно» [1, т. 2, 173]. Утро – это час расплаты за самонадеянность Дон-Жуана, который погиб оттого, что осмелился бросить вызов судьбе. Лирический герой «Песни Ада» неслучайно посещает ад утром: «И я смотрю, предчувствием волнуем, / В глубь зеркала сквозь утренний туман» [1, т. 2, 142]. Юноша – проводник лирического героя – обречен на вечное скитание, и повторяемость суточного цикла является одной из причин его нравственных страданий: «Но мой удел – могу ль не звать ужасным? / Едва холодный и больной рассвет / Исполнит Ад сияньем безучастным, / Из зала в зал иду свершать завет» [1, т. 2, 143]. Таким образом, туманное, седое утро – это не только явление, характерное для петербургского климата, но и состояние души лирического героя, символ разочарования и крушения его надежд.

Анализ концепта «седое утро» позволяет сделать следующие выводы:

1. «Седое утро» – это целостная концептуальная единица, обладающая целым рядом основных и дополнительных признаков, среди которых серость, тусклость, долгота, туманность, скука, холод, страх и враждебность по отношению к герою.

2. Заимствуя у Тургенева образ туманного утра, Блок иначе структурирует его, признак туманности не является доминирующим. Седое утро в творчестве поэта – это символ необратимости времени и обреченности на самоповторение мира, в котором сердце героини одето в «серебряную чешую», и какой бы яркой не была ночь, за ней неминуемо последует утро и новое разочарование.

3. Языковая репрезентация концепта «седое утро» тесным образом связана с использованием необычных эпитетов, которые наделяют явления нестандартными характеристиками: утро становится седым, сердце – смуглым, а свет – старинным.

4. Концепт «седое утро» может проиллюстрировать три компо-

анотатії тощо; в офіційно-діловому стилі – жанр наказу, протоколу, заяви; в розмовно-побутовому стилі – жанр бесіди, розповіді, пропозиції, прохання, суперечки, поради. У структурі кожного жанру знаходять вираження умови спілкування, мета, яку ставить мовець – автор висловлювання, а також передбачуване реагування адресата» [11, с. 60]. На нашу думку, найбільш прийнятним є визначення жанру за «Малою філологічною енциклопедією».

Літературні твори поділяються на жанри на основі цілого ряду ознак. В.Кожинів виділив три такі ознаки:

1) приналежність до різних родів літератури: епічні, драматичні та ліричні жанри;

2) у межах родів він поділяв жанри за їх провідною естетичною якістю, естетичною «тональністю»: комічні, трагічні, елегійні, сатиричні, ідилічні та інші.

3) виділення жанрів проводиться на основі врахування обсягу і відповідної загальної структури художнього твору. Обсяг багато в чому залежить від роду та естетичної «тональності»: лірика звичайно за обсягом невелика, драма має розміри, продиктовані умовами сценічного втілення, а героїка і трагедійність вимагають розгорненого «широкого дихання» [7, с. 39-45].

З розвитком літературознавства уявлення про ознаки літературних жанрів поглиблюється. До основних характеристик виділеного раніше жанру додаються нові:

1. Естетична основа ставлення до дійсності;
2. Охоплення дійсності (роман і розповідь);
3. Тип викладу (оповідання, опис, діалог);
4. Композиційна структура (роль дії, персонажа, обставин);
5. Характер організації словесної тканини (ритм, інтонація, тропи).

У літературознавстві підкреслюється як тривала історія формування жанрів, так і їх історична мінливість. Проблема історичного розвитку жанрів є дуже складною. З одного боку, жанр безперервно змінюється, перетворюючись у творчості кожного письменника. Жанр народжується і відмирає. З іншого боку, жанр може набувати стійкості, живучості. Іноді він відроджується, але вже в оновленому вигляді.

У лінгвістиці при розгляді сучасної теорії мовних актів встановлено 7 класів мовних актів як той узагальнений мінімум, на який ми спираємося: 1) репрезентативи – повідомлення; 2) комісиви – зобов'язання; 3) директиви – спонуки; 4) рогативи – питання; 5) декларативи – оголошення (декларації); 6) експресиви – вираження емоцій; 7) контактиви – вираження мовного етикету [12, с. 155-156].

Ідея розмежування жанрів на первинні (прості) і вторинні (складні) належить М.М. Бахтіну, який під мовними жанрами розуміє «відносно стійкі тематичні композиційні і стилістичні типи вислову», «ти-

Р.М. Назар
(Донецьк)

УДК 801.56

ПОНЯТТЯ ЖАНРУ В СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ Й ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО АНАЛІЗУ

Поняття жанру в останні роки значно розширилося й отримало різні трактування в межах як літературознавства, журналістики, риторики, так і мовознавства. Цим обґрунтовується актуальність теми дослідження.

Метою роботи є виявити, систематизувати й описати основні аспекти вивчення поняття жанру в сучасній лінгвістиці.

Мета роботи обумовила такі завдання дослідження: описати поняття жанру в сучасній лінгвістиці; виділити класи мовних актів та моделі мовних жанрів; розмежувати мовні та риторичні жанри; охарактеризувати процес жанротворення.

Більшість лінгвістів у розумінні мовних жанрів спирається на концепцію М.М. Бахтіна. В основі мовного спілкування лежить мовний або комунікативний акт, ім'я якого дорівнює імені первинного мовного жанру.

Теоретичні дослідження з проблеми жанру тільки в літературознавстві останніх років настільки численні, що нерідко вивчення жанру виділяється в особливий розділ літературознавства, який називають «жанрологією», або «генологією».

В останні десятиріччя широко поширилося в лінгвістичній літературі поняття «мовні жанри», що активно розробляється багатьма вченими, такими як М.Бахтін, А.Вежбицька, Н.Арутюнова, Т.Шмелова, Т.Матвеева, М.Федосюк та іншими.

У лінгвістиці існують такі визначення жанру: «вид творів у галузі якого-небудь мистецтва, який характеризується певними сюжетними та стилістичними ознаками» [5, с. 272]; «від фр. *genre* – рід, вид – тип літературного твору, один із головних елементів систематизації літературного матеріалу, класифікує літературні твори за типами їх поетичної структури» [8, с. 417]; «різновид стилю, мовна підсистема зі своєрідним словником, репертуаром фразеологізмів, зворотами й синтаксичними конструкціями, що вирізняють її серед інших різновидів одного стилю» [9, с. 313]; «1) вид художньої творчості, який характеризується різними мовностилістичними настановами й формальними ознаками. Напр.: *жанр роману, драми, поеми*. 2) різновид функціонального стилю, форма мовного спілкування, продиктована певними умовами побудови композиційно цілісного висловлювання. У науковому стилі розрізняють жанр статті, монографії, рецензії,

нента структури концепта, предложенные Ю.С. Степановым (понятийный, образный и ценностный). Он имеет основные признаки – образ серого утреннего тумана, дополнительные признаки – утро как символ разочарования и утраты иллюзий и внутреннюю форму – седое утро как способ передачи внутренних переживаний лирического героя и олицетворение его нравственных страданий.

ЛИТЕРАТУРА

1. Блок А.А. Собрание сочинений: В 6-ти томах. – Л.: Худож. лит. – 1980 – 1981.
2. Ожегов С. И. Словарь русского языка / Под ред. Н. Ю. Шведовой. – М.: Русский язык, 1991. – 917 с.
3. Полонский Я. П. Сочинения. В 2-х т. – Т. 1. Стихотворения; Поэмы. – М.: Худож. лит., 1986. – 493 с.
4. Степанов Ю.С. Константы: словарь русской культуры. Издание 2-е, испр. и доп. – М.: 2001. – 567с.
5. Тургенев И.С. Полное собрание сочинений и писем. В 30 т. / Сочинения в 12 т. / Издание 2-е, испр. и доп. – М.: Наука, 1978.
6. Фет А.А. Стихотворения. Поэмы. Переводы. – М.: Правда, 1985.

АННОТАЦИЯ

В статье анализируется структура концепта «седое утро» в творчестве А.А. Блока, выделяются признаки данного концепта и способы его лексической репрезентации, а также определяется его значимость для понимания творчества поэта в целом. Особое внимание уделено тем новым признакам, которые поэт вносит в традиционное восприятие концептуальной единицы «туманное утро» в русской культуре.

SUMMARY

The article deals with the structure of the concept “grey morning” in the poetry by A. Blok. The main features of this concept and the means of its lexical representation are considered. The article also states its importance for the comprehension of the poetical legacy by A. Blok taken as a whole. Great attention is paid to the new signs which the poet adds to the traditional view of the concept “foggy morning” in Russian mentality.

С.А. Бузько
(Кривий Ріг)

УДК 811.161.22 38

ФУНКЦІОНАЛЬНО-СТИЛІСТИЧНЕ ПРИЗНАЧЕННЯ ОКАЗІОНАЛЬНИХ УТВОРЕНЬ В УКРАЇНСЬКІЙ ПОСТМОДЕРНІЙ ПРОЗІ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ МАРІЇ МАТІОС «МІСТЕР І МІСІС Ю-КО В КРАЇНІ УКРІВ»)

В останні десятиріччя особливий інтерес у лінгвістів викликає всебічний аналіз okazіonalіzmів – позасистемних мовленнєвих явищ, які характеризуються такими ознаками, як функціональна одноразовість, ненормативність, утворюваність (невідтворюваність), словотвірна похідність, індивідуальна належність, експресивність [5, с. 11]. Очевидно, це зумовлюється тим, що “повне вивчення мови, в тому числі й лексики, передбачає вивчення її не тільки в системі, а й у реалізації, в мовленні” [1, с. 13]. Багатий матеріал для лінгвістичного аналізу надають твори новітньої української літератури, зокрема постмодерністської. Нашу увагу привернув роман Марії Матіос «Містер і місіс Ю-Ко в країні укрів» (приклади подаються за виданням: Матіос М. Містер і місіс Ю-Ко в країні укрів. Mr. & Ms. U-Ko in country UA. – Львів: ЛА «ПІРАМІДА», 2006. – 136 с.). Мета написання статті полягає у виявленні вжитих у цьому творі okazіonalіzmів та встановленні їх функціонально-стилістичної ролі.

У науковій літературі існує понад 30 термінів для позначення досліджуваних одиниць (детальний їх перелік подає В.Лопатін [4, с. 42]), найуживаніші з них такі: *індивідуально-авторський новотвір, okazіonalіzm, okazіonalіzne slovo, авторський неологізм, лексичний новотвір, неолексема, лексична інновація*. Найбільш вдалим, на наш погляд, є терміни *okazіonalіzm, okazіonalіzne slovo*, оскільки сама назва (від латинського *occasio* – випадок) вказує, що подібні лексичні одиниці створюються для певного випадку, для певної, конкретної ситуації. Втім, усі згадані вище позначення вживатимемо як синонімічні.

Аналізуючи функціональне призначення новотворів, у першу чергу, як правило, визначають номінативну функцію, адже більшість неологізмів з'являється в мовленні у зв'язку з необхідністю назвати нове поняття чи предмет або дати нову назву вже існуючому поняттю. Okazіonalіzmів, що виконують власне номінативну функцію, в романі порівняно невелика кількість (приблизно 3%). Такі одиниці несуть переважно інформативно-комунікативне навантаження, стилістичне забарвлення виявляється в них доволі слабо. Напр.: *В укрів почалася тотальна плювофобія* (с. 112); *харакірництво стало модним* (с. 25);

- Електронна бібліотека «Либ. Ру», 2005. – Режим доступу: http://www.lib.ru/CARROLL/alisa_Kononenko.txt – Загл. с екрана.
4. Кэрролл Л. Алиса в Стране Чудес: Пер. В.Набокова [Электронный ресурс] – Электрон. дан. – М.: Электронная библиотека «Либ. Ру», 2005. – Режим доступа: http://www.lib.ru/CARROLL/alisa_nab.txt – Загл. с экрана.
 5. Кэрролл Л. Приключения Алисы в Стране Чудес // Кэрролл Л. Приключения Алисы в Стране Чудес. Сквозь Зеркало и что там увидела Алиса, или Алиса в Зазеркалье: Пер. с англ. Н.Демуровой. – М.: Правда, 1982. – С. 13-135.
 6. Кэрролл Л. Приключения Алисы в Стране Чудес: Пер. Ю.Нестеренко [Электронный ресурс] – Электрон. дан. – М.: Электронная библиотека «Либ. Ру», 2005. – Режим доступа: http://www.lib.ru/CARROLL/alisa_yun.txt – Загл. с экрана.
 7. Кэрролл Л. Приключения Алисы в Стране Чудес: Пер. Н.Старилова [Электронный ресурс] – Электрон. дан. – М.: Электронная библиотека «Либ. Ру», 2005. – Режим доступа: http://zhurnal.lib.ru/s/starilow_n_i/ – Загл. с экрана.
 8. Фразеологический словарь русского языка: Свыше 4 000 словарных статей / Л.А. Войнова, В.П. Жуков, А.И. Молотков, А.И. Федоров; Под ред. А.И. Молоткова. – 4-е изд., стереотип. – М.: Рус. яз., 1986. – 543 с.

АНОТАЦІЯ

У статті досліджуються власні назви, які застосовуються автором в онімній грі. Зазначається висока експресивність таких поетонімів, широкі можливості їх використання як засобів образності в художньому творі. Розглядаються шляхи збереження та передачі їхніх семантичних та стилістичних особливостей засобами іноземної (російської) мови.

SUMMARY

In the article the application of the proper names used by the author in the onym game is investigated. It is marked that such poetonyms demonstrate their high expressiveness and wide opportunities to be used as figurative means in a literary work. The ways of keeping their semantic and stylistic peculiarities in translation into a foreign language (Russian) are considered.

ну не пытаются переводить каламбуры, а выдумывать свои собственные» [6].

Наибольшее количество вариантов имени в русских переводах сказки имеет персонаж, который автор назвал **Mock Turtle** – “the thing the Mock Turtle Soup is made from” [1, с. 40] (*то, из чего готовят поддельный (ложный) черепаховый суп*)³. Каждый из переводчиков по-своему передал своеобразие этого существа, его “ненастоящность”⁴: **Чепуха** (В.Набоков), **Черепаха Квази** (Н.Демурова), **Рыбный Деликатес** (Б.Заходер), **Мнимая Черепаха** (Н.Старилов), **Минтакраб** (А.Кононенко), **Якобы Черепаха** (Ю.Нестеренко).

Проведенный анализ позволяет нам сделать следующие выводы:

1) образованные в результате авторской онимной игры имена персонажей выполняют в сказке номинативную, аллюзивную, смыслообразующую, характеризующую функции;

2) для передачи игровой составляющей семантики поэтонимов средствами русского языка переводчики используют фонетические, словообразовательные, лексико-семантические средства, а также приемы компенсации (добавление соответствующих по смыслу эпитетов) и комментирования;

3) выбор адекватного способа передачи игровых онимов позволяет сохранить и донести до иноязычного читателя заключенные в именах персонажей аллюзии и смыслы, раскрыть авторский замысел и по достоинству оценить языковое мастерство писателя.

ПРИМЕЧАНИЯ

1. По свидетельству М.Гарднера, Кэрролл заикался (См.: [5, с. 32]).
2. Кэрролл действительно был самым старшим из участников прогулки, послужившей “толчком” к написанию сказки.
3. Перевод наш. – Н.М.
4. М.Гарднер в своих примечаниях к «Алисе» говорит, что имитация супа из зеленой морской черепахи обычно приготавливается из телятины (См. [5, с. 102]).

ЛИТЕРАТУРА

1. Carroll L. Alice's Adventures In Wonderland // The Complete Stories and Poems of Lewis Carroll. – Published 2002 by Geddes & Grosset, David Dale House, New Lanark, ML11 9DJ, Scotland. – P. 9-52.
2. Кэрролл Л. Алиса в Стране Чудес: Пер. Б.Заходера [Электронный ресурс] – Электрон. дан. – М.: Электронная библиотека «Либ. Ру», 2005. – Режим доступа: http://www.lib.ru/CARROLL/alisa_zah.txt – Загл. с экрана.
3. Кэрролл Л. Алиса в Стране Чудес: Пер. А.Кононенко [Электронный ресурс] / Под ред. С.С. Заикиной). – Электрон. дан. – М.:

у... *пошуках... антидебоишних палиць* (с. 59); *виконавців цієї драмо-комедії* (с. 33); *зненацький напад* (с. 82), *Мітя відчув велику гарячість у грудях* (с. 130). Деякі okazіональні номінації (близько 4%) зумовлені прагненням дібрати експресивний еквівалент до вже наявного в мові поняття, вони виконують номінативно-експресивну функцію. Напр.: *недоношуванці*, що в народі називалося *секенд-хендом* (с. 30); *мобільні «дебільники»* (с. 19); *вертепи і дурійки влаштовують... сучасні чоловіки* (с. 47); *хіба би чекала на здибанні* (с. 69), *шаровик* (той, що шарив усюди і скрізь) (с. 82); *Та хай йому грець, тому простоволосінню* (с. 23), *та любов-забудьбозум* (с. 67); *Та йще не було такого дуренства, яке б не закінчувалося ніколи* (с. 111).

Та переважна більшість okazіональних новотворів (майже 93%) використовується письменницею для влучної, дотепної характеристики певних осіб (оцінна функція), що зумовлено жанровою специфікою твору. Роман є гострою політичною сатирою із властивими цьому жанрові іронією та сарказмом; важливу роль при цьому відіграють okazіональні неологизми, які виконують тут передусім оцінну функцію. Напр.: *І вийшли на арену силачі: шантажгорозвінчувач і реформоподавач, ...генератор і сокирник не однієї політичної сили і власного імені – Роман Смердний* (с. 34); *екс-дєнді, ВЕНЕТТО-любець, порадник і розрадник... Мішаня Плотський* (с. 35); *чотар кришувальників і погромник «дахів», дозорець обмінних пунктів... – Сашико Буй-Тур-Чинув* (с. 35); *космопідкорювач, ...екс-Папа у квадраті – Леонід Другий Кудла* (с. 35); *кубико-рубико-перекидувач, ...Монако-житель... – Ахмет Магомєтов* (с. 35-36); *незмінний лапшеріз і окоплюв... Пліховец* (с. 38), *єдина прометєс-жінка – Тама Підшкуратова* (с. 39), *незабудько власних університетів Рамко Збавич* (с. 40).

Привертає увагу також індивідуально-авторська трансформація деяких відомих прізвищ, у результаті якої виникають okazіональні антропоніми. В одних випадках перетворення відбувається на фонетичному або морфемному рівні, в інших замість реальних антропонімів уживаються синонімічні слова зі схожою семантикою. Напр.: *майор Микола Довго-меле-мельченко* (с. 36); *примусовий захисник полів'язнів... Віктор Мертвечук* (с. 36); *трибун і художник слова... Олександр Холод* (с. 36); *екс-еквілібрист краплинками дощу, словами, хатинками, кораблями і ощадними банками... Леонід Крав-Чув* (с. 37); *підрахуй живих, мертвих і ненароджених – Сергє Кідалов* (с. 38); *ескулапиha здоров'я конкурентів – Раїса Муромцева* (с. 39); *похирювач слави батьків – Тигран Синьобілов* (с. 38) (пор.: Мельниченко, Медведчук, Мороз, Кравчук, Ківалов, Богатирьова, Чорновіл). У деяких прикладах зміна звукового чи морфемного складу вихідної одиниці не лише створює ефект комічного, але й додатково характеризує особу – носія реального імені (як-от, *Леонід Крав-Чув*,

Грицько Пустомельченко (с. 39), Борис Бреховольський (с. 36), Сашико Четверть-Забираю (с. 116)).

Як семантично місткі одиниці, okazіоналізми надають можливість згорнути окремі деталі опису в однослівне найменування, що забезпечує синтаксичну компактність і раціональність побудови тексту. Завдяки цьому “оказіональні слова допомагають формувати структурну цілісність мікро- та макротексту, пов'язують між собою їх змістові відрізки” [2, с. 13]. Наведемо найпоказовіші в цьому сенсі приклади: ...всезнайко, **натякальченко** і **багатомовченко**, **дисидентокрутії** і **поліглот**, **vanish Папи**, **www-залежний**, ... генерал без війська ... – **Ев-жен Шарчук** (с. 37); **хліборозподілювач** і **строко-нарізувач**, носії найкоштовнішого часу і друг подруги свого недруга, маніпулятор і вибачальник... – **Всесвят Тискун** (с. 37); **кризоутворювач-2**, координатор усіх можливих небезпек і ексцесів, **людина-пароход**, **людина-кузня**, **цукровар** і **Шоколадний Заєць** – **Петрусь-чорний вус Безпильний** (с. 34-35); **трубоукладач** і **багатствоскладач**, **25-відсотник**, **медіа-прожектор** і **піар-прожектор**, і просто зять – **Піня** (с. 37); *А то ж ганьбу хотіли зробити Керманичеві Країни. ... Чисторукаму. Медовому. Фантазійному. Солодкоустому* (с. 23). У наведених прикладах okazіональні неологізми забезпечують зв'язність тексту, виступаючи вагомими його складниками. Водночас вони виступають потужним засобом іронії, сатири й сарказму.

У плані стилістичного використання привертає увагу також градація okazіональних лексичних одиниць, ужитих паралельно з узуальними: *Бо прізвище UA обіцяло новації, популяризації, реструктуризації, реприватизації, стабілізації, акції, дотації, нотації, інновації, протикриміналізації, детінізації, антидебілізації, тюрмізації, рукомий-никозації, транзакції, а по всьому – овації! Овації!* (с. 71). У цьому прикладі слова з абсолютно різним лексичним значенням, але співзвучним закінченням ніби створюють ряд контекстуальних синонімів – така своєрідна гра слів також посилює стилістичний ефект. Загалом принцип гри – це одна з характерних рис постмодерністських творів. Удаючись до зумисно “несерйозної”, часом навіть безглуздої гри, і нерідко саме гри словами, “постмодерніст підкреслює ненормальність, ... протиприродність панівного в реальності стибу життя” [6, с. 3].

Нашу увагу привернули також індивідуально-авторські перетворення (трансформації) одиниць фразеологічного мовного рівня. За ознакою відтворюваності в мовленні та усталеності компонентного складу відносимо до фразеологізмів також прислів'я, приказки, афористичні вислови. Оскільки трансформація як стилістичний засіб реалізується через цілеспрямовану модифікацію форми вираження та оновлення семантики узуальних фразеологічних одиниць, вона “неодмінно передбачає стилістичну мету, бо породжена прагненням

Б.Заходер использует другой прием онимной игры. Для передачи поэтонима *the Dodo* переводчик употребляет фразеологизм **Стреляный Воробей**, который в русском языке имеет значение “очень опытный человек, которого трудно провести, обмануть; бывалый человек”² [8, с. 78]. Семантическая составляющая онима *the Dodo* – “солидный возраст и жизненный опыт” – передается также посредством эпитетов: **Древняя птица Дронт** (А.Кононенко) и **Вымершая птица Дронт** (Н.Старилов).

В тексте сказки встречаются каламбурные поэтонимы, в которых “работают” сразу несколько лингвистических механизмов. Например, прозвище Черепахи – учителя в морской школе: “*The master was an old Turtle – we used to call him Tortoise – <...> because he taught us*”. Имя персонажа и его прозвище означают “черепаха”, но *turtle* – значит “морская черепаха”, а *tortoise* – “сухопутная черепаха”. Таким образом, возникает каламбур, в котором обыгрывается разница в лексических значениях псевдосинонимов. При этом игра семантическими нюансами слов *turtle* и *tortoise* подчеркивает не только обидность прозвища (житель подводного мира назван сухопутным), но и создает ситуацию абсурда (наземное существо не может жить под водой). “Этимологизация” прозвища осуществляется на основании омофонии слова *tortoise* и словосочетания *taught us*, которое устанавливает смысловую связь между профессией Старика Черепахи и его прозвищем: *teacher – Turtle – Tortoise – taught us* (учитель – Морская Черепаха – Сухопутная Черепаха – учил нас).

Этот каламбур переведен на русский язык так:

Н.Демурова	Мы звали его Спрутиком , потому что он всегда ходил с прутиком .
Б.Заходер	Он был Питон ! Ведь мы – его питонцы !
В.Набоков	Мы звали его Спрутом , потому что он всегда ходил с прутиком .
Ю.Нестеренко	Мы называли его Зубром , потому что он заставлял нас зубрить !
А.Кононенко	Мы предпочитали звать ее Сомом ... <...> Потому что Георг Симон Ом лучший в области акустики. Вот мы и звали Черепаху с Омом проводить у нас занятия совместно.

Как видим, иногда переводчики применяют те же самые лингвистические механизмы, что и Л.Кэрролл (омофонию слова и словосочетания), а иногда проводят собственные языковые эксперименты. Различия между английским и русским языками не позволяют в большинстве случаев полностью сохранить структуру и семантику оригинального каламбура в языке перевода. Возможно поэтому, как отмечает Ю.Нестеренко, “большинство переводчиков поддается соблаз-

здает аллюзивные онимы *the Duck, the Dodo, the Lory, the Eaglet*, намекающие на участников той самой прогулки по Темзе, которая вдохновила его написать эту сказку, – друга писателя Робинсона Дакворта (*Robinson Duckworth*), самого Кэрролла (настоящее имя Чарльз Лютвидж Доджсон (*Charles Lutwidge Dodgson*)) и сестер Алисы Лидделл – прототипа сказочной *Алисы* – Лорину (*Lorene*) и Эдит (*Edith*). Для именования персонажей произведения писатель использует названия различных видов птиц: *duck* (утка), *dodo* (дронт), *lorry* (попугай лори), *eaglet* (орленок). Однако при создании поэтонимов сказки Кэрролл тонко подметил и использовал фонетическое сходство между апеллятивами и составляющими реальных онимов. А в случае с *the Dodo* – еще и особенность самого автора произносит свою фамилию как “До-До-Доджсон”¹.

Варианты передачи аллюзивных поэтонимов отражены в таблице:

L. Carroll	<i>the Duck</i>	<i>the Lory</i>	<i>the Dodo</i>	<i>the Eaglet</i>
Н.Демурова	Робин Гусь	Попугайчик Лори	Птица Додо	Орленок Эд
Б.Заходер	Утка	Попугай	Стреляный Воробей	Орленок
А.Кононенко	Утка	Попугай	Древняя птица Дронт	Орленок
В.Набоков	Утка	Лори	Дронт	Орленок
Ю.Нестеренко	Утка	Попугай Лори	Птица Додо	Орленок
Н.Старилов	Утенок Дак	Попугай Лори	Вымершая птица Дронт	Орленок Игл

Как видим, в переводах, также как и в оригинале произведения, используются апеллятивы, однако аллюзивный компонент кэрролловских именований часто утрачивается. В переводе Н.Демуровой сохранены комментарии к сказке, написанные Мартином Гарднером, близко знавшим и самого Кэрролла, и прототипов его персонажей [5]. Эти комментарии позволяют русскоязычному читателю понять авторские аллюзии и оценить мастерство онимной игры писателя.

Следует отметить, что некоторые переводчики используют онимную игру, построенную, как и у Кэрролла, на фонетическом сходстве реальных имен и поэтонимов. Так, например, именование *the Duck* Н.Демурова передает как *Робин Гусь* [5, с. 34], а Н.Старилов – как *Утенок Дак* [7]. В обоих вариантах “играют” составляющие имени *Робинсон Дакворт*.

адресанта органічно поєднати, злити воедино з контекстом загальновідомий вираз, уточнити чи деталізувати значення фраземи у зв'язку з конкретною мовленнєвою ситуацією” [3, с. 178]. Спробуємо проаналізувати стилістичні ефекти, що виникають у результаті оказіональної трансформації фразеологічного матеріалу.

У ряді прикладів трансформація відбувається завдяки включенню до структури узуальної фразеологічної одиниці додаткового компонента чи компонентів, які оновлюють, індивідуалізують її семантику. Напр.: *Теж міцний горішок. Явно не волоський* (с. 83). За допомогою парцеляції до складу фразеологізму введено атрибутивний компонент *явно не волоський*, який посилює значення вихідної одиниці (“людина зі складним характером”) і надає оповіді іронічного забарвлення. Не менш іронічно звучить така характеристика: *телепиль з конопель Плховішек* (с. 38). Додаванням однієї лише морфеми авторка уточнює, конкретизує значення фразеологізму, пов'язуючи його з конкретною мовленнєвою ситуацією. Аналогічний, але більш складний спосіб трансформації спостерігаємо в наступному прикладі: *І не обминути цієї любові ні пішым ходом, ні конем не об'їхати, ні «Боїнгом» не облетіти. Бо це – любов* (с. 68). Особливий стилістичний ефект створюють у подібних випадках лексеми на позначення нових реалій життя (як-от, слово “Боїнг” в останньому прикладі). Це є свідченням того, що на сучасному етапі розвитку мови “за наявними у фразеологічній системі зразками активно продукуються фраземи, матеріальна форма вираження яких засвідчує “смаки епохи”, відповідає потребам часу...” [3, с. 181].

В окремих випадках трансформація здійснюється за рахунок заміни окремих компонентів усталеного виразу індивідуально-авторськими. Напр.: *не так ті вороги, як... Правильно, як любії друзі* (с. 24). Замість очікуваного шевченківського “добрії люди” читач нашоується на відвертий саркастичний натяк, суть якого неважко зрозуміти тим, хто хоча б поверхнево цікавиться суспільно-політичним життям країни. Впадають в око такі трансформовані афоризми, у яких видозміна компонентного складу особливо непередбачувана. Згадаймо відомого гоголівського героя і його не менш відомий вислів, який став крилатим і який так оригінально обіграє М.Матіос: *Я тебе, синку, породив... Але уб'ю не тебе, а твою пасію...* (с. 83). Така своєрідна, несподівана трансформація не лише оновлює семантику відомого виразу, ніби пристосовуючи його значення до змісту твору, але й створює ефект комічного.

Інокли письменниці трансформують всі або майже всі компоненти усталеного словесного комплексу і таким чином мовби натякає на узуальний фразеологізм. Напр.: *винахідник нової формули потрійного вступання в одне і те ж лайно* (с. 37); *доктор без дисертації* (с. 39). Очевидно, в першому прикладі натяк на загальновідоме тверд-

ження про неможливість дворазового входження в одну й ту саму ріку; в другому виникає асоціація з російським фразеологізмом *сапожник без сапог* (укр. *На те він і кравець, щоб подертий жупан носити*). В обох випадках автор розширює семантичне поле узуальних фразем, наближаючи їх до тих мовленнєвих ситуацій, які спричинили появу оказіональних фразеологізмів; цей прийом підкреслює іронічно-саркастичний тон звучання роману. У цілому контраст між узуальним наповненням фразеологізмів та їх оказіональною реалізацією посилює експресивно-стилістичний ефект подібних утворень. Увага читача привертається вже тим, що відомі вирази відтворюються незвично, оригінально, у видозміненому вигляді.

Таким чином, у постмодерному романі М.Матіос «Містер і місіс Ю-Ко в країні укрів» переважають оказіоналізми, які виконують оцінну функцію (майже 93%), що, на наш погляд, зумовлено жанровою специфікою твору. Роман є гострою політичною сатирою, і переважна більшість індивідуально-авторських новоутворень (у тому числі й оказіональні антропоніми) використовується письменницею для іронічно-саркастичної характеристики певних осіб. В окремих випадках основними функціями оказіональних неолексем виступають номінативна (приблизно 3%) та номінативно-експресивна (близько 4%) функції. Яскрава семантична наповненість авторських неологізмів надає можливість згорнути окремі деталі опису в однослівне найменування і забезпечує таким чином синтаксичну компактність та раціональність побудови тексту. Також привертає увагу в плані стилістичного використання оказіональна трансформація фразеологічних одиниць, у результаті якої посилюється загальний сатирично-саркастичний тон звучання роману.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вокальчук Г.М. Авторський неологізм в українській поезії ХХ століття (лексикографічний аспект): Монографія. – Рівне: Перспектива, 2004. – 524 с.
2. Жижомо О.О. Індивідуально-авторські новотвори в поетичному дискурсі 80-90-х років ХХ століття: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. – Донецьк, 2003. – 18 с.
3. Колоїз Ж.В. Українська оказіональна деривація: Монографія. – Київ: Акцент, 2007. – 311 с.
4. Лопатин В.В. Рождение слова: Неологизмы и окказиональные образования. – М.: Наука, 1973. – 151 с.
5. Лыков А.Г. Современная русская лексикология (русское окказиональное слово). – М.: Высш. школа, 1976. – 119 с.
6. Пахаренко В. Постмодернізм у дзеркалі літературознавства // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. – № 5-6. – С. 3-6.

Имена собственные в художественном произведении играют особую роль и кроме номинативной функции (являющейся основной, узуальной) выполняют стилистическую, характеризующую и ряд других функций. Являясь ярким средством образности поэтонимов, языковая игра эксплуатирует всё многообразие лингвистических средств и приемов. Проблемы онимной игры в художественном произведении исследуют Т.А. Гридина, В.М. Калинин, Э.А. Кравченко, В.З. Санников, Р.Ю. Шебалов и др. Особенности передачи онимов на другие языки посвящены работы В.С. Вахрушева, Д.И. Ермоловича, С.Влахова и С.Флорина, М.М. Морозова, С.А. Циркуновой, Т.В. Чуб и др.

В своей статье мы ставим задачу проанализировать онимную игру в сказке Льюиса Кэрролла «*Alice's Adventures in Wonderland*» и ее переводах на русский язык. Выбор материала для исследования не случаен: Льюис Кэрролл – признанный мастер игры слов, каламбуров, языковых шуток, загадок и головоломок. Изучению его лингвистических экспериментов посвящены труды А.С. Джанумова, Л.П. Раскоповой и др. ученых. Однако игра Кэрролла с поэтонимами часто остается за пределами внимания исследователей. Наличие многочисленных переводов «Алисы» на русский язык позволяет с достаточной долей объективности сделать выводы о способах сохранения и передачи игровой составляющей семантики поэтонимов средствами другого, отличного от первоисточника, языка. Для сопоставления с оригиналом сказки мы пользовались переводами, выполненными В.Набоковым, Н.Демуровой, Б.Заходером, Н.Стариловым, А.Кононенко и Ю.Нестеренко.

Онимами названы главная героиня *Alice*, ее кошка *Dinah* и Алисины одноклассницы *Ada* и *Mabel*. Остальные персонажи поименованы с помощью апеллятивов, употребленных с заглавной буквы и с определенным артиклем *the*, – *the Rabbit, the Mouse, the Caterpillar, the Cheshire Cat, the March Hare, the Hatter, the Duchess* и др. Они называют действующих лиц сказки, выполняют в тексте функции личных имен, поэтому рассматриваются нами как поэтонимы. Их передача на русский язык не представляет сложностей, поскольку: 1) в языке-реципиенте имеются эквиваленты антропонимов *Alice, Dinah* и *Ada*: *Алиса (Аня), Дина, Ада*; 2) имя *Mabel* передается посредством практической транскрипции: *Мейбл (Мэйбл)*; 3) поэтонимы, совпадающие по форме с апеллятивами, переводятся дословно: *Кролик, Мышь, Гусеница, Чеширский Кот, Мартовский Заяц, Шляпник (Болванщик), Герцогиня* и т.д. При этом сохраняются структура и семантика авторских именованій.

В случаях онимной игры передать структуру и семантику игровых поэтонимов оказывается сложнее. Так, например, Кэрролл со-

ЛІТЕРАТУРА

1. Виноградова Н.В. Компьютерный сленг и литературный язык: проблемы конкуренции // Исследования по славянским языкам. – № 6. – 2001. – С. 203-216.
2. Загнітко А.П. Лінгвістика тексту: Теорія і практикум. Науково-навчальний посібник. – Донецьк: ДонНУ, 2006. – 289 с.
3. Ілик Т.І. Аббревіатури та похідні від них у комп'ютерному слензі // Лінгвістичні студії: Зб. наук. праць. – Вип. 11. – Ч. II / Укл. А.П. Загнітко (наук. ред.) та ін. – Донецьк: ДонНУ, 2003. – С. 388-394.
4. Колшанский Г.В. Паралингвистика. – М.: Наука, 1974. – 81 с.

АНОТАЦІЯ

У статті висвітлюються семантичні та текстотвірні аспекти функціонування англійських акронімічних розмовних формул в українському інтернет-дискурсі. Тлумачиться значення найуживаніших аббревіатур цього типу. Автор пропонує класифікацію розмовних формул-акронімів за типами модальності. Показано, як у межах одного тексту один і той же акронім виступає в ролі різних членів речення; продемонстровано, як один акронім реалізує кілька типів модальності.

SUMMARY

The semantic and text-forming aspects of the functions of English colloquial formulae-acronyms in Ukrainian Internet-discourse are represented in this article. The meaning of the most popular abbreviations is considered. The author proposes classification of the mood types of acronimic speech formulae. It is shown that inside one text the same acronym can function as different parts of the sentence; it is demonstrated that one acronym realizes several types of mood.

*Н.В. Мудрова
(Горловка)*

УДК 81'373.2+821.111(Кэрролл) 1/7.(01+03)

ОНИМНАЯ ИГРА В ОРИГИНАЛЕ И ПЕРЕВОДЕ СКАЗКИ Л.КЭРРОЛЛА «ПРИКЛЮЧЕНИЯ АЛИСЫ В СТРАНЕ ЧУДЕС»

Авторская языковая игра в художественном тексте активно исследуется в филологии. В языкознании появились работы, посвященные изучению этого явления на материале рекламных текстов, языка средств массовой информации, а также устного народного творчества и художественной литературы.

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена функціонально-стилістичному аналізу оказіональних утворень (лексем та фразем) у текстах української постмодерної прози; дослідження здійснено на матеріалі роману М.Матіос «Містер і місіс Ю-Ко в країні укрів».

SUMMARY

The article is devoted to functional-stylistic analysis of the occasional formings (lexems and phrasems) in the texts of Ukrainian postmodern prose; the investigation is made on the material of M.Matios' novel "Mr. & Ms U-Ko in country UA".

*О.І. Бичок
(Дніпропетровськ)*

УДК 81ÿ367.33

ВСТАВЛЕНІ КОНСТРУКЦІЇ У СТРУКТУРІ МОВИ ЧИННОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

Мова сучасного українського законодавства має характерні синтаксичні особливості, зокрема активне вживання вставлених конструкцій, що, як правило, є засобом розширення інформаційного простору висловлення.

Як відомо, вставлені конструкції є особливими синтаксичними одиницями, що належать до явищ комунікативно-синтаксичного рівня мови. Категорія вставленості загалом однозначно кваліфікується в сучасній мовознавчій науці, зокрема в працях таких дослідників, як М.У. Каранська [8], М.Я. Плющ [12], К.Ф. Шульжук [14], О.Т. Волох [2], Д.І. Ганич, І.С. Олійник [3], І.І. Слинько, Н.В. Гуйванюк, М.Ф. Кобилянська [11].

Звернімо увагу на те, що більшість дослідників розглядає вставні та вставлені конструкції паралельно; зокрема, Л.О. Кадомцева подає порівняльну характеристику вставних та вставлених компонентів, при цьому серед вставлених побудов вона характеризує лише вставлені речення [7, с. 231].

Деякі лінгвісти взагалі заперечують необхідність виділення вставлених одиниць. Так, на думку О.Г. Рудневої, ці одиниці не відрізняються від вставних компонентів жодними смисловими функціями, граматичною формою [10]. Очевидно, має рацію А.П. Загнітко, на думку якого «вставні слова, словосполучення та вставлені принципово різняться між собою, що зумовлюється співвідношенням об'єктивної й суб'єктивної модальності. Вставні слова та словосполучення по-

вністю марковані суб'єктивною модальністю, вставлені ж одиниці корелюють з об'єктивною модальністю, постаючи носіями додаткових об'єктивних смислів, репрезентують окрему пропозицію» [6].

Вставлені конструкції, що, як відомо, охоплюють вставлені слова, словосполучення і речення, – це «мовні одиниці, що містять додаткові, побіжні повідомлення, зауваження, які переривають основне висловлення за допомогою інтонації вставленості» [13, с. 83]. Подібне визначення подається й у «Словнику лінгвістичних термінів» Д.І. Ганича, І.С. Олійника [3, с. 44-45].

Як відомо, вставлені конструкції, не маючи граматичного зв'язку з основним реченням, вільно включаються до його складу, «розриваючи безперервність синтаксичних зв'язків» [13, с. 83]. З цього приводу М.У. Каранська слушно зауважує, що «саме вільна від граматичного зв'язку форма слова чи словосполучення показує, що це вставлена частина в реченні, а не його член» [8, с. 148].

Як правило, вставлений елемент пов'язується змістом з одним членом речення або з його частиною й розміщується безпосередньо за ним. Частіше це позиції в середині, рідше в кінці речення або навіть за його межами. Особливістю цих одиниць є те, що вони не можуть стояти на початку речення, оскільки, за словами І.І. Слин'я, Н.В. – Гуйванюк, М.Ф. Кобилянської, мовець не може наперед уточнювати свої думки [11].

Чимало уваги в працях із синтаксису приділяється дослідженню функцій вставлених конструкцій; зокрема, у статтях В.Грициної [5; 4] робиться спроба проаналізувати специфіку вживання вставлених конструкцій у текстах публіцистичного стилю. Дослідження А.Мойсієнко [9] пов'язані зі з'ясуванням семантико-стилістичних характеристик вставлених компонентів. Більшість дослідників звертають увагу насамперед на те, що вставлені конструкції, введені у структуру речення, як правило, надають йому емоційності та експресивної насаженості, що більш характерно для усного мовлення, а також для мови художніх творів, зокрема діалогічного мовлення, де важливу роль відіграє інтонаційне оформлення. Проте вставлені конструкції, що функціонують у мові законодавчих текстів, відрізняються від вставлених елементів, вжитих у текстах, що належать до інших стилістичних різновидів мови, зокрема художнього.

Завдання пропонованої статті – проаналізувати особливості функціонування вставлених конструкцій у мові чинного законодавства України.

На сьогодні мовне оформлення українських законодавчих текстів є недостатньо вивченим у науковій літературі; зокрема, недослідженою залишається специфіка вживання вставлених конструкцій у законодавчому функціонально-стильовому різновиді української мови.

тя та передачі інформації спричинена умовами спілкування у віртуальному просторі [1, с. 216].

Актуальність дослідження мотивується тим, що розмовні акроніми, які функціонують в інтернет-дискурсі, не були об'єктом уваги при дослідженні модальності тексту. Розглядувані аббревіатури завдяки незвичному звучанню й незвичному графічному оформленню привертають увагу комунікантів; усвідомлення нетривіальності, незасвоєності цих лексем викликає відчуття лінгвістичної оригінальності конструкцій із розглядуваними словами. Атрактивність, екзотична привабливість цих неологізмів зумовлює особливу актуалізацію модальності тексту. **Об'єктом** дослідження виступають англійські акроніми в українському інтернет-дискурсі; **предметом** постає роль цих акронімів у творенні текстової модальності. **Мета** статті – висвітлити семантичні та текстотвірні аспекти функціонування англійських акронімічних розмовних формул в українському інтернет-дискурсі.

Для збору фактичного матеріалу використовувалися такі джерела, як <http://www.livejournal.com>, <http://misto.ridne.net>, <http://www.uanime.org.ua>, <http://linux.org.ua> та ін. Встановлено, що серед українськомовних комунікантів поширені такі акроніми: AFAIK, BTW, FYI, IM(H)O, IMCO, IMNSHO, LOL, ROFL, WBR.

Аналізовані акроніми можна поділити на групи за типами реалізованої модальності.

Особливої уваги заслуговує модальна функція акронімів на рівні тексту. Наприклад: *Хочу купити собі хороші навушники до компютера. Вимози наступні. Основне призначення – музика. [...] Втикачки – не хочу, AFAIK вони в основному для плеєрів. Накладні – не знаю як у них зі звукоізоляцією і взагалі нічого про них не знаю ©* (<http://misto.ridne.net/viewthread.php?fid=85&tid=6222&action=printable>. – Цит. від 03.03.2008). Акронім AFAIK походить від англ. *As far as I know*, що означає «Наскільки мені відомо». Комплексний аналіз тексту (розгляд лексем типу *компютер*, *втикачки*; еліптичних конструкцій, паралінгвістичних засобів – піктографічних позначок, т.з. смайлів, типу © тощо) показує напівжартівливий настрій комуніканта. Отже, у розглядуваному тексті акронім служить не тільки для передачі модального значення гіпотетичності, але й реалізує іронічну тональність комунікації, витворює атмосферу невимушеного спілкування. Іронічна тональність, у свою чергу, корелює з імплікованою заперечною модальністю: ... *AFAIK вони [навушники] в основному для плеєрів*, тобто *[Я чув від інших, я не стверджую категорично] вони [навушники] в основному для плеєрів*.

Отже, доцільним постає аналіз англійських акронімів як нових специфічних реалізаторів текстової модальності. Розгляд цих лексем у комплексі з іншими реалізаторами модальності дозволить удосконалити опис модальності як текстової категорії.

6. Машиністова Л.В. Про співвідношення префіксальних та депрефіксальних дієслів // Типологія мовних значень у діяхронічному та зіставному аспектах. Збірник наукових праць. Випуск 11. – Донецьк: ДонНУ, 2005. – С. 26-34.
7. Плотнокова Л.И. Новое слово: Порождение, функционирование, узуализация: Монография. – Белгород: Изд-во БелГУ, 2000. – 208 с.
8. Улуханов И.С. Семантика способов русского словообразования. – В сб. Филологический сборник (к 100-летию со дня рождения ак. В.В. Виноградова) / Институт русского языка им. В.Виноградова РАН / Отв.ред. М.В. Ляпон. – М.: Ин-тут рус.яз. РАН, 1995. – С. 382-392.
9. Янко-Триницкая Н.А. Словообразование в современном русском языке. – М.: Индрик, 2001. – 504 с.

АНОТАЦІЯ

У статті розглядається проблема утворення депрефіксальних дієслів від префіксальних дієслів доконаного виду, які мають твірні основи іменників, прикметників та сполучення прийменників з іменниками.

SUMMARY

The article deals with the problem of the formation of the deprefixal verbs from the prefixal verbs of perfective aspect which have derivative basis nouns, adjectives and the combination of prepositions with the nouns.

*Г.В. Монастирецька
(Донецьк)*

УДК 808.03

МОДАЛЬНА ФУНКЦІЯ АНГЛІЙСЬКИХ РОЗМОВНИХ ФОРМУЛ-АКРОНІМІВ В УКРАЇНСЬКОМУ ІНТЕРНЕТ-ДИСКУРСІ

На сьогодні поширеним виявляється вживання розмовних формул-акронімів у текстах, витворюваних у середовищі мережі Інтернет. Ці акроніми активно використовуються в електронних листах та чат-сторінках з метою скорочення висловлення: BTW – by the way, ІМНО – in my humble opinion тощо [3, с. 389]. Для лінгвістів цікавим матеріалом можуть стати випадки вживання англійських акронімів в українських текстах. Висока швидкість поширення інформації передбачає певні мовні зрушення: швидкість комунікативних процесів зумовлює виникнення певних скорочень. Висока швидкість сприйнят-

Аналіз мовних особливостей законодавчих документів України переконливо доводить, що серед морфологічних рис законодавчих текстів слід відзначити широке вживання вставлених конструкцій, що пояснюється прагненням донести до адресата інформацію максимально точно, не допускаючи різнотлумачень та різночитань, водночас забезпечити зрозумілість, доступність законодавчих текстів. Звідси – велика кількість вставлених компонентів, що доповнюють, уточнюють та пояснюють зміст текстів чинного законодавства. Здійснений аналіз законодавчих актів дозволяє стверджувати, що в Конституції України вставлені конструкції майже відсутні, на відміну від кодексів, де вони надзвичайно широко представлені. На нашу думку, це пов'язано з тим, що зміст Основного закону України повинен бути загальнодоступним для різних верств населення (пересічних громадян держави) і містити мінімальну кількість можливих поправок та уточнень.

Різноманітному змістові вставлених одиниць відповідає їх будова. Звичайно виділяють вставлені слова, сполучення слів і речення, що відзначаються різною частотою вживання в аналізованому матеріалі. За нашими спостереженнями, у законодавчих текстах переважають вставлені слова та вставлені словосполучення, менш продуктивно функціонують вставлені речення.

Найчастіше в мові законодавчих актів вживаються **вставлені слова**, виражені іменниками, рідше прикметниками і зовсім поодинокі – дієсловами. У кожному окремому випадку слід звернути увагу на функціональну семантику цих одиниць. Вставлене слово може вживатися як синонім до попереднього слова, напр.: «*Стаття 223. Випуск (емісія) громадянином або службовою особою суб'єкта господарської діяльності цінних паперів...*» (Кримінальний кодекс України (далі – КК України)), де вставлене слово-іменник (далі – вставлений іменник) *емісія* є терміном, що вживається в постпозиції до його загальноживаного еквівалента *випуск*. Вставлене слово-прикметник (далі – вставлений прикметник) термінологічного характеру також може перебувати в синонімічних відношеннях із попереднім прикметником, напр.: «*Стаття 151. Учасники товариства з додатковою відповідальністю солідарно несуть додаткову (субсидіарну) відповідальність за його зобов'язаннями своїм майном...*» (Цивільний кодекс України (далі – ЦК України)). Можливе також функціонування поряд двох близьких за значенням термінів, один з яких є вставленим елементом, напр.: «*Стаття 105. ... встановлення наявності чи відсутності компетенції (повноважень) суб'єкта владних повноважень*» (Кодекс адміністративного судочинства України (далі – КАС України)); «*Стаття 147. Розрахунки із спадкоємцями (правонаступниками) учасника, які не вступили до товариства, здійснюються*

відповідно до положень статті 148 цього Кодексу» (ЦК України). В останньому з речень вставлений компонент *правонаступниками* та іменник *спадкоємцями* є синонімами лише в межах контексту статті, оскільки вставлене слово має дещо ширшу семантику.

Продуктивними в законодавчих актах також є вставлені компоненти із загальноживаним значенням, що є абсолютно тотожними за семантикою до відповідних іменників чи прикметників, що вживаються попереду, і не вносять додаткового відтінку значення у зміст статті, а лише дають повторне найменування, напр.: «Стаття 530. Якщо у зобов'язанні встановлений строк (*термін*) його виконання, то воно підлягає виконанню у цей строк (*термін*)» (ЦК України); «Стаття 278. Якщо особисте немайнове право фізичної особи порушене в номері (*випуску*) газети, книзі, кінофільмі...» (ЦК України); «Стаття 9. Особи, які проживають однією сім'єю, ...можуть врегулювати свої сімейні (*родинні*) відносини...» (Сімейний кодекс України (далі СК України)).

Вставлене слово може також конкретизувати висловлене в базовому реченні, напр.: «Стаття 55. Ціна позову визначається: ...у позовах про стягнення грошей...сумою, оспорюваною за виконавчим чи іншим документом, за яким стягнення провадиться у безспірному (*безакцептному*) порядку» (Господарський процесуальний кодекс України (далі – ГПК України)); «Стаття 263. Суд розглядає питання про відстрочення... виконання судового рішення в десятиденний строк у судовому засіданні з повідомленням державного виконавця..., що звернулися із поданням (*заявою*)...» (КАС України). Перший приклад фіксує вживання вставленого компонента *безакцептний*, що означає «без укладання договору», конкретизує, уточнює прикметник *безспірний*. В останньому реченні вжито вставлений іменник *подання*, що згідно із словником [1, с. 641] кваліфікується як «правова форма взаємовідносин, передбачений правовими нормами правовий акт, документ», тобто вставлене слово конкретизує, вказуючи на форму подання, якою є *заява*. В іншій статті КАС України, навпаки, термін *подання* вживається як вставлене слово, узагальнюючи зміст поняття *заява*: «Стаття 260. Суд розглядає заяву (*подання*) про видачу дубліката в десятиденний строк у судовому засіданні...» (КАС України).

У досліджуваному матеріалі ми звернули увагу також на вживання вставлених іменників, що є антонімічними до попереднього члена речення, напр.: «Стаття 128. Учасник повного товариства, ... який перешкоджає своїми діями (*бездіяльністю*) досягненню цілей товариства, може бути виключений із товариства...» (ЦК України); «Стаття 206. Протидія законній господарській діяльності, тобто протиправна вимога... укласти угоду або не виконувати укладену угоду, виконання (*невиконання*) якої може заподіяти матеріальної шкоди...» (КК України).

– Бедная Лиза, – думал он, – теперь отнимают у тебя и доброе имя, **бесславят** тебя (обесславить), наводя нелепые клеветы. Что же мне делать? – постоянно спрашивал он себя (Писемский А. Тюфяк).

– Я сегодня весь день думал... Как быть? Что делать?

– И кто виноват, да?

– Нет, виноват только я, старый болван, который влюбился до опупения. Вот смотрю на тебя... и **пупею** (опупеть)! И еще ревную тебя к целому свету. Но так ведь нельзя жить, правда? (Вильмонт Е. Три полуграции, или Немного любви в конце тысячелетия).

В последнем примере депрефиксальный глагол *пупеть* соседствует со своим однокоренным словом *опупение*, которое находится с ним на одной ступени деривации, поскольку оба слова имеют одно производящее – отыменный префиксальный глагол *опупеть*. Следует заметить, что депрефиксальные глаголы довольно часто функционируют либо со своим производящим глаголом, либо с однокоренными образованиями в рамках одного текстового фрагмента.

Таким образом, глаголы, дающие депрефиксальные производные, образуются конфиксальным способом от имен существительных, имен прилагательных, от их компаративных форм, реже от наречий и предложно-падежных сочетаний. Образование депрефиксальных глаголов влечет за собой в основном изменение грамматического значения вида без существенного изменения лексического значения отыменного префиксального образования. Сопоставление префиксальных и депрефиксальных глаголов даст возможность проследить качественный состав отсекаемых префиксов, определить, какие префиксы, участвующие в отыменном глаголообразовании, могут редуцироваться.

ЛИТЕРАТУРА

1. Кронгауз М.А. Приставки и глаголы в русском языке: Семантическая грамматика. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1998. – 288 с.
2. Кубрякова Е.С. Когнитивная лингвистика и проблемы композиционной семантики в сфере словообразования // Известия АН. Серия литературы и языка, 2002, Т. 61. № 1. – С. 13-24.
3. Луценко Н.А. Структурные и функциональные параметры глагольной депрефиксации. – В сб. Сопоставительные исследования в области номинации и словообразования. – Донецк: ДонГУ, 1993. – С. 90-103.
4. Луценко М.О. Етимологічні спостереження. – У зб. Функціонально-комунікативні аспекти граматики і тексту / Збірник наукових праць, присвячений ювілею д. філол. наук, проф., академіка АН ВШ України Загнітка А.П. – Донецьк: ДонНУ, 2004. – С. 224-229.
5. Михайлов М.А. Депревербация и семантика приставки // Сов. славяноведение. – 1972. – № 2. – С. 72-81.

нях не прежняя вялость, а обратная ей сила их прямила и упругила (Андреев В. Красное лето).

– Вертолет летел над тайгой, а Сергей Иванович **стервенел** (стервенеть) от обиды и злости (Лиханов А. Паводок).

– Пфуй! – сказала она с отвращением. – Я прежде как следует изучила русский язык, а потом **брюхатела** (брюхатеть) (Пикуль В. Фаворит).

– На показах ваши модели словно замороженные, а сегодня они такие динамичные, одним словом живые. А вы не догадываетесь, что же их **живит** (оживить) и именно сегодня? (Рогожин М. В лучах смерти).

Префиксные компоненты производных отыменных глаголов в ряде случаев опираются на аналогии в сфере предложно-именных сочетаний. В этом случае словообразовательная база перфективных глаголов-дериваторов частично ориентирована не на слова, а на синтагмы. Например: без ума – **обезуметь** – безуметь; без крыльев – **обескрылить** – бескрылить; без чести – **обесчестить** – бесчестить; без славы – **обесславить** – бесславить; без людей – **обезлюдет** – безлюдеть; малая душа – **смалодушничать** – малодушничать; веки вечные – **увекочечить** – вековечить и т.д.

Самую многочисленную группу в сфере отыменных глаголов составляют депрефиксальные глаголы, образованные в результате опущения префикса **о-**. Ввиду того, что элемент **о-** имеет соответствие (фонетическое созвучие) в сфере предлогов и выступает в качестве компонента сложных деривационных морфем (конфиксов) **о – е** (ть), **о – и** (ть), **о-без / бес – и** (ть), **о-без / бес – е** (ть), **о – а** (ть) – его участие в депрефиксации вполне закономерно. Приведем ряд примеров на опущение указанного префикса: округлить – круглить; обессилеть – бессилеть; озлобиться – злوبيлся; обезобразить – безобразить; обрюхатеть – брюхатеть; обезумить – безумить; обанкротить – банкротить; обездушеть – бездушеть; отоварить – товарить; озолотить – золотить; осатанеть – сатанеть; обезлюдет – безлюдеть; обескроветь – бескроветь; опупеть – пупеть; обесславить – бесславить и т.д.

Образование депрефиксальных глаголов в результате отсечения префикса (части конфикса) **о-** влечет за собой изменение грамматического значения вида без существенного изменения лексического значения. Например:

– Если бы вы знали, с каким упоением Алиса Бруновна **безобразила** (обезобразить) себя – это что-то! (Рязанов Э. Юбилей Алисы Фрейндлих).

– Пруссия **бескровела** (обескроветь), разруха и голод царствовали в ее городах и селениях (Пикуль В. Пером и шпагой).

Тексти українського законодавства засвідчують вживання вставлених іменників, що вказують на можливість вибору, варіативність, як у наступних ілюстраціях: «*Стаття 159¹. Порушення порядку фінансування виборчої кампанії кандидата, політичної партії (блоку)*» (ЦК України); «*Стаття 295. ... якщо відомості про батька (матір) дитини виключено з запису про її народження...*» (ЦК України). Вставлена конструкція може мати важливе смислове навантаження, напр.: «*Стаття 138. Вкладник командитного товариства, який не вніс передбаченого засновницьким договором (меморандумом) вкладу, несе відповідальність перед товариством...*» (ЦК України). У цій статті вживаються терміни на позначення видів документів – *засновницький договір* та *меморандум*, що мають різне значення, і це забезпечує елемент певної альтернативи.

Досить продуктивно в законодавчих текстах вживаються вставлені іменники, що подають тлумачення тих чи інших понять, як у наступних прикладах: «*Стаття 187. Напад з метою заволодіння чужим майном, поєднаний із насильством, небезпечним для життя чи здоров'я особи, яка зазнала нападу, або з погрозою застосування такого насильства (розбій), – карається...*» (КК України); «*Стаття 413. Продаж, застава, передача в користування військовослужбовцем строкової служби виданих йому для особистого користування предметів обмундирування або спорядження (марнотратство)...*» (КК України). У першому з прикладів частина основного речення, що передує вставленому слову *розбій*, є детальним поясненням до цього поняття (Словник фіксує майже дослівне тлумачення цього терміна [1, с. 784]). У другому – вставлене слово-термін у контексті статті має дещо вужче, конкретне значення, порівняно із зафіксованим у Словнику [1, с. 437]. Вставлений прикметник також може бути контекстуальним синонімом до попереднього компонента основного речення, як у наступному прикладі: «*Стаття 763. Законом можуть бути встановлені максимальні (граничні) строки договору найму окремих видів майна*» (ЦК України), де прикметник *максимальні* має вужче значення, ніж прикметник *граничні*, оскільки останній охоплює як максимальні, так і мінімальні показники певного поняття чи явища.

Слід звернути увагу на те, що вставлені іменники у законодавчих актах можуть вказувати також на розрізнення роду особи-діяча (чоловічий та жіночий), напр.: «*Стаття 154. Ті самі дії, поєднані з погрозою знищення, пошкодження або вилучення майна потерпілої (потерпілого)...*» (КК України); «*Стаття 303. ... особисті папери можуть бути використані, у тому числі шляхом опублікування, лише за згодою їхніх дітей, вдови (вдівця)...*» (ЦК України).

У законодавчих текстах вставлені іменники можуть також передавати кількісні (числові) характеристики, тобто вказувати на те, що

діячем може бути як одна особа, так і декілька, напр.: «*Стаття 183. Організатор (організатори) зборів, мітингів, походів, демонстрацій чи інших мирних зібрань мають право звернутися до адміністративного суду...*» (КАС України); «*Стаття 27. Організатором є особа, яка організувала вчинення злочину (злочинів)...*» (КК України).

Як уже зазначалося, вставлені слова, виражені дієсловами (далі – вставлені дієслова), не є показовими в аналізованих текстових масивах, хоча декілька прикладів нам удалося зафіксувати: «*Стаття 376. ...якщо це порушує права інших осіб, майно підлягає знесенню особою, яка здійснила (здійснює) самочинне будівництво, або за її рахунок*» (ЦК України); «*Стаття 331. Особа, яка виготовила (створила) річ зі своїх матеріалів на підставі договору, є власником цієї речі*» (ЦК України). Перший із розглянутих прикладів ілюструє вживання вставленого дієслова *здійснює* в теперішньому часі, що позначає незавершену дію, водночас попереду вжито дієслово *здійснила*, що вказує на завершеність процесу; їх вживання надає висловленню характеру варіативності. У другому прикладі вставлене дієслово *виготовила* є синонімом до дієслова *створила*.

В аналізованих текстах надзвичайно продуктивно вживаються *вставлені сполучення слів*. Досить поширеними є речення, у яких вставлена конструкція – термінологічне словосполучення, тлумачення якого наводиться попереду, тобто зміст основного речення пояснює семантичне наповнення терміна, напр.: «*Стаття 48. Здатність мати процесуальні права та обов'язки в адміністративному судочинстві (адміністративна процесуальна правоздатність) визнається за громадянами України, іноземцями...*» (КАС України).

Вставлені конструкції можуть розкривати зміст терміна, що вжито в препозиції щодо них, як у наступних прикладах: «*Стаття 174. Виборець (громадянин, який має право голосу у відповідних виборах або референдумі) може оскаржити рішення, дії чи бездіяльність органів виконавчої влади*» (КАС України); «*Стаття 268. Позовна давність не поширюється: ...на вимогу страхувальника (застрахованої особи) до страховика про здійснення страхової виплати...*» (ЦК України). В останньому прикладі термін *страхувальник*, що вживається на позначення «юридичної особи, дієздатного громадянина, який уклав із страховиком договір страхування» [1, с. 855]. Отже, поряд із цим терміном вжито вставлене словосполучення, що дає йому лаконічне й зрозуміле визначення.

Вставлені конструкції можуть містити інформацію, що не стоїть у змісті всього речення, а пояснює, конкретизує певний його член, напр.: «*Стаття 339. Особа, яка знайшла загублену річ, має право вимагати... відшкодування необхідних витрат, пов'язаних із знахідкою (зберігання, розшук власника, продаж речі тощо)*» (ЦК

чем только несовершенного вида, происходит не в результате присоединения аффикса, а в результате его отсечения, в данном случае – отсечения префикса. Об этом упоминает Ю.С. Маслов в монографии «Очерки по аспектологии»: «Лишь позже, по мере распространения категории вида на всю глагольную лексику, рядом с суффиксальной имперфективацией появляются и другие приемы маркировки видовых основ... имперфективация с помощью опущения приставки (курсив наш), в отдельных случаях супплетивизм» (Маслов 1984: 110). Отсечение (опущение) префикса является единственным средством образования глагола несовершенного вида от глагола совершенного вида, такой способ образования глаголов называется депрефиксацией. Депрефиксация широко представлена в сфере глаголов отыменного образования. Исходное звено в цепи депрефиксального глагольного словообразования составляют чаще всего субстантивы, например: честь – **обесчестить** – бесчестить; седло – **оседлать** – седлать; жалоба – **разжалобить** – жалобить; футбол – **отфутболить** – футболировать; секрет – **засекретить** – секретить; хмель – **похмелиться** – хмелиться; гнев – **прогневить** – гневить и т.д. Например:

– *Целые волости снимались таборами, с детками и скотиною спасались за рубежи, на Дон и на Вятку, а государство еще больше безлюдело (обезлюдеть) и нищало (Пикуль В. Фаворит).*

– *Наполеон нюхнул табаку: – Прошу! И долго вы собираетесь отступать? Неужели не понятно, что этим отступлением русские полководцы бесчестят (обесчестить) и позорят свою армию (Пикуль В. Каждому свое).*

– *В прошедшем «я любил» – печальнее могил,*

Все нежное во мне бескрылит (обескрылить) и стреножит,

Хотя поэт поэтов говорил: «Я вас любил: любовь еще, быть может...» (Высоцкий В.).

Не менее регулярно глаголы, дающие депрефиксальные производные, образуются от имен прилагательных, т.е. в роли производящей основы выступают адъективы, например: брюхатый – **обрюхатеть** – брюхатеть; нищий – **обнищать** – нищать; прямой – **выпрямить** – прямить; круглый – **скруглить** – круглить; счастливый – **осчастливить** – счастливить; дешевый – **продешевить** – дешеветь; живой – **оживить** – живить. Например: *И верно, счастливило (осчастливить) не возвращение в город, а паспорт, тотчас явленный участковому (Давыдов Ю. Синие тюльпаны).*

– *Петров глядел на Потемкина заискивающе, словно ища протекции, но камер-юнкер сказал приятелю, чтобы тот сам не плошал (оплошать), потому что он это знает (Пикуль В. Фаворит).*

– *И будто другой человек теперь стоял напротив, по-молодому крепко держал ее руку, и ноги его уже круглила (округлить) в коле-*

АНОТАЦІЯ

У статті наводяться семантико-граматичні розряди ФО з компонентом інтелектуальної характеристики людини на базі російської та французької мов. Робиться висновок про особливості вживання ФО з компонентом інтелектуальної характеристики людини у типових синтаксичних конструкціях.

SUMMARY

The article deals with the semantic-grammatical categories of the phraseological units with the component of the intellectual human characteristic in the Russian and French languages. The author makes a conclusion about the peculiarities of using phraseological units with the component of the intellectual human characteristic in the typical syntactical constructions.

*Л.В. Машинистова
(Горловка)*

УДК 81.371.388

ДЕПРЕФИКАЦИЯ В СФЕРЕ ГЛАГОЛОВ ОТЫМЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Пополнение класса глаголов происходит в основном морфологическим способом как при помощи аффиксов, так и без их непосредственного участия. В рамках морфологического способа словообразования наиболее продуктивным является аффиксация, а среди ее разновидностей – конфиксация. Образование глаголов при помощи конфикса, состоящего из префикса и постфикса, характеризует внутричастеречное словообразование. Это означает, что производящей основой для создания нового слова является глагол. Образование глаголов при помощи конфикса, состоящего из префикса и суффикса, характеризует межчастеречное словообразование. Это означает, что производящей основой для создания нового слова является другая часть речи, например: имя существительное, имя прилагательное, имя числительное, наречие и т.д. На базе именных, наречных и других основ с помощью конфиксов образуются преимущественно глаголы совершенного вида, например: земля – **приземлить**, быстрый – **убыстрить**, иной – **переиначить**, секрет – **рассекретить**, десятеро – **удесятерить**, много – **умножить** и т.д.

Глаголы несовершенного вида в рамках внутричастеречного словообразования образуются следующими способами: суффиксальным, конфиксальным, постфиксальным и депрефиксальным. Последний отличается от предыдущих тем, что образование нового глагола, при-

України), де вставлена конструкція являє собою ряд однорідних членів, що уточнюють слово *витрати*.

Вставлені компоненти, що функціонують у текстових масивах законодавства України, можуть містити зауваження, що не стосується певного члена речення, а вносить у структуру основного речення хоч і додаткове, побіжне зауваження, але досить суттєве для всього змісту висловленого, напр.: «Стаття 84. ... в резолютивній частині рішення вказується... - найменування, номер і дата виконавчого або іншого документа про стягнення коштів у безспірному порядку (у спорі про визнання цього документа як такого, що не підлягає виконанню), а також сума, що не підлягає списанню» (ГПК України); «Стаття 38. Законом про державний бюджет України визначається... загальна сума доходів і загальна сума видатків (з розподілом на загальний та спеціальний фонди, а також з розподілом видатків на поточні і капітальні)» (БК України).

Досить поширені вставлені конструкції із семантикою узагальнення, напр.: «Стаття 64. Податки і збори (обов'язкові платежі), зазначені у цій статті, складають кошик доходів, що закріплюються за бюджетами...» (БК України); «Стаття 1. Цивільним законодавством регулюються особисті немайнові та майнові відносини (цивільні відносини), засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників» (ЦК України).

Окремо можна виділити вставлені компоненти, що являють собою ілюстративний матеріал, є прикладами, які деталізують і пояснюють висловлене в основній частині речення, як у наступних статтях: «Стаття 699. Виставлення товару,... відомостей про товар (описів, каталогів, фотознімків тощо) у місцях його продажу є публічною пропозицією укласти договір...» (ЦК України); «Стаття 57. Суд може визнати за другим з подружжя право на частку цієї премії, нагороди, якщо буде встановлено, що він своїми діями (ведення домашнього господарства, виховання дітей тощо) сприяв її одержанню» (СК України).

Слід звернути увагу на те, що вставлені конструкції нерідко супроводжуються словами типу зокрема, у тому числі, включаючи, крім, за винятком. Наприклад: «Стаття 576. Предметом застави може бути будь-яке майно (зокрема річ, цінні папери, майнові права), що може бути відчужене заставодавцем і на яке може бути звернене стягнення» (ЦК України); «Стаття 2. ... бюджетна класифікація – єдине систематизоване згрупування доходів, видатків (в тому числі кредитування та врахування погашення) та фінансування бюджету...» (Бюджетний кодекс України (далі – БК України)); «Стаття 38. ...прогнозовані показники зведеного бюджету України (включаючи оцінку Державного бюджету України та місцевих бюджетів) відповідно до бюджетної класифікації...» (БК України). У наведених прикладах вставлені конструкції надають основному реченню

характеру конкретизації, перелічення. Крім та за винятком, що функціонують у межах вставлених конструкцій у наступних реченнях, надають останнім семантики виключності, винятковості, напр.: «*Стаття 78. Народні депутати не можуть мати іншого представницького мандата..., займатися іншою...діяльністю (крім викладацької, наукової та творчої діяльності)...*» (Конституція); «*Стаття 64. ... плата за торговий патент на здійснення деяких видів підприємницької діяльності (за винятком плати за придбання торгових патентів пунктами продажу нафтопродуктів (автозаправними станціями, заправними пунктами), що справляється виконавчими органами відповідних рад*» (БК України). В останньому прикладі вставлена конструкція ускладнюється введенням в її межі іншої вставленої конструкції, що конкретизує, перераховує пункти продажу нафтопродуктів.

У сучасних законодавчих текстах України вживаються також вставлені конструкції, що є посиланням на певну статтю кодексу або частину статті, напр.: «*Стаття 41. Відповідальність за шкоду, завдану недієздатною фізичною особою, несе її опікун (стаття 1184 цього Кодексу)*» (ЦК України); «*Стаття 67. При визначенні покарання обставинами, які його обтяжують... вчинення злочину групою осіб за попередньою змовою (частина друга або третя статті 28)...*» (КК України). У такий спосіб вставлена конструкція вказує на джерело, що підтверджує думку, знаходячи відображення у тій чи іншій статті чинного законодавства.

У законодавчих текстах функціонують також **вставлені речення**, переважно складнопідрядні, напр.: «*Стаття 41. Верховна Рада України приймає проект закону про Державний бюджет України у першому читанні не пізніше 20 жовтня (25 жовтня, якщо проект бюджету був прийнятий до розгляду після повторного подання Кабінетом Міністрів України) року, що передує плановому*» (БК України). Вставлене речення уточнює умову зміни строку прийняття бюджету.

Вставлені конструкції, що функціонують у досліджуваному матеріалі, можуть також мати форму частин складнопідрядного чи складносурядного речення, напр.: «*Стаття 77. Міські (міста районного значення) бюджети, районні у містах (якщо такі створено), селищні та сільські бюджети на наступний бюджетний період затверджуються відповідно рішеннями...*» (БК України); «*Стаття 241. Справа в порядку провадження... розглядається колегією суддів Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України за участі не менш як двох третин її чисельності (але не менше п'яти суддів)*» (КАС України).

Отже, проаналізувавши морфологічну специфіку мови українського законодавства, зокрема тексти Конституції України та кодексів

– Получишь специальность. Мартыянов из тебя за два месяца делает токаря – он мужик с головой (ФСРЯ).

Варя сказала: – Чудно это, Боря. Вот, кажется, все с головой делаем: и запань построили, и заводы. Людей переделываем. А кого как полюбишь – разве это по доброй воле? (ФСРЯ).

– Гении-то, люди с головой, не часто в жизни встречаются (СФСРЯ).

– Такому дураку, дубовой голове, в руки дается, не стыдно ли (СФСРЯ).

В данной работе были представлены семантико-грамматические разряды ФЕ с компонентом интеллектуальной характеристики человека, нацеленных на оценку человека и взаимоотношений между людьми. Так как ФЕ соотносятся с лексико-грамматическими классами слов, нами выделены следующие семантико-грамматические разряды: 1) субстантивные; 2) вербальные; 3) адъективные.

В результате проведенного исследования можно сделать вывод, что ФЕ русского и французского языков функционируют в речи как готовые единицы и в процессе общения не создаются, а воспроизводятся в виде позиционно закрепленных компонентов, поэтому совершенно очевидной представляется синтаксическая функция ФЕ: они являются в предложении главными или второстепенными членами.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алефіренко М.Ф. Теоретичні питання фразеології: Монографія. – Х.: Вища школа, 1987. – 134 с.
2. Виноградов В.В. Об основных типах фразеологических единиц в русском языке / Избр.тр.: Лексикология и лексикография – М.: Наука, 1977. – С. 140-161.
3. Мокиенко В.М. Славянская фразеология. 2-е изд. испр. и доп. – М.: Высш. школа, 1989. – 286 с.
4. Селіванова О. Нариси з української фразеології (психогнітивний та етнокультурний аспекти): Монографія. – К. – Черкаси: Брама, 2004. – 276 с.
5. ССРФ – Яранцев Р.И. Словарь-справочник по русской фразеологии: Ок. 800 фразеологизмов. – М.: Рус. яз., 1981. – 304 с.
6. СФРФС – Жуков В.П., Сидоренко М.И., Шкляров В.Т. Словарь фразеологических синонимов русского языка: Ок. 730 синоним. рядов / Под ред. В.П. Жукова. – М.: Рус. яз., 1987. – 448 с.
7. ФРФС – Французско-русский фразеологический словарь: Ок. 35000 выражений / Под ред. Я.И. Рецкера. – М.: Гос. изд-во, 1963. – 1112 с.
8. Шанский Н.М. Фразеология современного русского языка. – М.: Высш. школа, 1985. – 160 с.

– Учился он не переводя дыхания, в учёбе был на голову выше своих одноклассников (ССРФ). – Будь ты семи пядей во лбу, а где-нибудь промажешь (ССРФ). – От нового сотрудника многого не ждали, но он имел голову на плечах и очень скоро доказал это (ССРФ). В приведенных примерах глагольные ФЕ чаще всего выступают в роли сказуемого.

– «L'Encyclopédie» devenait le livre de tous les hommes qui aiment à s'instruire, et surtout de ceux qui, sans être habituellement occupés de cultiver son esprit, sont jaloux cependant de pouvoir acquérir une instruction facile sur chaque objet qui excite en eux un intérêt passager ou durable (ФРФС).

– Il entra dans la loge en faisant presque effort sur lui-même; et profitant en homme d'esprit de l'accident qui lui arrivait, il ne chercha pas du tout à montrer de l'aisance ou à faire de l'esprit... (ФРФС).

–pour achever ma sainteté, je me fis un calice en me fuorant dans le dos le crin d'un vieux fauteuil. J'en éprouvai de nouvelles tribulations, car Julie me surprit au moment où j'imitais ainsi les fils de saint François. S'arrêtant à l'apparence sans pénétrer l'esprit elle vit que j'avais crevé un fauteuil et me fessa par simplicité (ФРФС).

В силу особенностей синтаксического построения высказывания во французском языке глагольные ФЕ не могут выполнять функцию сказуемого (по крайней мере, во ФРФС такие примеры не зафиксированы) и в предложении выступают в функции дополнения. Например:

– Comtesse Hatwfeldt. – Mon petit Ferdinand, vous n'avez pas souvent la tête sur les épaules, et moi je l'ai toujours. Réfléchissez bien (ФРФС).

3) Сложные межуровневые взаимовлияния происходят в процессе становления и функционирования адъективных ФЕ. Адъективными ФЕ называются фразеологизмы, которые обладают категориальным значением атрибутивности, возможностью выражать статический признак предмета, его свойства, качества. В предложении они выполняют функцию определения, иногда являются приложением или именной частью составного сказуемого в русском языке и определением во французском. Например:

– pauvre d'esprit, faible d'esprit, trait d'esprit, mauvais esprit, vue de l'esprit, simple d'esprit; человек (люди) с головой, ума палата, дубина стоеросовая, дубовая голова.

– Il avait épousé une personne très douce et si simple d'esprit que les enfants dans la rue, la poursuivaient de leurs moqueries, sans parvenir à troubler cette me (ФРФС).

– Le Dr Philip fit entendre son petit rire nasillard. – Vous n'êtes pas de cet avis, monieur le Professeur? fit Rumelles, sur un ton de surprise polie! – Si fait... murmura Philip sur un ton bonasse. Mais je me demande si ce n'est pas là... une vue de l'esprit? (ФРФС). В данных примерах ФЕ выполняют функцию определения.

нашої держави, можна зробити висновок, що в аналізованих масивах широко функціонують вставлені конструкції, при цьому переважають вставлені слова та словосполучення, рідше функціонують вставлені речення. Вставлені компоненти, як правило, містять у собі додаткову інформацію, уточнюють, конкретизують, ілюструють, пояснюють, доповнюють зміст базового речення в цілому або окремих його частин чи слів, зокрема юридичних термінів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Великий енциклопедичний юридичний словник / За редакцією акад. НАН України Ю.С. Шемшученка. – К.: ТОВ Вид-во «Юридична думка», 2007. – 992 с.
2. Волох О.Т., Чемерисов М.Т., Чернов Є.І. Сучасна українська літературна мова. Морфологія. Синтаксис. – К.: Вища шк., 1989. – С. 275-276.
3. Ганич Д.І., Олійник І.С. Словник лінгвістичних термінів. – К.: Вища шк., 1980.
4. Грицина В. Одиниці інфраструктури речення як засоби розширення інформації в тексті // Південний архів: Збірник наукових праць. Філологічні науки. Вип. 10. – Херсон, 2001. – С. 202-205.
5. Грицина В. Вставлені конструкції як елемент інфраструктури речення у публіцистичних текстах // Східнослов'янські мови в їх історичному розвитку: Зб. наук. праць, присвячених пам'яті проф. С.П. Самійленка. Ч. 2. – Запоріжжя, ЗДУ, 1996. – № 2. – С. 128-132.
6. Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови. Синтаксис. – Донецьк: Вид-во Донецького університету, 2001. – 662 с.
7. Кадомцева Л.О. // Сучасна українська літературна мова. Синтаксис / За ред. І.К. Білодіда. – К.: Наук. думка, 1972. – С. 231.
8. Каранська М.У. Синтаксис сучасної української літературної мови: Навч. посібник. – К.: Либідь, 1995. – 312 с.
9. Мойсієнко А. Функціональна семантика вставлених конструкцій // Урок української. – 2005. – № 5-6. – С. 19-22.
10. Руднев А.Г. Синтаксис современного русского языка. М.: Высш. шк., 1963.
11. Слинько І.І. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання / І.І. Слинько, Н.В. Гуйванюк, М.Ф. Кобилянська. – К.: Вища шк., 1994. – С. 396-403.
12. Сучасна українська літературна мова: Підручник / М.Я. Плющ, С.П. Бевзеко, Н.Я. Грипас та ін. – К.: Вища шк., 2000. – 430 с.
13. Українська мова. Енциклопедія / За ред. В.М. Русанівського та ін. – К.: Укр. енцикл., 2000. – 750 с.

14. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови. – К.: Академія, 2004. – С. 169-171.

АННОТАЦИЯ

Статья посвящена проблеме вводных конструкций. Нами проанализированы вводные слова, сочетания слов и предложения, характерные для текстов современного украинского законодательства, а именно для Конституции Украины и ряда кодексов. В статье рассматриваются особенности функционирования вводных элементов в языке действующего законодательства Украины.

SUMMARY

The article is devoted to the problem of the parenthetical constructions: the parenthetical words, word-combinations and sentences, which characterize the modern Ukrainian legislation texts, particularly the Constitution of Ukraine and codes. The article deals with the peculiarities of the parenthetical constructions functioning in the analyzed texts of the Ukrainian legislation.

*Н.В. Водницкая
(Нежин)*

УДК 811.161.1'373 В 62

СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ КОНЦЕПТА ЖИЗНЬ

Современный этап развития лингвистики характеризуется разработкой многоуровневой теорией значения, которая позволяет учесть специфику формирования ментальных структур и их отражения в языке, т.е. исследование языковых значений в когнитивном аспекте. Значительная роль в формировании языковых значений принадлежит человеку как наблюдателю и как носителю конкретных знаний, собственного и общественного опыта.

Именно человек формирует значения, а не получает их в готовом виде, и именно он осуществляет отбор языковых средств выражения для описания той или иной ситуации. Исходными являются прагматические структуры сознания, отвечающие за субъективную оценку всего наблюдаемого и переживаемого человеком с точки зрения его интересов и ценностной ориентации в мире.

Семантический компонент уже достаточно давно признается необходимой частью полного описания языка. Значения слов являются предметом изучения семасиологии – лингвистической дисциплины,

семантическая модель ФЕ; 4) тип грамматической связи ФЕ с элементами речевого контекста; 5) синтаксические функции в предложении. Так как ФЕ соотносятся с лексико-грамматическими классами слов, то условно их принято делить на следующие семантико-грамматические разряды: 1) субстантивные; 2) вербальные; 3) адъективные.

1) ФЕ первого разряда обладают обобщенно-предметной семантикой, отражающейся в русском языке в грамматических категориях рода, числа, падежа, во французском языке в категориях рода и числа. В предложении субстантивные ФЕ чаще всего выступают в роли подлежащего и дополнения. Например:

– светлая голова, ясная голова, блестящий ум, трезвый ум, здравый ум, голова садовая, человек с головой; *esprit élevé, esprit éclairé, esprit libre, esprit de discernement, bel esprit, bon esprit, grand esprit, forte tête*. Грамматическим центром таких ФЕ являются субстантивные компоненты (голова, ум, *esprit, tête*).

– *Un homme de lettres n'est pas ce qu'on appelle un bel esprit; le bel esprit seul suppose moins de culture, moins d'étude, et n'exige nulle philosophie; il consiste principalement dans l'imagination brillante, dans les agréments de la conversation, aidés d'une lecture commune* (ФРФС).

– *Le faux esprit est autre chose que de l'esprit déplacé* (ФРФС).

– *Elle était la forte tête de la famille; et, dans sa maison de Paris, elle dirigeait tout, elle dominait tout: son mari, sa fille, et ses amants...* (ФРФС).

– У парня ума палата! Если бы еще и научился работать – цены бы ему не было! – говорила учительница о любимом ученике (СФСРЯ).

– На, братишка, пей. – Ну, что ты его по зубам кружкой колотишь? – сердится Гусев. – Нешто не видишь, голова садовая? – Что? – В нем дыхания нет, помер! (ФСРЯ).

– Был бы царь в голове, да перо, да чернила, а прочее само собой придет (СФСРЯ). – Молодец, у тебя голова на плечах; ты должен знать обо всем, что на танкере делается (ССРФ).

2) Вербальными называются ФЕ с обобщенной семантикой процессуального признака, отражающегося в русском языке в грамматических категориях вида, времени, залога, наклонения, во французском языке в категориях времени, залога, наклонения. В предложении глагольные ФЕ чаще всего выступают в роли сказуемого. Например:

– *avoir des saillies, travailler les esprits, cultiver son esprit, avoir l'esprit des affaires, avoir de tête dure, avoir la tête tellée, faire de l'esprit, pénétrer l'esprit de qch, avoir l'esprit de l'escaller*; не видеть дальше своего носа, пороха не выдумает, иметь голову на плечах, быть не в своём уме, ума набраться, быть на голову выше, быть семи пядей во лбу.

SUMMARY

The article analyzes the most commonly used adjectival combinations in modern anatomic terminology using "Latin-Ukrainian medical dictionary" by S.W. Nechai and "Ukrainian-Latin anatomic dictionary" by M.A. Netlyuk. The advisability of functioning of these adjectival combinations and standardization of an anatomic term at the present stage of formation are determined.

*А.В. Машинистов
(Горловка)*

УДК 81.0

**СЕМАНТИКО-ГРАММАТИЧЕСКИЕ РАЗРЯДЫ
ФЕ С КОМПОНЕНТОМ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ ХАРАК-
ТЕРИСТИКИ ЧЕЛОВЕКА**

В современной лингвистике фразеологизм рассматривается как воспроизводимый в речи оборот, который строится по образцу сочинительных или подчинительных словосочетаний. Фразеологизмам присущ целый ряд признаков: устойчивость, целостность значения, расчлененность состава, воспроизводимость и т.д. Из общего количества фразеологических единиц (ФЕ) выделяется группа фразеологизмов с компонентом интеллектуальной характеристики человека, структура и грамматические особенности которых стали целью нашего исследования. Иллюстративный материал отобран из фразеологических словарей русского (ФСРЯ) и французского языков (ФРФС).

Семантико-грамматические разряды ФЕ выделяются учёными по-разному. Одни лингвисты считают, что, в отличие от слов, ФЕ не свойственны семантико-грамматические категории, другие (Н.М. Шанский, М.Ф. Алефиренко, В.Т. Бондаренко, В.Н. Гришанова) соотносят ФЕ с частями речи. По мнению Н.М. Шанского, из ФЕ, эквивалентных тем или другим частям речи с присущими им специфическими синтаксическими функциями, формируются семантико-грамматические разряды.

Семантико-грамматические разряды на фразеологическом уровне – «это совокупность однородных фразеологизмов, объединённых однотипными взаимодействующими смысловыми компонентами разных структурных уровней» [1, 46]. Главными признаками семантико-грамматического разряда следует считать: 1) характер репрезентации объективной действительности в семантической структуре ФЕ; 2) выявление или отсутствие у лексических компонентов грамматических категорий и их морфологических парадигм; 3) структурно-

изучающей общие вопросы значения языковых единиц разных уровней. Следовательно, значения различаются по двум типам: когнитивному и прагматическому. Данные типы значений различны по своей природе, но вместе с тем коррелируют друг с другом, так как различие в субъективной ценности вещей, явлений, событий для человека коренится в различии их объективных свойств.

К примеру, три слова *жизнь*, *жизнь* и *жизнёшка* различаются прагматическими значениями – нейтральной оценкой в первом случае, положительной во втором и отрицательной в третьем. Эти различия коррелируют с различиями в когнитивном компоненте значения слов.

Жизнь содержит когнитивный компонент, общий для всех трех слов, – мысль (понятие) о физиологическом существовании человека, животного, всего живого или же времени такого существования от его возникновения до конца; *жизнь* в большинстве случаев несет в себе негативную оценку жизни или какого-то ее этапа, а *жизнёшка* – о жизни малозначительной, никчемной. Когнитивное значение позволяет судить о самих демотах, а прагматическое значение – о субъективном отношении к ним говорящих.

Общепризнанным является положение о том, что информация об окружающей действительности хранится в сознании человека в форме огромного количества концептов. Хотя понятие концепта является ключевым как в когнитивных, так и в лингвокультурологических исследованиях, в современной лингвистике оно не имеет единого толкования. Следовательно, наличие в настоящее время различных трактовок концепта свидетельствует об активной научной разработке данной проблемы.

По мнению В.А. Масловой, концепт является также основой для понимания языковой картины мира. «Концепты – это ментальные сущности, которые имеют имя в языке и отражают культурно-национальное представление человека о мире» [8, с. 4].

Анализ лексем, репрезентирующих концепт *жизнь*, позволяет выявить его семантические особенности, языковые средства и когнитивно-прагматический аспект.

«*Жизнь* – термин классической философии, фиксирующий способ бытия наделенных внутренней активностью сущностей; непосредственное внутреннее переживание, уникальное по своему содержанию и раскрывающееся в сфере духовно-коммуникативного или духовно-исторического опыта» [2, с. 352].

Любой носитель языка по-своему понимает жизнь: как время от жизни до смерти, как процесс, наполненный разными жизненными явлениями, как определенная сторона личной жизни и т.д. Чтобы свести в один единый концепт все представления о жизни, следует

обратиться к существующим в современном русском языке словарям, они помогут осмыслить и усвоить все значения слова *жизнь*. Этимология слова *жизнь* восходит к необходимости обозначения существования человека.

В «Этимологическом словаре русского языка» находим: «*жить* «существовать, быть живым». Общеслав. имеет соответствия в других и.-е. языках. Соврем. слово развилось из др.-рус. *жити* «существовать, пастись, кормиться, обитать» вследствие утраты конечного безударного гласного -и (в укр. жити — тожд.-и сохраняется) и сужения знач. Др.-рус. *жити* восходит к праслав. **hiti* «жить». От варианта корня **gei* образовано с суф. -v-ъ прил. **gei-v-ъ* > **givъ* > **живъ**, полн. форма **живой**, укр. **живий** — «обладающий признаками жизни», перен. «подвижный». Прил. послужило основой для образования глаг. **hiviti* > *живити* > *живить* «делать живым», от него — **оживить** «возвратить к жизни». Корень **жи-**, **жив-** дал много производных слов. Так, от *жить* «жизнь» с суф. -и-е — ст.-сл. **житий** «жизнь, жизнеописание», проникшее в рус. яз. и сохраняющее в нем оттенок книжности; с суф. -j-o — рус. **жител** «жизнь, быт». Сущ. **жизнь** «особая форма существования материи», «существование» образовано в древн. период (отмечается в Др.-рус. и ст.-сл. памятниках) с пом. суф. -zn-ъ, указывающего на знач. Состояния (как болезнь, боязнь), от глаг. *жити*. В др.-рус. яз. слово *жизнь* выражало знач. «жизнь, оживление» и «имущество» [11, с. 131].

Концепт *жизнь* в Этимологическом словаре представлен лексемой *живот*, в значении *жизнь* «**живот** «часть тела у чел. и животн., где расположены органы пищеварения», «жизнь» (устар.). Древн. слав. слово. Первонач. значило «жизнь», «источник жизни», откуда дальнейшее — «богатство, имущество» (устар.) и «часть тела чел. или животн.». Ср. др.-рус. *животъ* «жизнь», «имущество»; чеш. *hivot* «жизнь»; в.-луж. *hivot* «тело»; от *живот* в знач. «жизнь» укр. *животи* «прозябать». Произошло сужение знач. Праслав. **hivotъ* > *животъ* образовано с пом. исчезнувшего в соврем. яз. суф. -ot-ъ от прил. *hivъ* «живой» (см. *жить*). Ему родственны: греч. *biotōs* «жизнь, образ жизни, средства к жизни»; лит. *gyvatas* «жизнь» [11, с. 130].

В.И. Даль определяет *жизнь* как продолжение земной жизни человека, от его рождения до смерти, а также род и образ жизни его, быт, деяния, поступки, происхождения [4, т. 1, с. 541].

В «Кратком толковом словаре русского языка» семантическое поле слова *жизнь* определяют такие смы: 1. Особая форма существования живой материи; 2. Состояние живого; период от рождения до смерти; 3. Период жизни, который отличается чем-н.; 4. *какая* или *чего* Деятельность общества, человека в обществе [6, с. 59].

Особенности концепта *жизнь* проявляются с помощью антонимии и синонимии, в синонимии антонимичных пар.

22. Терехова М.П. О синонимии в медицинской терминологии // Вестник Харьковского университета. Иностранные языки. — Харьков, 1976. — № 141. — Вып. 9. — С. 111-114.
23. Тонди Л. Проблемы семантики. — М.: Прогресс, 1975. — 487 с.
24. Худолея С.П. До питання про термінологічну синонімію // Мовознавство. — 1988. — №3. — С. 60-63.
25. Худолея С.П. Про природу термінів-синонімів // Мовознавство. — 1978. — №4. — С. 49-53.
26. Шаплеро А.Б. Некоторые вопросы теории синонимов // Доклады и сообщения Института языкознания АН СССР. — М., 1955. — С. 78.
27. Юкало В.Я. Мовні стереотипи в комунікаціях лікаря: Автореф. дис. ... канд. філ. наук. — К., 2003. — 24 с.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

РУМС — Мусій О., Нечай С., Соколюк О., Гаврилюк С. Російсько-український медичний словник: 7000 слів; Умань, УАФ «Відродження», 1992. — 124 с.

УЛАС — Нетлюх М.А. Українсько-латинський анатомічний словник. — Вид. 2-е, виправлене. — Львів: Стрім, Довідкове видання. — 2000. — 216 с.

ЛУМС — Нечай С.В. Латинсько-український медичний словник. — К.: УЛТК, Навчальне видання. Фонд ТТ, 2002. — 384 с.

УЛАМТС — Українсько-латинсько-англійський медичний тлумачний словник: У 2-х т. Львів, 1995. — Т. 1. — 652 с.; Т. 2. — 786 с.

СУМ — Словник української мови в 11-ти томах. — К.: Наук. думка, 1970-1980.

АНОТАЦІЯ

Стаття аналізує найуживаніші прикметникові сполучення одного смислового ряду в сучасній анатомічній термінології за словниками «Латинсько-українським медичним» С.В. Нечая та «Українсько-латинським анатомічним» М.А. Нетлюха. З'ясовано доцільність функціонування цих прикметникових сполучень на сучасному етапі формування, стандартизації анатомічного терміна.

АННОТАЦІЯ

Статья анализирует самые распространённые прилагательные одного смыслового ряда в современной анатомической терминологии по словарям «Латинско-украинскому медицинскому» С.В. Нечая и «Украинско-латинскому анатомическому» М.А. Нетлюха. Объяснено целесообразность функционирования этих сочетаний прилагательных на современном этапе формирования, стандартизации анатомического термина.

5. Вебстер 1968: Webster's new dictionary of synonimes. Springfield, 1968: 25 а.
6. Коваль А.П. Синонімія в термінології // Дослідження з лексикології та лексикографії: Міжвідомчий збірник. – К.: Наук. думка, 1965. – С. 157-169.
7. Корнійко І.В. Становлення термінології медичної радіології в українській мові: Дис. ... канд. філол. наук/ – Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди. – Х., 1996. – 182 с.
8. Кочан І.М. Синонімія у термінології // Мовознавство. – 1992. – №3. – С. 35-40.
9. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства: Підручник для студентів філол. спец. вищ. навч. закл. освіти. – К.: Видавничий центр «Академія», 2002. – 386 с.
10. Лагутіна А.В. Синонімія слова і словосполучення // Мовознавство. – 1973. – №3. – С. 34-42.
11. Левицький В.В. Експериментальне вивчення лексичної синонімії / Мовознавство. – 1975. – №3. – С. 49-58.
12. Лепеха Т.В. Лексико-семантичні та словотвірні особливості судово-медичної термінології: Дис. ... канд. філол. наук / Дніпропетровський державний університет. – Дніпропетровськ, 2000. – 201 с.
13. Місник Н.В. Формування української медичної клінічної термінології: Автореф. дис. ... канд. філол. наук / НАН України, Інститут української мови. – К., 2002. – 20 с.
14. Нечитайло О.І. Синоніми в лексикографії. – К.: Наук. думка, 1987. – 131 с.
15. Нечитайло О.І. Синоніми як засіб розкриття значення слова // Мовознавство. – 1980. – №6. – С. 83-85.
16. Палевская М.Ф. Синонимы в русском языке. – М.: Высш. школа, 1964. – 219 с.
17. Петрова О.В. Структурно-семантична характеристика медичної термінології та народних найменувань шкірних хвороб в українській мові: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Х., 1994.
18. Реформатский А.А. Введения в языкознание – М.: Просвещение, 1967. – 542 с.
19. Рожанківський Р. Українська термінологія як наслідок «зближення мов» // Вісник Н.І. Львівська політехніка: Проблеми української термінології. – 2003. – № 490. – С. 25-35.
20. Стецюк Р.І. Українська кардіологічна термінологія (структурно-семантична характеристика): Автореф. дис. ... канд. філ. наук. – Запоріжжя: ЗДУ, 1998 – 21 с.
21. Тараненко О.О. Деякі аспекти теорії синонімії в плані створення синонімного словника // Мовознавство. – 1980. – №3. – С. 48-54.

В Словаре синонимов слово *жизнь* имеет такие значения: 1. состояние живого существа: человека, животного, растения; существование, бытие ^{книжн. и трад.-поэт.} *жизн* ^{устар.}; 2. время от рождения живого существа до его смерти; век ^{разг.}; 3. жизненный уклад, жите ^{разг.} *жизнь-бытие* ^{обих.-разг., фам.} *быть* ^{обих.-разг., преимущ. пренебр.} [10, с. 141].

«Словарь антонимов русского языка» имеет в наличии такие пары, которые представляют концепт *жизнь*: «230. ЖИЗНЬ – СМЕРТЬ, бытие – небытие, *жизнь* – *мертвечина*» [7, с. 113].

Обращаясь к «Словарю антонимов русского языка» А.А. Введенской, заметим, что она указывает не только на нейтральное значение слова *жизнь*, но и указывает на переносное значение: «жизнь – смерть 1. существование человека, животного; 2. прекращение существования человека, животного. 1. перен. продолжение существования чего-л.; 2. перен. гибель, уничтожение чего-л.» [1, с. 171].

Яркими примерами репрезентации концепта *жизнь* являются пословицы и поговорки русского народа. «Словесный материал пословиц и поговорок, вобравший особенности менталитета, национальную специфику, дает богатую почву для концептуальных исследований...» [8, с. 189]. В них мы находим все значения, представленные в разных словарях современного русского языка. Об этом свидетельствуют приведенные ниже примеры.

В «Сборнике пословиц русского народа В.И. Даля лексема *жизнь* представлена в таких пословицах и поговорках: *Гонит не на живот, а на смерть. Либо смерть, либо живот. Лучшие смерть, нежели зол живот. Не дает бог ни смерти, ни живота. Жизнь надокучила, а и к смерти не привыкнешь. Отвяжись, худая жизнь, привяжись хорошая!* В них мы можем заметить, что антонимия непосредственно проявляется в паремиях, тем самым подтверждает толкование лексема *жизнь* в разных словарях.

Пословицы, поговорки, загадки в рукописных сборниках XVIII-XX веков дают нам такие пословицы и поговорки: *Жизнь наша временна. В жизни смертей много. Смерти не бойся, а живота ищи. Заменял смерть животом своим. Куда жизнь, туда и смерть. Жизнь прожить – не поле перейти. В жизни всего требуется много. Либо смерть, либо живот. Ешь, пока живот свеж. Жизнь копейка – голова ничего. Живот да головка – всегда у ленивых отговорка. Теряв не воротишь, а жизнью заплотишь. Чем на море животы наживать, так лучше по миру сиротать.* Лексема *живот* в паремиях употребляется в двух значениях, которые находим в словарях. Следует отметить, что данный сборник пословиц сохраняет орфоэпические и орфографические особенности паремий, свойственные XVIII-XX векам.

Обратимся также к пословицам и поговоркам, которые представлены в «Словаре русских пословиц и поговорок» В.П. Жукова: *Дер-*

жи голову в холоде, живот в голоде, а ноги в тепле. Жизнь не по молодости, смерть не по старости. Натура – дура, судьба – индейка, а жизнь – копейка.

Выражению антонимичности лексем *жизнь – смерть* способствуют служебные слова: предлоги и союзы. Существенным элементом пословиц и поговорок являются частицы, которые придают дополнительные семантические оттенки отдельно взятому слову, а иногда и всей пословице, поговорке. Типичными являются *ни, не, да*. Служебные части речи являются незаменимым и наиболее активным строительным элементом паремий, при этом не изменяют своих категориальных и смысловых свойств.

В структурно-грамматическом отношении пословицы и поговорки представляют законченное предложение. Будучи единицами с замкнутой структурой, они обладают смысловой и интонационной завершенностью, синтаксической членимостью.

Анализ приведенных толкований слова *жизнь* наряду с примерами пословиц и поговорок позволяет выявить следующие характерные признаки концепта *жизнь*: 1. состояние живого существа: человека, растения, животного; 2. период от рождения живого существа до его смерти; 3. деятельность общества, человека в обществе; 4. способ существования; 5. перен. продолжение существования чего-либо, уничтожение.

ЛИТЕРАТУРА

1. Введенская А.А. Словарь антонимов русского языка. – Ростов н/Д.: Феникс, 1995.
2. Всемирная энциклопедия: Философия / Главн. науч. ред. и сост. А.А. Грицанов. – М.: АСТ, Мн.: Харвест, Современный литератор, 2001.
3. Даль В.И. Пословицы русского народа: Сборник. В 2-х т. / Вступ. слово М.Шолохова; Худож. Г.Клодт. – М.: Худож. лит., 1984.
4. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка: Т.1. – 4. – М.: Рус. яз., 1989.
5. Жуков В.П. Словарь русских пословиц и поговорок: Около 1 200 пословиц и поговорок. – 4-е изд., испр. и доп. – М.: Рус. яз., 1991.
6. Краткий толковый словарь русского языка / И.Л. Городецкая, Т.Н. Поповцева, М.Н. Судоплатова, Т.А. Фоменко; Под ред. В.В. Розановой. – 6-е изд., испр. – М.: Рус. яз., 1989.
7. Львов М.Р. Словарь антонимов русского языка: Более 2 000 антоним. пар / Под ред. Л.А. Новикова. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Рус. яз., 1984.
8. Маслова В.А. Введение в когнитивную лингвистику: учеб. пособие / В.А. Маслова. – 3-е изд., испр. – М.: Флинта: Наука, 2007.

Тлумачний медичний словник [УЛІАМТС, т. 2, с. 465] *lunatus* характеризує як анатомічне утворення, яке має вигляд неповного місяця. Спеціалізований анатомічний словник [УЛІАС, с. 39] фіксує *os lunatum* «півмісяцева кістка у скелеті кисті» та *facies lunata* «півмісяцева поверхня в тазовій кістці нижньої кінцівки» [УЛІАС, с. 40].

Semilunaris називає анатомічне утворення (*linea semilunaris* «півмісяцева лінія поперечного м'яза живота») *Linea semilunaris* «півмісяцева лінія» (Спірелія) [УЛІАС, с. 64], *Lunulae valvularum semilunarium* «серпики півмісяцевих заслінок» [УЛІАС, с. 110].

У загальнонавчальній мові є слово «молодий» («щербатий») місяць – фаза місяця, коли із Землі видно лише частину його освітленого Сонцем диска: «І блисне ріжок молодого місяця..., задзвонить маржина дорогою калаталами» (Хот., 1966, 374), «Виступа щербатий місяць з-за могили» (Шевч., 1963, 364) [СУМ, т. IV, с. 754]. Тобто, питомий відповідник «півмісяцевий» знаходимо в наведених термінах з анатомії і в загальнонавчальній лексиці сучасної української мови.

Таким чином, опрацьований фактичний матеріал підтверджує, що найуживаніші в науковій та навчальній методичній літературі латинські дво- і тришарові семантичні гнізда прикметників мають один український еквівалент; така сполучуваність не випадкова, а в більшості випадків несе значення навантаження; семантична диференціація спостерігається всередині гнізда.

У досліджуваній термінології анатомії людини спостерігається значне переважання кількості іменниково – прикметникових сполучень свідчить про високу спроможність сполучення іменника з прикметником передавати специфіку родо-видових відношень у назві спеціального поняття (анатомічного утворення). В основі таких термінів покладений біноміальний принцип: опорний іменник виступає родовим найменуванням, прикметник – його видовим конкретизатором.

Перспектива подальшого дослідження анатомічної термінології сучасної української мови очевидна.

ЛИТЕРАТУРА

1. Апресян Ю.Д. Избранные труды, т.1. Лексическая семантика: 2-е изд., попр. и доп. – М.: Школа «Языки русской культуры», ИФ «Восточная литература» РАН, 1995. – VIII. – 472 с.
2. Будагов Р.А. История слов в истории общества. – М.: Просвещение, 1971. – 269 с.
3. Баденкова В.М. Лексика традиційної народної медицини в українських говірках Інгульсько-Бузького межиріччя: Автореф. дис.... канд. філ. наук – Запоріжжя: ЗДУ, 1999. – 20 с.
4. Булаховський Л.А. Нариси з загального мовознавства. – К.: Рад. шк., 1955. – 247 с.

роками у навчальних та наукових виданнях з'явилися терміни із «золотих» словників, тобто ті, що функціонували, зокрема, у 20-ті роки, але з певних причин вийшли з численного словника медицини: плексивний, косовий, лісальний; сележінковий. Така дублетна синонімія має непростий характер і зумовлена різними соціальними чинниками. Відновлення архаїчних або діалектних назв-тимчасове явище в науковій мові. Поступово один з відповідників відійде, а який саме з них – покаже час.

2. Другу групу репрезентують латинські прикметники з одним значенням «м'який», які утворилися із прикметників *mollis* (у терміні *palatum molle* «м'яке піднебіння») і *plus* (у терміні *pia mater* в результаті перекладу «м'яка мозкова оболонка»). Словник (ЛУМС, с. 251) фіксує *mollis* «м'який» та *palatum* «піднебіння», «підніб'я», «поніб'я» [ЛУМС, с. 276]. Спеціалізований фаховий словник фіксує термін *Pia mater cranialis* (encephali) «м'яка оболонка головного мозку» [УЛАС, с. 148] та *Pia mater cranialis* «м'яка оболонка спинного мозку» [там само]. Греки розрізняли *meninx pacheia* і *meninx lepte*, тобто *dura* і *tenuis*. У результаті перекладу арабською мовою, а з неї латиною прикметник «ріа» був позначений перекладачами, звідно монахами, як «ніжна»; *pins* як «м'який» подає словник [ЛУМС, с. 294], *mater* – «сировина», «матерія» зафіксовано у цьому ж словнику на с. 244. Відповідно спеціалізований словник (УЛАС, с. 77) фіксує терміни, які функціонують у мові анатомії.

Palatum molle (velum palatinum) – «м'яке піднебіння (піднебінна завіска)». Тлумачний медичний словник [УЛАМТС, т. 2, с. 264] подає піднебіння *palatum* «верхня склепінчаста стінка ротової порожнини»; п. м'яке *palatum molle* «задня м'яка частина піднебіння». Згаданий вище словник (УЛАМТС, т. 2, с. 176) також фіксує *Pia mater* «оболонка мозку м'яка» – багата на кровоносні судини оболонка головного мозку; тісно прилягає до речовини мозку і повторює рельєф його поверхні і проникає в глибину борозен. У загальноновживаній мові слово м'який, коли стосується тіла людини та його частин «ніжний», «пухкий»: *Коли він за старою звичкою ... потер м'якими долонями сиві скроні, Оксен відчув, що старий занепокоєний* (Тют., Вур, 1964, 308), [СУМ, т. 4, с. 836].

3. Третю семантичну групу ми репрезентуємо синонімічними прикметниками, що мають різне значення в латинській мові, але співвідносяться з одним українським еквівалентом. Група ця, на нашу думку, найчисленніша, бо утворює кілька семантичних гнізд, диференційні ознаки яких, як правило, носять словотвірний характер. Для прикладу проаналізуємо одну з означуваних підгруп, у якій гнізда складаються із прикметників, похідних від одного кореня, але з різними суфіксами.

Наприклад: *lunatus / semilunatus* «півмісяцевий».

9. Пословицы, поговорки, загадки в рукописных сборниках XVIII-XIX веков. Сост. М.Я. Мельц, В.В. Митрофанова, Г.Г. Шаповалова. – М. – Л.: Издательство АН СССР, 1961.
10. Словарь синонимов русского языка / ИЛИ РАН; под ред. А.П. Евгеньевой. – М.: Астрель: АСТ, 2005.
11. Цыганенко Г.П. Этимологический словарь русского языка: Более 5 000 слов. – 2-е изд., перераб. и доп. – К.: Рад. шк., 1989.

АННОТАЦІЯ

Статья посвящена исследованию семантических особенностей концепта **жизнь** и анализу лексем, репрезентирующих данный концепт в русских пословицах и поговорках. Автор статьи указывает на актуальность изучения концепта как основного понятия современной лингвистики, а также подчеркивает роль человека в формировании языковых значений, в осуществлении отбора языковых средств.

SUMMARY

The article is devoted to the research of the semantic peculiarities of the concept “Life”, deals with the lexemes representing this concept in Russian proverbs and sayings. The author of the article points out that learning of the concept as the main notion of the modern linguistics is topical and underlines the man's role in the formation of the language meanings and in the choice of the linguistic means.

О.В. Галіка
(Горлівка)

УДК 81'25.347.78.034

АНГЛІЙСЬКІ ФРАЗЕОЛОГІЗМИ З КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНИМИ КОМПОНЕНТАМИ В КОНТЕКСТІ ПЕРЕКЛАДУ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

Проблема сприйняття, доцільного вживання та перекладу фразеологізмів неодноразово ставала предметом наукових досліджень. Без сумніву, адекватна передача фразеологічних одиниць засобами іншої мови є досить складним завданням, розв'язання якого потребує глибокого розуміння лексико-граматичних, стилістичних та лінгвокраїнознавчих особливостей мовлення. Але відмовитись від фразеологізмів і, як наслідок, від проблем, пов'язаних з їхнім перекладом, неможливо, особливо зважаючи на широке використання фразеологічних одиниць в усному мовленні та в художній літературі. Образність, лаконічність, експресивність фразеологізмів визначають їх

місце з-поміж влучних стилістичних засобів, що збагачують мовленнєву компетентність людини. У слов'янських мовах, як і в будь-яких інших, сталі словосполучення не утворюються в процесі мовлення, а живаються в тій лексико-граматичній формі та мають таку семантику, з якими вони закріпились у процесі розвитку мови. Як зауважив Алан Даф, “мовленнєва компетентність є двосторонньою, а не односторонньою системою” [7, с. 6]. Отже, доцільний переклад ФО сприяє розвитку мовної культури людини та кращому взаєморозумінню.

Сталі фрази (тобто такі, що не містять певного експресивного образу) найчастіше перекладаються відповідними кліше, які існують у мові перекладу. Образні фразеологізми, що стали предметом нашого дослідження, перекладаються з англійської мови українською в основному, такими способами: повним еквівалентом, відносним (подібним) еквівалентом, варіантним відповідником, калькою або описово. Зазначений підхід до класифікації прийомів перекладу поділяють такі видатні вчені, як Л.С. Бархударов, Я.І. Рецкер, І.В. Корунець, В.М. Крупнов, В.І. Карабан. Безумовно, багатьма лінгвістами відзначається, що фразеологізми посідають чи не перше місце у шкалі “складноперекладності”. І.В. Корунець наголошує, що “жоден із фразеологізмів не можна перекладати дослівно (слово в слово), бо тоді усталені образи втрачають своє конотативне, тобто метафоричне, значення в мові, якою здійснюється переклад” [8, с. 183]. І.В. Корунець також відзначає, що вибір способу перекладу багато в чому залежить від джерела походження ФО (література, релігія, фольклор тощо) та від функціонального стилю тексту. На його думку, можуть бути задіяними не тільки вищезазначені прийоми перекладу фразеологізмів, але й їхні модифікації та комбінації; наприклад, калька досить часто поєднується з описовим перекладом.

Подібних поглядів дотримується О.О. Реформатський, який зауважує, що дослівність перекладу визначається не лише різновидом фразеологічної одиниці, а й її витоками, що особливо позначається на фразеологічних зрощеннях. На думку вченого, “у різних мовах джерела ідіом можуть бути різними: так, в англійській мові джерело ідіоматики – сленг, почасти біблійна та інша література, тоді як в американському варіанті англійської більше етнографічних і професійних ідіом; у російській літературній мові широко представлена ідіоматика церковнослов'янського походження, багато фольклоризмів і діалектизмів, різноманітної професійної й жаргонної ідіоматики” [5, с. 116].

Незважаючи на джерело походження, фразеологізми мають цілий комплекс ознак і властивостей, що створюють ускладнення для їхнього адекватного перекладу: це і граматична структура, і специфічний зв'язок між характером компонентів та контекстом, і національно-культурне забарвлення. На нашу думку, найскладніше здійснювати

мовленні спеціалістів. Семантичний аналіз лексичних шарів анатомічної терміносистеми має істотне значення не лише для описової лексикології, але й для практичної лексикографії, а також і для всієї лінгвістичної теорії.

Саме лінгвістика поряд із спеціальною наукою (системною анатомією людини) здатна аргументовано регулювати процеси професійного взаєморозуміння та координувати формальну та понятійну сторони термінології [19, с. 25-35].

Для аналізу нами було відібрано 20 семантичних гнізд, що є найбільш продуктивними.

Аналізуючи латинські прикметники даного семантичного гнізда, що мають в українській мові при перекладі один еквівалент, ми поділяємо синонімічні та квазісинонімічні прикметники на три групи за значенням:

а) повні (абсолютні) синоніми; б) прикметники, що мають одне значення, але різну сполучуваність; в) прикметники, які мають різне значення.

1. Дублети (повні), абсолютні синоніми (за ступенем тотожності семного складу). До цієї групи ми віднесли таку синонімічну пару: *lienalis / splenicus* «селезінковий». Словник [ЛЮМС, с. 235] фіксує *lienalis / splenalis* «селезінковий», «сележінальний», «косовий», «лієнальний». У спеціалізованому вузькогалузовому словнику зафіксовано терміни [УЛАС, с. 104]:

Recessus speenicus [lienalis] «селезінковий закуток»; *Ligamentum gastrosplenicum* [gastrolienale] «шлунково-селезінкова зв'язка»;

Ligamentum splenorenale [lienorenale, phrenocospenicum] «селезінково-ниркова [діафрагмо-селезінкова] зв'язка»; російському *селезёнка* відповідають укр. лексеми «коса», «сележінь», «селезінка» і утворені від цих іменників прикметники: рос. *селезеночный* – укр. «косовий», «сележінний», «селезінковий» [РУМС, с. 91];

Селезінка – син. *коса* – *lien*, *enis*;

«*Splen, splenis* – орган лімфатичної системи, розміщений у черевній порожнині; виконує функції крові-й антитілоутворення, руйнування еритроцитів і тромбоцитів» – так трактує це анатомічне утворення Тлумачний медичний словник [УЛАМТС, т. 2, с. 409] і утворений прикметник селезінковий *elenalis, splenicus* – син. до «селезінки» [УЛАМТС, т. 2, с. 410]. Проаналізовану пару латинських прикметників, що утворюють гніздо, ми називаємо абсолютними синонімами. Такі гнізда, як правило, утворюються, коли в номенклатурі, словниках, довідниках замінюють одне словом іншим, коли вже стара назва, що позначала дане поняття, відходить з ужитку, але в навчальній та науковій літературі функціонує, а нова назва (номен) поступово включається в наукову мову цієї терміносистеми. Останніми

повним, щоб значення слів були абсолютно ідентичними, але воно завжди досить ясне для того, щоб визначення двох або більше слів, що є синонімами, могло бути доведене до якоїсь межі в одних і тих же термінах» [5, 1986:25a]. Тобто, для практичного дослідження явища синонімії такий підхід можна вважати найдоцільнішим. Абсолютна більшість дослідників термінології дотримується традиційної класифікації синонімів: абсолютні, або повні, та часткові. Відповідно до виконуваних функцій синоніми поділяються на ідеографічні, або семантико-стилістичні, різноплановість яких цілком природна та закономірна, бо терміни та варіанти термінів виражають певні поняття, які постійно перебувають у русі, розвиваючись та удосконалюючись. Синонімія – найпоширеніше явище у термінопросторі анатомії людини.

На сьогодні ми маємо цілий ряд наукових досліджень із відповідним баченням проблеми синонімії в термінології. Це Ю.Д. Апресян [1, гл. IV, с. 216-255]; А.П. Коваль [6, с. 157-169]; І.М. Кочан [8, с. 35-40]; А.В. Лагутіна [10, с. 34-42]; В.В. Левицький [11, с. 49-58]; О.І. Нечитайло [14, с. 131], [15, с. 83-85]; М.Р. Палевская [16, с. 219]; О.О. Тараненко [21, с. 48-54]; С.П. Худоїєва [24, с. 60-63], [25, с. 49-53]; А.Б. Шапіро [26, с. 78]. Лінгвісти зверталися до аналізу деяких аспектів медичної галузі знань, досліджувалися окремі складові підсистеми медичної термінології, зокрема синонімія: М.П. Терехова (медична термінологія) [22, с. 111-114], Т.В. Лепеха (судово-медична експертиза) [12], Н.В. Місник (клінічна термінологія) [13], О.В. Петрова (народні найменування клінічних хвороб) [17], І.В. Корнійко (медична радіологія) [7], Р.І. Стецюк (кардіологія) [20], В.М. Боденкова (народна медицина) [3], В.Я. Юкало (стереотипи в комунікаціях лікаря) [27].

Постановка проблеми

Анатомічна термінологія – одна з важливих складових частин медичної термінології, актуальність вивчення якої зумовлена швидким розвитком науки, появою нових термінів – словосполучень і складних термінів, які ще не були об'єктом наукового дослідження. З'ясування динаміки розвитку, формування сучасної термінології анатомії, проблема творення та функціонування наукових термінів у зв'язку з розвитком мови науки та суспільства, повсякденного практичного використання в лікарській практиці та в наукових дослідженнях. Метою даної розвідки є з'ясування семантичної диференціації всередині одного семантичного гнізда латинських прикметників, які об'єднуються одним українським відповідником, що найчастіше зустрічаються в практичній діяльності анатомів, гістологів, лембріологів, хірургів та інших спеціалістів, а також у науковій літературі.

Для цієї розвідки ми відібрали приклади найхарактерніші та найяскравіші, що зустрічаються в навчальній літературі та у фаховому

переклад тих експресивних ФО, у яких будь-який компонент представлений географічною назвою або пов'язаний з історичною, побутовою, вузьконаціональною інформацією.

Перекладач зустрічається з національно-культурними відмінностями між подібними за змістом фразеологізмами у двох різних мовах. Збігаючись за змістом, фразеологізми можуть мати різну стилістичну забарвленість, різну образну основу, різну емотивну функцію. У деяких випадках уживання фразеологізму у вихідному тексті будується на використанні можливостей національно-культурного колориту (наприклад, для побудови художнього чи публіцистичного образу), і тоді навіть наявність словника не допомагає перекладачеві вирішити проблему. Наприклад, сам по собі вислів *"when Queen Anne was alive"* (дослівно: *коли це була жива королева Анна*) може бути перекладений аналогічним українським фразеологізмом, але з іншим словесно-образним складом – *"За царя Панька"*. Але англійський вислів будується на основі реального історичного образу, який може бути використаний у вихідному тексті: *All those courtiers, belles, balls and intrigues came as if from the times when Queen Anne was alive*. Цілком очевидно, що в цьому тексті поняття *"Queen Anne"* водночас є фразеологічним (*"спокоєвіку"*) і зберігає свій прямий зміст (*"при дворі королеви Анни"*). При перекладі українською мовою неможливо використати відповідник *"за царя Панька"*, оскільки цей український образ не може бути пов'язаний із ознаками того часу у вихідному тексті: *"дами, кавалери, бали та інтриги"*. Найбільш вдалим рішенням буде або вибір на користь будь-якого більш відомого українському читачеві королівського імені (наприклад, *"як при дворі короля Артура"*), або на користь часової віддаленості: *"як у Середньовіччя"*). Хоча варто зазначити, що в обох випадках втрачається значна частина інформаційної насиченості вихідної фразеологічної одиниці, насамперед, достовірність культурно-історичних асоціацій, пов'язаних із нею.

До кальки при перекладі фразеологізмів пропонують звертатися у тих випадках, коли в рідній мові є фразеологізм із таким же значенням, але його використання привело б до українізації англійського звороту, до повної втрати ним свого колориту. Наприклад, англійська фразеологічна одиниця *a grain of wheat in a bushel of chaff* (букв.: *"зерно пшениці в бушелі полову"*), що при фразеологічному перекладі аналогом (*велика хмара – малий дощ*) втратила б характерний національний колорит.

Отже, колорит перетворює фразеологічну одиницю у своєрідну реалію, що, на відміну від лексичної реалії, передається при перекладі не шляхом транскрипції, а, на думку більшості авторів, калькою. З цим можна погодитися тільки наполовину. Традиційний пере-

клад: англ. *carry coals to Newcastle* варто перекладати не семантичним еквівалентом “*їхати в Тулу зі своїм самоваром*”, а калькою “*везити вугілля в Ньюкасл*”. Приклад не особливо переконливий: поперше, далеко не кожен читач знає чи одразу зрозуміє, що для цього англійського міста характерні “видобуток і вивіз вугілля”, і, по-друге, – що набагато важливіше, – така калька неминуче призведе до пожвавлення образу, який приверне увагу читача набагато сильніше, ніж фразеологічна одиниця в оригіналі, і навіть деякою мірою послабить семантичний зміст фразеологізму мови-першоджерела. Відповідно, розумніше буде пожертвувати невеликою часткою колориту і перекласти нейтральним фразеологічним аналогом: укр. *морю води додавати*. Найважливішим залишається правило, порушення якого може зіпсувати весь переклад, – ніколи не замінювати англійський колорит українським, краще взагалі відмовитися від передачі національного обличчя оригіналу. Наприклад, англійська ідіома “Annie Oakley” може викликати у перекладача немалі проблеми, якщо його знання у сфері культури та історії обмежені. Справа в тому, що Анні Оуклі (1860-1926) була відомою американською цирковою актрисою, на виставах якої завжди був аншлаґ і важливі гості користувались спеціальними запрошеннями, які пізніше стали називати контрамарками, тобто пропусками з особливими помітками в театр, на матч та таке інше. Отже, досить просте з граматичної та стилістичної точки зору речення, яке ми наведемо трохи нижче, може викликати семантичні труднощі: *Nicolas gave his nephew two Annie Oakleys to a football match.* (Ніколас дав своєму племіннику дві контрамарки на футбольний матч.) Зрозуміло, що вживання особистого імені у множині має навести на думку про його специфічну функцію в реченні. Образ Анні Оуклі пов'язаний з шоу, з американським мистецтвом, і тому цілком допустимо, що це ім'я невідомо пересічному українцю, з цієї причини перекладати цей сталий вислів за допомогою кальки недоречно, подібного аналога в українській мові не існує. Безумовно, досить нейтральне слово *контрамарка* передає семантику вислову, але ФО втрачає національний колорит, вказівку на час та лексичний прошарок мови.

Відомий фахівець з перекладу Т.А. Казакова також зазначала, що “одним з найскладніших для перекладу видів фразеологічних одиниць є фразеологізми, основані на сучасних реаліях” [1, с. 136]. Безумовно, такі випадки дають перекладачеві широкий простір для творчості, але й вимагають неабияких зусиль для адекватної інтерпретації ідіом. У таких випадках на допомогу прийдуть ерудиція, творче мислення, здібності до аналізу народознавчої інформації порівняно із сьогоденням; інтерес до політики, бізнесу, спорту тощо. Наведемо декілька прикладів. Всесвітньовідома Китайська стіна (Chinese Wall)

АНОТАЦІЯ

У статті на фразеологічному матеріалі досліджується вербалізація поняття граничності з метою виявлення знакового характеру фразеологічних одиниць на позначення простору та часу в семантичному та функціональному аспектах, специфіка реалізації категорії граничності у фразеологічних одиницях української мови. Розглядається філософське осмислення категорії граничності та її зв'язок із фразеосемантичними групами «граничність простору» та «граничність часу», поняття синонімічних рядів.

SUMMARY

The subject of the article is the research of the principles of concepts verbalization on the basis of phraseological material aimed at detection of significant information. The correlation of the “boundary” and semantic groups of phraseologisms of the Ukrainian language is considered to determine boundary and mechanism of phraseological units namely metaphorization.

В.І. Лисенко
(Запоріжжя)

УДК 808.3-23:611. 001.4

ПРИКМЕТНИКИ ОДНОГО СЕМАНТИЧНОГО ГНІЗДА
В УКРАЇНСЬКІЙ АНАТОМІЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ

За своєю природою термін – особливий вид мовного знака, який передбачає моносемантичність (у межах свого термінологічного поля), тобто в межах певної науки термін повинен мати тільки одне значення [9, с. 220]. Але зібраний нами матеріал з анатомічної термінології, свідчить про те, що це явище скоріше бажане, аніж реальне. У лінгвістиці до визначення явища синонімії підходять з трьох різних позицій [23, с. 197]. За основу визначення синонімів береться близькість значення (тотожність чи подібність) – це сигніфікативний підхід [2, с. 50], тотожність позначувальних словом предметів [18, с. 91] – це денотативний підхід, тотожність сполучуваних властивостей синонімів та їх здатність до заміни один одного в контексті [4, с. 39] – це дистрибутивний підхід. Але визнати доцільним один із підходів у визначенні синонімів неможливо, а тому це змушує багатьох мовознавців враховувати усі фактори: значення, предмет, сполученість.

Упорядники Вебстерівського словника висунули такий критерій до тлумачення синонімів: «Єдиним задовільним критерієм синонімів є їх збіг у позначенні (denotation). Це позначення рідко буває настільки

Основу семантики фразеологізмів із просторовим та часовим значенням становить фразеологічний образ. Фразеологізми *за тридев'ять земель, де Макар телят не пас, за царя Гороха, у чорта на запічку, на краю могили* та ін. містять у собі національно-культурну специфіку. У фразеологічних образах віддзеркалюється сприйняття дійсності, пов'язане з міфологічним мисленням, наявність свого і чужого простору, населеного ворожими для людини істотами.

Головною функцією фразеологізмів з просторовим і часовим значенням є вміння виразити суб'єктивний, емоційно-оцінюючий погляд на світ, наблизити до нас мовні факти, зробити їх яскравими й такими, які існують реально в нашому уявленні. Фразеологічний образ сприяє формуванню експресивності, емоційності, виразності ФО, тому що є домінуючою частиною конотативного компонента фразеологічного значення. Образна основа фразеологізмів з просторовим і часовим значенням побудована на гіперболічній метафорі: ідея значного перебільшення кількісних ознак і просторових орієнтирів визначає образну структуру ФО.

Таким чином, семантичні зв'язки у фразеології організовують певну систему, аналіз фрагмента якої свідчить, що фразеологічним одиницям властива синонімія – один із найважливіших системних зв'язків, які організовують ФО в групу. Семантичний аналіз ФО зі спільною семою «граничність» дозволив виділити фразеосемантичні групи «граничність простору» та «граничність часу», а також блоки й синонімічні ряди даної групи. Явище градації в межах фразеосинонімічних рядів, структуроване входженням у семантику ФО смислового компонента граничності, враховується при дослідженні фразеосемантичної групи, де простежується власне простір і власне час у фразеологічній вербалізації граничності. Отже, значення більшості ФО складне й багатомірне. Фразеологічні одиниці називають той чи інший стан не однозначно, як слово, а передають своєрідне змішування станів, де виявляється зв'язок семантики ФО з екстралінгвістичними явищами, мовним відображенням яких вони є. Подальший аналіз диференціації фразеосемантичних груп являє безперечний науковий інтерес і сприятиме глибшому розумінню фразеологічного корпусу української мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Философский словарь / Под ред. И.Т. Фролова. – 5-е изд. – М.: Политиздат, 1986.
2. Фразеологічний словник української мови / Уклад. В.М. Білоноженко та ін. – К.: Наук. думка, 2003.
3. Щур Г.С. О новом и старом в теориях поля в лингвистике. – В кн.: Романо-германские языки. – Ярославль, 1970.

завжди асоціювалась з реальним об'єктом, який було збудовано Китаєм із певною метою. Але в діловій англійській мові цей сталий вислів набув специфічного значення, близького до українського “мов за кам'яною стіною” (під надійним захистом, у повній безпеці). “Chinese Wall” (“Китайська стіна”) означає процесуальні та юридичні бар'єри, що перешкоджають розповсюдженню певної інформації, відомої людям одного кола, серед людей інших ділових кіл.

Наведемо такий приклад: *He has access to confidential information, but because of the Chinese Wall he will never reveal a secret. (Він має доступ до конфіденційної інформації, але заради заходів безпеки він ніколи не розкриє таємниці.)* Слід зауважити, що, незважаючи на семантичну схожість фразеологізмів “Chinese Wall” (англ.) та “мов за кам'яною стіною” (укр.), вони мають різну валентність та сферу вживання. Фразеологічні одиниці – це своєрідні мікротексти, які в стислій формі передають не лише лексичне значення вислову, але й додаткову інформацію про різноманітні сторони життя даного народу – носія мови.

Одним із досить поширених методів вивчення та аналізу фразеологізмів є класифікація ідіом за тематичним принципом. Божена Хошовська вивчила та систематизувала англійські ФО в діловій сфері у своєму спеціалізованому словнику “Ідіоматичні вислови в діловій англійській мові” [6], де виділила наступні підтеми: бізнес та управління; грошовий обіг, купівля та продаж; ділові та виробничі стосунки. Найбільшим є розділ про гроші, що цілком зрозуміло. У сучасному світі в будь-якій країні гроші відіграють помітну роль у житті суспільства в цілому та кожної людини зокрема, тому ми наводимо декілька прикладів сучасних ідіом із ділової англійської мови та їх українських відповідників: *to shake the money tree* (англ.) – Грошей – хоч греблю гати (укр.); *to be in the bucks / to be fat / to be fruity* (англ.) – Торба з грішми (укр.); *to be on the breadline / to be on the floor* (англ.) – Перебиватися з хліба на квас / Перебиратися з дранки на перепиранку (укр.).

Аналізуючи культурологічні аспекти теорії перекладу, професор В.М. Комісаров доходить висновку, що “мова як знаряддя вербальної комунікації є важливою складовою культури і всі особливості її структури і функціонування можуть вважатися виявом культури відповідного мовного (чи етнічного) колективу. Однак варто враховувати складний і опосередкований характер зв'язку мови з іншими елементами культури” [3, с. 64].

Як засвідчують теоретичні висновки фахівців з перекладу, особливості мовлення, пов'язані з культурою носіїв мови, викликають суттєвий інтерес філологів. Основним об'єктивним показником специфіки перекладу ФО є неспіввідношення плану змісту плану вираження, саме ця типологічна ознака зумовлює специфіку ФО,

визначає її асоціативно-семантичні зв'язки. Семантику фразеологізму неможливо вивести, оперуючи логічним мисленням та лексичним значенням окремих слів. Напевне, саме це робить ідіоми такими виразними, неповторними, але досить інформативними, завершеними, переконливими та цікавими для лінгвістів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Казакова Т.А. Практические основы перевода. – СПб.: Союз, 2000. – 320 с.
2. Карабан В.І. Переклад англійської наукової і технічної літератури. – Вінниця: Нова книга, 2001. – Частина I-II. – 271 с.
3. Комиссаров В.Н. Современное переводоведение. – М., 2000. – 187 с.
4. Крупнов В.М. Курс перевода. – М., 1979. – 231 с.
5. Реформатский А.А. Введение в языкознание. – М., 1960. – 431 с.
6. Хошовская Б. Идиоматические выражения в деловом английском языке. – СПб.: Изд-во «Лань», 1997. – 160 с.
7. Alan Duff. Translation. – Oxford University Press. – 1989. – 160 .
8. Korunets I.V. Theory and Practice Translation. – Вінниця: Нова книга, 2000. – 174 с.

АННОТАЦІЯ

В статті аналізуються способи перекладу образних фразеологізмів з англійського мови на український, а також деякі підходи до їх вивчення. Особливу увагу приділяється специфіці фразеологічних одиниць з культурно-історичними компонентами, сучасними тенденціями зміщення смислових аспектів.

SUMMARY

The article is devoted to the ways of the imaginative phraseologisms translation from English into Ukrainian and also to some approaches to their study. Special attention is given to the peculiarity of the phraseological units with cultural-historical components, to modern tendencies towards semantic accents removal.

ція заснована на протиставленні кількісної характеристики предмета й дії. Тому весь фактичний матеріал (ФО зі значенням простору та часу), урахувавши організацію фразеологізмів у фразеосемантичні групи, яка передбачає парадигматичні відношення, можна поділити на блоки за семантичним критерієм, визначивши ієрархію інтегральних та диференційних сем у структурі ФО. Семантичні блоки об'єднують фразеосемантичні ряди зі спільною інтегральною семою і пов'язані між собою диференційними семами. При виділенні семантичних блоків ФО, що входять до складу фразеосемантичної групи, урахуємо дві семи: «граничність» і «простір», «граничність» і «час».

Семантичні блоки включають фразеосинонімічні ряди (ФСР), об'єднані інтегральною семою.

Підґрунтям для визначення одного з блоків стали семи «граничність» і «локалізація об'єкта у просторі», який складається із фразеосинонімічних рядів з ідеограмами:

1. «Граничність руху у просторі»: *куди Макар телят не гаяв* – 'там або туди, де важкі умови життя, куди потрапляють, як правило, не з власного бажання; дуже далеко' [2, с. 365]. – *Підеш туди, куди Макар телят не гаяв* (Укр. присл.)

2. «Гранично широко»: *від краю до краю* – 'по всій території, на всьому просторі; скрізь' [2, с. 311], *з кінця в кінець* – 'повністю, весь; по всьому простору' [2, с. 297], *на краю світу* – 'у дуже віддаленому, глухому, необжитому місці' [2, с. 312]. – *Богдан пройшов по тій землі від краю і до краю* (Леся Українка).

3. «Гранично віддалено»: *тридев'яте царство* – 'дуже далека країна, земля' [2, с. 755]. – *У тридев'ятому царстві, у тридесятому королівстві!* (Грицько Григоренко).

Семи «граничність» і «темпоральна характеристика» організовують ФО у відповідний блок, що складається з фразеосинонімічних рядів з ідеограмами:

1. «Граничність власне часу»: *судний день* – 'час страшної кари; кінець світу' [2, с. 191], *з діда-прадіда* – 'споконвіку, одвічно' [2, с. 201], *за царя Гороха* – 'дуже давно, у дуже давні часи' [2, с. 765], *від дзвінка до дзвінка* – 'від початку до кінця' [2, с. 196], *денно і нічно* – 'постійно, весь час, цілодобово' [2, с. 190]. *Та й давно то, мабуть, було, ще за царя Гороха, як було людей трохи* (М.Кропивницький).

2. «Граничність життя і смерті людини»: *прощатися з білим світом* – 'умирати, гинути' [2, с. 581], *звести в могилу* – 'доводити до загибелі, до смерті' [2, с. 259], *на краю могили* – 'перед смертю, близько до смерті' [2, с. 312], *на ладан дихати* – 'бути безнадійно хворим, близьким до смерті; помирати' [2, с. 200], *до гробу* – 'до кінця життя, до самої смерті, постійно, завжди' [2, с. 172]. *Він вже старий. Він дихає на ладан* (М.Костомаров).

категорій, як простір і час, що є основною опозицією семантичного поля.

Таким чином, структура поля розглядається як парадигма, семантичним стрижнем якої слугує певний семантичний інваріант, що міститься в значенні кожної фразеологічної одиниці як члена парадигми і забезпечує наявність зв'язків між усіма її елементами.

Метою цієї розвідки є виявлення основних закономірностей організації фразеосемантичних груп «граничність простору» та «граничність часу» на матеріалі ФО української мови. Предметом дослідження є лінгвокогнітивні властивості та семантико-функціональні особливості категорії граничності у фразеологічних одиницях на позначення простору та часу.

Фразеологічні одиниці зі значенням простору та часу неодноразово залучалися до аналізу, про що свідчать дослідження як вітчизняних мовознавців, зокрема Л.Г. Авксентьєва, В.С. Калашника, Л.А. Лисиченко, Ю.Ф. Прадіда, П.О. Редіна, В.Д. Ужченка, так і зарубіжних – Дж. Лакоффа, Ж. Фоконьє, Ш. Бригітте, Н.Д. Арутюнаної, В.Л. Архангельського, Ю. М. Караулова. Проте фразеологічні одиниці зі значенням простору та часу у фразеологічній вербалізації граничності не були представлені спеціальним дослідженням, у цьому і вбачаємо актуальність проблеми.

Фразеологічні одиниці різноманітні за своєю формально-граматичною структурою, зіставляються в межах семантичної групи за наявністю у всіх одиниць єдиного категоріального значення. Перехід від аналізу граматичного значення ФО до опису їх власне семантичних ознак здійснюється через ідентифікацію та компонентний аналіз, у результаті якого виділяються інтегральні й диференційні семантичні ознаки, що у вигляді градуальних і диз'юнктивних опозицій складають ієрархічну систему, тобто структуру фразеосемантичної групи. Аналізуючи внутрішню структуру групи, виділяємо центр і периферію. Центр складається з ФО, у значенні яких наявні тільки інтегральні й диференційні ознаки. На периферії знаходяться ФО, у значенні яких, крім інтегральних і диференційних, є другорядні ознаки.

Різнманітні поля повинні бути побудовані, виходячи з теорії опозиції, бо «опозиції є не принципом об'єднання елементів, а засобами, за допомогою яких можна визначити, що зазначені елементи відрізняються і сприяють вивченню не інтеграцій, а диференціацій лінгвістичних елементів» [3, с. 3-28].

Таким чином, метод опозиції, застосований до фразеосемантичних груп, виконує одночасно дві функції: з одного боку, слугує виокремлюванням диференціюючих сем і, як результат цього, з іншого боку, є основою внутрішньої класифікації фразеосемантичної групи. Розгляньмо опозицію, що фіксує співвідношення філософських категорій часу й простору: граничність простору – граничність часу. Ця опози-

УДК 81-151

ЕМОТИВНІСТЬ МОДАЛЬНИХ ДІЄСЛІВ КРИЗЬ ПРИЗМУ СІМЕЙНИХ ВІДНОСИН (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛІЙСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ)

У лінгвістиці кінця XX – початку XXI століття спостерігається особливий інтерес до дискурсивного аналізу, теорії мовної особистості, теорії мовленнєвого впливу. Антропоцентризм лінгвістичних розвідок, урахування людського чинника в комунікативних процесах посідає нині чільне місце у мовознавчих студіях. Питання про те, що таке дискурс, стає основою нової парадигми лінгвістичного знання, яка дістала назву когнітивно-дискурсивної. З'являється дедалі більше праць, присвячених різновидам дискурсу, наприклад: політичному, науковому, рекламному, педагогічному, аргументативному, спонукальному, судовому, медичному.

Протягом останніх десятиліть лінгвістика активно запозичує термінологію та методи дослідження інших наукових дисциплін, таких як психологія, соціологія, політологія, аксіологія, філософія, культурологія, етнологія, з чим пов'язані зміни в концепції дискурсу, який розглядається не лише як текст, а як комунікативна дія з психологічним, соціальним, культурним та іншими компонентами. Вивчення дискурсу як поєднання вербального і невербального в комунікації призвело до тісної взаємодії лінгвістики з багатьма іншими антропологічно орієнтованими дисциплінами, сприяло проникненню лінгвістичної інформації в інші галузі знань.

Актуальність дослідження пов'язана з антропологізацією наукової парадигми; вивченням різновидів дискурсу; інтересом до авторитарності в сучасній соціології, психології та політології; створенням типології мовних особистостей.

Мета дослідження – здійснення комплексного та багатоаспектного аналізу авторитарного дискурсу – зумовила наступні завдання: дослідити основні лінгвальні й позалінгвальні елементи авторитарного дискурсу; проаналізувати основні інтенції та стратегії комунікантів в авторитарному дискурсі; визначити риси авторитарних особистостей.

Об'єктом дослідження є мовні маркери авторитарного дискурсу; інтенції та комунікативні стратегії авторитарних комунікантів, що впливають на організацію авторитарного дискурсу; риси авторитарної мовної особистості; мовленнєвий вплив авторитарної особистості на партнерів по комунікації.

Предметом дослідження виступив авторитарний дискурс, проаналізований у різних сферах комунікації з урахуванням досліджень останніх років у межах не лише лінгвістики та дискурсології, але й соціології, психології, політології, конфліктології та аксіології. У роботі визначаються загальні характеристики авторитарного дискурсу, його лінгвальні та позалінгвальні компоненти, а також аналізуються конкретні комунікативні ситуації, у яких комуніканти проявляють авторитарну поведінку.

Для того, щоб зрозуміти комунікативні ситуації, що вони саме пов'язані з авторитарним дискурсом сімейних відносин, треба визначитись з поняттям дискурсу та його видами для подальшого аналізу наданих прикладів.

Неофіційні дискурси – це тексти масової комунікації, які функціонують за межами офіційної сфери, тобто в неофіційному, буденному спілкуванні, зокрема анекдоти та чутки; це особистісні дискурси, у яких адресант і адресат будують свою інтеракцію, враховуючи власні погляди, особисті переконання. Референтним простором неофіційних дискурсів є суб'єктивний образ об'єктивної дійсності, сконструйований адресантом згідно з власними естетичними канонами. Їх прагматична настанова – передача емоційно-естетичної інформації адресатові з метою його розваги, естетичної насолоди. Цьому типу дискурсу властива, перш за все, активізуюча комунікативна інтенція. В офіційних дискурсах аналізуємо лише інтродуктивні комунікативні блоки, що сприяє рівнозначному дослідженню їх адресованості в порівнянні з адресованістю дискурсу анекдоту, що характеризується лаконічністю форми.

Виходячи із нашого розуміння дискурсу, розглядаємо його як взаємодію адресанта й адресата за допомогою тексту з урахуванням ситуації, в умовах якої протікає комунікація. Саме ситуація – як фрагмент об'єктивно існуючої екстралінгвальної реальності – є першопричиною породження дискурсу. Ситуація створює мотив, який втілюється в інтенції адресанта, останній для її реалізації прогнозує уявного адресата, що, у свою чергу, дає змогу адресантові адекватно побудувати дискурс як у композиційному плані, так і в плані її типі інформації та його оцінного аспекту. Задля досягнення комунікативного ефекту адресант змушений (усвідомлює він це чи ні), формулюючи конкретне висловлювання, вирішувати водночас такі проблеми: 1) побудова моделі гіпотетичного адресата; 2) моделювання власних відносин із адресатом; 3) прогнозування реакцій адресата.

Дискурс – це надперсональне повідомлення, орієнтоване на дворівневий характер читачкої аудиторії: перехідний та особистісний.

Але стрімкий розвиток лінгвокультурології, лінгвопсихології та їх зв'язок із мовою та культурою окремого народу виносять на перший план поняття про мову як духовну складову людини.

ничність – складний об'єкт вивчення філософії, психології, логіки, мовознавства. Вивченням категорії граничності пронизана вся історія філософії ще за часів античності, про що свідчать дослідження Августина, Демокрита, Платона, Фалеса. Етапним філософським осмисленням граничності є праця Гегеля «Енциклопедія філософських наук», у якій філософ звертає увагу на системні відношення категорії граничності з такими філософськими категоріями, як кількість і якість, простір і час. Простір і час – основні філософські категорії, що віддзеркалюють об'єктивну реальність через систему мовних засобів і представлені у вигляді просторово-часових координат буття. Визначення категорій простору та часу, перш за все, проблема світогляду, гносеології. Для філологічних досліджень актуальність концепції простору та часу полягає в пошуці відображення буття, у можливості синтезу картини світу, національної свідомості шляхом аналізу мовних засобів.

На сьогодні висвітлено декілька концепцій простору та часу для різних рівнів організації Всесвіту. У макросвіті, де існують два різновиди класичних полів – електромагнітне та гравітаційне, людина – істота макроскопічна. Саме макроскопічний простір – час є одним із головних у досвіді та пізнанні людства, у ньому реалізовані об'єкти людських масштабів. Різноманітні макроскопічні об'єкти ми сприймаємо не безпосередньо, а лише через інші об'єкти та явища, тобто через переосмислення інформації макроскопічною мовою.

Основними складовими простору є місце й положення, тісно пов'язані між собою. Місце має вигляд просторової межі та деякого об'єму, визначених цією межею. Положення є координацією одного місця відносно іншого, у процесі чи явищі. Поняття граничності, у свою чергу, пов'язане з філософською категорією межі. Граничність в контексті часу і граничність у просторі помітно відрізняються. Межа просторових об'єктів не імплікує з необхідністю безпосереднього переходу до іншого об'єкта. Якщо людина припускає існування навколо себе порожнього простору, то у світі життя порожнього часу не існує. Отже, у темпоральному контексті значення межі синкретичне: одночасно входить у різні часові наповнювачі, тим самим створюючи передумови для диференціації понять початку і кінця. Саме на темпоральному тлі відбувається чіткий розподіл єдиного поняття граничності. Усе, що відбувається в часі, має початок і кінець, але не все, що існує у просторі, співвідносне з цими поняттями. Особливість полягає в тому, що час, запозичивши поняття одночасної лінії і її граничності з моделі простору, розподіляє граничність, застосовуючи опозицію початку – кінця.

Тому класифікація фразеологічних одиниць зі значенням граничності будується на основі системних відношень таких філософських

12. Супрун А.Е. Лекции по теории речевой деятельности. – Минск, 1996.
13. Clark H.H. Using Language. Cambridge, 1996.
14. Cognitive Linguistics: Foundations, Scope, and Methodology. Berlin, N.Y., 1999.
15. Cognitive Semantics: Meaning and Cognition. Amsterdam, 1999.
16. Cultural Psychology: Essays on Comparative Human Development. N.Y., 1990.
17. Garman M. Psycholinguistics. Cambridge, 1990.
18. Guide for children: Buffalo, 1987.
19. Book for boys and teenagers: Buffalo, 2005.

АНОТАЦІЯ

У даному дослідженні розглядається синтез комунікативного та прагматичного підходів, що дає змогу вивчати дискурс через його орієнтацію на адресата. Дискурс розуміємо як такий, що утворюється в конкретних комунікативних, соціальних та прагматичних ситуаціях, кінцевою ланкою процесу формування та передачі інформації є адресат. Комунікативно-прагматичний принцип уможлиблює з'ясування співвідношення адресант-дискурс – адресат та вивчення особистісних факторів мовного спілкування, їх відображення в дискурсі модальних дієслів.

SUMMARY

The article considers the synthesis of communicative and pragmatic approaches. It takes an opportunity to study the discourse with its orientation on the addressee. The discourse arises from the concrete communicative, social and pragmatic situations, and the last link in the chain is the addressee. Communicative and pragmatic principle makes the interrelations addressee – discourse – addressant clear and studies the personal factors of the communicative situation and its reflection in the modal verbs discourse.

*І.О. Купіна
(Харків)*

УДК 811.161.2

ПРОСТІР ТА ЧАС У ФРАЗЕОЛОГІЧНІЙ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ ГРАНИЧНОСТІ

Упродовж останніх років спостерігається посилення інтересу до проблем, які одночасно належать до кола філософських, культурологічних і лінгвістичних. З-поміж філософських категорій на особливу увагу заслуговує категорія граничності, яка є універсальною. Гра-

З іншого боку, традиційні відносини між суб'єктами мовленнєвого акту – це стала та складна категорія. Стала, тому що субординативне підпорядкування в тій чи іншій ситуації (старшому за званням, сімейним положенням, просто віком тощо) формувалося століттями. І складно обривати зв'язки з культурними поняттями та традиційним вихованням.

Одним з видів культурних зв'язків є сім'я та сімейні відносини.

У даній статті ми намагаємося показати різницю між використанням саме модальних дієслів у рамках спілкування членів сім'ї та сімейних взаємовідносин як однієї з найважливіших форм прояву емотивності.

Для початку визначимося з поняттям модальності. Модальність (від лат. *modus* – 1.міра; 2.спосіб) – категорія мови й мовлення, що виражає реальні / ірреальні відношення висловлення до дійсності або суб'єктивну кваліфікацію повідомлення мовцем [5, с. 12].

Даний термін є запозиченням з модальної логіки і має значення «оцінка висловлення з певних позицій». У той же час іде відокремлення позицій:

- 1) логічна (логічно необхідно, можливо, випадково, неможливо);
- 2) онтологічна (фізично необхідно, можливо, випадково, неможливо);
- 3) епістемічна (істинно, неістинно, доведено, недоведено);
- 4) деонтична (обов'язково, заборонено, дозволено);
- 5) аксіологічна (добре, погано, нейтрально);
- 6) часова (було, є, буде).

Як бачимо, майже всі значення, що їх узятю з модальної логіки, мають такі ж самі значення й у лінгвістиці.

З точки зору лінгвістики модальність розглядається з різних боків, але все ж таки ми беремо до уваги лише нижченаведені значення:

- суб'єктивна / емотивна оцінка висловлення мовця;
- значення необхідності / заборони / дозволеності / обов'язковості.

Вибір обумовлений тим, що саме ці значення мають найбільш яскраву емотивність при розгляді сімейних відносин.

Модальність, що залучає до себе емотивну оцінку або саме емотивність інформації, Ш.Баллі відобразив у своїй концепції подвійного поділу повідомлення ще у 1932 р. Було виокремлено два логічних блоки: об'єктивна константа події (диктум) та її суб'єктивна змінна (модус) як вияв почуттів мовця.

Ми розглядаємо суб'єктивну змінну на прикладах підкорення / невідокремлення сімейної субординації з використанням нижченаведених прикладів модальності:

1. Українською мовою:
 - необхідність виконання;
 - повинність;

- заборона;
- недозволення;
- обов'язковість.

2. Англійською мовою:

- *must do*;
- *have got to do*;
- *need not to do*;
- *be compelled to do*;
- *be under / have an obligation to do*.

Як було сказано вище, субординація у сімейних відносинах формувалася сторіччями. На основі культурних традицій та принципів виховання. Але космічно стрімкий розвиток мови і мовлення змінює також і внутрішні культурні цінності та сімейні традиції. Можна навіть говорити про те, що відбувається взаємовплив *modern pop-culture* ↔ *language* (новітня культура / поп-культура ↔ мова).

Згідно з дослідженнями культурологів та соціологів, Англія була й досі залишається однією з перших країн за принципами традиційного виховання [6, с. 25]. За англійськими традиціями, старші за віком, статусом або сімейним положенням завжди поважалися молодшими. Це, наприклад, і досі можна простежити по шкільних підручниках. Навіть новітні видання в ракурсі вивчення модальних дієслів не приведуть приклад звернення до старшого з використанням модального *must do* або *obliged to do*. На жаль, в Україні немає підручників, які б мали більш-менш послідовне пояснення використання модальних дієслів, що, у свою чергу, могло б свідчити про таке ж саме ставлення до старших, але соціологічні дослідження показують, що і в нас дуже рідко використовуються дієслова *повинності* / *обов'язковості*. Тобто дієслова, які означають в українській мові *повинен щось зробити* або *зобов'язаний*, як і в англійській дієслова *must / have an obligation to*, майже не використовуються в мовленнєвих відносинах адресат → адресант або молодший → старший. Це у першу чергу обумовлюється тим, що в обох мовах дані дієслова мають негативну конотативну оцінку через примусовість / обов'язковість виконання. Те ж саме можна сказати й про англійське дієслово *be compelled to* відносно старших. Але в українській мові доволі часто можна почути при розмові адресат → адресант або молодший → старший такі модальні дієслова, як *повинен*, *зобов'язаний* та *не можна* відносно людей старшого віку / батьків / бабусі / діда. Це свідчить про більш стрімке проникнення поп культури до української мови, ніж до англійської, про більш жорсткі відносини та їх негативну оцінку.

Щодо мовленнєвих актів адресат → адресант або старший → молодший, тут можна вказувати на пом'якшення емотивності в англійській мові та більшу жорсткість – в українській. Пор.: “*You must*

do your chores, Dave” [18, с. 43] та “*You need to help Mom with her washing up*” [19, с. 21].

“*Ти зобов'язаний допомагати своїм мамі та бабусі поратися по дому*” (Книга для хлопчиків, 1990) та “*Ти зобов'язаний допомагати своїм мамі та бабусі поратися по дому*” (Книга для хлопчиків, 5-те перевидання, 2006). Як бачимо, з часом емотивність в українській мові не знижується, на відміну від англійської.

Також можна вказувати на однакову емотивність при різних мовленнєвих ситуаціях в українській мові, мовленнєвий акт старший! молодший, використання одних і тих самих дієслів при різних настроях:

“*Тобі не можна борсатися в багнюці, – ласкаво каже тобі мати*”

“*Все, з мене досить, – заходить батько, – тобі не можна виходити з дому!*”

На відміну від англійської мови, де використання тих чи інших модальних дієслів напряму пов'язане зі ступенем задоволення / незадоволення поведінкою дитини. Наприклад, модальне дієслово *to be compelled to do* використовується, тільки коли молодший член сім'ї зробив щось невірно і тепер зобов'язаний це виправити; *to have got to do* – коли йому наказують / просять щось зробити, використовуючи батьківський авторитет, а *be obliged to* в основному є присутнім у тих ситуаціях, коли дитина повинна робити уроки і їй про це нагадують. Хотілося б зазначити, що в сучасній англійській мові вже не використовується модальне дієслово *must* як альтернатива *to have got to do*. На даному етапі воно вважається надто сильним в емотивному плані через специфіку використання декілька десятків років тому та через негативну реакцію, що воно викликає своїм пресингом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аймермахер К. Знак. Текст. Культура. – М., 1998.
2. Арнольд И.В. Стилистика современного английского языка. – М., 1990.
3. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. – М., 1998.
4. Бахтияров О.Г. Постинформационные технологии: введение в психонетику. – К., 1997.
5. Бацевич Ф. Основы коммуникативной лингвистики. – К., 2004.
6. Белянин В.П. Психолінгвистика. – М., 2003.
7. Богданов В.В. Речевое общение. Прагматические и семантические аспекты. – Л., 1990.
8. Волков В.В. Введение в психолінгвистику. – Ужгород, 1994.
9. Гречко В.Я. Теория языкознания. – М., 2003.
10. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – М., 2004.
11. Маслова В.А. Лингвокультурология. – М., 2001.